

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА X

БРОЈ

42

ДЕЦЕМБАР

2013.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
применује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
ДЕЦЕМБАР, 2013.

СТАЗЕ КА ЊЕГОШУ

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Зашто „Стазе ка Њејошу“?* 6

КОСОВСКА МИСАО

Иво Андрић: *Њејош као тираични јунак косовске мисли* 15

Драго Ђурић: *Лексика и синтактика у
Горском вијенцу која асоцира на Косово* 35

РЕЛИГИОЗНОСТ ЊЕГОШЕВА

Владика Николај Велимировић: *Молитва и вишештво* 45

Владика Јоаникије Мићовић: *Исихастички лик и људана
Стефана у Горском вијенцу* 80

ПОЕТИКА ЊЕГОШЕВА

Павле Поповић: *Грађа* (Горског вијенца) 83

Војислав Ђурић: *Њејошева њоешка* 100

Миодраг Поповић: *Од метафоре ка симболу* 113

Никола Банашевић: *Њејош о њеснику* 127

Милош Вукићевић: *Монолог Боже драги који све
управљаш у Горском вијенцу* 134

Душко Бабић: *Драшко у Млцима: слика Европе у
Горском вијенцу* 150

ЈЕЗИК ЊЕГОШЕВ

Исидора Секулић: *Језик Горског вијенца* 169

Данило Вушовић: *О Њејошевом језику* 172

Радмило Маројевић: *Зашто је њјесничко дјело Њејошево у
основи српској књижевној језика* 193

САДРЖАЈ

СУМРАК ЛОВЂЕНА

Исидора Секулић: <i>Њеџош је сам решио пшћанје свој сјоменика</i>	207
Живорад Стојковић: <i>Хејемонија фалсификација</i>	212
Пеђа Милосављевић: <i>О досјојном највећеј џошћовања</i>	221

ЊЕГОШ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА

Матија Бећковић: <i>Нојев ковчеј</i>	233
Милутин Мићовић: <i>Њеџош и црногорска џосјмодерна</i>	244
Будимир Дубак: <i>Феномен лажи у Њеџошевом гјелу и савремена Црна Гора</i>	258
Радомир Уљаревић: <i>Акћуелносј Њеџошеве џолемике</i>	278

ИСКРА БЕСАМРТНА

Митрополит Амфилохије Радовић: <i>Жишћје Свејој Мишћројолишја Пејтра Друјој – Цешињској Пусшћњака и Ловћенској Тајновидца</i>	289
Матија Бећковић: <i>Свеши Пешар II Пешровић Њеџош – џусшћњака цешињски</i>	303

ВЕЋИ ГРОБ ЗА НОВУ СМРТ

Његоша подмићују
нуде му нову смрт и већи гроб
маме га у своју раку, казамат,
да га ставе под свој камен и своје страже
да једино они буду надлежни за његов случај
да нам једино они могу препричавати његове праве мисли
да није мислио оно што је мислио
и да није написао оно што је написао
и да је одувек мислио оно што они мисле.

Душан РАДОВИЋ

Веселин МАТОВИЋ

ЗАШТО „СТАЗЕ КА ЊЕГОШУ“?

У овом броју доносимо избор текстова наших знаменитих стваралаца, у којима се сагледавају они аспекти Његошевог дјела који се, данас, у Црној Гори, у официјелном културном простору (образовном систему, медијима, научним и културним институцијама) систематски скривају, прећуткују, маргинализују и поричу. Сваки од ових текстова, насталих у различитим периодима, током посљедњих сто година (заправо од када почиње интензивно проучавање Његошевог дјела, до данас) представља по једну, како би казао поуздани тумач Његошев Јевто Миловић, сигурну „стазу ка Његошу“, али, нажалост, о њима и о књигама из којих су већина њих овдје пренесени, нећете данас наћи никаквог помена ни трага у овдашњој школској литератури. Не зато што су их тамо замијениле неке дубље и свестраније интерпретације, него зато што је за ауторе школских програма и уџбеника, али и за већину наставника у Црној Гори, по свему судећи, установљен индекс забрањених књига (*Index Librorum Prohibitorum*) о Његошу. Тиме се широм отворио простор утјеривачима новог црногорског идентитета да Његошево дјело, успостављањем монопола над његовом интерпретацијом, одвоје од његове суштине: с једне стране – од српског језичког идентитета, косовско-обилићевске емоције, етике и мотивације, а с друге – од православно-хришћанске антрополошке и философске утемељености, да би га онда, као фосил, пресован према мјерама и лику актуелне црногорске „монтенегринско-дукљанске“ идеологије и њених обретника, предали будућим

нараштајима. Другим ријечима – да би за те генерације, али и за њихове наставнике, Његошево дјело остало затворена књига, потребно је из њиховог домашаја на вријеме скрајнути кључеве којима се оно отвара: српску народну поезију, средњовјековну немањићку књижевност, богословску литературу, али и све о њему настале текстове који излазе из опсега режимске пројекције његових значења.

У овом избору, разумије се, није све најбоље што је о Његошу написано, али јесте све оно неопходно и незаобилазно са чиме би требало да се упознају наша дјеца током школовања – од шестог основне до четвртог разреда средње школе. Тако да је ово и својеврстан предлог неког будућег наставног програма који би Његоша приближио онима којима је најпотребнији – школској омладини. Истовремено и приручник, или пак читанка, од користи како за ђаке и студенте тако и за све оне који су заинтересовани за иоле озбиљнији увид у Његошево дјело.

Однос према Његошевом дјелу и питање његове интерпретације у уџбеничкој литератури и настави, једно је од најважнијих, ако не и најважније, питање нашег образовног система. Његош је најпозданији свједок нашег духовног, културно и језичког идентитета, па звали се ми Срби или Црногорци, били један или два народа, од тога како ћемо интерпретирати Његоша у школама, зависиће наша будућност! Он нам је најсигурнија тачка ослонца и компас који нам никада неће показати погрешан правац. И само он нас може научити како да сачувамо своје име, и вјеру, и Цркву, и језик, и писмо, и само он нам може обезбиједити сигурно и равноправно мјесто међу европским народима. Под условом, разумије се, да га коначно пустимо у наше учионице, и за наше катедре.

Некад смо у школама имали наставни предмет који се звао „марксистичко образовање“, данас умјесто њега имамо „грађанско (алијас атеистичко) васпитање“, али зашто коначно једном не бисмо имати – „његошевско

васпитање“ или „његошевско образовање“?! Које су то књиге у којима ћемо наћи боље лекције и сигурније етичке и естетске парадигме на којима бисмо одгајали нашу дјecu од Његошевих стихова? Ако нам је Његош заиста у срцу и на уму као на језику, зашто им не дозволимо да се једанпут недјељно, макар по један час, друже с Његошем? Господо педагози, не плашите се да га она неће разумјети. Уосталом, ако сте сигурни да већ у шестом разреду основне школе разумију све оно што им нудите у уџбенику за наставни предмет *Ѣрађанско васпийишање*, а прије свега само име тога предмета, разумјеће, и то неупоредиво лакше и „Лучу микрокозма“. И, ако сте сигурни да вам у том узрасту могу разумјети појмове: интерес, толеранција, аутократа и аутократија, демократија, социјализација, мандат, менаџер, ресурс, референдум, симбол, асимилација, дискриминација, сувереност, финансије, итд, зашто не би разумјела и како то „Свети Творац величешвом сјаје/У искрама као у сунцима“?

Ове године објављено је на десетине текстова, изговорено много надахнутих бесједа и одржано низ научних и свечарских скупова (од Херцег Новог до Новог Сада, и од Косовске Митровице до Бањалуке) посвећених Његошу. Говорило се из разних углова о његовом дјелу, учињени су, несумњиво, и нови и значајни продори и увиди у његове поетске свјетове. Али о мјесту Његошевом у нашем образовном систему није било ријечи. Постали смо изгледа толико индиферентни према ономе шта се дешава у нашим школама и с нашом омладином, па самим тим и према Његошу, односно његовим порукама и завјетима, да скоро нико не примјећује парадоксалну чињеницу да је он, данас, један од најнечитанијих писаца међу школском омладином. Нити се ко пита како смо дошли у такву ситуацију, ни ко је крив за то да нам омладина данас у Његошу не налази свог саговорника. Његош свакако није. Он је сваком времену саговорник и свакој генерацији савременик. Нијесу криви ни ђаци, мада је њих најлакше окривити. Статистички подаци говоре да

више од половине средњошколаца данас матурира с одличним успјехом, што би требало да значи да су они на најбољи начин испунили све оно што се у школи од њих тражило. А то што се није тражило читање и познавање Његоша, или се тражило тек толико да би се могло одговорити на оно што наставници питају, није њихова кривица. Немамо, дакле, право од њих очекивати више. Немамо право очекивати ни да воле Његоша. У времену изокренутог система вриједности, у коме је родољубље проглашено ретроградном свијешћу, жртвеност – фанатизмом („или пјанством неким прећераним“), пријатељство и љубав – наивношћу, херојство – злочинством, богољубље – непросвећеношћу, није лако вољети Његоша. Како каже дивни пјесник Вито Николић: у вријеме „рата, зиме, глади, бодљикаве жице,/ није богме било једноставно научити неког да заволи птице“.

Међутим, да је наша школа имала савјести, она не само што се никада не би помирила с таквим беспоретком, него би се управо Његошем заштитила од његовог загрљаја.

Нажалост, наша школа одавно је постала школа лукавога. Умјесто да се држи духовних и моралних координата које јој је Његош исцртао, она „дроме работа мамону“. Друкчије речено – наднични режиму, задужена за извођење „унутрашњих радова“ у његовом антицивизацијском пројекту обескоријењивања и културног сапињања сопственог народа. Оно што се данас, у нашим школама (у наставним садржајима и уџбеницима), презентује ђацима под Његошевим именом, и начин на који им се то презентује, није Његош него режимска пројекција Његоша. То је фризирани и испражњени Његош; Његош без Косова и Обилића, без Бога и без „искре бесамртне“; Његош „за дофенову употребу“; Његош коме је одузето право просуђивања о нашим ововременим дилемама и искушењима, па и када – под присилом школских обавеза – прочитају по који одломак из *Горској вијенци*, или га пак науче напамет, ђаци, сасвим разумљиво, у

њему не налазе себе, свој свијет и своја интересовања. Једноставно, то је неухватљиво за њихове, према неким сасвим друкчијим садржајима усмјерене рецепторе, зато им дјелује заморно и анахроно. Асоцира их на гусле и ћирилицу, за њих - симболе, руралног, примитивног, давно превазиђеног и ретроградног свијета њихових праједова, на који они, под идеолошким притиском медија, укупне друштвене атмосфере, а посебно онога што им се кроз наставне садржаје нуди у школи као модерно, европско и прогресивно (као „кул“, како се каже у англохолизованом жаргону њиховом), гледају с ниподаштавањем и желе да га што прије забораве. Осим тога, и то мало „пробраних“ Његошевих стихова који им се нуде у читанкама, ограђено је, као бодљикавом жицом, непримјереном, тенденциозном и збуњујућом књижевнотеоријском и схоластичком методичком апаратуром, чији је једина сврха да покаже тобожњу стручну обавијештеност аутора тих књига, тако да се кроз њу, и за оне који су заинтересовани, немогуће пробити ни до површине а камоли до језгра Његошеве ријечи.

На крају, иако је (или баш зато што је) наша, српска, народна поезија, улазница за Његошево дјело (јер кога није из народне пјесме на вријеме дотакла косовска емоција и обилићевска мисао, никада неће Његоша имати за саговорника), наша педагошка памет и њу је искључила из наставних програма, и тако, бројне генерације (можда и заувјек) учини слијепим за Његошеве етичке висине и за његове религиозне дубине.

У гимназијској читанци, на примјер, предлаже се ученицима, као припрема за први сусрет с *Горским вијенцем*, да се „наоружају присјећањем“ не, рецимо, на *Косовску вечеру* или *Почетак буне на дахије*, него на *Кулук Петра Првога* и *Макијавелијевог Владаоца*. Треба имати на уму да овај савјет потиче од учених дидактичара и професора универзитета, те да се не ради о пуком незнању и глупости (а глупост јесте), него је у питању превентивна идеолошка блокада, тј. смишљена намјера да се

пажња ученика унапријед усмјери у идеолошки пожељном правцу, супротном од онога што је у основи пјесничког поетског надахнућа, и на чему су утемељене његова емоција и његова етика, тј. од трагичне историјске судбине његовог народа, од Косова, „грдног судилишта“ и Милоша „жртве благородне“. То је дидактичка матрица по којој се дјечи у нашим школама Његошева ријеч, умјесто ближом и пријемчивијом, настоји учинити нечистијом, и то се од стране корумпиране интелектуалне елите – која је запосјела све културне и образовне институције и успоставила монопол над свеукупном памећу и науком овдашњом – оглашава тзв. „новим читањем“ и „прањем“ Његоша од српског национализма, односно – „отимањем Његоша из загрљаја Српске православне цркве“. Да би та њена игра била увјерљивија, а вјероватно и у сталном подсвјесном страху за своју позицију, та културтрегерска дужина, с времена на вријеме – наводно незадовољна односом режима према Његошу – упуту понеку петицију или какву другу доставу Влади и Скупштини да би се донио „закон о заштити Његошевог дјела од злоупотребе у дневнополитичке сврхе“. Наравно, у том орвеловском закону писало би да се само њој допушта бављење Његошем, и да само она може судити о томе шта је а шта није злоупотреба његовог дјела, а посебно – изрицати санкције према прекршиоцима.

Преправљање Његошевих стихова у школским уџбеницима и читанкама, с намјером да се порекне његова исказница „да српски пише и збори“, као и укупна његова интерпретација у тим књигама, најтежи је вид дневнополитичке злоупотребе Његошевог дјела. Али да иронија буде већа, то непочинство урадили су управо они који се залажу за доношење закона о његовој заштити. Јасно је да иза те манипулације стоји врх режима који би да системском ревизијом досадашње рецепције Његошевог дјела (у чему посебну улогу имају креатори школских програма и писци уџбеника), подупре програм изградње новог идентитета Црне Горе, који ће се заснивати на неким

вриједностима, дукчијим, чак и дијаметрално супротним од оних на које су се ослањали Његош и његова Црна Гора.

Знам, и већ чујем ваше негодовање: Зар данашња црногорска власт не указује управо највише поштовање Његошу? Спремна је, ето, да његов рођендан прогласи државним празником, и празником црногорске културе? Зар то није довољан доказ њене истинске намјере да Његоша стави у центар просвјетног и културног живота Црне Горе?

Наивна су то питања, и кратковиди закључци! Кад би то био циљ црногорске власти и када би она заиста поштовала Његоша, зар би умјесто његове цркве-мученице, обнављала и утврђивала његову тамницу, и од тога правила главну приредбу и празновање двјестагодишњице Његошевог рођења? Штавише, да би још једном притврдила како му отуда, док је ње, нема изласка, извела је са собом на врх Ловћена дружину пајаца у мантијама (своју приручну „цркву“), да у инат свему православном свијету бајају и манцукају над његовом надгробном плочом!

Да, господо, двјестагодишњица Његошевог рођења указала се црногорским властодршцима као лијепа прилика за политичку капитализацију и посвајање Његоша, тј. да га наменују претечом њихове трибалистичке идеологије, тзв. црногорске националне, или тачније националне концепције, како би нас онда, увођењем државног празника, тобоже посвећеног Његошу, али који би се звао „Дан црногорске културе“, и законски обавезали да се и ми пред њим таквим, а у ствари пред том концепцијом, поклонимо.

КОСОВСКА МИСАО

КОСОВСКА МИСАО

Иво АНДРИЋ:
ЊЕГОШ КАО ТРАГИЧНИ ЈУНАК
КОСОВСКЕ МИСЛИ

Драго ЋУПИЋ:
ЛЕКСИКА И СИНТАГМАТИКА У
ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ
КОЈА АСОЦИРА НА КОСОВО

Иво АНДРИЋ

ЊЕГОШ КАО ТРАГИЧНИ ЈУНАК КОСОВСКЕ МИСЛИ

Ова је драма почела на Косову.

Љуба Ненадовић, иако и сам Србин, био је изненађен кад је видео у Црној Гори живу снагу косовске традиције, која је у тим брдима и после столећа била стварност, исто толико блиска и стварна као хлеб и вода. Намучене жене које су се одмарале поред бремена дрва на каменој ивици пута говориле су му о Косову као о својој особеној судбини и личној трагедији. „Наша је правда на Косову закопана“, говорили су људи резигнирано и не помишљајући да је траже другим путем до онога који им косовски завет налаже. Целокупна судбина свих људи била је тим заветом омеђена и управљана. Као у најдревнијим легендама, које су увек и највећа људска стварност, сваки је на себи лично осећао историјску клетву која је „лафе“ претворила у „ратаре“, оставивши им у души „страшну мисао Обилића“, да тако живе разапети између своје „ратарске“, рајинске стварности и витешке, обилићевске мисли. Црна Гора и свет који је избегао у њена брда били су квинтесенција тога косовског мистерија. Све што се у тим брдима рађало, долазило је на свет са рефлексом косовске крви у погледу.

Ту је дакле почетак и Његошеве драме. Без овога би трагика Његошева живота била тешко разумљива. Његош је прототип косовског борца. И као песник, и као владалац, и као човек, он је чисто оличење косовске борбе, пораза и несаломљиве наде. Он је, као што је неко рекао, „Јеремија Косова“, и у исто време и активни, одговорни борац за „скидање клетве“ и остварење Обилићеве мисли. Тврђено је да се реч „Косово“ поред речи „Бог“ најчешће помиње у *Горском вијенцу*. Али нису само мисао и поезија предели за косовску традицију. Она је за Његоша живот сам. Она је исто тако предмет његове реалне и обазриве дипломатске преписке као што је предмет

његовог главног песничког дела. У преписци са Русијом као и са Турцима, за њега је Косово један датум који утиче на све одлуке и решавање најконкретнијих питања. Формулишући своје захтеве, он почиње речима „од паденија нашега царства“. Он говори о Косову као о ма ком другом морално политичком аргументу, као о живом и пресудном фактору колективне и личне судбине. У службеној преписци, он пише Османпаши скадарском: „... кад су дивље азијатске орде наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји предци и још неке одабране фамилије, које нијесу ту погинуле од Турака, оставили своје отачество и у овијем горама утекле“.

У тим горама се „Крсту служи а Милошем живи“. И само у тој светлости разумљиви су судбина и дело Његошево. Уосталом, сви они који су му стајали најближе, као пријатељи или као непријатељи, схватили су га тако. Можда нико није показао да боље схваћа Његошеве намере и морално порекло свих његових настојања као Алипаша Сточевић, умни и несрећни везир на Херцеговини, кад је рекао о владици ову просту и дубоку истину: „А бога ми мога и дина, то је онај прави српски бан од Косова“.

Са овим прологом, Његошева драма почиње стварно на Лучиндан, 18. октобра по старом, 1830. године. Уочи тога дана умро је владика Петар I Свети. После 48 година мучне владавине искључиво ауторитетом своје светачке личности, он је, у тестаменту који је диктирао у перо нашем земљаку Сими Милутиновићу, саопштио главарима и народу, „да је наименовао за свога наследника, црквеног поглавара и земље господара, свог синовца Рада Томова, кога препоруча Богу, руском цару, и свему народу црногорском и брдском“. То је био исти онај Раде Томов за кога је Петар I пре више година казао пророчанске речи: „Ово дијете, ако узживи, биће одличан јунак и паметан човјек“. На младићу је било не само пророчанство него и као нарочито одређење Промисли. Стицај прилика био је такав да је он изабран за наследника, иако је био најмлађи син најмлађег од тројице браће Петра I.

Раде Томов који је имао тада 19, по некима и само 17 година, отргнут је одједном од шетњи и поетских дискусија са својим оригиналним учитељем Симом Милутиновићем Сарајлијом и доведен пред манастир. Лик архиђакона Петра у *Шћепану Малом* може да послужи потпуно као портрет Рада Томова у томе пресудном тренутку.

У нашој се земљи нигда није
 ОваквиѦ момчеѦа дизало,
 Ни дивоѦом ни сваком хиѦрином.
 УѦрав су му седамнаесѦ љеѦах,
 Више знаде но нас Ѧоловина;
 ПамеѦније мисли и ријечи
 НиѦи' сам чуо, ниѦи Ѧу је чуѦи,
 НеѦо неѦе ово наше биѦи.
 А ако му БоѦ сачува Ѧлаву,
 Он је среѦа овоѦа народа,
 Он је роѦен да довијек живи.

Тај необични младић жива духа и ретке физичке лепоте, за главу виши од највишег Црногорца, нашао се пред мртвим телом Петра I, које је, сасушено постом, бригама и мукама, већ тада личило на свештене мошти. У то сиво октобарско јутро, са сивим стенама и сивим небом као позадином, оцртавао се у једном призору пуном горштачке простоте и свечане величине, као у некој симболичној радњи, будући живот Рада Томова. Острошки архимандрит Јосиф закалуђерио је ту на лицу места младога Рада, у присуству 60 свештеника, „обукавши га у црне мантије преминулог митрополита и давши му у калуђерству име Петар“. Тада „пред свијем народом први приступи младоме господару стари острошки архимандрит и пољуби га у руку, а за њим сви остали главари“. Народ је непрестано клицао и пуцао из пушака.

Од тога тренутка у томе премладом кнезу, који ће се убрзо показати као богодан песник и уман владалац, одиграваће се низ трагичних сукоба који ће огорчати и прекинути његов живот, али изоштрити његову мисао и подићи његов дух до висина до којих се издижу само највиши и најбољи духови света.

Као на некој модерној позорници, у Његошу почињу да се одигравају истовремено и упоредо неколико трагичних сукоба које му доноси његов троструки позив: владике, владоца и песника. Сваки од та три позива носио је у себи своје тешкоће, а сва три су се опет међусобно сударала и кршила и стварала тако нове противречности и сукобе у унутарњем и спољњем животу Његошевом.

„Кроз четири и по вијека, од како богомољци управљаху Црном Гором, не би још ни једног владике да је тако млад и

неспреман примио двије највише и највеће дужности у своје руке“, каже Медаковић, као да најављује почетак владалачке драме Његошеве. *Incipit tragoedia!*

А како је изгледала та Црна Гора са својим строгим поднебљем и својим горштакким, убогим и самовољним становништвом у тренутку кад је пала на савест и одговорност младога кнеза? Нићифор Дучић каже: „Каквог утврђеног државног уређења није постојало, нити се плаћала дација све до владике Петра II (1831. године). Приликом међусобица у племенима владике су мириле завађене стране, а приликом сукоба са непријатељем окупљали су их и обједињавали за одбрану заједничке домовине. То је све што су могли митрополити чињети у самовољном народу утицајем свога ауторитета или клетвом“.

Млади владалац морао је дакле почети из основа рад на формирању државе, на стварању њених најелементарнијих органа.

Иако млад и неспреман, Његош је приступио позиву који му је судбина наметнула. Неблагодарне и тешке послове око увођења прве управе, побирања прве порезе, оснивања школе и штампарије, он је изводио са енергијом и обавривошћу која је изненадила и пријатеље и противнике. Али, ту је неминовно морао ударити и на прве тешкоће и прва разочарења. По једном предању, на њега су пуцали у неким племенима кад је одлазио међу њих ради увођења порезе. Тадашњи црногорски главари, по речима Томановићевим, „нијесу имали појма о јединству државном, осим на бојном пољу и у цркви“. Отуд су сва Његошева настојања да централише и уреди раштркана племена наилазила на отпор „кад јавни, кад потајни, ал трајни“. Али и Његош се бори за оно што мисли да је право и корисно по земљу. Он проклиње великом клетвом црквеном непокорна братства, прети, обећава. Упада међу закрвљена братства и својим рукама и грудима их раставља. Кад не може друкчије, он стрелја без милосрђа криве и сумњиве, као што је стрелјао сенаторе Годора Мушкина и браћу му. Његове посланице племенима звуче трагично, нотом великог бола и разочарења. Тако једнима пише: „Али за ту моју љубав коју к вама имах, ја дочеках сваку бруку и неблагодарност“.

Одраз тих мука и разочарења владачких види се јасно у његовом песничком делу, нарочито у *Шћепану Малом* и

Горском вијенцу. Отуд његово горко сазнање изражено у стиху:

*Рођени смо у бесудну земљу,
и његово директно апострофирање народа:
Тешко оном ко о вама брижи.*

Карактеристичан је један дијалог између Његоша и његовог секретара Медаковића. Његош: „Познајеш ли ти ове Црногорце?“ Медаковић: „Мислим да у неколико познајем“. Његош: „Не познајеш ваистину! Ето сам Црногорац, родио сам се и одрастао међу њима и господар сам им, па их још не познајем“.

Под теретом владалачких дужности, схваћених дубоко озбиљно и крваво строго, у сукобима са људима и њиховим страстима, бедама и пороцима, почео је да се формира и јавља онај Његошев песимистички поглед на „вријеме земно и судбину људску“, који ће тешкоће са спољним непријатељем и борбе са самим собом потенцирати до максимума познатих места из *Луче микрокозма* и *Горској вијенца*. Његова висока мисао и велика осетљивост, у судару са стварношћу, почеле су из тих судара да стварају општу слику света и човекове судбине у њему. Неколико година испуњених новим искуствима, сумњама и разочарењима са својима и са туђином, повећаће онај агностицизам који је Његош признао у конкретној и анегдотичној форми секретару Медаковићу, позледиће га као рану и проширити на све људе уопште:

*С њачке сваке њојлегај човјека!
Како хоћеш суди о човјеку!
Тајна чојку човјек је највиша!*

Тако док у потпуном неразумевању већ зрео песник не стане пред тајном човека и природе, са јединим мрачним стихом:

Овоја су у іробу кључеви.

Спољни односи убоге и јуначке Црне Горе о којој Његош мора да „брижи“ нису ништа мање мучни и замршени. Тежина завета који лежи на овој „жижи српства“ и сувише је велика. Црна Гора под њом крвари, али њен владика је онај коме она подгриза здравље и поткрада сан и „прси му у тартар претвара“. Као и код унутрашњег уређења, све треба радити из почетка, и за све недостају средства и услови. Велика заштитница Русија, велика је помоћ, велика нада, али и велика мука.

Петроград је далеко, руска политика свеобимна, а Црна Гора и њени животни интереси, као што је природно, само један невидљиво ситан сектор те велике руске политике. Интриге су честе и неразумевања сваке врсте могућна. Ако је веровати Матији Бану, Његош му је у тренутку огорчења рекао једном: „Ја господар Црне Горе прави сам роб петроградских ћуди“. – Неспоразуми и трвења без престанка са Аустријом, неспоразуми и са кнезом Милошем поред свих добрих жеља и настојања са обе стране. Али главна мука и најтежа борба Његошева, то је Турска. Косовски завет од којег се живи, којим се дише и мисли, ту је непосредно у питању.

Један француски памфлетиста рекао је једном приликом: „Енглеска је Европи оно што је сотона човечанству“. То је за француског писца била једна „*boutade*“, тренутна досетка у прегрејаности полемике. Али за Његоша је велико и моћно Османлијско Царство било уистини оличење пакла на земљи, оваплоћен принцип Зла са којим му дужност налаже борити се без колебања и помирења, па и без икакве наде на победу. Та борба се води под јединственом, очајничком девизом која личи на апсурд а која је у ствари животна истина сама:

Нека буде што биши не може!

Нигде у поезији света ни у судбини народа нисам нашао страшније лозинке. Али без тог самоубилачког апсурда, без тога, да се парадоксално изразимо, позитивног нихилизма, без тога упорног негирања стварности и очевидности, не би била могућа ни акција, ни сама мисао о акцији против зла. И у томе је Његош потпуно израз нашег основног и најдубљег колективног осећања, јер под том девизом, свесно или несвесно, вођене су све наше борбе за ослобођење, од Карађорђа па до најновијих времена.

Као борба на сликама старих мајстора, где се изнад битке двеју земаљских армија виде у облацима две небеске војске како упоредо ратују међу собом, и ова највећа Његошева борба одиграва се истовремено на два плана, на физичком и на духовном, на небеском и на земном. Јер заветна борба против Османлијског Царства биће предмет Његошевог главног песничког дела и у исто време највећа брига његове политичке и војне делатности. „Сам сам и мученик на овим стјенама, као Прометеј на Кавказу“, говорио је Његош често, и упоређујући се са Прометејем, он је одмах додавао да је Турско Царство јастреб који му прикованом нагрiza утробу.

То није био само сукоб двеју вера, нација и раса, то је био судар двеју стихија, Истока и Запада, а судбина је наша хтела да се та борба углавном одигра на нашим територијама и да преполови и подвоји нашу националну целину својим крвавим зидом. У ту борбу стихија били смо завитлани и бачени сви, и на којој се ко страни задесио, на тој се и борио, са истим смислом, истим јунаштвом и истом вером у праведност своје ствари.

Тако је трагика те борбе била поштрена и увећана неминовним братоубилачким сукобима које нам је често наметала наша тешка историја. Трагика та била је за Његоша утолико већа што је он са своје висине, као сви велики и светлосни духови наше историје, обухватао погледом увек тоталитет наше нације, без разлике на веру и племе.

У једном смелом и пророчанском писму које је упутио скадарском везиру, нашем земљаку Османпаши, родом из босанског Скопља, садржано је Његошево гледиште на ову борбу. Вреди цитирати у целости то мало познато писмо, јер се у њему, иза фасаде од динарске реторике и облигатног црногорског патоса, крије велика и трагична истина наше историје и одражава косовска концепција Његошевог позива.

Владика пише везиру:

„Дошло ми је до руке твоје писмо од 17. септембра о.г. у којему неке ствари смијешно напомињеш. Прво, што кажеш, да оперемо своја срца, па да учинимо сваки лијепи начин и слогу на наше границе: које је срце за људе, оно је вазда чисто и опрато, а с нељудима принуђен је човјек да се нељудски влада, јер иначе не може све да би хтио. Што се хвалиш, да имаш код мене пријатеља, који ти доказују моје намјереније, добро кад их имаш – мени их не казуј, да од мене не пострадају. Ову и другу овакву ствар ти можеш казати онијема, који свијет кроз чибук гледају, а не мени, – моје је намјереније јавно и чисто, и кога и како ваља пазити онако са мношћом и у сусједству и да живује. – Ти говориш, да ја све нешто тражим: а што би ја тражио: и с киме ћу га тражити? Кад је Бајазит (Илдерим названи) Босну покорио, и кад су дивље азијатске орде наше малено но јуначко царство разрушиле, онда су моји предци и још неке одабране фамилије, које нијесу ту погинуле од Турака, оставили своје отачаство и у овијем горама утекли. Ја сам инокосан, ја сам сирак – помисли: ће су ми браћа славни

и гласовити кнезови и војводе нашега царства, ће је Црнојевић (Бушатлија), ће је Обрен Кнежевић (Махмут Беговић), ће је Кулиновић? ће је Скопљак? ће је Видајић? ће је Филиповић? ће је Градашчевић? ће је Сточевић? ће је Љубовић? па ће су многи остали? Камо господа и цвијет нашега народа? да своје отачаство и своју славу заједно потражимо! Да смо сви на једно, онда би ја с њима нешто велико потражио. – Бог сам знаде када ће се они своје славе споменути и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се азијатима и до када ће за туђу корист работати, не сјећајући се себе ни својега. Од онога несрећнога дана, од како је азијатин наше царство разгњавио, са ким се ова шака горштака за обште поштење и име нашега народа бори? Све са својом рођеном браћом изтурченом: брат брата бије, брат брата сијече – развалине су нашега царства у нашу крв огрезле – ево наше обште несреће! Ова је несрећа и обшта вражда братска више но сила туђа учинила, те је наше јуначко племе постало туђим надничаром и служитељима, као што си и ти туђи надничар. Кукавну је Црну Гору овај разур нашега народа готово удавио, но и општио; ово је учинило, те је данас Црна Гора и биће довијек алмаз у витешку круну. Ја бих радије но ишта на свијету видјети слогу међу браћом у којима једна крв кипи, и коју је једно млијеко одојило и једна колијевка одњихала; што се пак мене тиче самога и ове шаке народа, ја поштења више ни мало не желим, но га имамо пред великијем и опамећенијем свијетом; но се нешто друго жели јербо је крвава рана и голо поштење. Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер бих видио своју браћу, ће су себе и својијех споменули и јавно пред свијетом казали, да су они достојни прауници и потомци старије витезова нашега народа. Када се ова света ријеч изговори, благо цијеломе нашем племени, онда ће име црногорско, босанско и прочи витезова србскога народа како свети талисман чествовати и у њедрима носити. – Ја чујем, да ти Црногорце хајдуцима називаш; то име нимало срамно није; хајдук значи *Chevalier, Ritter*, на примјер: кавалијери су ови хајдуци: Марко Краљевић, Реља Омучевић, Гергелез Алија, Тале Орашанин, Скендербег, Стојан Јанковић, Илија Смиљанић, Бајо Пивљанин, Карађорђе, војвода Вељко Петровић, – ово су само неки од нашега народа, који нијесу данас у животу. Истина да су неки Црногорци убиваоци, грабитељи и мамитељи, али их необуздана и дивља сила турска нагони, па и јуначка невоља. – По-

мисли, мој драги земљаче! Оволико народа сабило се у овим горама, готово од свуда затворен! Кад је година неколико родна, може се прилично проћи, али кад дође година, као што је лањска била, жива мука од њих бива. Ја сам лани неколико мјесеца мака у Беч и у Млетке, навластито за то, да ову муку очима не гледам; а друго: ја сам срца жалостива па би све своје разурио, а свакако мало ми је шта и остало. Када са мном говориш, како мој брат бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ; али кад говориш ка' Турчин, како азијатин, како непријатељ нашега племена и имена, мене је то противно и свакоме би благородно мислећем чоку противно било; а знам, ти ћеш рећи, кад ово моје писмо видиш: шта овај чок којешта пише и снијева; али се надам, да ће наши потомци, кад било да било, дати достојну цијену отачаствољубивим мислима у писму владичину, на кога се данас виче са сваке стране како на бијелу врону.“

Тако је Његош видео себе и своје као свет осуђен на непоштедну и безизгледну борбу „са својим и са туђином“.

Али та борба, коју му је као примарну дужност налагала челична схема косовске мисли и која је за обичног Црногорца била разумљива и проста као и живот сам, била је за благородну душу Његошеву извор нових и великих патња. Он је духом генија, какав је несумњиво био, обухваћао не само „земаљски сајам несмислени“, него све видимо и не видимо, проничући у тајну постанка и смисао света и судбине свих створења. Он је за најситније створење као и за најудаљенију планету био везан чврстом везом „свете симпатије“, која у ствари и држи васиону и равнотежу у њој. Он је историју васионе волео да замишља као трајну борбу светлости и мрака, у којој Бог, тј. светлост, непрестано побеђује и напредује, док једном не дође час кад ће мрака потпуно нестати, кад ће све, све без изузетка, бити светлосно и срећно једном заувек.

*Таг ће оишћи тиворац јочинуши
И свој свети завеш исјунуши,
Таг ће мири и просјори сјрашину
Слајкојласном јрмјет хармонијом
Вјечне среће и вјечне љубави.*

(Карактеристика је свих великих духова да бар једним делом свога духа и бар у једном делу свога живота неминовно просањају сан о васиони као хармонији и судбини света као

великој драми на чијој нас крајњој тачки поздравља потпуно блаженство. „*Am Ende winkt vollkommene Seligkeit*“ [Keyserling].)

Његошев сан о хармонији разбија се и ломи брутално у сусрету са Злом, а оличење зла у свету то је велико источно царство.

Зла на свијетју видјех сваколика.

(...)

Са најорим хоћу да се борим.

Живот је и за њега, као за старе Германе, једино и искључиво рат, „*aut belli praeparatio, aut infida pax*“. И ту одједанпут уместо васионом хармонијом његова песма „пропоје од ужаса“, снивана хармонија претвара се у паклену неслогу и борбу у којој треба бити на правој страни. Ту је друго лице Његошево. Његош борац не зна за сажалење, нити га тражи нити га даје. Ту је и трагика његовог историјског позива. Он који је „мишљу лећео“ међу планетама и световима, освајајући пределе које смртан ум не може да докучи и одгонетајући оно што ће за милионе остати вечита тајна, ту је одједном заплетен у замршен и крвав сукоб на тврдој земљи, под страшним приликама. А бори се за убоге испаше и рудине на западној или за два пуста острва у блатном језеру на источној граници. Та борба за два гола острва Врањину и Лесандру, на којима готово и нема ничег до једног крста и једне лумбарде, карактеристична је по своме упорству и по својој безизгледности, и стоји као симбол. Она испуњава велики део његове дипломатске и војне активности. (Његош је ишао лично на Корчулу да преговара са бродоградиоцима за набавку лађа на којима је мислио да осваја два острва, али је Аустрија осујетила посао.)

И како све код њега чудесном брзином прелази са оног вишег плана на нижи и са нижег на виши, као што често у његовој званичној преписци срећемо рефлексе његових главних мисаоних преокупација, тако исто у његовим песничким продуктима чисте мисли као да се јављају мрачни одједи његових земаљских брига и борби. – И кад у песми *Црнојорац Боју* читамо стихове

Најоне ме најријед иливай,

Но како ћу водом ходиш

Кад у руке весла немам,

Већ сам дужан сјојай шужан

У смрјиноме чамцу малом.

ми поред алегорије о духовној муци на океану живота не можемо да не осетимо призивак Његошеве бриге за два острва Врађину и Лесандру, која су му отета издајством и невером, а која због неимања лађа није никад успео да поврати.

Та Његошева преокупација, та опсесија готово о борби са османлијском силом, која је постала његова судбина, продира у Његошев стих и то не само онај из *Горскої вијенца*, који је сав пун ње, него и онај најличнији. Гледајући се у венецијанском огледалу са оквиром од мајсторски сликаног цвећа и посматрајући свој пркосни црни брк, Његош је говорио полугласно:

*Црни брче ње је ћеш окайаји
Дал' у Мосџар или у Травнику?*

У том западњачком огледалу, створеном за раскош, радост и сујету, уместо свега тога Његош је угледао, као у грозној визији, везирски колац и страшне ченгеле на травничком граду и своју младу владичанску главу, одсечену и изложену подсмеху и сраму, исто онако као што су он и његови излагали уз радосно пушкарање противничке главе на цетињској кули више манастира. Нема сумње да се трагично огледао онај ко се тако огледао.

Ту додирујемо непосредно трагичну двогубост која је разапињала Његоша и коју је он морао осећати у пуној мери, кад је рекао: „Ја сам варвар међу кнезовима и кнез међу варварима“. То је значило имати два живота а не моћи право ни потпуно живети ни један. Имати две опречне егзистенције које заједно сачињавају једну једину бескрајну муку.

Ми смо већ рекли да су облици Његошеве трагике многоструки, иако сви никли из истог косовског корена. У његовој акцији, као у његовом духовном доживљавању и као и у личном животу самом, свуда је косовска мисао урезала свој тајанствени знак, тражећи жртву, али и доносећи решење. Под каквим је приликама настало по вредности огромно песничко дело Његошево? И какво је оно само са тачке која нас овде интересује? – Владичин секретар Медаковић прича у својим успоменама да Његош док је радио *Лучу микрокозма* „За шест неђеља не пушташе никога к себи“ и одмах додаје: „Он бјеше удубљен у своју поезију и радо читаше све оне пјесме, које имаху узвишеног поетичког полета. За земаљске послове, нити за његове Црногорце, а и за саму цркву није ово било проби-

тачно. Да се владика није толико бавио пјесништвом, он би још више добра урадио за Црногорце. То му је сметало те није довршио ни *Законик* на којем је радио дуље времена“.

Убоги овај секретар, он је очевидно израз мишљења добронамерних савременика! На то Његош одговара у *Лучи микрокозма*:

*Све дивоше неба и небесах,
Све што цвјета лучам свешћенијем,
Мирови ли ал' умови били,
Све прелести смртне и бесмртне –
Што је скупа ово свеколико
До ошћета оца поезија?*

За њега је дакле и Бог сам

Творишљном зањати поезијом.

Да би неспоразум био већи, Његошев биограф Ровињски каже: „Напротив, он је писао врло мало, будући непрестано заузет пословима народним“. – Тако је у очима једних Његош радио сувише на поезији, занемарујући државне послове, а у очима других занемаривао поезију због државних брига. Што је најгоре, и једни и други имају право. Јер, Његош је и у овом као у свему осталом био разапет између две тешко помирљиве супротности које је требало мирити жртвом и одрицањем.

Какво је књижевно дело које је настало под тим погодбама?

Говорећи о *Горском вијенцу* као о једној од три наше највеће вредности, Бранко Лазаревић је добро уочио да Његош „није могао, сем у неколико случајева са владиком Данилом и Игуманом Стефаном, да замахне потпуно својим крилима и пусти цео свој геније у акцију“. „Кад год би се“, каже Лазаревић, „врло високо успео, градиво и догађај опомињали су га да мора да се спушта, и та борба између његова духа и његових филозофско етичких визија, с једне стране, и градива и догађаја који га спутавају и везују за терен и акцију на њему, са друге стране, осећа се: понекад се нескладно сажимају а понекад се чак и сударају, са јасним белегама на месту судара“.

Још један трибут косовској мисли.

Уосталом, *Горски вијенац* као и *Шћепан Мали* искључиво су и постављени у службу косовске мисли. Па и сама *Луча микрокозма*, иако сва од метафизичких преокупација, није без везе са њоме преко подсвесних алузија и аналогича. Са

својом борбом, и то ратничком борбом, између зла и добра, са привременим човековим ропством злу и неправди, са неугаслом мисли о ранијем светлом царству и најпосле са надом и вером у избављење, долази нам понекад, док је читамо, као прототип косовске судбине Његошеве. Уистини Његош и за трагедију Адамову и за полом српског народа на Косову употребљава једну исту реч „паденије царства“.

У Његошевом књижевном делу, фатални знак косовске судбине свуда је присутан, и онда кад песник не говори о њему, јер њиме је условљено цело поетско дело Његошево. У Његошевој поезији све је хијератички круто и право, упрошћено и сажето до нејасности, везано тврдо у један грчевит узао; све угашено, без другог сјаја осим унутарњег. Јер овде је преко свега прешао дах косовске мисли који је без милосрђа сажегао све оно што не „служи чести, ни имену“, а окаменио све оно што им служи да би вечито стајало тако и служило им. То је поезија висинског ваздуха и великих, слободних перспектива, са онолико украса само колико је могло да буде донесено у један збег. Све што није могло стати у арку спаса после косовског потопа, све је одбачено. Отуд у том делу недостају читави комплекси осећања. Али отуд је и све оно што је у њему садржано развијено до једног интензитета и распаљено до једног жара каквих је мало у светској књижевности. Као уметник, Његош је највећи у тим хијератичким сценама и инвокацијама, кад је најближи колективном удесу, као што је ова слика ратника пре боја, пуна паганске величине, из *Шћејана Малој*:

Клањају се млагу сунцу, дв'је ѿисуће вишезовах,

Цјеливају мајер земљу, да им ѿокој ѿиши даге.

(...)

Молишву им сунце ѿрими, земља славан ѿроб обећа.

Такво је књижевно дело тражила његова основна мисао од њега: Чисто небеско сунце, тврда земља којој смо дужни све, а између тога двога људи витезови који иду ка гробу, ка славном гробу, као јединој жељи и највећој срећи. Све што је у Његошевом делу испод тога или изнад тога, дато је само као резултат тешке борбе и болног отимања.

Није друкчије било ни на осталим подручјима на која нам остаје да бацимо поглед. Свуда ћемо се срести са том истом мисли као живом силом и главним регулатором.

Познато је да се Његош није осећао позваним за свештено звање које му је судбина донела са осталим великим и тешким даровима. Слободан дух, коме је хипокризија непозната, он је искрено показивао ту своју склоност ка световном начину и животу. Та његова склоност била је за живота предмет напада на владику, а после смрти предмет погрешних коментара. Приговарало му се што не чинодејствује, што се одева као и остали Црногорци, што рукополаже неспремне попове итд. С друге стране, професори и књишки људи са краја прошлог и почетка овог столећа хтели су често да од Његоша направе неког либералног борца по моделу 19. века. Нетачно је у основи оно што каже Решетар: „Владика је у вјечитој борби међу знањем и вјеровањем одлучно нагињао на страну знања“. Николај Велимировић, у својој књизи о Његошу, утврдио је са великом слободом духа и завидном ерудицијом сложеност мисаоног света Његошевог, и он је несумњиво ближе истини кад каже да је Његошево гледање на свет и живот било, поред свега, „христолико“.

Његош сам је, каже се, једном приликом рекао дивну реч о томе. Кад су му говорили да му се замера што је више човек него владика, он је одговорио: „Лакше је бити владика него човјек“. С друге стране, у целој нашој књижевности ми немамо поезије која би била ближе Богу и која би то била на узвишенији начин. То је за нас доста, јер то је све.

Него, друго је било у питању. Реч познатог француског моралисте Риварола: „Држава је лађа чије котве почивају у небесима“, могла би се у пуној мери применити на Црну Гору Његошевог времена. Теократска владавина нарочитог типа одговарала је несумњиво најбоље тадашњем стању Црне Горе. И ту као и у свему другом требало је „служити чести и имену“. Требало је бити владика, као што је требало ратовати, као што је требало судити народу и снабдевати га житом и прахом и оловом и чувати га од штетних утицаја са стране, да се народ не поколеба, не изневери и не „потвори“. А за личне склоности и предилекције није било места ни времена, ни оправдања.

Наивни и строги Медаковић у својим сећањима даје нам кључ за такво схватање. Он каже: „Владика се налазаше у одвећ тешкијем околностима, па се опет мораше покорити судбини, јер се и он обзираше на свој прости, али одвећ хитри народ, те се окрене и он придржавати се онога што сав народ почитује, уважава и зашто залаже све па и сам живот свој“. На

другом месту он је још јаснији: „Владика је био како и остали људи али се осврташе на свој образ и на положај, па се чуваше од свега што не доликује не само њему него ни другоме саобразном Црногорцу“.

Уколико је и ту требало савладавати се и одрицати, то је било само једно прегарање више.

Једини свој покушај љубавне поезије Његош је спалио сам. Узалуд је његов ађутант тражио да му да ту песму, да је препише. Његош је одбио речима: „А како би то изгледало: Владика па пише пјесму о љубави? Не дам!“

И та убога, несуђена радост спаљена је на истом олтару на коме су принесене толике жртве.

Гете који се родио под другом звездом и живео под савим другим приликама, али који је такође познао и целог живота решавао проблем: Како да се измире два непомирљива света, свет мисли и свет акције, дао је песнику ово коначно одређење: „Нећеш увек остати усамљен, израдићеш себе за друштво, и поступати исто као што други поступа“.

Између Гетеовог: „... и поступати исто као што други поступа“ и Медаковићевог припростог „те се окрене и он придржавати се онога што сав народ почитује“ нема никакве разлике. То је вечни и једини прави процес мирења виших духова са светом и животом, преко бола, преко жртава и личних одрицања.

Трагедија чији ток пратимо има своје тренутке помрачења и њен јунак своје тренутке слабости. Говорећи о Христовој драми и молитви у врту Гетсеманском: „отклони од мене ову чашу“, један руски филозоф каже: „Без овог тренутка слабости подвиг не би био потпун“.

Гледајући стално пред собом камен својих брда и још вишу и тврђу муку завета који лежи на тој земљи и „страшном племену“, уморан од земље и жељан неба, и Његош ће као човек који се гуши, завапити своју молбу:

*Пустиише ме да виђу небеса
Која сће ми собом засиуили!*

Он ће Медаковићу казати: „Дао бих све што имам, само да ми је обријати ову браду“. Код њега ће се кроз сумње и невоље стално јављати мисао о бежању главом преко света од те чаше која нам изгледа као „редна чаша“, од Сократовог отрова, преко Гетсеманског врта до црногорских брда, и све

тако „редом по јунацима“, до у недоглед. Најближима је владика говорио: „Вала ми се све дојадило и најрадије би, да ми је куд гођ поћ на чесов остров, ће нигђе никог нема, па да тамо мирно живим“. Болна жеља и неостварив сан, али он ће се враћати још често. Ненадовићу он ће признати: „Много сам пута помишљао: да зажмурим па да оставим Европу и одем у Америку и да ништа више не читам о Европи“. Већ смртно болестан, он ће рећи Матији Бану: „Немојте се зачудити ако чујете да сам се навезао на Атлантски Океан и да пловим за Њујорк“. Али за овакве духове нема острва одмора ни лађе која би их на њ превезла. Изводећи велика дела својом најскупљом крви, они су осуђени да сањају о острвима мира и одмора, као што безбројни мали људи у свом миру сањају о извођењу великих дела.

Ти и слични тренуци људске слабости, ти уплашени и жални погледи уназад жртве коју одводе, то узалудно, кратко и невољно отимање од своје неумитне судбине и свог правог позива, то једва приметно дрхтање на путу ка узвишењу, све то не слаби и не квари хармонични лик Његошев. Напротив, све су то, као крвави зној и вапај гетсемански, несумњиви знакови божијих изабраника. Без тога, заиста, подвиг не би био потпун.

У ствари, о бежању не може бити речи. Као у визији свете Катарине, и код њега је „један крст пред нама а други за нама, тако да не можемо побећи“. Тражећи излаз из противречности и сукоба у себи и око себе, Његош га налази у измирењу са животом и позивом који му је живот одредио. Не у једном пасивном, слабићком мирењу, него у свесном, вољном примању живота као борбе и жртве:

Крстѝ носиѝи нама је суђено

Стирашине борбе са својим и с ѝуђином.

Излаз је нађен. Трагедија, завршиће се као свака трагедија: пропашћу главног јунака и, доцније, победом његове мисли.

Наше се набрајање примиче крају. Не стога што је могућност сукоба исцрпљена, него јер се живот главног јунака нагло крати. „Кога богови воле, тај млад умре“.

Година 1848, немирна и пуна претњи и обећања, означава место прелома у Његошевој драми. Узбуђен догађајима у Аустрији и понесен варљивом надом на блиско остварење животног сна, он ће још једном покушати да искористи догађаје.

Он пише Јелачићу позната писма, упућује штампане прогласе на Далматинце, обраћа се Петрограду и Београду. Све су то пламсаји кандила које се гаси.

Његошу је 37 година. За њим је осамнаест година владавине под околностима које смо видели. *Луча микрокозма* и *Горски вијенац* су штампани у последње три године. *Шћейан Мали* је написан. Стихови су пресахнули. Догађаји слагали.

Ту је предах за последњи чин. Црногорски историчар Његошев ову последњу главу отвара речима: „Почиње болијест Петра другога и конач живота његовог приближава се“. *Incipit finis!*

Болест која се јавила ненадно и погоршавала нагло, одвешће Његоша у последње две године живота два пута у Италију. Кад се после првог, кратког пута до Падове владика вратио на Цетиње, Гагић, руски консуларни агент из Котора, извештава руску владу да су лекари нашли да владика има неизлечиву туберкулозу и наредили му, каже Гагић, „да не употребљава никаквије лекарија, него да се поврати у Црну Гору и да се ту користије отачаственим ваздухом, при најстрожијем уздржавању од јела, пића и свакијех труднијех занимања умнијех, да колико се може продужи свој живот“.

Као одговор на сувоћу и несвесну иронију овог бирократског извештаја треба цитирати бар нешто из необичног писма које је Његош у то време писао са Цетиња которском лекару Маринковићу са којим га је везало присно духовно пријатељство:

„Моја је идеја“ – каже Његош – „међу небесима и гробницом смјело лећела и ја сам смрт овако разумјео: Или је тихи вјечни сан који сам боравио пређе рођења, или лако путовање из свијета у свијет и причислење бесмртном лику, и вјечито блаженство...“

То су била „умна занимања“ мало виша него што је консул Гагић могао да схвати. Ту чудну дилему пред којом Његош стоји ведар и „свему наредан“ као пред божијом вољом, чија је „дјела трудно испитати“, наћи ћемо поновљену у његовом тестаменту, толико је она обузимала његов дух до последњег тренутка. У томе је Његош сличан духовима из времена ренесансе који су у свој тестаменат уносили своје мисаоне недоумице и преокупације и још у тестаменту препору-

чивали Богу „свој дух или душу“ (*„animum teum seu animam“*).

Друго путовање Његошево у Италију, које се претворило у вишемесечни боравак у Неапољу, остало нам је описано у писмима Љубе Ненадовића. Простодушна али топла и верна проза овог Његошевог Екермана представља данас једно благо наше књижевности, јер је у њој сачуван најлепши лик нашег највећег песника, за време док је „суморан као Бајрон“ пролазио Италијом.

Његош кога је смрт већ обележила видео је уметност и лепоту земаља благога неба. Њему лично ништа од свега тога није могло бити посве ново и страно, јер изнад свих времена, граница и даљина траје одувек непрестан збор духова. Пред Рафаеловом сликом Христа, каже Ненадовић, „Владика је сео на столицу и тридесет минута гледао је непрестано у божанско лице Христово“. Једно послеподне испео се, онако болестан, са пратњом на врх Колосеума, и ту их задржао „док нису испратили сунце и дочекали звезде“.

Али и овога пута, загладан у „просвјештени свијет“, Његош је морао, као некад у венецијанском огледалу, да сагледа углавном само једно: као авет иза своје осуђене главе своју црногорску муку и бригу и целу нашу трагику балканску. Кад му је у Неапољу дошао Ненадовић први пут, он га је надовезујући вероватно на своје самотничке мисли, уместо поздрава дочекао гласним, готово гневним речима: „Ала се ми Словени наробовасмо!“ Најчешће, он је ишао по улицама, црквама и музејима као одсутан, „претурајући неке јаде по памети“ и одбијајући да слуша калуђере и чичероне. У његовим шкртим речима избијала је права преокупација. Кад су посетили спилу у којој је по традицији живела митолошка пророчица Сибила, владика је одједном рекао Ненадовићу: „Штета што је сада нема да нам каже, хоће ли Омерпаша кад сатре Босну заиста ударити на Црну Гору“.

И овде се показало да је косовска мисао свуда, јер је он са собом носи, у очима којима гледа свет. И овде се видело:

Да, вишеза суспийце итраически конац ираиши.

Кад се исте године под јесен вратио у Црну Гору, то је било зато да у њој умре. „Честа љутња и вјечито незадовољство прекратише му живот“, писао је тада један савременик. Али тај Његош који се враћао у своја брда био је већ очишћен као жртва. Још много пре новембарског дана који ће га избри-

сати између живих, све је пребољено и прегорено. Сумња је распршена, лепота покопана, сујета угашена, лични болови заборављени. Све је принесено на „олтар прави, на камен крвави“, крвав косовском крвљу, и ту спаљено на огњу из којег се рађају дела песника и хероја.

Кад га је мало времена пре тога видео Матија Бан, Његош му је рекао: „Пријатељу мој, душа ми убија тијело“, и у страху да је све што је урадио малено према завету који лежи на њему, он је додао: „Сјети ме се Његођ кад ме већ не буде и нека потомство дозна бар за наше намјере, кад му дјела не могах оставити“.

Те јесени на Цетињу је лежао смртно болестан владика, а у руском консулату био је похрањен његов тестаменат, сам за себе једно јединствено дело, као круна Његошевог живота и стварања. Ево шта је писало у првом делу тога теста-мента:

„Слава тебје показавшему нам свјет! Хвала ти господи јер си ме на бријегу једног твојега свијета, дивног сунца благоволи напојити. Хвала ти господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио, колико ме је од мога ђетињства твоје непостиживо величанство топило у химне, у химне божанствене радости, удивљенија и велељепоте твоје, толико сам бједну судбину људску са ужасом расматрао и оплакивао. Твоје је слово све из ништа створило, твоме је закону све покорно. Човијек је смртан и мора умријети. Ја са надежом ступам твојему светилишту, божанственом, којег сам свијетлу сенку назро јоште с бријега, којег су моји смртни кораци мјерили. Ја на твој позив смирено идем, или под твојим ликом да вјечни сан боравим или у хорова бесмртне да те вјечно славим.“

И ту, наједном, као да се глас хармоније сфера нагло прелама у глас наше земље: у тестаменту почиње говор о цифрама, о државном новцу који оставља, и препоруке и клетве да се тим новцем право и паметно рукује и црногорска сиротиња храни и од зла брани; да се тако очува и не изневери косовска мисао.

Дакле увек до последњег тренутка и последњег акта воље, то исто дејство које га је, као што смо видели, пратило кроз цео живот. Увек, као на сликама старих мајстора, једна битка се бије на земљи а друга, упоредо, на небесима.

Дошао је дан владичине смрти.

Био је опет сив јесенски дан, са истим оним декором, био је 18. октобар по старом, Лучиндан, око 10 часова пре подне, дакле исти дан и исти сат кад је пре двадесет и једну годину на истом месту, над мртвим Петром I, млади Раде Томов закалуђерен и проглашен за поглавара земље. Окупљена родбина и главари су тихо сузили. Владика је, као какав древни првосвештеник, благословио још једном земљу и народ и препоручио старешинама да „сиротињи чине правду“. И рекавши то, каже његов историк, „одмах простре се на страмац свога стрица св. Петра и испусти дух“.

Чудесном и прецизном геометријом судбине, трагични круг завршио се у тачки са које је кренуо. Видели сте, у овом кругу, као на Косову самом,

*Све је светио и чесијићо било
И миломе Боју љрисџуиачно.*

(Октоих, Подгорица, 1996)

Драго ЋУПИЋ

ЛЕКСИКА И СИНТАГМАТИКА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ КОЈА АСОЦИРА НА КОСОВО

Ни један догађај из прошлости није се као Косово уре-
зао у народну свијест и традицију Црногораца. Када ово каже-
мо, мислимо и на сам бој и на оно што се десило прије, а осо-
бито послје њега. Вјековима је изграђивано схватање да су
Црногорци потомци косовских јунака, који су у планинама
очували косовски завјет и самосталност, очували их и даље се
напајали косовским митом, развијајући га и допуњавајући. У
народној свијести формиран су супротстављени појмови сло-
боде и јунаштва, на једној, и ропства и издаје, на другој стра-
ни. И то су биле граничне линије моралног односа људи у
одсудним моментима и свакодневном животу.

Мит о Косову стварао се кроз народну пјесму, коју су
пратили „вјешти звуци дивнијех гусала“ (*Горски вијенац*, ст.
275), а врхунац његов представља Његошева мисао изражена у
Горском вијенцу. О томе и желимо нешто да кажемо.

Горски вијенац је проучаван више него иједно дјело
југословенске књижевности. Проучен је као литерарна творе-
вина углавном у цјелини, издиференциране су његове поруке,
анализирана му је поетика, посматран је и као филозофски
спјев (истина, увијек повезано са, у том смислу, сложенијим
Његошевим дјелом - *Луча микрокозма*), истраживана су зна-
чења његових цјелина, појмова и појединих стихова, стилис-
тички је и версификационо испитиван (истина, не у великој
мјери), проучаван је, премда не у цјелини и детаљно, језик
овога дјела, његова реченичка структура и лексика (поменимо
само два рјечника Његошева језика¹ која *Горски вијенац* обу-

¹ *Речник уз целокућна дела Пејра II Пејроћића Њејоша*, аутори:
Михаило Стевановић и Радосав Бошковић уз сарадњу Радована Лалића,

хватају више од других дјела овог пјесника). Свакако, дјела вишестрано врхунске вриједности какав је *Горски вијенац* никада до краја не могу бити проучена, те свако њихово испитивање може да донесе нова сазнања.

Како је *Горски вијенац* поема о борби и слободи, уз то дјело настало у периоду романтизма (који као метод и епоха у литератури тражи у прошлости елементе којима ће се надахњивати генерације како да стварају идеале своје будућности), и како је то дјело човјека који је сагорио у тузи због трагичне прошлости и стварности свога народа, не видећи у будућности више од цвијећа на гробовима „за далеко неко покољење“ – није чудно да му је косовски мит у основи инспирације и мотива.

Његоша одушевљавају подвизи косовских јунака. Милош Обилић му је *мјера морала и јунаштва*. С његовим подвигом тешко је упоређивати икакав други. Већ у самом уводу *Горског вијенца*, у *Посвети* (стих 35), Обилић се помиње као јунак какве рађају Српкиње поново, јер је подстицај новим јунаштвима дала Карађорђева српска револуција 1804. године. Ту се Милош упоређује с највећим јунацима античке и цјелокупне европске историје, и ту се његов подвиг претвара у слободарство. Пјесник прекоријева народне изроде Милошем „Сучим ћете изаћ пред Милоша/ и пред друге српске витезове?“ (ст. 76-77). Милошево јунаштво се уздиже на такав степен да би оно могло да обезбиједи народну слободу уз малу помоћ, да је има, само да није било издаје: „Сам да Милош оста на сриједи/.../ те би Србин данас Србом био“ (218, 220), а „кад Обилић стане на поприште“ (234), са њим се не могу упоређивати чак ни Леонид или Сцевола, изворни хероји грчке односно римске антике. Милош и кад гине је „чудо витезовах“ (237), не само зато што је жртва на трону „бича свијетскога“ (238), већ посебно зато што је цјелокупно његово дјело величанствено, његова правда *сија*, она је *свешта* и *вјековјечна* (254-255). Оби-

Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, књ. VII (III издање), Просвета Београд - Обод Цетиње, 1974; *Речник језика Пејтра II Пејтровића Њејоша*, аутори: Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић, изд. САНУ Београд - ЦАНУ Титоград, Вук Караџић Београд, Народна књига Београд, Обод Цетиње - Просвета Београд - Српска књижевна задруга Београд, Београд 1983, том I - 1-XXXIII + 1-608, (A - O), том II - 1-660 (П - Ш + Властита имена).

лићево дјело се претвара у узвишеност коју пјесник подиже на пиједестал *вјере* у њега („кунем ви се вјером Обилића“, 864), али не у основном значењу појма *вјера*. *Вјера* овдје значи и *убјеђење*, и *снају*, и *слободарство*, и *јунаштво*, и *погви*, и цио низ узвишених поступака, који су за дивљење. Када војвода Батрић Турцима, тј. потурицама каже да им се куне вјером Обилића да ће се Црногорци борити са њима до истребљења (ако се не врате у стару вјеру), онда се то мора узети као истина, нешто у шта се не може сумњати, јер се у Обилићево име и дјело криво уопште није могуће клети, то никоме не би пало на памет. И сами Турци схватају да Милошев подвиг регулише понашање и бораца и народа („Милош баца у несвијест људе“, 894), прекоријевајући Црногорце да је то претјеривање, чак да се „Милошем живи“ (892).

Све што је у српској прошлости *узвишено* и *тираично* Његош веже за Милоша Обилића. Без њега се ни Косово не може поменути (1006), он чак „над сјенима влада“ (1011) „у витешко царство“ (1010), а то је сам врх трагичне косовске пирамиде.

Обилића је јунацима лијепо чак и сањати. Он се, уз то, не може сањати у обичном сну. Војвода Батрић каже да „ноћас на сан Обилић пролеће/ преко равна Поља Цетинскога/ на бијела хата ка на вилу;/ ох, диван ли, Боже драги, бјеше!“ (2383-2386). Ово је симболика, којом прекаљени ратник Батрић Перовић улива повјерење учесницима будућих битака у срећан исход. Јер, Милош ако је и погинуо, његово дјело је остало, и оно је бесмртно. Зато – ако он постаје визија за сјутрашњи дан, томе се не смије не вјеровати. Његов *сен*, како се то каже у Његошевом завичају, доноси срећу, вјеру у добар исход, можда и више од тога: улазак у историју и позитивно народно памћење.

У самом акционом дијелу спјева, у дијелу који говори о истрази потурица, Милоша углавном нема. Помиње га само игуман Стефан, али сада у опелу за све јунаке из славне прошлости. Он је одмах уз Душана, а тек последије њега су познати јунаци: и Ђерђ Кастриот, и Зрински, и Косанчић, и Топлица, и Страхинић, и Крилатица, и Црнојевићи, и војвода Момчило, и Југовићи – и многи други блистави народни јунаци. И ово је посебна симболика. Обилић „влада“ и *Горским вијенцем* све до одсудног боја. То је психолошка припрема за ослобођење зем-

ље, а послије успјешне борбе – пјеснику, наравно, остаје само да направи свечано опело великанима. Опело води не владика-пјесник, већ најдуховнија и најумнија личност спјева игуман Стефан.

Зашто смо прво говорили о јунаштву и Милошу?

Зато што је *јунаштво* народних бораца једна од основних моралних категорија које су предмет обраде у *Горском вијенцу*. Тамо се поред Милоша јавља цио низ и других јунака, али је Милош са својим подвигом над свима њима. Подвиг је заиста величанствен, али његов сјај би био бољи да уз њега не иде и *жртва*. А жртва је потребна свакој борби, нарочито ослободилачкој, и посебно – ако је противник јачи. И свако јунаштво код Његоша везано је за *пожртвовање* и *жртву*. Међутим, није ријеч о жртви која значи само умирање, већ о жртви уопште, која је неопходна, ако се не мисли упадати у срамно ропство, које је несвојствено ратничким народима.

И сви други јунаци у *Горском вијенцу* су инкарнација Милоша Обилића. Такав је Карађорђе, такав је Вук Мићуновић, Вук Мандушић, такви су многи други. „Мићуновић и збори и твори“ (392), а Карађорђе је „бич тирјанах“ (Посвета, 15). Међутим, сви су они за копље нижи од Милоша, јер само он има својство да његова мишца „једнијем ударом/ престол сруши а тартар уздрма“ (235-236). Но, можда су остали мањи и зато што не учествују у тако крупним догађајима каква је Косовска битка.

Лексика везана за јунаштво и Милоша је одабрана, најчешће укомпонована у емоционалне стиховне конструкције. Ту налазимо, прво, многа имена јунака из српске и свјетске историје, а затим посебну апелативску лексику типа: витез, витештво, витешки, дивотник, племић, подвиг, херој, јунаштво, јуначки, жртва, слобода, поприште, трон, бич, царство, вјера, нада, надање, несвијест, трагичество, сјени, хат, вила, погибија, изгуб, срећа, несрећа, крст, топуз, стати, опстати, сијати/сјати, родити, клети (се), владати, зборити, творити, пролетјети, погинути и слично. Ријечи често добијају значења симбола, метафора, али никада алегорије и ироније, ради се о епитетима којима треба да се истичу узвишене особине.

И *издаја*, као супротност јунаштву, у *Горском вијенцу* најнепосредније је везана за Косово. Она је мјера негативног понашања, нечовјештва, неморала, кукавичлука и егоизма. И као што се јунаштво оваплоћује у подвигу Милоша Обили-

ћа, тако и издаја има свог „јунака“. То је Вук Бранковић, који је симбол не само косовске издаје већ издаје уопште. Јунаштво и Милош се појављују већ у прологу спјева, али у несрећној историји уз јунаштво се одмах појављује и издаја. На почетку се она јавља у појму *клепџа*: „Бјежи, грдна клетво, с рода – завјет Срби испунише“ (II, 38).

Као и јунаштво, српску издају Његош упоређује са другим издајама у историји. Како у српској историји нема веће издаје од Бранковићеве, овај лик пјесник веже са ликом грчког издајника из 15. вијека Гертукотом: „Своју мисли Бранковић с Гертукотом“ (17). Тако се и чин издаје не посматра као изолован већ, на жалост, као раширена појава. Наравно, пјесник тиме не оправдава ни Бранковића ни потурице, јер у Црној Гори они су заједно „погани изроди“ (73), они су преузели туђу, непријатељску вјеру, вјеру насилника и тиранина. Сви издајници се оличавају у Бранковићевој трагедији негативног јунака. Пјесник с гнушањем констатује, или боље – пита: „тако ли се служи отечеству,/ тако ли се цијени поштење?“ (222-223). Издаја је увијек под осудом, а издајник црно означен. Вук Мићуновић потурици Хамзи капетану од Никшића каже: „Ђе издајник бољи од витеза?! Какву сабљу кажеш и Косово?! Да л' на њему заједно не бјесмо,/ па ја рва и тада и сада,/ ти издао пријед и последијед,/ обрљао образ пред свијетом,/ похулио вјеру праћедовску,/ заробио себе у туђина!“ (377-384).

Издају чини и Станко (Станиша Црнојевић), који се приклања Бајазиту да му помогне у борби против Мађара (709), па га пјесник кажњава погибијом цијеле његове војске (707), тако да у својој издаји остаје сам, напуштен од својих. Издају као жиг носе и потомци издајника. Упозорава Његош на то вртијељском битком, у којој нико никога није издао – „траг да му се по трагу кажује,/ ка невјерној кући Бранковића“ (1054). Жиг издаје у историји епских народа није могао бити избрисан никада. Она је израз неморала, нечојства, слабости, малодушности, егоизма.

Издаја је по правилу везана са привилегијама. А привилегије у вези с њом Његош своди на најниже биолошке пориве, не на богатство. У Црној Гори потурице као симбол издаје квалификовани су као „потрпезне кучке“ (763), то су „Бранковићи и лажисахани“ (764). Свођење чина издаје на овако низак ниво разлога резултат је борбе за опстанак почи-

ниоца, а не за идеале, који су увијек изнад биолошке егзистенције.

Издаја је веће зло од турске сабље „од Косова која нас сијече“ (2097), она је предуслов за будућа ропства и живот у бешчашћу. „Брука Бранковића“, тј. проклетство издаје, сама издаја – гора је од најгорег што човјека и народ може задесити, гора је од пропадања гроба дубоко у земљу (2425), од пасје вјере, помаме, гора је од лажи. И клетва сердара Вукоте (2407-2437), у вези с борбом односно издајом и издајцима, јача је од клетве кнеза Лазара уочи Косовског боја, и онај који је слуша (или чита) дрхти од језе коју изазивају ријечи страшног упозорења. То је ужасније од пријетње смрћу: издаја и издајнице обиљежавају се срамним жигом који остаје трајно – у историји, потомцима у недоглед. Ријечи као да долазе с трона небескога, страх од њих хвата.

У богатој лексици негативне конотације која се веже за ову категорију понашања и људске судбине најзначајније мјесто има сама ријеч *изгаја*. Њена значења су овдје доведена до перфекције. У лингвистичком смислу, лексема *изгаја* постаје језгро цијеле лексичке породице која у јединственој семантици означава све најнегативније што се може везати за човјека као биће склоно за подвиге, али и за нељудске поступке.

Нејединство српских феудалних господара последице пропасти Душанове државе, јачање сепаратизма и постављање егоистичких изнад општих интереса – претходили су косовској трагедији. Та чињеница је Његоша бољела не мање него што је бољела сав његов народ. Ропство је резултат, тј. последица изгубљене битке којој је у основи раскол међу владарима и њиховим државицама. Тиме је крст „раздробљен“ (59), вјера је затрована силном исламизацијом, у чему је суштина потоње „српске несреће“ (92), у којој се „топи“ владика Данило. Косовска трагедија, проистекла из нејединства, покопала је народну наду „на Косову у једну гробницу“ (136).

Народ је свјестан разједињености, па је осуђује: „Наши цари закон погазише,/ почеше се крвнички гонити,/ један другом вадит очи живе;/ забацише владу и државу,/ за правило лудост изабраше“ (200-204). У „распри великаша“, у њиховој свађи, кукавичлуку и издајству – суштина је проклетства које пјесник упућује разједињености до које су довели владари и тиме народ угнали у дуго ропство. Некадашње јуначко царство претворено је у развале (253), Српство је уништено, „Све

је пошло Ђавољијем трагом“ (257), осим оних дјелова Српства који су се збјежали у планине, одакле су могли пружати какав-такав отпор Турцима. Ту су луна и крст постали „два страшна симбола“ (631), непомирљива, крваво супротстављена, оба спремна на беспоштедну и исцрпљујућу борбу.

Косово је „грдно судилиште“ (987), јер – на њему је све изгубљено, због нејединства; остала је страшна перспектива будућим генерацијама, најтрагичнија од свих могућих. Њу најбоље изражава изгубљени поглед Косовке Дјевојке према времену које слиједи, који искључује срећу, показује тугу и усахлу младост, чији су коријени остали без сокова, јер им је ток прекинут на Косову (1007).

Косово и Видовдан су симболи опште несреће и туге. Косово је узрок сваког погрома. Из народног срца Његош истрже овај појам као симбол највећих, потпуних губитака. Видовдан је зато празник тужних сјећања. Истовремено, херојства која су на тај дан учињена – извор су инспирације за трпљење, али – и за подухвате. Тада се народ враћа Милошевом завјету и Лазаревој клетви: прилике су за одређивање „царству небескоме“, и све тако у недоглед, из чега ће макар за будућа покољења проистећи и овоземаљска срећа. Но, пјесник се не задовољава резонем бајке: тражи да се до среће стиже не чекањем и плачом, већ борбом, уз страшно трпљење. Јер – „воскресења не бива без смрти“ (2351). Одређује се за борбу, па „коме прсне чело, куку њему!“ (938) и, сасвим реалистички (преко игумана Стефана), поручује: „Славно мрите, кад мријет морате!“ (2356). Касније народне борбе ову Његошеву мисао су претвориле у херојско-трагични поклич: „Сузума се бој не бије, но се врела крвца лије!“ И то је остало као трајна филозофија свих ослободилачких ратова у Црној Гори.

Његошева заокупљеност косовским митом вратила је народно сјећање на Косово, његову трагедију и хероику – у једном од најодсуднијих момената црногорске историје, у времену када је пријетила опасност од свеопште исламизације, тј. од геноцида. Исламизација је Турцима овдје била потребна вјероватно више него и на којем другом простору који је насљедник косовског мита (а то је, свакако, сав српски народ), јер им је јасно било да се ради о суровом крају, настањеном људима који живе косовском трагиком, који се њоме надахњују и према њеним свијетлим примјерима одређују понашање сва-

ког појединца у племену, и свих заједно. И није искључено да би овдје исламизација учинила више да није било управо неумитног косовског завјета, који су Црногорци сматрали аманетом остављеним од предака управо њима – за одбрану, и упозорење – пријатељу и напаснику.

Зато можемо слободније и тврдити: откако је *Горски вијенац* Његошев, од половине прошлог вијека наовамо, постао „јеванђеље“ сваког црногорског дома, а његови садржаји одушевљавали једнако пастире, гусларе и ратнике – косовски мит се у Црној Гори богатио, да би подстакао нова надахнућа за ослободилачке бојеве – и крајем прошлог вијека, и на почетку овог, и у двјема свјетским катаклизмама. Од Његоша косовски завјет у Црној Гори је омјер све духовности и прегалаштва. Народ са таквом традицијом не прави историјска лутања.

Косовски бој у историји, традицији и сиваралашићу Црне Горе, ЦАНУ, (зборник радова), 1990, стр. 191-198.

РЕЛИГИОЗНОСТ ЊЕГОШЕВА

РЕЛИГИОЗНОСТ ЊЕГОШЕВА

**Николај ВЕЛИМИРОВИЋ:
МОЛИТВА И ВИТЕШТВО**

**Епископ Јоаникије (МИЋОВИЋ):
ИСИХАСТИЧКИ ЛИК ИГУМАНА
СТЕФАНА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ**

Николај ВЕЛИМИРОВИЋ

МОЛИТВА И ВИТЕШТВО

Он је био побожан својом вишом побожношћу.
Љ. Ненаговић

Верујући у Бога, којим живи цела природа, Његош се стално осећао у присуству његовом. Однос Његоша к Богу – а извесан однос неизбежно је следство осећања Божјег присуства – може се изразити једном речју, м о л и т в а. Чудновато је, но зато не мање неоспорно је, да човек, који; је избегавао церемонијалне и официјалне молитве, који је изазивао подозрење „мирјанствујућег“, није у ствари никад ни прекидао своју молитву. Његова молитва дизала се и дизала га је божанском пламу свакога тренутка,

*„и у јуџиру златној зори,
 и у њодна жарком часу
 и вечера тихом миру“*

(Веч. Молитва)

Молитвом је Његош стално био сједињен са својим божанством. Његова божанска искра непрекидно је тражила комуникацију са „вјечним пламом“ из кога је она и искочила. Песник смртни непрекидно је осећао потребу општења с Песником бесмртним; његова луча микрокозма непрекидно је привлачена неком невидљивом силом лучи микрокозма. Молитва Његошева то је молитва великог човека, који више даје него што погледа да му се да. Оно што Његош својом молитвом даје Богу, то је дивљење и похвала, и још нешто треће, што мора читаоце изненадити – благодарност! Да се наш владика дивио Богу и да га је хвалио, не дивио му се и хвалио га прописаним, туђим химнама, но сопственим, спонтаним изливом своје жарке симпатије, то је појмљиво као што је појмљиво дивљење и похвала малог уметника, полетарца, пред великим уметником без такмаца; но зашто је Његош бла-

годарио Богу? Бог не тражи благодарност од људи; ни велики човек не тражи благодарност ни од кога, камо ли ће је Бог тражити. Благодарност, која се изискује, већ самим тим губи девет десетина права, да се зове благодарност. Таква благодарност даје се не добровољно но приморано, не из радости но из страха. Да је Његошева благодарност Богу била далеко од страха и морања, то је већ по себи јасно, но у толико изгледа загонетнија његова благодарност, радосна и добровољна. Зашто је имао ла благодари Богу овај „велико-мученик живота“, прикован за ловћенску стену и немилосно шибан споља и изнутра. Шта је имала коме да благодари ова судба, која изгледа већа бајка од Прометејеве? Како је се могао увући овај нежни, меки, свилени осећај у кључање тартарског бола,

Пустимо Његоша, да нам он сам на то одговори. Оваким обраћањем Богу почиње он свој тестамент, писан од прилике на годину пред смрт: „Благодарим ти, Господе, што си ме ти удостојио дићи на једну из висина твога света и благоволео напојити ме лучама твоје светлости, твог чудесног сунца; благодарим ти, Господе, јер ти си ме над милионима узнео и духом и телом. Колико ме је из детињства мога твоје непостижно величанство погружавало у химне, – у химне божанске радости, удивљења и твоје више лепоте, толико сам ја с ужасом гледао на бедну судбу човечју и оплакивао је“.¹ – Ми смо једном нагостили, да је Његош осећао своју супремацију над људима, с којима је долазио у додир. Он је није могао не осетити. Сви други људи, с којима се он срео у животу, мање су били свесни своје мизерије и Божје величине. Његош је био свесан тога; та два контраста непрестано су била присутна његовом духу. Ово високо сазнање није га водило срећи, али га је уздизало Богу, уздизало га над његовом сопственом мизеријом. Он је видео светлост Бога, која је другима била недоступна; он је осећао себе близу ове светлости; и – благодарност је испуњавала песникову душу заједно са похвалом и дивљењем.

Његош је хвалио Бога као идеал свега онога, што је за њ било велико, а што је он сам у себи осећао у малим одломцима. Ови мали одломци идеалнога, који уосталом нису одломци до у односу према целом идеалу, Богу, и сачињавали су оно својство, којим се песник осећао сродан с „оцем појези-

¹ Пов. 199.

је“ и које га је к овоме привлачило, као што једно сунце привлачи своју планету –

*„некакво ме својсѣво дѣло ѿамо,
некакав ме свѣиш маїней ѿѣли.“*

(Л. М.)

Овај „свети магнет“, који је песникову душу к себи привлачио, усамљивао ју је и испуњавао ју је на тај начин онолико исто тугом и меланхолијом, колико пламеним ентузијазмом и симпатијом, „светом симпатијом“. Тугом и меланхолијом испуњавала се душа Његошева посматрајући са оне висине, на коју је „светлим магнетом“ била дигнута, низину, у којој су људи живели; ентузијазмом и симпатијом испуњавала се она осећајући се на висини анђелској, на погледу светлости у којој је Бог живео. „Светом симпатијом“ сијали су бесмртни духови, које је песник видео у небесним регионима. „Света симпатија“ је најкарактеристичнији израз Његошевог односа према Богу, Његошеве молитве. Наш песник се загревао светом симпатијом према светом магнету, који га је к себи теглио. Ову свету симпатију он је свакодневно приносио на жртвеник своје Богу, нечујно и невидљиво, изражавајући је у химнама, или осећајући је само а не могући је изразити. Бог зна, колико је химни владиних остало незаписано, неисказано! Будући усамљен својом душом у свету, нашем песнику је утолико лакше било гајити и распаљивати свету симпатију према своје Богу. Душа Његошева уосталом не може се нашем познању никако открити. ако је ми не замислимо у њеној усамљености. На понеко и понеко зашто? у Његошевој души може се одговорити: зато што је душа његова била усамљена.

Постоје две врсте усамљености, од којих је једна лажна. Ова последња је просторна усамљеност; друга усамљеност јесте душевна. Неки људи хтели би да се усаме и ради тога се удаљују од људског друштва и изолују у пустињи. Но обично машта таквих људи насељава пустињу свим оним, од чега су они хтели да се изолују, њихови другови и пријатељи свуда их прате, свуда их налазе и окружавају, стара разонођења не дају им мира, светски интереси не даду им да уђу у себе, у усамљеност, за коју они нису рођени. Друга опет осећају се усамљени усред многобројних другова и пријатеља, усред великоградског и великоживотног метежа и усред свих предмета сабрањих ради разонођења. Ништа те људе не расејава, не разонођа-

ва, не изводи из самих себе, из њихове усамљености. За њих је *magna societas magna solitudo*.

Његош је био наравно од ових последњих, ретких, у истини усамљених природа, у којима се свет вечно вара, мислећи да оне узимају учешћа у његовим пословима и забавама свецело, свом душом, док су оне међутим, и ако присутне, вазда одсутне, вазда окупиране својом визијом, на којој је сконцентрисана сва њихова симпатија. Ови несоцијални, анормални, генијални визионери једини живе у правој душевној усамљености. Њихова визија свуд их прати и они је свуда гледају, ма куда да су њихове очи упрте и ма чиме да је њихово време заузето. – Никакво друштво и никакво службено занимање није реметило Његошеву усамљеност. Он је био усамљен како онда, када је сам ноћу седео пред својим конаком и посматрао звездано небо, тако и онда када се налазио усред легионе масе народа у Трсту или Риму. Он је мало говорио, веле његови биографи, вазда је био замишљен, вазда душом усамљен. Ово усамљено острво вазда је остајало усамљено; људско море, које га је опкољавало, никад га није могло заплъуснути, још мање потопити. Све су се буре утишавале у близини његовој. Овај човек владао је моћном речи и моћним погледом. Његов је поглед горео као и пустиња у којој је живео, његове речи су звучале као „глас вапијућег у пустињи“. Он је уистини представљао пустињу где год је долазио, пустињу, коју нико није могао тако лако запазити због њеног спољашњег, противречног, оазног изгледа. Он је био сам. Па ипак не, он никада није био сам. Он је могао за себе рећи као што је један други за себе рекао, „ипак нисам сам, јер је Отац са мном“.² Велики „отац појезије“ био је постојаном визијом цетињског пустињака или, кажимо другачије: постојаним другом његовим. Његош је веровао у Бога, чија је есенција светлост, плам, и чија је акција поезија. Светлосни ентузијазам, којим је треперила сва душа његова, био је рефлекс те његове вере у светлост божанства. Овај ентузијазам, који га је издвајао међу људима као једно острво у мору, сједињавао га је с Богом. Тиме је Његош постојао човеком „не од овог света“, чланом једног другог, надчовечанског друштва. И свуда и свагда Његош се находио у овоме друштву. Његова усамљеност, дакле, била је само усамљеност у односу к овоме свету, његова друштвеност пак

² Јов, 16, 32.

односила се на свет трансцендентни. А ова друштвеност песника у односу према једном вишем, светлијем свету од нашега изражавала се у његовом срцу ентузијазмом или светом симпатијом.

Ништа погрешније не би било него схватити Његошеву молитву као молбу. Његош, који је тако рећи непрекидно живео духом својим у присуству свога Бога, који је овом Богу толико химновао и псалмовао, и који је, с друге стране, толико трвен и гажен био својом богом – одређеном судбом, никад није узвикнуо: „Учини Боже, нек ме ова горка чаша мимоиђе“. Не: он је држао да „на судбу викати не смије“ и сносио је с постојанством све што га је сналазило. Песник псалама свакога тренутка вапио је Богу за помоћ против својих непријатеља; Његош је тако гвоздено био убеђен у неизменљивост закона, које је Бог дао овом свету, да је свакако сматрао узалудним молити се у корист измене тих закона. Његош је веровао у судбу. Никад Његошева молитва неће бити популарна, ова стојичка, уметничка, аристократска молитва. Сви људи долазе Богу да ишту или да му благодаре за дано, при чем и ова благодарност није друго до искање, да се дано одржи и умножи; Његош не долази Богу за то, он долази да му се диви, да га адорира. И Христова молитва садржи искање „хлеба насушног“ и она је молба за отклоњење „чаше“ горчине. Та је молитва тако појмљива и тако блиска срцу људском, отуда и тако популарна. Човек трпи и зато тражи ублажење свога трпљења, свеједно, нарушили се тиме закон и ред у природи или не; човек тражи ублажење трпљења ма се тиме сви светови распали у првобитни хаос; нека човек колико хоће стискава уста, „нужда и недовољство“ отвориће му их и преко његове воље и пропутиће вапај к небу за милост. Но Његошев је однос к Богу својој судби изузетан. То је однос уметнички и херојски, уметнички к Богу а херојски ка својој судби. Замислите човека, кога на точку муче и који, чујући изненадно какву дивну и умилну музику, за секунду заборави своје трпљење. То је Његош у присуству свога Бога. У присуству Бога Његош заборавља своју судбу; њега не занима у том тренутку оно што је његово но оно што је Божје. Кад Његош пушта владику Данила да се моли, да му Бог „проведри више Црне Горе“, он га задржава, да најпре опише целу једну визију Бога у не мање него петнаест стихова, па тек онда изрекче своју жељу. Света

симпатија према Богу засењава у песнику сва друга осећања. Он се вајкао на своју судбу пред Симом Милутиновићем, чак и пред једним Гагићем, но пред Богом никад. С људима он говори људским, с Богом божанским језиком. Овај божански језик у Његоша јесте уметничка адмирација; но не искључиво уметничка но и пророчка, јер Његош посматра Бога не само као лепоту но и као правду.

На вери у правду заснива се Његошева однос према људима. Овај се однос може изразити речју витештво. Ми поменуемо једном, фуриозно до фанатизма и ратоборно до егзалтације, настројење нашег песника против неправде. Мисао о паду човека и о земаљској трагедији као заслуженој казни, као средству рестаурације погажене правде, та мисао распаљивала је Његошево срце хероизмом. Његошев је живот испуњен борбом против неправде и проповеђу правде. „Горски Вијенац“ је најсјајнија проповед и највеличанственија глорификација правде на српском језику. „Шћепан Мали“, „Слободијада“, „Кула Ђуришића“, „Чардак Алексића“ и „Бој Руса с Турцима“ писани су с истим одушевљењем за правду и истом одвратношћу према неправди. Црногорци и Турци у главном су персонификација правде и неправде; има истина, неправде и међу Црногорцима, као што има правде и међу Турцима, но углавном, велимо ми, за Његоша су Црногорци и Турци – правда и кривда. Или је боља правда или кривда? – то је животна етичка дисертација Његошева. Правда, о којој Његош говори, није правда утилитаристичка, но херојска. Често је кориснија кривда од правде; то се нарочито показало у историји Црногораца и Турака; но никад није кривда боља од правде. Неправда људска једна је од најеминентнијих појава зла у свету. Његош без резерве и без преомишљања проповеда противљење неправди или, што је једно и исто, противљење злу. Никада ни за час он не би био готов да концесира супротном гледишту, т. ј. теорији непротивљења злу. Њему би тешко било веровати, да таква теорија може уопште имати у свету заштитника међу људима интелигентним и честитим.

Па ипак постоји у свету једна етичка теорија, којом се проповеда непротивљење злу. Ова се теорија обично ауторизира Христом и има заштитника међу веома интелигентним и веома честитим људима. Нигде у свету није ова теорија доведена до такве – тешко је не рећи: апсурдне – крајности као у Русији. Најтипичнији њен апостол у Русији, и у свету, јесте

Толстој, а најизразитији идеал ове теорије престављен је у Толстоја у „Легенди о Ивану дураку“. Ова теорија, коју није једини Толстој проповедао и не једини руски даровити јеретици но и многи еклезијасци, до толике су мере ослабили, разнежили, обезкараактерили дух рускога народа, да је он уистину у последње време положио одлично испит из ове теорије, показавши, како је он у стању да се не противи злу, или другим речима, како он није у стању да се противи злу. Црна Гора по величини међу словенским земљама стоји на дну оне скале, на врху које стоји Русија. У овој Црној Гори, у којој живе људи једне крви и једне вере с руским народом, никад се нико није јавио као приврженик и заштитник теорије непротивљења злу. На против, од кад постоји Црна Гора као словенска земља, вазда се у њој знало само за теорију противљења злу. Ова теорија проповедана је по црквама с крстом и јеванђељем, проповедана на саборима песмом и гулама, проповедали су је стари и млади, свети и умни, жене и људи. И ова је проповед до такве мере уздизала дух малога црногорскога племена, да је оно било у стању да столећима даје отпора највећем злу, које је ариску европску расу у историји задесило — османској свепобедној моћи. Но од кад постоји Црна Гора, и од кад постоји Балкан и Словенство на њему, теорија противљења злу није имала одушевљенијег представника, пророка и проповедника од владике Његоша. Толстој и Његош то су два сасвим супротна света, негативни и позитивни електрицитет словенске расе, два сасвим супротна идеала: Иван дурак и Милош Обиљић. Који је идеал хришћански? Хришћанска су оба, но ни један искључиво није Христов. Онај, ко је учио: „ако те ко удари по десном твом образу, обрни му и други“, не би се свакако помирио с Његошевим идеалом. Но да ли би се тај помирио с идеалом Толстојевим? Треба пре свега знати, да, замислити Христа у пасивном односу према злу у свету значи ни више ни мање но избрисати његово име из историје света. Голготска трагедија последица је не пасивности но активности Христове против зла, оличеног у израиљском фарисејству. Христос се борио против зла, нападао зло, истина не оружјем — зар се зло само оружјем напада и убија? — но речима, и то како страсним речима! (Читајте Мат. 23). Никад фарисеји јерусалимски не би распели Ивана дурака, док су Христа распели. Ивана дурака никад не би распели зато што им се никада

не би противио; Христа су распели за то што им се противио. И Толстојев и Његошев идеал хришћански су, јер су оба поникли у хришћанству и јер се оба донекле могу оправдати прадокументом хришћанске вере. Но ниједан од ова два етичка идеала није потпуно ни искључиво Христов.

Кад би свеколико зло у свету имало само једну главу, ја не знам шта би Толстој чинио с том главом, Његош би је посекао. Посекао би је, и, ако би је и на чијем олтару сагорео — сагорео би је на олтару Милоша Обилића. Ко је Обилић за Његоша?

Обилић је идеал Његошев, и више него идеал човека: овај витез је за нашег песника једна врста божанства; зато ми и говоримо о олтару Обилића. У бесмртном царству духова „Обилић над сјенима влада“. Састанку с њим у другом животу имају да се радују само они, који су се показали витезови у овом, и од тога састанка да се стиде они, коју су се показали слаби и вероломни. Владика Данило пита ове у своме монологу:

*„Су чим ћеш изаћ' њед Милоша
И њед грује српске вишезове?“*

Обилић стоји пред свима осталим витезовима. Но он не влада само „сјенима“, него и живим људима. Оваква је опсервација Мустај-кадије односно великог витеза:

*„Милош баца у несвијест људе
ал' у њанство неко ѡрећерано“;*

а сват Црногорац пева:

*„Обилићу, змају оћевити,
ко ше љеда, блијешће му очи“*

(Г. В.)

Не мање него дванаест пута у самом „Горском Вијенцу“ помиње се Обилић. После имена Божјега ничије се име у овоме делу, изузев учасника драме, не помиње чешће од имена Обилића. Обилића Црногорци сневају – и поносе се таквим сном – Обилића певају, Обилићем се куну, Обилићем живе. И извесно нико од Црногораца није више сневао Обилића нити је ико њиме више живео него сам Његош.

Витештво Обилића је разлог, због чега се Срби њиме одушевљавају, и због чега га Његош готово дивинизира. Због мањег, јер авантуристичког, витештва Херкула су Грци обоготворили; због мањег се витештва славе Леонид и Сцевола. Ми-

лоша назива песник „војинственим генијем свемогућим“. Као Марса! Но треба све и по стоти пут прочитати –

*„О Милоше, ко ти не завиди?
 Ти си жерџива блајородној чувсџива,
 војинсџивени џениј свемојући,
 Гром сџравични џе круне раздраба!
 Величансџиво виџешке ти душе
 нагмашује бесмрџине јодвије
 дивне Сџарџе и великој Рима!
 Сва виџешџива њина блисџаџелна
 џвоја јорда миџца јомрачује.
 Шџо Леонид оће и Сџевол,
 кад Обилић сџане на јојрџиџе?
 Ова миџца једнијем ударом
 јресџол сруши а џарџар уздрма.
 Паде Милош, чудо виџездвах,
 Жерџивом на џрон бича свијетскоја“.*
 (Г. В.)

Само Србин може појмити ове речи, јер само Србин појима и душом и срцем Косово, с којом је опет неразднојно везано и које освеује име Обилића. Леонида је са триста Спартанаца пао пред силом Ксерксовом. Леонида је био краљ, и то се од њега очекивало. Грци су овога јунака обесмртили. И цео погрчки свет диве се Леониди. Но чему имају Срби да му се диве? Ево загонетке! Чему има да се диве народ, који је само пре сто година имао десетинама термопилских јунака? И већих, несравњено већих! Синђелић је показао веће јунаштво од Леониде, јер је показао исто јунаштво, које нико од њега није очекивао. Или, Леонида се борио с измежбанијом војском и бољим оружјем, него што је то обоје било у Персијанаца. – Зар није јунаштво Голог Зеке и његових другова, који су се цепаницама борили против сасвим другачије наоружаних Турака, веће? Шта имају да се диве Леониди и Сцеволи потомци Вељка и Недића и Авакума? Оваква питања зачудиће странца, који не зна српску историју, и понеког Србина, који мисли да је зна. Једноме странцу и понеком оваквом Србину изгледаће мишљење Његошево о Обилићу преувеличано, мада је оно буквално истинито. Проверимо за час ово мишљење на историји.

Агарјанска сила, „бич свијетски“, сјурила се неуздужано као мутна бујица преко прегажене Византије у српске земље. У овима је тада под слабом руком једнога свеца владала надувена властелинска олигархија, која је имала више претензија него дара и моћи, и више пепељаве мудрости за унутрашњу интригашку игру него поличке даљновидости и националног смисла. Обилић, витез без мане, стајао је верно уз светог Лазара, што значи: стајао је верио уз политику националну. Интригантска властела није га љубила, и то му служи за похвалу. На косовској вечери, која представља управо трагичнији чин српске драме од сутрашњег боја, један од властеле, чије је име међу Србима познатије од Јудиног, Вук, покушао је да окаља великог витеза пред царем и сабором, подмећући му издајничке намере. „Благородно чувство“ Обилића било је тиме смртно рањено. У наше време, после пола хиљаде година од те жалосне вечере, ствар би се разрачунала двобојем у ком хоћете културном народу. Но витештво Обилића превазилазило је далеко ово културно витештво. Опрати своју част за њега није значило распорити Вука на двобоју, но учинити нешто, што Вук није био у стању ни помислити, камо ли учинити. – Дишући огњем разжареног бога, Обилић се пробије сутрадан у средину турског табора. кроз „дивјачне тмуше азијатске“, „гутајући их ватреним очима“, као што је прошле вечере гутао зловну властелу, хитру да умањи онога, до кога се није могла звисити. Сцевола је промашио Порсену. Обилић је пошао – по смишљеном плану последње његове, верујмо, бесане ноћи – да распори Мурата, намесника пророкова и господара безмало целе негдашње империје Александра Великог. И није га промашио. Распоривши калифа, велики витез, наравно без наде, да ће се моћи вратити и још једном за живота погледати мрског клеветника својим „ватреним очима“, створио је гробље око себе од Турака, који су му стајали на путу, док се најзад и сам није на то гробље спустио. И сад, свачија је реч слаба, осим Његошеве, да опише палог витеза, опруженог усред безбројних жртава, које је он сам себи припремио пред раста-
нак с овим животом –

*„Гордо лежи велики војвода
иод кључевма крви блајгородне,
ка малоирјед шито јордо иђаше
сѣраином мишљу, ирсих надуицјех,
кроз дивјачне иѣмуше азијатске*

*їуїајућ их ваїреним очима;
ка малоїријед шїшо їордо иїаше
к свейшом їробу бесмрїної живоїа
їрезирући људско нишїавило
и їлейшење безумне скуїшїїине“.*

Обезвитежена српска војска није могла одолети обезглављеној турској. Агарјанска бујица развалила је све бране и разлила се до пољске уставе. Од српског царства осташе развалине, –

*„Срїској каїи свуд име їоїїбе
їосїадоше лафи раїшарима“.*

Племенита нација обукла се у „гуњ и опанак“ и посута стидом и угњетена варварством почела је да преживљује своје вавилонско робовање, проклињући исто толико своје безумне претке колико и своје угњетаче. Једина звезда, која је сијала у тами многовековног страдања потомака због греха предака, била је „света Милошева правда“. Ова звезда бдила је над порабоћеним народом, одржавајући и крепећи у њему веру у себе и у крајњу победу правде.

Његошева душа, која је жеднела за најзвишенијим хероизмом, нашла је свој идеал у Обилићу. Хероји су за њу и Душан и Новак, и Мандушић и Мићуновић, и Кастриотић и Карађорђе, но Обилић је „чудо витезовах“, он се уздиже над свима, он, као Ахилес, „над сјенима влада“. Ради расветљења песникове мисли о хероизму морамо се од поменутих витезова задржати још бар и на Мићуновићу и Карађорђу.

Мићуновић највише личи на Обилића. Отворен и простодушан, готов на наивну шалу (с поп Мићом) и осетљив према туђем болу (поводом Батрићеве смрти), не предајући се никад смућености и безграничној тузи као његов поглавар (владика Данило), не мучећи себе вртлогом дубоке спекулације (као игуман Стеван), Мићуновић гледа пред собом широк пут, с кога га никаква сила на свету није у стању скренути. Тај пут јесте пут правде, на који неправда не сме ни сенком својом ступити, на који ништа не сме ступити, што је нечисто, несвето, неблагородно, слабодушно и тиранско. Мићуновић је човек дела, он „зебе од много мишљења“; све његове мисли упућене су на једну страну: како ће се што моћније заштити правда и казнити неправда. Мићуновић је изабрано оруђе песниково у

погледу витештва као што је слепи Игуман његово избрано оруђе у погледу философске мисли. Кроз Мићуновића изражава Његош своје погледе на витештво и на витеза. Пословичне су већ постале на пр. ове изреке:

*„Људи ирје а жене наричу“.
У добру је лако добар бићи,
на муци се познају јунаци“.
Бе издајник бољи од вишеза?“*

Па најпопуларнија од свију:

*„Без муке се њесма не испоја,
Без муке се сабља не сакова!
Јунаштво је цар зла свакојега
а и ише најслађе душевно“.*

Па лепша од најлепших – којом се повлачи разлика између турског појма о јунаштву и појма Мићуновића –

*„Он је хајдук робља везаноја,
Ја сам хајдук ше јоним хајдуке“.*

Наведимо још једну: (Мићуновић-Хамзи капетану)

*„Бич сам Божји ја силешен за шебе,
да се сављааш што си урадио“.*

Карађорђе! Нема више од једног срећног човечијег века како се ово име уплело у драму српске историје, и већ је постало тако велико као име каквог митскога јунака, до чијег се времена мора корачати повише корака од сто година. Музика самог овог имена као да је нарочитом судбином састављена, како би улевала страх кривима и храброст правима. Пред овим именом мрзну се криви а опијају витештвом прави —

*„Фараона испочноја иред Борђем се мрзну силе;
Борђем су се српске мишце са вишешћивом ойојиле*

Карађорђе је један од оних, који су као и Мићуновић, Богом сплетени бич тиранства. „Карађорђе бич тирјанах“! Они долазе на земљу као суд Божји, да разлуче пшеницу од кукоља. Они често долазе, да промене вредности, да ток историје окрену, да наличје ствари, које је близу да се уплесниви од таме и влаге, обрну сунцу. Косово је заклонило Српству сунце; оно је учинило „лафе ратарима“; Карађорђе је дошао и окренуо карту, и „лафска срца“ поново су разбуђена, ратари су поново постали лафовима.

*„Ей!о тајна бесмртника! гадe Србу сѣталне³ ѣруди.
од вишеишѣва одвикнуѣа у њим' лафска срца буди!“*

„Херој тополски“ својом појавом у једном малом наро-ду чини један изузетак од општега (по Његошу, како многим изгледа) правила, да се само „у великим народима генију гнјздо вије“. Г. д-р Б. Петронијевић наводи још један изузетак, Његоша самог, и тиме још више слаби оно опште правило о „лафу из грмена великога.“⁴ Два, то је тако мален број, но ипак тако велики, кад се од ових два један зове Карађорђе а други Његош, да је одиста наш песник ову своју теорију прилично неаргументисану оставио. Но погледајте, како се прелива ми-сао песникова: погледајте како се на крају ове величанствене похвале „Оцу Србије“ његов песимизам разведрава. Мали по обиму „грмен“ српскога народа јесте један од оних „великих грмена“, из кога лавови излазе; Српкиња, која је знала родити веће јунаке од Леониде и Сцеволе, родила је и хероја тополскога, равнoг Пожарском. Ако се не може рећи за стари грчки, без сумње се може рећи за римски и руски народ, да они преставаљају већи грмен од грмена српског; па ипак из овога мањег грмена изишли су „лафови“ равни или и већи од оних, који су изишли из ових великих грмена. Стога, на супрот усвојеном коментару Његошеве теорије о хероју, ја налазим, да је јасно као дан, да Његош под „грменом великим“ није

3 Г. Решетар, који је читао автограф „Горског Вијенца“ вели, да су „тамо врло многи стихови по неколико пута исправљани и измењивани“, наравно, руком Његошевом. Те многе коректуре Његошеве могле су допринети, да је понека реч у автографу и погрешно прочитана. Да није тај случај био са речицом „ал“ у реченици: „ал“ витезу тополскоме, ето? Да не стоји место ал'– и? Ако би овај елуцај био, онда тврђење о „витезу тополскоме“ не би стајало као антитеза према општој, претходној поставци, него, напротив, као пример, као доказ исте, Тад би Његошева теорија о генију имала сасвим супротно значење ономе, које јој се придаје, и с којим се г. д-р Б. Петронијевић, с правом, не може да сагласи. Стоји ли у автографу ал' или и? Наравно, треба загледати (и то добро загледати) автограф, па моћи дати одговор на ово питање. Но изван автографа два веома важна разлога говоре у прилог и а против ал'. Један је разлог у очигледној контрадикцији, у коју Његош пада у самој овој посвети Карађорђу, употребљајући у наведеној реченици речцу ал'. Други је разлог у очигледној конградикцији, у којој стоји теорија о квантитативно „великоме грмену“ са Његошевом вером у српски народ као „народ једнствени“. – У прилог квалитативно великог грмена говоре сва дела Његошева, док у прилог квантитативно великог грмена нишиа до речнице ал.

⁴ Филозофија у „Горском Вијенцу“, ст. 4.

замишљао! народ велики квантитативно него квалитативно. Свима својим делима, којима се слика борба Црногораца с Турцима, Његош је несумњиво утврдио, да „грмен велики“ не престављају Турци но Црногорци, тј. не преставља величина бројна но величина лична, квалитативна.

Херојству Карађорђеву недостаје ништа; и крај његова живота је херојски. Хероји, по Његошу, свршују трагично –

„Да, вишеза сусшојце итрагически конац ираши.“

Трагично су завршили и Обилић и Скендер-бег. О ово-
ме последњем песник вели:

*„Скендер-беј је срца Обилића
ал’ умрије ишужним изинаником.“*

„Трагически конац“ имао је и живот грчко-римских хероја. Живот хероја је без изузетака трагедија. Херој долази у свет као заточник правде; живот његов од почетка није његов; херој је жртва, увек без изузетка, жртва. Он не долази у свет на благовање но на муке; он је „мученик овога свијета“. Мука, то је огањ, на коме се он кали. Хероју не трују живот горчином само нехеројски, мали људи око њега, за које он ради, него често и само небо. И с неба, тог јединог уточишта гоњеног хероја, често се одговара иронијом –

*„Лунаку се чешиће иушах хоће
ведро небо насмијати ирохиом.“*

И небо и земља, дакле, изгледа понекад, да су у завери против хероја. Он је усамљен, но он стоји на своме месту до краја.

Неправда над њим тријумфује, но он остаје савезник правде до гроба. Учини ли му се понекад, цео свет – „ад“ и сви људи – „паклени духови“, он верује ипак, да светлост и правда постоје негде у свету, ма и скривени од њега; он их погледа свакога часа, да се појаве на својим тријумфалним огњеним колима. Витез верује до краја и конца, да је светлост боља од таме и правда од кривде. Он верује, и у смислу те своје вере он вазда „и збори и твори“, и вазда твори како збори.

Но и поред трагичности, која је нераздвојно спојена с херојем, ипак бити херој значи бити предмет зависти. То је тако јасна контрадикција, као што је јасно, да она постоји у свету у пркос томе што је контрадикција. Људи су у завери против хероја, они га гоне, желе му болан и горак живот и труде се, да му од своје стране овај обезбеде. Но то не смета људима, да сви хероја траже, погледају, да му се сви диве, да

сви себе њиме потајно коре, да му завиде. Сви увиђају, да је његов пут – пут правде, но мало се ко усуђује, да пође за њим на томе путу. Херој је „цар зла свакојега“, и то је на првом месту оно, што изазива завист код људи. Други људи трпе од зла, робују злу, пригибају се под јармом зла; херој, напротив, царује злом, влада над њим, чини га својим робом, савија га под свој јарам. Други људи служе увек двојма господарима, и то је оно, што их растрже и чини дубоко несрећним. Херој увек служи само једном господару. Правда је његов господар, његов једини суверен. Његов је положај увек чист, он увек зна куда иде; док други људи целог свог живота табају по раскршћу, вазда у недоумици, којим путем да ударе, коме господару да послуже. Пред херојем нема раскршћа и нема двоумице; он иде једним путем и осећа да је сваки други пут за њ немогућ. Но, рећи ћете, на том путу чекају га милион демона? Свеједно; два милиона демона чувају свако раскршће. Чека га сигурна смрт? Свеједно; он до смрти бар живи, а на раскршћу нити се живи нити се мре, но вегетира се. Чека га крст? Да, а зар је раз-крст-је нешто друго до доживотни крст?

Херој је предмет зависти још и за то, што он вечито живи:

*„Благо њојме, ко довијек живи,
Имао се рашића и родити“*
(Г. В.)

Херој живи двојаким вечитошћу: земаљском и небесном. Његово име „на земљи царује“ као што му душа „на небу царује“. Његов живот је с тога, премда „тежак венац“, ипак „воће слатко“, јер

„воскресења не бива без смрти“.

И тако је херој супериоран другим људима као и песник. Херој уствари и није друго до песник на делу, као што песник није друго до херој у одушевљеној мисли. Песник је законодавац, херој – извршитељ закона. Песник је строг као ред у васиони, херој је осветљив као закон. Шта је задаћа хероја рекао је Његош, указујући на задаћу Христа: херој долази у свет „наоружан оружјем правде“, да „попире злобу и тирјанство“. Он долази, дакле, у име правде, долази као осветник погажене правде. Он долази „да тирјанству стане ногом за врат“ и да га доведе „к познанију права“; долази, стаје пред наруши-

теља правде, неумитан као анђеол смрти, и овако му се преста-
вља:

*„Бич сам Божји ја силеџен за њебе
да се сѣављааш шѣо си урадио“.*

Освета! Да, освета правде. Херој се не свети, но он све-
ти. Станете ли њему на ногу, он ће вама опростити, но додир-
ните ли правду прашљивом ногом, тада не иштите у њега
милости. Он се не свети, он само свети правду. Обилић би се
довољно осветио, да је убио Вука, но њему је било до освете
правде, и он је осветио правду на тај начин, што је убио једног
другог, силнијег носиоца неправде од Вука. Убивши Мурата
Обилић је несравњено јаче осветио правду, него да је убио
Вука. (У самој ствари он је баш тиме горе убио Вука него да га
је на царевој вечери посекао: он га је тиме тако ужасно убио,
да Вук и данас живи убијен). – Карађорђе свети народ, Иван
Црнојевић свети брата. Освета правде је за Његоша дело свето,
божанско:

*„Иван чашом наздрави осветѣ,
свейим ѣићем боѣм закрићеним“.*

(Г. В.)

Да је освета света и „богом закршћена“, то је најозбил-
нија мисао Његошева. Сетимо се његове основне мисли: живот
човека на земљи јесте један акт освете. Погажену човеком
правду Бог је осветио осудивши човека на једну горку и ми-
зерну егзистенцију. Бог се тиме није показао осветољубив, но
осветник правде по вечном васионском закону, по нужности.
Отуда херој светећи правду, врши дело Божје, или другим ре-
чима, Бог кроз хероја врши своје дело. Херој свети правду и на
себи и на другима. Херој се пре свега рађа, да освети наруше-
ну (у преегзистенцији) правду на себи, за то је он „мученик
овога свијета“, потом, да је освети на другима, за то његово
мучеништво неизбежно „трагически конач прати“.

Његош је глорификатор освете и проповедник против-
љења злу. Иван дурак чини по вољи ђаволима, пушта туђу
војску без противљења, да му царство прегази и изврши сва
могућа злочинства. На тај начин се зло побеђује, хоће тиме
Толстој да каже; не треба се противити злу, треба га пустити
нека победи, нека тријумфује, оно ће само себе својим три-
јумфом уништити. „Удри врага, не остав’ му трага, али губи
обадва свијета“ – то је девиза племена црногорског, које стоји
по квантитету на дну, а по храбрости на врху словенске скале,

девиза, која се не мало разликује од формуле непротивљења злу. Владика Његош не само да се није противио вековној девизи свога народа, нето ју је он баш дигао у ред божанских истина. „Удри врага“ значило је у његовим устима: „удри неправду“. Неправда је непријатељ и Бога и људи. Овај се непријатељ не сме штедети. Хероизам својих саплеменика гледао је владика „у њиховој освети Турцима“,⁵ а ми смо рекли, да су Турци – кривда.

Његош је сам херојска природа, као и његов народ, као и његови херојски идеали. Но он није само извршитељ, он је и законодавац, т. ј. он је песник – херој. Он се бори против неправде, но он и зна, да је та борба сагласна с вољом Божјом, да она лежи дубоко у основу земаљске трагедије и датира још од пре почетка те трагедије. Човек је дигао мач против Бога, за то сад гине од мача. Владика жели, да би куршум разнео срце Омер-паши, и при том гледа к небу, тражећи за то сагласије Божје.⁶ Кад му је Вук Караџић тражио благослов за издање Новог Завета, он одрекне, говорећи да је он за то ненадлежан а надлежан једино да благослови „набавку оружја“ и „поход у рат“.⁷ У једноме боју с Турцима ђуле убија човека, који је пришао владици, да целива руку; сви остају унезверени и смућени, једини владика остаје „хладан и спокојан“.⁸ Пред конаком владиним на Цетињу стајале су одсечене турске главе и „сушиле се“ (како се то говорило). Поглед на те главе владику није обеспокојавао; он је гледао те људске главе хладнокрвно, гледао је, како се старе, осушене између њих распадају и отко-трљавају, и како се доносе свеже, кржаве и нижу на упражњеним местима, док су тела, на којима су те главе до скоро мислиле, страховале и бринуле за свој живот и за оне, који су њихов повратак из боја дома нестрпљиво очекивали, черечили орлови и сисали инсекти. Поред таквог костурног накита смрти шетао се јутром и вечером горостасни владика, бледи и замишљени витез, одговарајући у својим мислима Богу на иронична питања, која су му искежене људске лубање постављале. И био је при том хладан и спокојан! Молбу једног Енглеза,

5 Ровински, 205.

6 Љ. Ненадовић: Писма из Италије.

7 Медаковић, 128.

8 Росински, 192.

који је посетио Цетиње, да uklони тај ужасан накит испред очију, владика је одбио.⁹

То је монструм, а не човек! – узвикнућете. Заиста, ништа друго до монструм, кад ми ништа више не би о њему знали до то. Но гле, тај монструм није могао да гледа мермерну групу „Лаокон“, пред којом су се образовани људи са свих страна света купили и остајали по читаве часове; и гле, он није могао допустити, да се у отровну „Псећу Пећину“ код Неапоља баци псето ради експеримента, – једно задовољство, које ниједан енглески турист није себи ускраћивао – и гле, колико је нежности показао тај монструм у своме великом спеву према slabим и незаштићеним животињама, према јаребицама („утекле су вама да утеку, а нијесу, да их покољете“) и кукавицама („не ваља се бити кукавица“); и гле, он продаје свој орден с прсију, добивен од моћног ћесара, да би могао платити купљено жито за свој народ; и гле, гле најзад, тај монструозни човек „давао је често своју последњу кошуљу сиромашу“¹⁰. И још, сви странци који су имали прилику, да познаду владика, на Цетињу или у иностранству, описују га као човека необичног благородства, питомости и добродушности. У свакоме друштву, где се појављивао, Његош је очаравао присутне својом духовитошћу, својом сјајном речитошћу и широким хуманим погледима. Но, наравно, нико од тих очараних странаца, као и нико у Црној Гори, није могао да продре у дубину усамљене душе песникове. Нико није могао ни слутити, да се у дубини душе благородног витеза скрива таква страшна теорија о освети правде, о непоштедној истрази неправде. Сви су пре могли судити по његовом љубазном опхођењу с људима у приватном животу, да је он проповедник опраштања и непротивљења злу, него ли проповедник неумитне правде; сви су могли судити, да је он пре поклоник цара Ивана дурака него војводе Обилића. Људи су остајали поражени његовом красном и племенитом спољашношћу и његовом оштроумношћу; но иза ове завесе њима је остајала недоступна песникова душевна „светиња над светињама“; не за то, што се Његош другчији показивао, него што је у ствари био; апсолутно не, он је у истини био хуман и племенит и високо образован човек (будући познат са свом знатнијом савременом литературом);

⁹ Пов. 128—129.

¹⁰ Пов. 193.

но за то, што је његова вера о Богу, о свету и човеку, била такве врсте, да се до ње није могао лако сваки успети.

Како је могао владика Његош да гледа целог живота мртве људске главе на неколико корака од свог дома, а није могао да гледа једну камену групу; или, како је могао да гледа све ужасе рата, а није могао да види угушење пса у угљеној киселини? На ово питање може се одговорити опет с погледима на Његошеву веру о овоме земаљском свету, и његовом назначењу. Турци су непријатељи и тирани правде, као такви су следствено зло, а зло треба уништавати до истраге. У осушеним нанизаним главама отуда Његош није гледао главе људи, но само главе непријатеља правде. Те нанизане главе служиле су као трофеј освећене правде. Међутим мермерна група „Лаокон“, једно по општем мишљењу велико уметничко дело, изражава једну Његошу савршено одвратну, бруталну идеју, недостојну овековечења. Свештеник тројански Лаокон, као добар родољуб, труди се свом снагом, да спасе своју нападнуту домовину од лукавих Грка, и за то га богови кажњавају тиме, што излази страшна змија из мора и обмотава се око несрећног оца – родољуба и његова два сина. Какви су то полтронски богови? И какво је то чудовиште од човека, који није жалио свој велики дар, да такав вапијући акт божанске неправде овековечи? Замислите Његоша, за кога је Бог апсолутна правда, пред „Лаоконом“, демантом његове вере, и ви ћете разумети његову одвратност према овом класичном делу. – Исто тако, увесељавати се гледањем, како се невина животиња трује, одвратно је витешкој души, која се може радовати једино заслуженој казни, а не неронској казни из увесељења.

У хероизму Његошевом нема дакле, ничега противречнога. Прави хероизам, према схватању нашег песника, обухвата освету у односу према тиранима правде, благородну питомот и симпатију у односу према благородним и праведним и великодушност у односу према slabим и незаштићеним. Осветник у смислу Његошевом није ни у ком случају дивљак. Осветник врши једну божанску функцију, док

*„дивљу њамеј и ћуд ошровану
дивљи вейар има а не човек“*

(Г. В.)

Осветник правде може да буде само благородан витез, као што су Обилић или Мићуновнћ. Витештво не значи отуда

нарав дивљег вепра но нарав благородну; витештво не значи тријумф над нејаким него тријумф над неправедним; витештво не значи шенлук крај везаног робља, не значи паликућство и плачку, витештво значи неустрашиву одбрану правде; витештво не значи ни зејтињави, лисичји, жбирски и шпијунски морал венецијански, витештво значи отворен карактер и слободу.

Његош, глорификатор освете, укинуо је, или угушио је обичај племенске освете у Црној Гори. Дакле, још једна противречност? Савршено, не. Племенска освета у Црној Гори имала је ону моралну вредност, коју има двобој. Чувати и бранити своју част, то је за владику-песника најсветија ствар („управ човјек онда и погине, част, поштење када му се узме“ – Ш. М.), наравио с претпоставком, да се част разуме као право правде, ако би се тако могло рећи, а не као право празног и безпредметног самољубља. У Црној Гори светило се једно племе другоме због увреде, због обешчашћења. Бешчасник и увредитељ морао је крвљу својом опрати дело своје. Око за око, или често, глава за око! За Његоша то није било витештво, јер да је то витештво, он га заиста не би укинуо. „Обилић је идеал, угледајмо се на њ – хоће он да каже својим Црногорцима – Обилић се не свети своме клеветнику, као што се ви један другоме светите, но он се показује и благородном уздржљивошћу и величином дела већи и часнији од њега. Овим се он свети Вуку. Светите се и ви тако један другом. Гле, ми Црногорци у сличном смо положају, у ком је био Обилић. Турски логор нам је пред кућом. Је ли те брат твој увредио, не свети му се, али му и не опрости; поступи као и Обилић, застиди свога противника, не одмаздом него једним делом истинског, Обилићевог витештва; тим ћеш га довести у положај постиђеног Јуде или Вука, принудићеш га, да он сам себе казни, покајањем и грижом савести“. Ово нису Његошеве речи, но ово је без сумње његова мисао, његова виша мотивација укинућа крвне освете међу племенима. Дакле, глорификатор свете освете није ипак дошао у противречност са собом укинућем племенске освете. Све полусвете или несвете освете морају се жртвовати светој освети. У светој освети, које су Срби носиоци у односу према Турцима, лежи и мотив жарком патриотизму песниковом.

Његош је свим својим бићем љубио своју малу домовину. Он ју је љубио не зато што је она била мала – у томе је он гледао њен недостатак, на који се често жалио, и који он

није могао љубити – но зато, што је била велика. Црна Гора, мала по пространству, део дела једне државе, била је у очима њеног надахнутог господара велика својом историјском улогом. Ова њена историјска улога почиње Косовом, до Косова она за владику нема историје; Косово је почетак њене историје, јер је почетак њеног хероизма. Историјска улога Црне Горе дакле, јесте у хероизму, т. ј. у њеној борби против неправде, у освети правде, у светој освети. Стојећи на страни правде, Црна Гора стоји на страни Бога против Сатане, Ормузда против Аримана, закона и реда против безакоња и нереда. Тако се историјска улога Црне Горе ставља на једну огромну, васионску основу. Том широком концепцијом улоге свога народа Његош је довео, природом изоловану, заборављену и напуштену од целог света, Црну Гору не само у тесну везу са општом човечанском историјом него и у тесну везу са васионским животом, са васионском драмом. Црна Гора значи нешто у овој васионској драми, и то значи нешто велико. Тамно бронзане људске фигуре, које се мало разликују од тамнобронзаног лица Црне Горе, изабрао је Бог за осветнике своје правде. Да су Црногорци народ изабрани, то је вера Његошева, не мање силна и не мање одушевљена од вере пророка Исаије у богоизбраност израиљског народа. Постоје, наравно, већи богатији и културнији народи, и они, сваки од своје стране, прилажу извесне жртве на олтар правде. Но сваки од њих прилаже од свог сувишка, – Црногорци пак прилажу на тај олтар све што имају, као јеванђељска удовица. Њихов прилог који остаје незапажен од великих и силних овога света, не остаје незапажен од онога, који „књигу држи миробитну“, у којој и судба Црне Горе има свој нарочити лист.

Наш песник је патриот, чији патриотизам није ништа у основи различан од свете симпатије, која његову душу религира с Богом, као оцем поезије, нити од хероизма, који његову душу религира с Богом као апсолутном правдом. Јер, историја Црне Горе неисцрпна је ризница поезије, Црногорци су „покољење за пјесму створено“, и то за пјесму којом се пева најзвешенији, по Његошу, предмет опевања на земљи, освета правде. Поезија је нераздвојна од хероизма; Црна Гора је отуда за поету-хероја један уникум, у коме он налази свој двоструки, поетски идеал. Његошев патриотизам, дакле, јесте само Његошева љубав према његовом основном божанском идеалу,

кад он овај идеал посматра с гледишта историје родне му земље, или другим речима, његов патриотизам јесте једна светлост, којом његова религија обасјава и загрева његово срце у односу према родној му земљи. Да ли је патриотизам „инстинкт ал’ духовни вођа?“ Могло би се рећи: код Његоша је његов патриотизам духовни вођа, који је постао инстинктом, но духовни вођа, који зависи од једног врховног духовног вође, од вере Његошеве, инстинкт, који носи религиозни колорит.

И словенофилство Његошево носи исти религиозни колорит као и његов патриотизам. Његош љуби „Славне Славјане“ – тако их он назива у Једном писму бану Јелачићу – зато, што они трпе од неправде, и зато, што су све њихове тежње управљене против тирана правде. „Већ и земља од ове мрске неправде стење“ (т. ј. неправде, под којом робују Словени), – пише владика Јелачићу, и продужује: „Ја сам, истина је, с овом шаком народа, под анатемом тиранства и шпионства, слободан, али шта ми је боље када гледам околу себе милионе моје браће ће стењу у туђе ланце?“¹¹ Русима је песник нарочито био одушевљен као моћним победницима азијатске неправде и као протекторима слабе и угњетене правде у лицу осталог Словенства.

Све, све, на крају крајева код нашег песника има исти извор и увор. Тај исти извор и увор јесте његова религија.

И тако религија Његошева није стари порушени замак, који се само од времена на време кити, нити једно пухорно огњиште, које се само недељом засветлуца. Религија Његошева изражава цео један живот, живот песника; она преставаља неугасиви огањ, коме је један велики ум светлост и једно велико срце топлота. Замислити овај огањ под пухором од понедеоника до суботе значи замислити Његоша у неегзистенцији шест дана, и у егзистенцији само седмог дана. Његош је посведневни празник, јер његово посведневно настројење духа и срца јесте празничко, религиозно. У томе се он разликује од велике већине других људи. Велика већина других људи мора да остави своје свакодневно занимање, да би један моменат могла бити религиозна. Његош је стално религиозан насупротив великој већини, само моментано религиозној.

11 М. Решетар, Љ

Његош живи постојано у својим усамљеничким, интуитивним визијама, у чијем нимбусу свака ствар и свака стварчица у свету добива необично велике размере и једну особито јасну и одређену боју. Као што се круг, направљен падом зрна песка у воду, нагло шири на воденој површини, тако се и мисаони круг свега без разлике, великог или малог, на чему се само пажња Његошева заустави, нагло шири, и све дотле шири, док не додирне крајње обале његове мисли; од овог непреходног мисаоног хоризонта та кружна вибрација преломљена одбија се, пролази кроз срце песниково и на тај начин улази у област религије његове. Тако, „мали мрав“, кога Његош једва запази на усијаном ловћенском камену, дејствује на њ исто онако као и „горди лав“, као и цела планета наша, јер мисао о мраву, као и мисао о лаву, као и мисао о нашој планети или нашем планетарном систему, кружи у његовој памети у све већим и већим круговима, док најзад не достигне границе сваке мисли, т. ј. док се не одбије од његове свеапсорбујуће мисли о Богу, као праизвору лепоте. Са ове границе посматран, мрав је једно моћно и чудно дело једног великог скулптора, једног великог сликара, једног великог песника, једно дело симетрично као природа, једно живо, светлосно, бојено ткиво као природа. При овом посматрању, преимућствено интелектуалном или имагинативном, песник је испуњен уметничком адорацијом, молитвом првосвештеника лепоте.

Но овај „мали мрав“ има и своју судбу, т. ј. има свој одређен круг радости и трпљења, свој почетак и свој крај, међу којима је једва видна дистанција, има своје претке, своје потомке, своју историју, своју трагедију. И лав има све ово, што и мрав. Но он има и нешто више: он има и шапу, која у једном тренутку може да учини крај историји целе једне мравље државе. То је други круг мисли Његошевих, круг мисли срца, — ми бисмо рекли, — које се све завршавају великом мишљу о злу у свету, које од адорације лепе природе воде песника презирану карниворске, неправедне природе. И мрав сједињује у себи обе те природе као и лав, јер и мрав је лав за светове мање и слабије од себе. Човек је и једно и друго, и мрав и лав, у односу према јачима или према слабијима од себе. При оваквим мислима душа нашега песника се испуњава саучешћем према општем светском болу и хероизму.

По истим двојним круговима крећу се и све друге мисли и сви други осећаји Његошеви, као и мисао о мраву или лаву и осећај, који њихова судба на песникову душу производи. Центри оба ова круга пак најзад падају уједно – у недоступну светлост „општега оца појезије“.

(Презуето из: Д-р Николај Велимировић, *Религија Његишева*, Православље, Београд, 1969)

Епископ Јоаникије (МИЋОВИЋ)

ИСИХАСТИЧКИ ЛИК ИГУМАНА СТЕФАНА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Ријеч исихазам је грчког поријекла (исихиа – тишина, самоћа); користи се углавном у аскетској терминологији и у том контексту преводи се – тиховање, или, ради веће јасноће њеног значења, - молитвено тиховање. У оквиру црквене историје ова ријеч означава један монашко-аскетски покрет који је настао почетком XIV вијека, који се из Синајске пустиње и Свете Горе проширио и на остале православне земље током XIV, XV и XVI вијека.

Исихазам није само покрет који се у одређено вријеме појавио па тако и нестао, него је у ширем смислу значења те ријечи, једна подвижничко-созерцатељна дисциплина чији се почeci називу још од пророка Мојсија и Илије, па се продужава кроз цио Стари Завјет до Св. Јована Крститеља и Св. Апостола, а наставља се кроз сва времена црквене историје до данас. Молитвеним тиховањем не баве се само монаси него и поједини лаици. Монасима је утолико лакше да узму на себе овај подвиг зато што су слободни од земаљских брига и што многи од њих од своје младости постављају себи за циљ стицање дарова Духа Светога посредством поста и молитве.

За нашу тему је важно да размотримо питање: од кога је Његош могао сазнати за ову духовну дисциплину?

Његош се од најраније младости сретао са многим монасима, међу којима је било аскета и молитвеника. Њему је први учитељ био јеромонах Мисаил који је, по свој прилици, раније био светогорски калуђер. Његошеви каснији учитељи, савински јеромонах Јосиф Троповић и Сима Милутиновић Сарајлија, заслужни су за његово образовање, а овај посљедњи и за развијање његовог пјесничког дара. Увјерени смо да је

Његошу поред свих учитеља његов стриц Св. Петар Цетињски био и остао главни узор и учитељ. Важно је имати у виду да је најраније Његошево образовање и духовни развој са највећом пажњом и одговорношћу пратио Св. Петар који је због својих врлина, великог испосништва и даноћне молитве још за свог земаљског живота био поштован као светитељ. Сасвим је извјесно да је млади и даровити Раде, пребивајући код свога светог стрица и претходника, са највећим пијететом слушао његове ријечи и смјештао их у срце своје (види Лк. 2,19). Такође мислимо да је још као „млад и невјешт“ (ГВ 2495) осјетио топлину светитељских молитава што му је дало извјесност да га торжествено прогласи за свеца само четири године послје његовог упокојења.

Осим горњих назнака треба имати у виду да се исихазам његовао у зетској области још од немањићког доба, а посебно у вријеме Балшића и Црнојевића, касније се наставља у Црној Гори и околним брдима, по скровитим манастирима и монашким испосницама. Старац Никон Јерусалимац, духовник Јелене Балшић и Старац исихаста Макарије, по коме је манастир Старчева Горица добио име, били су носиоци исихастичког предања, али свакако не и једини међу бројним монашким заједницама на овом подручју у XV и XVI вијеку. Касније су цетињски митрополити одржавали живе везе са најзначајнијим духовним центрима Српске Цркве – Пећком Патријаршијом и Дечанима, а повремено и са Св. Гором. Изузетно је важно што су у непосредној близини цетињске столице, мало прије појаве Петровића на историјској сцени, заблистали светошћу велики носиоци подвижничко-созерцатељног предања Преп. Исаија Острошки, Св. Василије Острошки и Преп. Стефан Пиперски. Они нијесу били самоникли појединци него су исихастичко предање примили од својих претходника и оставили га у наслеђе својим ученицима. На једном малом простору тадашње Црне Горе и Херцеговине, почевши од преподобног Исаије Оногошког до Св. Петра Цетињског, можемо пратити преношење монашког тиховатељског искуства преко два вијека. Даровити Митрополит Данило Петровић стасао је непосредно послје прослављења Св. Василија, а највјероватније је да се лично сретао са својим старијим савремеником преп. Стефаном Пиперским. Прве владике из породице Петровић и њихова монашка братства имали су прилику да пију са бистрог источника обновљеног исихастичког предања које су

горепоменути светитељи својим примјером посвједочили и млађим од себе преносили. То духовно искуство примио је од старијих, највјероватније од смиреног Митрополита Саве Петровића, и Св. Петар – Његошев учитељ. Горња анализа наводи нас на закључак да се Његош са аутентичним тиховатељским искуством упознао на домаћим изворима.

Претпостављамо да је Његош обогатио своја знања о исихазму кроз непосредне контакте са руским духовницима приликом својих боравака у Александроневској лаври и у Псково-пештерском манастиру. У Русији су се тада ширили култови и учења великих тиховатеља: Преп. Пајсија Величковског, Св. Тихона Задонског и Преп. Серафима Саровског. Треба још узети у обзир да му је била доступна богата руска духовна литература и да ју је без икакве сметње могао користити.

Прије него што приступимо књижевном лику игумана Стефана, обратићемо пажњу на одломак из четвртог кола *Горскої вијенца* у којем имамо слику старца са бројаницама. Бројанице су поменуте у двоструком значењу: као помоћно средство за молитву и као символ исихазма. Ово друго значење појачава убједљива слика тајновитог, достојанственог старца. Звање старца у православној аскетској терминологији припада само духовницима-исихастама. Старац је молитвеник, свештенослужитељ имена Христовог, онај који је због дуготрајног молитвеног тиховања удостојен дара непрестане молитве и духовног руковођења душама вјерних. Упоређујући *Нови град* на обали мора са старцем који на камену сједи пјесник је укомпоновао у складну цјелину више естетских и духовних детаља. Због тога наводимо овај поетски веома успјели одломак:

*„Нови граде, сједиш на крај мора
и валове бројиш низ њучину,
како старац на камен сједећи
ишћо набраје своје бројанице“*
(ГВ 1210-1214).

У Св. Писму врлински човјек се упоређује са утврђеним градом, а у српском језику постоји више варијанти истог поређења. Његош прави упоређење у обрнутом смјеру и на такав начин истиче одуховљену љепоту слободног града.

Бескрајни низ таласа у ритмичком кретању ка каменом граду на обали изазива доживљај лијепог и узвишеног у природи, али пјесник ову слику истовремено користи да изрази духовну љепоту у коју се облачи старац исихаста непрестаним молитвеним призивањем имена Христовог. Довођењем у овакав однос природно и чулно добили су нову вриједност и пуни смисао кроз личност старца тиховатеља. Његош је овим стиховима сажео једно опширно поглавље светоотачке теологије према којем је сва творевина у двигу према свом Творцу, али не непосредно него преко човјека. „Твар је Творца човјек изабрана“ (ЛМ 134) између осталог и по томе што му је као боголиком створеном бићу дато да повезује природно са натприродним, творевину са Творцем. Природни феномен вјечитог таласања мора према граду овдје је слика те вјечите усмјерености творевине према Творцу. Његош је граду дао својство словесног бића јер се и град и природа којој је он видљиви центар личношћује кроз словесну службу старца. Он изражава, уобличава и приноси Богу славословље цијеле творевине. Његова служба је у функцији возглављења цијеле творевине у Христу.

Пјесник слика тајанственог старца у оквиру чулних феномена природе, али на такав начин да сву пажњу са величанства природе мајсторски усмјерава на личност старца и на његово духовно дјелање. Тиме је најбоље истакао значај његове свештене службе и њену космичку димензију.

Када се бавимо појавом тог безименог старца са којим се упоређује град слободе показује се да је важно и што је речено да он сједи на камену. Тиме се на првом мјесту указује на добру утврђеност града који је утемељен на станцу-камену. Дубље значење тог детаља треба тражити у духовној симболици камена. У овом свијету камен је символ трајности уопште и највеће сигурности уколико се гледа као темељ грађевине, а у духовном животу он је синоним за постојаност и исправност вјере. У новозавјетним списима користи се аналогија између камена и вјере. У том смислу духовна величина старца исихасте утемељена је на православној вјери која га оспособљава да богодолично славослови име Божије...

Имагинарни лик овог старца са којим се упоређује град Његошеве младости само је ваљана слика за најаву једног од главних ликова *Горскої вијенца* игумана Стефана, мудраца и учитеља, монаха исихасте који се бави непрестаном молитвом.

Други Његошев исихаста, књижевно много убједљивији лик од безименог старца из метафоре о Новом, игуман је Стефан. За његово појављивање Његош је направио сцену погодну за појачавање духовне пажње: „Смркло се; сједе главари около огња. Излази мјесец крвав и би велики потрес; у то исто доба дође к њима стари и слијепи игуман Стефан с бројаницама у руке“. Разговор простих људи са старцем почео је питањима о природним појавама:

*„Мож’ ли знаћи оче игумане
рашћа ове јоре уздрхаше?“*

.....
Ага што је овај мјесећ црвен...?“
(ГВ 2218/9, 2222)

Овај разговор није био довољан да открије дубину мудрости коју старац посједује; за тајанственост природних појава горштаци су овдје показали више интересовања него игуман, а он ће касније открити да је другим поводом дошао. Кратка пауза док је разговор кренуо у другом правцу испуњена је молитвеном, вечерњом тајновитошћу која прикупља пажњу: „Тишина је; игуман броји бројанице“. Од овог момента пажња се усмјерава на старчеве бројанице, односно на његово духовно дјелање чији ће смисао, и поред показане радозналости, остати скривен за обичну свијест.

Интересантно је како се прости људи (кроз ликове Кнеза Јанка и Кнеза Рогана) односе према духовном дјелању старца исихасте. Сви имају несумњиво поштовање према његовој личности, али будући духовно непросвијећени, склони су да старчеву тајанствену дјелатност извргну шали. Смијешно је, а посебно је психолошки интересантно, како непросвећена простота покушава да покаже своје преимућство над префињеном духовношћу. Кнез Јанко синовски слободно пита игумана видећи да он стално „броји“ бројанице: „А бројиш ли све тако игумане?“ (ГВ 2231) – и добивши потврдан одговор, осјетио је потпуну немоћ да схвати смисао старчеве дјелатности те прибјегава шали са циљем да своју простоту прикрије општим смијањем:

*„Доиста се мислиш набројити
Да ли ти се, оче, не додије,
А од штога? Ја бих воли сад тривну орахах
Да је једном њо нашки избројим*

*Но сїоїшину тїїјех бројаницах
Да њребирам ѡрсїшима зафајду“.*
(ГВ 2233-2239)

Горњи одломци показују блискост између православног пастира исихасте и његове пастве. Проста шала не може угрозити духовни ауторитет зато што је он реалан, није вјештачки, нити је наметнут. Шала показује да је овај ауторитет слободно прихваћен и да ни најмање не нарушава слободу личности, па ни оне просте и непросвећене.

Игуман укратко открива своју биографију којом нехотично свједочи да је његов живот продужена Христова биографија. На чудесан начин Христови служитељи се кроз пламену љубав поистовјећују са Њиме и још овдје на земљи почињу да живе Његовим животом, као што свједочи Св. ап. Павле кад каже: „живим – не више ја, него живи Христос у мени“ (Гал. 2, 20).

Говорећи о свом хацилуку укратко излаже домострој спасења. Свим својим свједочењем, ријечју и дјелом, он се јавља као духовник који је израстао из Св. Предања које се у Цркви продужава кроз вјекове. Он је постао пријемник и прејемник Св. Предања не само због свештеничког достојанства, него понајвише због дугогодишњих трудова у светој служби који се препознају кроз стихове:

*„Ја сам мноїа зажеїа канђела
на оліїару цркве ѡправославне*

.....

насрка се дима с жерївениках“.

(ГВ 2247/8; 2263)

Вршећи свештеничку службу, обилазећи света мјеста ознамењена Христовим искупитељним дјелима, путујући по православној васељени од свога отачаства до Јерусалима и Кијева, носећи крст народног пастира и духовника стекао је аутентично животно искуство и познање зла у огреховљеном свијету: „Ја сам проша сито и решето, овај грдни свијет испитао отрови му чашу искапио он је состав паклене неслоге“. (ГВ 2486-8; 2501) Сликањем књижевног лика игумана Стефана, Његош не открива његово земаљско поријекло, док се друга свештена лица у *Горском вијенцу* и *Лажном цару Шћейану Малом* описују са више назнака о породичном поријеклу, мјесту пребивања и службе. Та празнина у биографији игумана Стефана појачава мистичност његове личности и дјелује као

дубока и неизнијансирана подлога на икони из које, тим увјерљивије, исијава његов светитељски лик.

Символично изражавање игуманово у складу је са библијско-исихастичком терминологијом. Спаситеља Богомладенца Христа он је назвао супститутивним именом *сунце*. Ово именовање утемељено је у исихастичкој теологији божанске свјетлости. Оно, у контексту богатог светоотачког предања, одређује аскетско учење о очишћењу, просветљењу и обожењу душе. Када се Бог именује као сунце (код пророка Малахије *сунце њравде* (Мал. 4, 2), код Његоша *сунце* – ГВ 2268, *ошац и свјетло њравде* – ЛМ VI 151) онда се и душа која је пријемчива за вјечну свјетлост Сунца (Христа или Бога Оца) по аналогiji назива *искром*, *џламеном*, а служитељ Божји *свје илником* (ШМ IV 483). Његошев игуман исихаста Христа назива *сунцем*, а (своју) душу *џламеном* и тиме истиче сродност душе са Богом, јер огањ и свјетлост пламене душе тиховатеља су заправо вјечне енергије Божије које је она примила кроз св. тајне и непрестаном молитвом. Богочежњива душа просвећује се оном свјетлошћу „која обасјава сваког човјека који долази на свијет“ (Јн. 1, 10), Христом – *Сунцем њравде* и украшава се Његовим врлинама. Тако се пројављује њена икоичност.

У првом великом монологу игуман укратко излаже исихастички поглед на свијет. Сва догађања у природи, историји и људској заједници он сагледава у свјетлости оваплоћеног Логоса Христа, чије име стално призива. Призивањем и дејством имена Божијег душа се просвећује свјетлошћу Логоса и благодаћу Пресветога Духа. Логос као вјечна свјетлост не само да просветљује ум и цијело духовно биће старца, него му даје и наднаучно познање свијета. Доживљавајући у свом срцу благодатно дејство од животворног имена Христовог исихаста истовремено упознаје и творачко дејство Логоса у цијелој творевини као и Његово провиденцијално управљање људском историјом. Здравом разуму често несхватљиве противрјечности, непријатељства и сукоби којих је препуна и природа и историја не могу збунити просвијетљени ум исихасте јер он прониче у њихов смисао. Он види да:

„Над свом овом љрдном мјешавином
ојеш умна сила џоржесџвује“.

(ГВ 2311/2)

У људском животу препуном несрећа:

*„нове нужде рађу нове силе,
дјеисѿвија најрежу духове“.*

(ГВ2 319/20)

Удари несрећа активирају затомљене енергије духа и потенцијале скривене свјетлости у човјеку:

*„Удар нађе искру у камену
без њеѿа би у кам очајала“.*

(ГВ 2322/3)

Исихаста открива јеванђелски и сотириолошки смисао страдања:

*„сѿрадање је крѿѿа добродјетелѿ;
ѿрекаљена искушењем душа
рани ѿјело оѿњем елекѿтризма,
а надежда веже душу с небом
како луча са сунцем каѿљѿцу“.*

(ГВ 2324-28)

У горњим стиховима налазимо ријечи „искра“, „огањ“, „луча“, „сунце“ и друге које су карактеристичне за исихастичку терминологију, али је за нас од већег значаја што је пјесник дотакао најдубље слојеве исихастичког искуства и изразио га на њему својствен начин што се види по синтагми „огњем електризма“.

Исихаста допушта да се појаве дубоке дилеме које одувијек прате људско мишљење, али се оне молитвом претварају у покретачку динамику духа који их коначно измирује, а мисао доводи до највеће висине и јасноће. Кроз уста игумана Стефана, Његош поставља фундаментално антрополошко питање које прелази у тврдњу: „Шта је човјек, а мора бит човјек!“ (ГВ 2329). Оно отвара многе егзистенцијалне дилеме и сумње, али их не рјешава у равни егзистенције него у сфери етике („а мора бит човјек!“). Пењући се степеницама антиномичних тврдњи и питања („Тварца једна те је земља вара,/ а за њега види није земља./ Је ли јавје од сна смућеније?“ – ГВ 2330/2) мисао налази задовољавајући одговор тек у духовној сфери (која садржи и одговарајућу етику). Смисао живота је у задобијању „чесног имена“:

*„Име чесно заслужи ли на њој (на земљи, прим. а.)
он је има раѿѿѿа ѿолазѿѿѿи“.*

(ГВ 2333/4)

Чесно, вјечно помињано име није евентуални подсјетник на Име које је изнад сваког имена (Фил. 2, 9) него се доводи са њим у органску везу. Име Божије које се молитвено призива обезбјеђује присуство Бога живог; оно је живо и дјелотворно, оно освећује, обесмрћује, даје част која се састоји у вјечном учествовању и вјечном помињању у заједници – Цркви.

Исихаста не саопштава народу непосредно своје молитвено искуство призивања имена Христовог него посредно, путем назнака и симбола. Он пристодушне хришћане уводи у тајну дубљег смисла живота помоћу симбола крста Христовог око којег се одвија цио њихов живот.

Његош слика лик игумана исихасте као духовног вође јунака, посвећеника историјске борбе за чесно хришћанско и народно име. Игуман као посвећеник духовне борбе највећег степена и смисла посједује ауторитет, не ратног, него духовног вође јунака и њиховог надахнитеља. Он је у стању да их уведе у тајну јеванђелског смисла те борбе:

*„Покољење за ијесну сиворено...
Крст носити вама је суђено
сирашне борбе с својим и с њуђином!
Тежак вјенац ал' је воће слајко!
Воскресења не бива без смрти“.*
(ГВ 2336; 2348-2351)

Праведну борбу и жртвовање за чистоту вјере прати провиденцијално Божје дјеловање:

„Прејаоцу Бој даје махове... (ГВ 1066)

.....

*Порујани олийар јазичесивом
на милости ће окренути небеса“.* (ГВ 2359/60)

Игуман на све земаљске догађаје, па и на оне трагичне и ужасавајуће за народ, гледа са потпуном прибраношћу и непоколебивим духовним миром. Он, међутим, није, као што би се могло очекивати од неких аскета, пасивни посматрач са привилегијом неприкосновеност мира и посједовања истине. Његова улога нарочито долази до изражаја у временима народних страдања и распећа. Он је добио савршени дар „одозго“, „од Оца свјетлости“ (Јак. 1, 17) да открива вјечни смисао жртве и да вјерне просвећује силом и свјетлошћу крста Христовог. Његошев игуман Стефан је изузетно слојевит књижевни лик.

Он је духовник који је спојио искуство које није од овог свијета, са искуством горчине живота и познања зла у свијету. Он је „овај грдни свијет испитао/ отрова му чашу искапио“ и прозreo да је он „состав паклене неслоге“. Као молитвеник он је увијек мистичан, али са развијеном способношћу да оствари духовну блискост са људима. Тајанственост његовог лика је неисцрпна због тога што људе не привлачи он сам, него Онај који у њему пребива. Његова христоликост се пројављује у разним приликама, и када прославља Божић окружен народном простосрдачном побожношћу, и када својом бесједом поджиже у срцима јунака свети огањ „на олтару Цркве и поштења“ (ГВ 2252), и када на божићно јутро причешћује ратнике „без приправе и без исповједи“, мичући, узимајући њихове гријехе на своју душу (ГВ 2618-21). Одуховљене врлине овог старца осјећају и поштују сви, али је једино владика Данило у стању да их сликовито опише. Он слика његову светачку икону:

*„Љеише сѣвари нема на свијеиу
неіо лице іуно веселости,
особено ка шііо је код шебе:
са сребрном брадом до іојаса,
са сребрном косом до іојаса,
а лице ііи ілаіко и весело;
ііо је уірав блаіослов виіијеіа“.*
(ГВ 2479-2485)

Владика слика светитељски лик старог игумана који нарочито долази до изражаја на празничној свечаности. Наша пажња се одмах задржава на дјеловима описа који се најчешће не односе на старост: „лице пуно веселости“, „лице ...глатко и весело“. Откуда та неземаљска љепота и младост која краси лице слијепог и оронулог старца? То је божанска љепота коју је игуман упијао кроз дугогодишње литургијско служење Св. жртвенику (посвједочено стихом „насрка се дима с жртвеника“) и непрестаним призивањем имена Христовог. Молитвени живот утицао је и на биолошке процесе и дао им је другачији ток; није спријечио старост, игуман је остарио, али је његова старост увјенчана неувенљивим плодовима дугогодишњег молитвеног подвига. Божанска свјетлост која се настанила у срцу овог исихасте измијенила је и његов тјелесни изглед: његова коса и брада нијесу просто сиједе, него су добиле иконичну сребрну боју. Његово лице је глатко и весело

– младо – због присуства духа који је вјечно млад. Опис светачког лика игумана Стефана успјешно је возглављен стихом: „то је управ благослов вишњега“.

Игуманова скривена духовна активност даје силу његовој ријечи; мудрост ријечи и продорност мисли прати благи повјетарац духа који садејствује његовој умносрдачној молитви на бројаницама („бројим синко никад не престајем“). Стално присуство и топлина духа код смиреног исихасте побуђују религиозну пажњу вјерних да би се припремили да приме ријечи истине и пречишћеног искуства. Због облагорађености његове личности (на њему је „благослов вишњега“) коју сви у већој или мањој мјери осјећају он је поштован од свих, а облик и квалитет истог зависи од духовне просвећености игуманових саговорника. Неки у извјесној мјери осјећају његов духовни ауторитет не успијевајући да изразе своје поштовање (Кнез Јанко, Кнез Роган), други, пак, гаје поштовање на етичком нивоу искрено цијенећи мудрост и морални углед који старац ужива (Сердар Јанко, Сердар Иван, Сердар Вукота). Само Владика Данило гаји према игуману одговарајуће, иконично поштовање које садржи битне елементе естетског и етичког поштовања; једино Владика Данило успијева да препозна христолику љепоту унутрашњег лика старчевог који се дугом свештеноаскетском службом у несагледивој мјери саобразио Христу као прволику.

Са овим кратким увидом тек смо назначили тему исихазма у Његошевом дјелу. Иако немамо поузданих доказа колико је Његош теоретски познавао исихазам, чак ни то да ли је уопште користио ту ријеч, ипак можемо закључити, на основу горње анализе, да је он кроз дјелотворно усмено предање упознао исихастичку праксу. С обзиром на околности у којима је одрастао Његош се могао, макар донекле, обучити у овој тајновитој духовној дисциплини и то најприје кроз личне контакте са духовницима, а у мањој мјери из светоотачких књига. Његош је својом просвијетљеном интуицијом дубоко проницао у тајне духовног живота надокнађујући извјесне недостатке у свом богословском образовању. Због тога је *Горски вијенац* аутентични књижевни израз предањске и искуствене православне духовности, а не књишке и школске. Светачки лик игумана Стефана из *Горској вијенца* отвара нам врата *Луче микроkozма*, Његошевог тешко разумљивог религиозно-

космогонијског спјева. У оба поменута тематски разнородна дјела пјесник је мјестимично уобличавао светоотачко исихастичко искуство предајући га своме духовном потомству у облику надахњујућег пјесничког завјештања. Православни владика и пламени поета кроз иконични лик игумана Стефана прославио је Христа у историји, као што га је својом *Лучом* прославио у метаисторији.

(*Дани Њејошеви, 2008 – 2009. стр. 139-149*)

ПОЕТИКА ЊЕГОШЕВА

Павле ПОПОВИЋ:
ГРАЂА (ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА)

Војислав ЂУРИЋ:
ЊЕГОШЕВА ПОЕТИКА

Миодраг Поповић:
ОД МЕТАФОРЕ КА СИМБОЛУ

Никола Банашевић:
ЊЕГОШ О ПЕСНИКУ

Милош Вукићевић:
МОНОЛОГ *БОЖЕ ДРАГИ КОЈИ СВЕ*
УПРАВЉАШ У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Душко Бабић:
ДРАШКО У МЛЕЦИМА –
СЛИКА ЕВРОПЕ У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Братъ казачьей гвардіи

П. П. Павловъ

Павле ПОПОВИЋ

ГРАЂА (ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА)

У *Горском Вијенцу* представљен је један догађај из прошлости, – истинит или неистинит, то је друго питање¹ – једно „историческо собитије“, како га Његош назива. Кад је владика Данило видео да су се потурчењаци по земљи црногорској јако намножили и раширили, и тиме довели у опасност слободу и опстанак самога народа, он науми очистити земљу од њих. У том циљу он нареди те на Бадње Вече, негде у почетку XVII века, сви потурчењаци у земљи који нису могли побећи или се нису хтели покрстити, буду поубијани; тиме и земљу ослободи. Тај догађај представљен је у *Вијенцу*.

Кад је у *Вијенцу* представљен историјски догађај; кад је предмет његов оно о чему и историја води рачуна и о чем је она нешто забележила, – колико је историјских података употребљено за спев? Колико се, наиме, Његош послужио историјом? Сваки песник који узима предмет из историје служи се овом што више може. Његош је јамачно морао тако исто радити. Он је морао исцрпсти и употребити све што му је историја згоднога пружила о његовој теми.

Само, шта му је могла пружити? Какав је материјал историја могла дати за *Горски Вијенац*? Тај спев не изгледа близу њој, ни тесно везан за њу; он је онако једна индиферентна слика из живота. Лица у њему и радње њихове не изгледају да су од оних које историја зна. Шта може она знати о Батрићу Перовићу и убиству његову, или о војводи Драшку и његовом путовању по Млещима? То нису историјске личности, нити о оном што се њима дешава историја води каква рачуна. Такве су, изузетком владике Данила, све личности у *Вијенцу*.

¹ Како се нас овде тиче само Његошево схватање историје, потребно ради наше анализе спева, то се ми у овој расправи нећемо упустити у само историјско испитивање догађаја; за нас је доста да га је Његош сматрао као реално "историческо собитије", које се десило у Данилову времену. В. још прим. у гл. II одељ. 2.

Нису ипак све такве. Ако историја не познаје Драшка и Батрића, може познавати друге. Има у *Вијенцу* неки кнез Раде за кога се на листи лица каже да је „брат владике Данила“. Кад је он брат владаочев, а историја увек зна за породице владалачке, можда ће знати и за њега. Ни све радње у *Вијенцу* нису ваљда непознате историји. Ми знамо по спеву да се био бој по Црмници и да је тада град Бесац са земљом сравњен (писмо кнеза Николе у сцени на Нову годину), и ми се можемо надати да ће историја која води рачуна о свим бојевима, и тај бој забележити. Треба само читати историју па ће се такве ствари наћи, ако не у готовој расправи, а оно у писмима, натписима, грађи.

Ако их нема у историји, биће их можда у народним песмама. У нас, како је историја штура, тако се народне песме место ње за извор узимају, и није ретко да песници по овима певају прошлост народну. Народна песма о многим догађајима зна више него историја, можда ће и о овом знати. Она је опевала сваки велики догађај, можда је опевала и догађај Бадњег Вечера. Народ је запамтио како је ишло истребљење Турака из Лике и Крбаве, он сигурно зна и за истребљење потурчењака из Црне Горе. Још, овде је реч о народу у Црној Гори а ми знамо да се у њему овакви догађаји добро памте; јунаци који их изведу, тако исто. Време владике Данила време је најтежих бојева, дакле и највећих јунака: народу морају бити пуна уста тих јунака, и песме морају знати за њих. Ако историја не зна за Батрића, како да га песма не зна кад „онаквога сивога сокола Црногорка још рађала није?“ Ако се историја не сећа Драшка, како да се песма не сећа „најбољег нашега војводе?“ Песма ће сигурно знати и како је онај погинуо и како је овај путовао: о таквим јунацима она мора водити рачуна до ситница.

Најпосле, није цело народно предање ни само у песми. Народ није морао само у стиховима очувати успомену о својој прошлости. У народу се прича о старим временима и онда кад се не поје уз гусле. Приче о јунацима и иначе постоје. Јунаци се сигурно и данас памте. Тим пре што, како изгледа, у Црној Гори нема никога који није од правога јуначког колена. У овом предању је, дакле, Његош морао такође наћи грађу за *Вијенца*.

Сувише, пре но што је Његош узео и писати своје дело, догађај Бадњег Вечера био је већ раније, иако у малим размерама, представљен у Милутиновићевој *Дики црнојорској*, и Његош се и њом могао послужити за свој спев.

Грађе је дакле јамачно било, и то на све стране: у историји, песни, предању, књижевности. А Његош је знао и историју, и песму, и предање, и књижевност. Историју је чак и писао. Љ. Ненадовић прича како је Његош, ону зиму коју је пред смрт провео у Италији, писао на француском језику једно, на жалост изгубљено дело о Црној Гори које је обухватило повест и опис ове земље. Народне песме је, опет, издавао. Оно *Олдегало српско*, ону збирку јуначких песама црногорских, издао је баш годину дана пре *Вијенца*; кад је дакле стварао *Вијенац*, њему је још била пуна глава народних песама. Што се другог, разноврсног, усменог предања тиче, Његош је боље од свију имао прилике да га из живих уста чује. Медаковић прича да је владика у Биљарди свако вече примао многе Црногорце и гонио их да му до поноћи певају јуначке песме или причају о добрим јунацима.

А да је, најпосле, познавао и *Дику црногорску*, дело свога учитеља, штампано у штампарији коју је сам створио, једну од првих књига које су у овој постале и којих је уз то и врло мало било, то ваљда није потребно доказивати.

Грађе је дакле било, Његош је знао за њу, и оно што је изложено у *Вијенцу* можда није све гола фикција Његошева. Требало би видети шта је у *Вијенцу* измишљено а шта узето, тражити изворе овом спеву и поставити питање о оригиналности грађе у њему. То питање није до сада постављано у јавности.

2.

Има ли извесних лица у спеву која су позната као историјске личности, као народни јунаци, као имена о којима се у народу очувала успомена? Која су то лица?

Пре свега, владика Данило. Затим, браћа Мартиновићи, који су, са владиком, одиста главни јунаци Бадње Вечери, и којима и историја и народна песма приписују извршење овог догађаја, онако као што и *Вијенац* чини. Народна песма зна поименице за сву петорицу: Батрића, Ивана, Марка, Томаша и Милоша (запис Данилов зна само за „четири брата“ безимено); у *Вијенцу* се само двојица, први и четврти, по имену помињу, али сви долазе владици на Божић после свршена покоља: „ми пет братах, пет Мартиновићах“, вели војвода Батрић, најстарији међу њима. Затим, Вук Бориловић, она нема личност која се

појављује у поменутој појави заједно с Мартиновићима, и коју и коло пева као другара њихова и јунака догађаја, у истој мери у којој и њих. Њега народна песма тако исто познаје као и њих и исту му улогу даје коју и *Вијенац*. Сва су ова лица, дакле, по историји или традицији позната као прави извршиоци Бадње Вечери.

Народна песма и сувише добро познаје извесне народне јунаке који, иако нису непосредно, као Мартиновићи, извршавали намеру владичину о покољу потурица, ипак су били савременици владичини и слављени као јунаци његова времена. То су, најпре, Вук Мићуновић² и Вук Мандушић који су у Црној Гори познати као у нас Синђелић и Хајдук Вељко; Мандушић је познат још и ван ње, као јунак који је, у друштву са Стојаном Јанковићем и Илијом Смиљанићем, ослобађао сењски крај од Турака. Затим, сердар Јанко Ђурашковић са својим братом Богданом, и Вук Раслапчевић, сва тројица јунаци боја на Цареву Лазу³; војвода Драшко, познат и слављен скоро као Мићуновић; Вук Томановић, „славни јунак црногорски и отац најхрабријега витеза Никца од Ровинах“ како сам Његош на једном месту каже; Вукота Мрваљевић, којега песма увек са братом Драшком помиње⁴; Вук Марковић, чије је име Његош заборавио записати у листу лица⁵, иако он ради и говори као и остали, али којега народна песма није заборавила убројити у најопасније четовође црногорске и злогласне хај-

²Поредити оно што мнозина у *Вијенцу*, стих 392-394, говори:

*Мићуновић и збори и тџори,
Срџкиња Га јошџ рађала није
Од Косова а ни џријед њеџа;*

са оним *шиџо владика у једној народној џесми* (Вук, IV, 12) о Мићуновићу каже:

*Оваквоџа сивоџа сокола
Још Срџкиња џородила није
Од Косова, ни џрије Косова.*

³У последње време оспорена је истинитост овога боја (Ј.Н.Томић).

⁴У *Вијенцу*, стих 2776, Радун "припијева Драшка и Вукоту". Држим да се то односи не на сердара Вукоту и војводу Драшка, него на Драшка Мрваљевића и Вукоту Мрваљевића, који су браћа. Народна песма такође (*Опледало*, п.У1) помиње Драшка уз Вукоту:

*И два браџа, два Мрваљевића:
Мрваљевић Драшко и Вукотџа. -
Није шала Драшко и Вукотџа.*

⁵ Вук Марковић јавља се у *Вијенцу* у стиховима 357 и 358 а нема га на листи лица. Познији издавачи дуго нису поправили ову омашку Његошеву; тек са тринаестим издањем (1904) почело се то чинити.

дуке онога времена. Тако песма зна и за Лазара Пецирепа о којем прича сердар Вукота на скупштини о Госпођину дне; и народно предање зна пуно о њему: да је имао два брата и једну сестру; да је био сакат у леву руку, итд. Зна и за Батрића Перовића, којег је и народна песма ожалила као и Његош, и целу његову породицу изређала: и „седам снахах“, и „седам братах“, и најпосле и крвника његова Ђоровића. Песми је познат и Вук Љешевоступац, којег она уосталом само узгред спомиње: „вићи Вука из Љешева Ступа“. Све су то чувени јунаци црногорски, чија је јунаштва народна песма не једанпут опевала и који су њој тако исто познати као и они из нашега новијег устанка. Све су то, још, јунаци Данилова времена, као и Матриновићи.

Народна песма свакако познаје и војводу Милију, и кнеза Рогана, иако то не можемо тако сигурно тврдити као за оне раније. О војводи Милији једно коло у *Шћепану Малом* пева како је, при удару Ђуприлића на Црну Гору, јуначки погинуо („најславније тад умрије наш Милија војевода“). Затворио се у цркву једну, са својом браћом, њих девет на броју, и бранио седам дана, док их Турци најпосле, кад им је нестало џебане, нису све исекли. А у једној народној песми која неки мало познији догађај описује, позива се неки Милић војвода:

*На ноће се, Милићу војвода...
Девет браћа њвојих да осветиши,
Девет браћа како Јуковића,
Те их лани Турци њосјекоше
У бијелу цркву светиу Пећку*

Што се кнеза Рогана тиче, има један кнез Роган што је, по усменом предању, спасао цуцко село Трњине кад су Турци на њега ударали под Ђуприлићем 1714; један Роган, без титуле, који је, по једној народној песми, спасао исто село, али 1717 под Ченгић Синан-бегом, и коме су Турци нарочито кивни на љубу његову, „младу љубу скоро доведену“; један, најпосле, кнез Рогановић (вероватно ради стиха продужено име: „јест, у кнеза, у Рогановића“), на кога у истом селу, али 1722.⁶ под бегом Љубовићем, ударају Турци и који такође има љубу вереницу, на коју су Турци мераклије. Вероватно је ово све

⁶ Ове су године узете из *Олегиала српског*. Тачне или нетачне, оне показују да су се сви поменути бојеви десили у време кад је наш Роган из *Вијенца* могао од прилике живети.

једна личност, и то наш кнез Роган из *Вијенца*. Обојица дакле, и Роган и Милија, вероватно су познати народној песми као и остали јунаци, и ако о њима за сада немамо тако чиста и непосредна помена као о осталима.

Има опет извесних лица у *Вијенцу* која, иако нису тако чувена и популарна да их народна песма као узорне јунаке пева, ипак нису непозната традицији или историји.

Тако кнез Раде, брат владике Данила. Имамо на разним местима доста помена који се несумњиво њега тичу. По једном публикованом писму владике Данила, знамо да је живео у његово доба неки Раде Стјепчев на Његушима; и владика се презивао Стјепчев, то је дакле брат владичин, кнез Раде. У Милутиновића Историји има овај податак: „владика Данило брату својему, кнезу његушкоме, Раду Петровићу.“ У једном писму владике Василија стоји: „у вријеме блаженопочившег мога стрица, митрополита Данила, и његова брата а мога оца кнеза Рада“. – Као кнез Раде тако је познат и кнез Никола. По једном надгробном натпису знамо да је овај кнез одиста живео у време владике Данила, и то у Црмници. – Познат је тако исто и сердар Вукота. У једном писму владике Василија стоји: „године 1711. био је гувернатор у Црној Гори Вукота Озринић“; сетимо се да је Вукота и по *Вијенцу* Озринић: „бјесмо пошли двјеста Озринићах“ вели он сам кад прича свој сан. Познат је и поп Шћепан, управо његова херојства, о којима прича сердар Вукота пред долазак Драшков из Млетака; једно место у Милутиновића Историји које је из народне традиције узето, говори нам о њему. По традицији нам је познат и кнез Бајко. У два путописа која су народно предање бележила, помиње се кнез Бајко као Цуца, као основалац познате цуцке породице Бајковића. Најпосле, тако нам је исто и још боље познат и бан Милоњић о чијој младој снаси заљубљени Мандушић кроз сан говори. У једној полемици коју су црногорски листови водили о Вуку Раслапчевићу, Г. Ж. Драговић каже: „Бан Милоњић је Катунанин. Озринић, Велестовац, с Николине главице. Кућа му је била у Липе. Код куће је велико камено гумно које и данас постоји. Све то као и земља око куће носи и данас име Милоњића. Сестра његова била је удата за Вукотом, родоначелником данашњих Вукотића. Осим тога, сва ваљда катунска нахија зна ко је и одакле је био Милоњић.“ Наводи чак и једну песму о њему:

Пили вино три добра јунака

*Једно јестје Мићуновић Вуче,
Оно друго Милоњићу Бане...*

Најпосле, има лица у *Вијенцу* која ни историја, ни песма, ни традиција никако не помиње, али за која ипак не можемо рећи да им је Његош произвољно наденуо имена.

Такав је сердар Радоња. У досад публикованим изворима немамо ни један у којем се Радоња лично помиње, али их имамо пуно у којима се о његову братству, о добро познатим Радоњићима говори. Радоњићи са Његуша (и наш сердар је „на Ловћен вазда љетовао“) заузимали су, у прошла два столећа, најважнија места у држави, давали земљи оне добро познате гувернадуре који су се после тако били осилили да им је Његош сам морао одузети власт и протерати их из земље. Свуда можете наћи како су се они делили у два братства: Гувернадуровиће и Жутковиће; како су се ови последњи прославили на Цареву Лазу; како су се оба међу собом мрзела, итд. Још ћете у свакој историји Црне Горе наћи по једног Радоњића као гувернадура. Сердар Радоња је родоначелик доцнијих Радоњића као што је сердар Вукота родоначелик доцнијих Вукотића. Један представља ону породицу која је сметала владоцима црногорским а други ону која је овима помагала и оне изгонила. Само што за Вукоту и лично имамо помена, а за Радоњу не него по породичном имену. – Затим, као с Радоњом, тако имамо у главном исти случај са старим Балетом, о ком сердар Вукота на другој скупштини прича („но Пециреп и стари Балета“). Балету немамо поменуто у досад познатим народним песмама, али имамо два Балетића, Рада, и Вукоту, „два хајдука од Чева крвава“, савременике Вука Мићуновића и Хамзе капетана. Могло би се можда рећи што и за сердара Ивана Петровића: он је сигурно од владичиних Петровића, од Његоша; са Његуша су, уосталом: „а мислиш ли, сердаре његушки ?“ каже му сердар Вукота. Додајмо да се у једном писму владике Василија Петровића из 1762 помиње „мајор Иван Петровић“ (Споменик, XIX, 72). – Тако и за попа Мића. У једној народној песми помиње се неки поп Милић који је при удару Ћуприлића 1714. погинуо и по свему изгледа да је Цуца био, као што је и по *Вијенцу*: „попе цуцки, дај им оно писмо“, каже један војник попу Мићу.

Најпосле, овакав је случај и са некима од потурица у *Вијенцу*. Ако немамо лично помена о старом хоци Брунчевићу

коме су момчад озринићка „тиснула од лакта рожину његовој-зи у грлић шишани“, имамо о томе да у Никшићу (и хоџа је отуд) постоји и данас старо мухамеданско братство Брунчевића. Ако не знамо за Арсланагу Мухадиновића, ни Муја Алића који је уграбио Ружу Касанову, ни Мустафиће („оно су ти свати Мустафића“), знамо да је баш у времену Бадње Вечери била једна потурчена породица Мухадиновића, и друга Алића. Алићи и Мустафићи се и у народној песми помињу, и то баш у оној која Бадње Вече описује. Кад су, каже песма, Мартиновићи на само бадње вече вечерали и Богу се помолили, прво су на ове ударили и поклали их:

*На Иноџор мало ѿ ље доше,
На бијелу кулу Мусѿафића.
Ту бијаху ѿеѿ Турака браѿа,
Пеѿ Алића, седам Мусѿафића.
Њих ѿоклаше и ѿридесеѿ с њима.*

То су вам сва лица из *Вијенца* која су и ван њега позната. Некоја још нису ту (Обрад, једна баба, кнез Јанко, војвода Станко и др.), али ми смо ипак изнели један без мало потпуни списак њихов и можемо према њему да закључимо питање. Јасно је, наиме, да лица у *Вијенцу* нису измишљена, да им имена нису прозвољно наденута.

3.

Кад је с лицима тако, како ли је с радњама и појавама? Сам догађај Његош, наравно, није измислио, али да ли има још чега поред предмета што он опет није измислио? Кад је он, уневши владикау Данила у спев, унео и све јунаке његова времена, да ли је тако исто, узевши догађај Бадњега Вечера, узео и све околности које тај догађај прате или које то време карактеришу? Кад је узео лица из народних песама, да ли је отуд узео и какву јуначку авантуру, слику, реминисценцију која се на њих односи? Колико, наиме, у *Вијенцу* има туђега и узетога у овом огледу, у садржини спева, у појавама, радњама, околностима, причањима, мотивима његовим?

У *Вијенцу* владика два пут сазива скупштину да већа о нападу на домаће Турке; у народној песми тако исто; и по запису владике Данила опет два пут, док се после не одлучи да ради само с Мартиновићима. Та сличност није случајна. Пре ће бити да чак и они дани кад су скупштине сазиване (Тројичин дан, Госпођин дан) одговарају историји или традицији;

дан мале Госпођине (8. септембар) нпр. дан је славе цетињског манастира. – Даље, у *Вијенцу*, на скупштинама је било врло много народа; по запису Данилову било је само „неколико главара“, али се у Историји Црне Горе коју је стари владика Петар за собом оставио, изрично каже како владика Данило „заповједи да се учини *свеојшће собрание* црногорско“, и то је једна историјска црта у Његошеву спеву. У *Вијенцу*, баба прича како је везир дочуо за договор о покољу потурица и владика, после тога, одмах прилази извршењу. У запису, Данило пише: „у исту неђељу чујем ће говори народ да оће Турци скадарски послати неколико људи да ме уфате *зашо шће сам бунио Црногорце да Турке њобију*“, и одмах наставља: „*како ја шће чујем*, пошљем за Вука Бориловића и четири брата Мартиновића“, тј. за оне који ће с места извршити покољ. И ту се, дакле, Његош држао историје. – По *Вијенцу*, заклинају се главари владици у цетињском манастиру да ће сви помоћи устанак; по народној песми (Огледало, песма 2.), то исто чине

Врајшће се здраво на Цетшће;

Ту владика дивно дочекује

У манастир браћу Црногорце –

Црноорци њему вјеру дају –

По *Вијенцу* (писмо кнеза Николе, при крају) покољ потурица није се органичио само на цетињско поље и околину као што је по песми и запису Данилову, него је захватио и даље, ријечку и црмничку нахију, и ипак ни то није измишљено, бар колико се Црмнице тиче. Нађен је, наиме, један гробни натпис у дупиској цркви у Црмници („кнез Никола и сви *Душљани*“, каже се у *Вијенцу*) који речима: „овђен почивају кости Вучете Ђуровића који је погинуо са седамдесет Душљана на Бесац, у доба кнеза Николе а под владом владике Данила,“ говори о покољу по Црмници и на Бесцу („и град Бесац с земљом изравнисмо“ каже се, даље, у *Вијенцу*). Тај је покољ Његош употребио у свом спеву. Најпосле је Његош још један податак употребио који се за главни догађај везује. Има у *Вијенцу* једно место, после четвртога кола, кад „доходе десет кавазах из Подгорице од везира новoga *који обилази царство* и дају владици Данилу писмо“. Има, међутим, у *Дики црногорској* од Милутиновића и баш на оном месту где радња долази до истраге путурица, како долази гласник Видак, и он путник из Подгорице као и они каваци, и он послат владици од стране

везира као и они, и јавља: „некакав је већил царев дошао *да обиђе сву цареву земљу*.“ Његош се, код овога места, морао сећати Милутиновића. Чак има овде и један стих који је, иако мало прекројен, непосредно узет из *Дике*, из Видакова говора. Кад, у Његоша, везир у писму најпре ређа шта има све по царству да учини, па каже: „па сам чуо и за ваше горе, то исто и Видак, у Милутиновића, после једног увода, каже о везиру: „Пак је чуо и за Црну Гору.“

Његош се, дакле, при излагању главног догађаја, сећао и Милутиновића, и историје, и песме. Историје се и песме волео држати, а реминисценције из *Дике* биле су толико јаке да су морале оставити трага у *Вијенцу*.

Његош није то само за представљање главног догађаја чинио, него и за оне скоро одвојене појаве; за појаву Драшко-ву, на пример. Ова појава, која сва на том почива што је Драшко био у Млечима, има свој извор у народној песми. Има једна песма у којој Драшко сам за себе каже да је био у Млечима и излазио пред дужда.

А даћу њи Драшко, џевергана

И сувише двије љушке мале,

А све ми је љринциј даровао

Кад доношах главе од Турака.

Треба знати да ни за којег другог јунака Данилова доба ни једна песма то не каже. Само је Драшко био у Млечима, колико народна песма зна. Његош, кад му је требало причање о Млечима, није га дао ма коме од јунака, него се сетио песме, па дао оном кога је она именовала. У песми је он нашао мотив за ову своју појаву. Тако је учинио и са појавом покајница (сестра Батрићева). Има цела једна песма која описује Батрићеву смрт: и како га је Ћоровић на веру премамио, и како га је на муке ударио, и овај се молио за откуп, и Турчин не даде него га мукама умори; чак и како су га браћа после осветила (видети како кнез Јанко пита Вука Томановића : „колика му брата остадоше?“, „хоће ли га осветити, Вуче?“). Његош је по том мотиву створио своју покајницу. Најпосле је Његош и завршну појаву, кад долази Вук Мандушић с пребијеним џефердаром, створио по једном мотиву из народне песме. Шта је основ тој појави? То да Мандушић воли и цени свој џефердар. И само зато што га тако воли и цени долази чак владици да га оправи. Има и у једној народној песми како Мандушић цени и хвали своју пушку, („шару“, „шарку“ како је песма

назива; и цефердар је само шарена пушка) и то, опет, само Мандушић од свих јунака Данилових чини, и нико други, по народној песми:

*Ал' Говори Мандушићу Вуче:
Зар не видиш љушке љреко крила
џа баш ове сџаре млеџачкиње
Којано је у Млеци кована:
Три ковача џри неђеље дана,
Три ковача и џри џомаџача?*

Као за појаву, тако се и за поједине епизоде, за причања јунака у *Вијенцу*, Његош држао народне песме или традиције уопште. Оно што сердар Вукота збијено прича о Пецирепу, узето је у главном из једне народне песме. И у њој се, као и у *Вијенцу*, с малим изменама казује како је Пециреп од никшићких Турака „заробио двије каде младе“; како су, после, он и његови другови, „ситну књигу накитили“ па се састали с Турцима („ђе рекосмо ту се састадосмо“), и „извели двије каде младе, Турци одонуд донијеше благо.“ У тој истој песми, како се наставља причање о разним успесима Пециреповим, прича се још како је он другом приликом дочекао један караван никшићких Турака, поклао се с њима на друму и „одвео седамдесет коња.“ Све то што прича Вукота, у главном и у појединоштима, има свој извор у песми.

Тако и оно што опет Вукота, али доцније, прича о попу Шћепану, има свој извор у традицији народној. Кад је с краја 17. века, – казује С. Милутиновић који је у својој *Историји* ово народно причање зебележио, – Шенђер везир (иначе Сулејман, паша скадарски) ударао на Котор, који је био у рукама млетачким, он га је са Праћишта (страна више Котора) био својом чудноватом лубардом и граду одатле много јада задавао. Али се у Котору, каже, беше намерио неки црногорски поп који, гледајући како Млечићи гађају али не погађају, замоли, – као оно доцније Стефан Живковић на Иванковцу, – да и њему допусте једном опалити. Допусте му, и он, како то Милутиновић лепо каже, „првијем умјери хитцем они са Праћишта турски топ посред устах и заглави га, „ од чега се сва турска војска препадне и остави Котор. „А томе попу даде принцип млетачки златну медаљу и до смрти плату.“ Нема сумње да је овај поп одиста поп Шћепан из *Вијенци*, и да га је Његош по Милутиновићу поменуо. Све се слаже овде с Вуко-

тиним причањем, само име попово не. Милутиновић га зове Драгојевићем. Али ми знамо какав је Милутиновић. Он кад некога назове „Драгојевић“, „Драговић“, „Драго“ или тако некако, знајте насигурно да се тај тако не зове. У његовој *Дики* има неки војвода Драго који алегоријски представља све владаре црногорске од Црнојевића до Петровића; његово име значи: који му драго од тих владара. Љ. Ненадовић прича како га је, њега Ненадовића, неко у Напољу пред Његошем запитао да ли има цензуре на Цетињу а он одговорио да нема, па га после Његош прекорео што вара човека, и показао му баш исту *Дик*у *црногорску* где је стојало написано: „дозвољава се печатати с одобрењем правитељствене цензуре: цензор Драго Драговић“ а кад се Ненадовић на то стао извињавати, он се насмејао и рекао: „Није било цензуре. То се Симо подсмјевао осталом свијету те тако ставио. А *Драго Драговић* није име цензора већ то значи: *ишиши шио иши је тођ грао*.“

Најпосле, и за друге неважније и ситније појединости, за ситнице а не за појаве и епизоде, па се Његош држао народне песме и традиције. Тако нпр. што Мићуновић у *Вијенцу* увек иде напоредо и у друштву са сердаром Јанком, то је по мотиву из народне песме која ову двојицу означава као побратиме: „погинуо Мићуновић Вуче с побратимом Ђурашковић Јанком“. Што је кнез Бајко дед Батрићу Перовићу („што ће јадни ђед ти Бајко, мој Батрићу?“ тужи покајница), није ни то случајно написано. Кнез Бајко је, како се по традицији зна, имао сина Вучића, а Вучић Пера: Перо Вучићевић је, међутим, по оној народној песми, Батрићев отац, и Бајко је, према томе, дед, управо прадед, Батрићев. – Најпосле, ни оне титуле које се појединим лицима у *Вијенцу* различно дају, – ком „сердар“, ком „војвода“, – нису произвољно и на памет бацане. Ко год у *Вијенцу* има коју титулу, њу му је народна песма или традиција дала; ко је нема, није је ни добио од песме. Видели смо да само наши извори називају кнезовима ону четворицу: Рада, Бајка, Рогана и Николу; Драшка и Батрића, опет, песма зове војводама:

*Одасла ја војводи Батрићу –
А пред њима сриска војвода
С Чева равна Драшко Појовићу;*

а што Мићуновић, Мандушић и други немају никаква чина, ни песма им га не даје него их зове соколима и хајдуцима. Само се код Јанка Ђурашковића одвојио Његош од песме: он га ста-

лно зове сердаром, и у *Вијенцу* и у *Шћејану*, а народна му песма не даје никакве титуле. Али можда је он и ту сагласан с песмом, само ми не знамо.

Његош је, дакле, са мотивима које је унео у *Вијенац* радио оно исто што и са лицима. Кад је узео лица, он је узео и много онога што се на њих односи. И за лица, и за мотиве он се обратио историји и традицији, песмама народним нарочито, и обилато црпао грађу из њих.

4.

Горски Вијенац, видели смо, није чиста својина Његошева. У њему има и туђих елемената.

Ко ово први пут чује, може зажалити. Кад види да у *Вијенцу* има и туђе готовине, писац *Вијенца* може му и мањи изгледати. Његош није више сам Његош, он није више оригиналан, и колико год губи у оригиналности толико губи и у величини. Он није више једини творац својих дела, други су „приправили лествице“ његову генију. Он је изгубио један део своје генијалности, а тиме губи један део поштовања које му се указивало. И то га губи наш највећи песник, и губи га најлепшим својим делом!

Да се Његош служио туђом грађом, није ништа ново. Зна се одавна, и не по *Вијенцу*, да он није волео да измишља. Скоро ни у једном делу његову предмет није његов. Готово увек он је узимао предмете из историје, теме дакле које није измишљао. Тако је радио у *Боју Срба с Турцима* 1828. године; тако у једној песми (*Кокош*) у *Пустинјаку цетињском*, тако готово у свима песмама *Лијека јаросији ширске*, у којима су спевани неки бојеви црногорски Његошева времена; тако у *Слободијади*, песми о бојевима црногорским од владике Данила до владике Петра; тако у *Кули Ђуришића* и у *Чаргаку Алексића*, где су опевана два боја из 1847. тако, најпосле, у *Шћејану Малом* у коме није само главна тема узета и позајмљена, него и цела грађа и све појединости. „У дјелу овоме, вели сам Његош о *Шћејану*, мојега сопственога ништа није што није основано на причању народном и на рапортима вишеречене тројице (млетачки чиновници у Котору, Скадру и Цариграду).“ Напоследку, и кад није узимао предмете из историје, он опет није измишљао. У *Лучи микрокозма*, на пример, једином Његошевом делу чији предмет није из историје, Његош се опет

послужио готовим обрађеним предметом. Милтон је, два века пре њега, описао како су се анђели, под предводништвом Сатане, одрекли Бога, и Његош се ту послужио Милтоном као тамо историјом.

Он одиста није волео да измишља, и то је показао много пута, скоро кадгод је сео да пише. Кад се он за спев религиозни, медитативни, философски, послужи готовом грађом, како то неће учинити за спев историјски? И кад, што се историјског спева, тиче, он у *Шћејана* унесе толико туђе грађе да у делу ништа његова сопственог не остане; кад је, велим, тако *Шћејана* радио за чију је грађу морао преко сињег мора ићи: како да тим начином не ради *Вијенац* за који му је сва грађа на дому лежала; коју није морао ни прикупљати него је се само сетити; коју чак, баш и да је хтео; није могао из успомена одагнати? Он је *Вијенац* морао радити истим начином којим и остале спевове.

Што се Његош служио туђом грађом, није ништа ружно. Грчки трагичари, оснивајући своје трагедије на старим народним бајкама, нису се ништа мање од Његоша послужили туђом готовином, па зар им ко замера за то? Енглески и француски трагичари ишли су још даље. Они су се послужили не предањима, не сировом грађом, него готовим делима у којима су нашли не имена лица него целе портрете њихове, не мотиве него целе радње, нацртане и објашњене. Шекспир је свога *Јулија Цезара* просто копирао по биографији коју је Плутарх саставио о овом војсковођи, ту нашао цео нацрт за своју трагедију. Расин сам каже за свога *Бришаника*: „Ја сам копирао лица у свом делу по највећем сликару старога доба, по Тациту, и био сам тако обузет читањем овога изврсног историка да нема ни једне јаче ствари у мојој трагедији за коју ми он није дао идеју“: Други француски песници били су још мање самостални него и сам Расин. Молијер је, на пример, чак целе сцене од речи до речи вадио из других писаца, некад преводио а некад, кад су писци били његови земљаци и савременици, просто напросто преписивао.

Уосталом, Његош је узимао своју грађу на начин сасвим допуштен. Он је радио само онако како раде сви који узимају предмет историјски, како једино могу да раде. Узео је лица: па лица мора узети! Узео по неку околност о току догађаја: па то је добро што се држао историје! Узео по неки мотив за коју појаву: па шта је с тим? Шта је нпр. узето за онај кра-

сан опис Млетака у Драшковој појави? То да је Драшко, а не ко други био у Млецима. Што је, даље, узето за ону дивну тужалку сестре Батрићеве? То да је она сестра Батрићева а не Јанкова или Маркова. Је ли то узимање туђих лепота? Није, не дај Боже! Узимање лица није никакво узимање; мотиви су били сви безначајни и нису вредели ништа сами собом; и све лепоте у *Вијенци* припадају чисто и бистро само Његошу.

Најпосле, Његош је баш добро радио што је тако радио.

Јер, најпре, вештина је створити лепоту а не изопачити истину. Добро је што баш Драшко иде у Млетке, кад је већ овај у ствари тј. по песми тамо био. Добро је, и уз истог разлога, што баш Мандушић жали за пребијеним цефердаром. Зар би боље било да им је Његош променио улоге, па Мандушића послао у Млетке а Драшка оставио расплакана над цефердаром? Мажуранић је у свом спеву изопачио истину. Он је, у *Смртии Смаил-аге Ченџића*, без икакве невоље потурчио Новицу Церовића. Шта би било да је Његош потурчио владика Данила? Свакако је Његош имао право што није радио као Мажуранић. Он се и верно држао традиције, и створио лепоту.

После, *Вијенац*, овако објашњен изворима, из којих је постао, добио је више локалне боје, више прецизности у целокупном карактеру, више хармоније у општем тону. Све је у њему добило једноставнији црногорски карактер. И време у коме се дешава догађај сад нам више изгледа време Данилово, јер лица нису фантастична, него су лица реална, историјска, она која су у истини за време Данила живела. И народ црногорски сад нам изгледа верније насликан, јер лица не представљају само поједине некадашње личности, него представљају породице, братства, племена, нахије, целу Црну Гору, ону из 18. века као и ову данашњу. Изоставите из *Вијенца* све обичаје Црногорца, сав говор њихов, па ћете увек, несумњиво, познати Црну Гору само по лицима.

Најпосле, *Вијенац* је баш тиме што се грађом ослања на народне песме, одскочио не само у лепоти него и у важности. Његов је значај већи и улога у књижевности лепша.

Код нас се одувек жалило што наше народне песме нису састављене у уређене целине, као што је *Илијага* на пример. Наше песме су тако исто лепе као и оне из *Илијаге*, али су у одломцима, распарчане, и то им једино не ваља. Што нема

никога да их сложи? Наш би Омир био већи од грчког, косовска епопеја величанственија од тројанске.

Тако је свет жалио. Песници су видели да свет има помало право и желели су да створе ту епопеју. Бранко је сањао о њој, само је чекао да види Косово. У једноме је, међутим, грешо, и он и други. Сви су мислили само на косовску епопеју: као да се од оних песама које не певају Косово није могла створити епопеја!

Само Његош није тако мислио. Он је видео да у српској историји, у оним коренитим, основним, дубоким револуцијама нашега народа, у оним циновским скоковима од подизања ка пропасти и од пропасти ка подизању које смо ми претрпели, – има не један него неколико момената који могу пружити предмет достојан епопеје, праве народне епопеје, једног у истини националног пева. Он је добро видео да се и у месној историји Црне Горе може наћи такав моменат; да је, даље, истребљење потурчењака као зора ослобођења целог нашег народа, одиста такав моменат; и да се, напослетку, од оних народних песама које се за овај догађај дају везати, може створити једна целина која би тако исто могла имати карактер народне епопеје као и да је од косовских песама учињена.

Кад је одабрао тај моменат, Његош га је радио онако исто као да је косовски био узео, онако како треба радити предмете великог, обимног националног значаја. Он је, наиме, видео да му за народни спев ваља од народних песама поћи, и тако је и учинио. Има свега једна народна песма која је опевала Бадње Вече црногорско и Његош је морао од ње поћи. Али је та песма опевала догађај, просто, оскудно; ограничила га само на покољ потурчењака по цетињском пољу и представила га само као ствар владике Данила и Мартиновића. Његош је одмах видео да му се не треба само на њој зауставити. Он није морао свести свој спев само на прераду ове једине народне песме. Он је морао, поред ње, и друге неке уплести, њу узети за основ али и те друге око ње груписати. Те друге, то су оне које се за цело доба Данилово а не само за овај догађај везују. Јер је цело то доба велико доба црногорског ослобођења, којему је догађај Бадњега Вечера само најјачи израз. Све песме о томе времену имају један заједнички предмет, наиме ослобођење црногорско, као што и све косовске песме свој предмет имају, наиме пропаст царства српског: и распарчане су још као год и ове, и треба их сложити уједно као и ове.

Тако замишљајући ствар, Његош је везао за песму о Бадњем Вечеру и многе од оних о Данилову времену; у основ једне уплео и мотиве других. Уплео је тако и Батрићеву смрт из песме о освети Батрића Перовића, и Драшков пут из песме о Драшку и **Прицу** Осман-аги, и Пецирепова четовања из песме о Лазару Пецирепу, и Мандушићеву нежност према цефердару из песама ускочких, и све што је могао из песама извадити и у своју уплести. А кад му је понестало zgodних мотива, кад је исцрпао епизоде које му је народна песма могла пружити, он је стао и сама лица узимати, уносити ма само имена прослављених јунака: нека бар уђу сви они о којима песма пева кад не може и све што се на њих односи.

Речју, од оне просте и скромне песме која је уско и сиромашно опеваала вартоломејску ноћ црногорску, он је начинио једну богату целину, једну разнолику киту, једну опсежну синтезу песама о Данилову времену. Као што је Омир у *Илијади* дао циклус народних песама о тројанском рату, тако је Његош у *Вијенцу* дао циклус песама о ослобођењу Црне Горе. Његош је те песме уметнички скупио, сложио, саставио у један венац, у црногорски венац, у венац црногорских предања, у прави и истинити *Горски Вијенац*.

То је Његош учинио у времену кад је косовску епопеју узимао да уметнички обради Јоксим Новић који је није одвео даље од једне и сувише слабе имитације народних песама; и кад је о њој сањао Бранко, који у грађи, у фабули, у садржини својих епских песама нема ни једне праве реминисценције из народне песме! Његош је то учинио тако сигурно, тако магистрално да је остао модел, прави модел и данас, и у будуће.

(Павле Поповић, *О Горском вијенцу*, Октоих, Подгорица, 1999, стр. 7-28)

Војислав ЂУРИЋ

ЊЕГОШЕВА ПОЕТИКА

У песмама, у *Лучи микроkozма*, у *Горском вијенцу*, у *Шћејану Малом* и у преписци Његош је оставио фрагменте своје поетике. Они се тичу двају основних питања, још у антици постављених: задатка песниковог и могућности песникових.

Скоро пуне две деценије, почев негде од своје двадесете године, Његош је био обузет мишљу – коју су већ европски ренесансни писци, усвајајући преиначено Платоново учење о демиургу, широко распространили – да је песник на земљи оно што је творачка сила у свемиру и да за његово дело вреде исти закони као и за њено. Ова мисао европским ренесансним писцима била је потребна ради одбране поезије од црквених напада; Његошу је она била потребна да истакне највише место песника и поезије у земаљском животу.

Сасвим јасно ову мисао – у њеном ренесансном виду – исказао је Његош већ у песми *Ко је оно на високом брду*, чији се постанак – недовољно поуздано – везује за 1833. годину. Ту на „крутој литици“, на „висини страшној“, веселим „погледима таму просијеца“ „син природе – поет, творац мали најближи божеству“, који „може саздати свјетове у идејама високолетећим, кано што их отац премогући дјелом сазда“.

Неколико година касније, 1837. у песми *Мојему грушћиву на Пејровдан* видимо да је, уместо „свјетова у идејама високолетећим“, предмет Његошеве поезије „човјек добар, душе благородне, који има дарове природне“, да је такав човек песниково „божество право“ и да такав човек треба да буде људима слава, а не Олимп, јер „виде оно на земљи очима што-но траже слијепи мислима по држави која нема конца, Кроновога сина, св’јема творца“.

Али овај идеални реалистички програм, сведен само на позитивно људско биће, заменио је Његош 1844. у песми *Тројица вас насамо, један другои не леда* (тројица: филозоф, астроном, поета), једним друкчијим програмом, у коме је сав значај добио ванљудски свет и у коме има и романтичарског одушевљења за природу и симболистичких наслућивања:

*Ево моје дјело: ѿисање, ѿисање!
 А дужности је моја да лијејо ѿишем.
 Природа је мене бојаша одбрала
 Да рођења дивна сјајне зоре ѿјем,
 Да свијејло сунце внимашелно ѿрашћим
 Од исшоча своја до своја зајада,
 Да на вегра чела ѿрајући зв'језда
 Чииам веља чуда великоја ѿворца,
 Да ѿрољећа ѿрелесци с ѿјањем сусрешам,
 Да се ѿишам ѿјесном цара од дубраве,
 Да ѿрање слушам и жубор ѿшочах,
 Да храмове зићем вјешреном Амору,
 Којему су круну на ѿлаву сшавили,
 Прса снијежана а усша малена,
 Да ѿучину ѿазим ка се вјечно њиха,
 Како јој се ваље сребрно разлама,
 Да ледене круне ѿланинама ѿледам
 И свијејле зраке како из њих ничу.
 Ал' су моја чувсшва сшруне деликашине:
 Ја кад вићу цвјешак ноћу ѿороћени
 Под жалосним свјешом ѿлачуће ѿланеше,
 Он ми душу зажди чувсшва роћенијем;
 Ја кад лисшак чујем ће бл'јед к сшаблу ѿагне,
 Он ми душу шроне својим ѿагенијем.
 Ја сам ѿредан слуша машере ѿприроде;
 Њезина је књиша, шашине ѿунана,
 Ради моја ока вјечно ошворена.
 Ја ѿојући идем ѿроз мрачну ѿробницу
 У ѿредјеле свјејле вјечитше радосши,
 Да ѿлас моје лире с ѿласовима слијем
 Лика бесмршноја код ѿресшкола вишњеї.*

Додуше, ова песма има мало чудан завршетак. Његош као да се ограђује од астронома, филозофа и песника. Они су роћени на земљи и она их храни, али им је она и тесна па беже

на небо, и зато изгледају нама смртнима страни и смешни. „Ви сте“ – обраћа им се Његош на крају – „свети дуси ал’ вјетрени врази, – оставајте збогом, ја ви друг нијесам!“ Према овом завршетку изведен је једном приликом закључак да је песнички програм с којим смо се малочас упознали управо онај с којим се Његош није слагао, јер ето на крају он се определио за земљу и смртне људе. На страну то што сам програм садржи низ чисто земаљских ствари, - ако се има у виду да је ова песма настала у истој години у којој и *Мисао* и годину дана пре *Луче микрокозма* – не изгледа нимало логично да се Његош одрекао онога чиме је био у тој мери као песник обузет. Сем тога, исте године кад и ова програмска песма, у којој је и Амор добио лепо место, настала је *Ноћ скуйља вијека*, чији је еротичан карактер ван сумње и коју владика за живота није могао да објави. И по тој чињеници, која показује потпун склад програма и песама из истог времена, одрицање од програма изгледа нелогично и неприхватљиво. Разлог неочекиваном завршетку ове песме треба потражити негде изван поезије, а пре свега у познатој околности да је Његош оптуживан због писања стихова.

Исте године, 1844. у писму Сими Милутиновићу (од 25. септембра), устајући против оних који „у туђе олтаре жежу српски тамјан, клањају се и удивљавају туђинству, а српско све пренебрежу“ и објашњавајући то тиме „што ми не имамо јошт благородне гордости народње“, која „се имати не може без правога просвештенија“ – Његош се, у ствари, залаже за националне теме из *Горској вијенца*: „*Бе је зрно клицу замейнуло, онде нека и йлодом йочине*“.

Идуће године, 1845. у *Лучи микрокозма*, Његош је потпуније развио однос песник – свемогући и додао му широк реалистички програм, који обухвата и позитивне и негативне људе. Сам свемогући овде је први пут представљен као песник: он је „творителном зањат поезијом“, непрестано његов „ум пресвијетли творителном блиста поезијом“. И сав свет је поезија свемогућа, а глас људског песника само њен одјек:

*Све дивоше неба и небесах,
Све шшо цвјеџа лучам свешшенијем,
Мирови ли ал’ умови били,
Све йрелесшн смршнне и бесмршнне,
Шшо је скуйа ово свеколико,
До ойшшеџа оца йпоезија?*

*Званије је свештено поетје,
Глас је његов неба влијаније,
Луча свјила руководишељ му,
Дијалект му величестиво творца.*

Тако је однос песник – свемогући, који је и у ранијим песмама у истом смислу наговештен речима да песник „погле- дима таму просијеца“ и да је за њега тајанствена књига приро- де вечно отворена, овде – нарочито стихом „глас је његов неба влијаније“ – сасвим јасно одређен као однос ученика и учите- ља. „Свемогућство светом тајном шапти само души пламена поете“ – каже Његош на истом месту у *Лучи*, непосредно испред стихова које смо навели и који су у ствари само обја- шњење овог афоризма. Дакле, однос песник – свемогући није дат само по сродности стварања, као код многих ренесансних писаца, већ и по дубокој повезаности, са смислом да песник васионску поезију преводи на људски језик. Према томе, ствар се на ово своди кад се одбаци строго религиозни начин изра- жавања, песник је видовити проналазач, *voyant* како су гово- рили стари, *vates* како говоре модерни. Он је то и у чисто људ- ским односима, јер су и људи део васионе. Његово је и то да открије ко вреди а ко не вреди. И Његош се управо за то зала- же, обраћајући се Сими Милутиновићу:

*Ја од тебе јошће много ишћем:
Да оставиш у иламћеће врће
Пред очима Српсџва и Славјансџва
Обилића, Борђа и Душана,
И јошћ која српскоја хероја;
Да йројрмиш хулом сџраховишћом
На Вујцу, Вука, Вукашина,
Бојомрске Српсџва ошћаднике.*

У *Лучи микрокозма* Његош је у потпуности означио обим песниковог задатка: откривање ванљудског и људског света и оцењивање вредности – углавном, све оно што је у ранијим песмама као песников задатак означавао. У *Шћејану Малом*, који је написан 1847. и у писму Франклу, које је напи- сано 12. октобра 1851. поновљено је оцењивање вредности, а откривање света је представљано као стварање бољег света. Не знам на нашем језику сугестивније странице о песничкој илузији и фикцији.

У Шћејану Малом – гдје се оцењивање вредности налази у пиндаровском смислу и облику: „ Јошт не знамо што смо учинили, док чујемо од вјешта гуслара“ – налази се и дражесни дијалог између Караман-паше и Муле Хасана о песничком измишљању човечнијег и племенитијег живота од онога којим људи морају да живе. Караман-паша с горчином и сумњом пита:

*А да шћо је свијет до ѿрћија?
Мусафа ми, рад бих био знаћи,
За вас шће сће наши књижевници,
Је л' на срцу ка на језик вама,
Вјерујете л шћоме шћо зборише,
Али само дубару бацаше,
Да бјешише безумну фукару?*

Мула Хасан му на то одговара искрено и тужно:

*Та нијесмо ни ми од челика,
Јер искрица најмања ојржи;
Ал' са собом уредбу чинимо,
Лијечимо себе и остале,
А без шћога шћо би инсан био?*

Исту мисао, и са снажнијим нагласком, понавља Његош још на једном месту у Шћејану Малом:

*Ако није мјестѿа за живљење,
А оно је мјестѿа за ѿричање:
Причање је души ѿсласћица,
Ка шћијелу ваше ѿрабије,
Па јошић какво шће какво ѿричање,
Из кога ће наша ѿкољења
Вјечну силу душевну сисаћи.*

А у писму Франклу, које је синтеза свих Његошевих размишљања о улози песниковој, у најпатетичнијем тону дато је управо песниково залагање за трајнији и лепши живот од онога на који су људи осуђени: „Наше су народне пјесне историја јуначка, епопеја народна; у њима човјек може видјети какав је народ који их пјева. Ја сам љубитељ поезије; она је мене много занимавала. Ах, дивна поезија, искра тајанствена! Ја никад нијесам могао разабрати: али је она искра бесмртнога огња, али је бурна клапња – чедо уског поднебија нашег. Са земне је катедре сматрам вјетреним наступом; но када се човјек попне више самог себе, онда види бједност људску, и, када је поета, може рећи да је жрец олтара свесвјетија. Поета је

клик смртнога с бурнога нашега бријега, поета је глас вапијућега у пустињи; он сања о бесмртију, довикује га и за њим се топи. Он види велики лист од књиге миробитија отворен, у њему чита чудества створитељева; они су његово најслађе пиће, он се њима опија. Он силом воображенија изводи из блатне земље клицу небеснога живота, трулину боготвори“.

Песник, дакле – то одиста вреди поновити – довикује „бесмртије“, и „изводи из блатне земље клицу небеснога живота, трулину боготвори“ – зове човека на подвиг, на човештво, на вечност. У задатку који је Његош означио песнику ово је најдрагоценији део и њега је Његош у највећој мери остварио.

Али оваквом задатку не одговарају могућности песникове. Пиндар је пре две хиљаде и пет стотина година с болом утврдио да песник мора да погне главу и да заћути пред великом темом. Нешто слично – о немоћи да се достигне адекватан израз – рекли су затим многи песници. И Његош то често понавља: у песми *Мисао* (1844), у *Лучи Микроkozма*, у *Горском вијенцу*, у *Шћейану Малом* – дакле, у доба кад је био у највећој стваралачкој снази.

У *Мисли* подвлачи да „гомилама чудесах“ не може да изнуди одговор ни у часу истинске инспирације:

*Кад ми заждиши душу вајром њоезије,
Тад у химне славе к своме створителу
Душа ми се њоји и зајра лира;
Тад ми се њојаве њомиле чудеса,
Међу њима стјанем и њочнем их њишати
Ошкуд су њосјале и ње им је конац.*

У *Лучи микроkozма* – баш као и Пиндар – остаје нем пред величином предмета о коме би да пева:

*Мјесито очих да два сунца никну,
И идеју један вијек смртни
Да њо царству небовлаца њраше,
Не би њини свијетли њоледу
Величества небесне њрелести
Свеколике мојли њреједати;
Ти л се, слаба, усуђујеш, руко,
Да ојшиеш њоља небеснијех
Величество и красоју дивну
И ањелска вјечна наслаждења?
Крајке моје обрашам њојеледе*

*У њросѝоре небесне равнине:
Поїлеги се у њрелесѝи ѝоїе,
А језик се од чудесѝвах мрзне.*

У *Горском вијенцу*, међутим, с једне стране, стиховима „Без муке се пјесна не испоја“, „Плакање је мати пјесне дивне“ и „Ваш ће примјер учити пјевача како треба с бесмртношћу зборит“ одређена је величина предмета као битна карактеристика велике поезије и, са друге стране – јасније него игде – истакнута је човекова недовољност у изражавању осећања:

*Човјек орѝан досѝа слаби има
Да изрази своје чувсѝвовање;
Зашѝо знаке различѝије дава,
Различѝија ѝјелодвиженѝија
Умна чувсѝва да објелодани.
Но сви наши слаби изѝовори
И сва наша слаба чувсѝвовања
Сѝрам оноѝа ѝиѝо би ѝћели казати
Нијемо су сѝлейѝно нарјечѝије
И клаѝњање душе ѝоїребене.*

А кад изостану „различита тјелодвиженѝија“ и кад се речи почну мерити, недовољност изражавања постане још већа, и зато Његош у *Шћеѝану Малом* ставља усмено казивање изнад писаног:

*Не може се никад најѝисати
Ка из усѝа у усѝа ѝредаѝи;
Чиѝће језик неѝо ѝисмо каже,
У ѝисању ѝиѝеде се ријечи.*

Али и у штедњи речи – опет у *Шћеѝану Малом* наглашава Његош држећи се Хорацијевог савета – не треба претеривати:

*Досадно је у ѝусѝо брбљање,
Али ни ѝу добра ѝосла није
Кад се смрзне језик у вилице.*

Говорећи о недовољности изражавања Његош је, у ствари, утврдио трагичну неминовност недовољне јасности поезије. Али, упркос томе, сам се борио за највишу могућну јасност као за пуну стваралачку меру и размишљао о условима у којима се таква мера најбоље може остварити.

Први услов, без кога ништа друго не помаже, јесте дар – једна виша способност с којом се човјек рађа и коју одликује лудидна интелигенција, изузетна осећајност и снага „вообра-

женија“, тј. имагинације. „Будалама кад би вјеровали, поете су покољење лудо“, – каже Његош у *Лучи*, а у многим другим приликама – више или мање посредно – истиче јаку памет као природну ознаку песничког дара. Другу такву ознаку, изузетну осећајност, Његош је најјасније формулисао у песми *Сировод њрачу С. Милутиновића* (1848): „Појетина душа што је? Што и жива у кристалу; степеном се спушта, диже и премјену ћути малу“. Трећу ознаку песничког дара, „силу воображенија“, онајбоље је Његош окарактерисао у већ наведеном писму Франклу. С тим моћима – које су већ антици биле познате и којима се до данас није могло додати ништа озбиљније – песник продире у тајне космичке и људске. Ове моћи претпоставља и платоновска слика генија, која је код Његоша наговештена у више махова, а најпотпуније изведена у песми *Сировод њрачу С. Милутиновића*:

*Блудећа је зубља њениј - метеоров кључ у мраки,
Само одблеск усјомена земљи њреда вјечни, лаки;
Електиричка искра - гуша, која леши ланца крујом,
Док се ојей на извору она враиши бистром дујом.*

Од Платона у овој интерпретацији може бити неприхватљиво, мада је надмоћно као слика, само оно што је сувишно за теорију поезије. Иначе летење „ланца кругом“ и предавање „одблеска успомена“ – посматрано у контексту Његошевих размишљања у поезији – само је другим језиком казана иста мисао – Његошева и других песника, старих и модерних – да песник, односно геније, открива тајне неба и земље и саопштава их људима. Он то не чини пасивно, као какав божански гласноговорник – као што следи из Платоновог учења о инспирацији – него активно, непрестано покретан и чак шибан животом. На то, поред осталог, упућују и стихови: „Без муке се пјесна не испоја“, „Нове нужде рађу нове силе“, „Удар нађе искру у камену“, из којих се јасно помаља став према инспирацији сасвим супротан Платоновом.

Други услов за успешно песничко стварање јесте вештина, мајсторско руковање језиком – не помиње Његош узалуд у песми *Кнезу Мейерниху* (1836-1837) „вјешту руку Хорација и Пиндара“.

Трећи услов је концентracија, потпуно предавање једном предмету – за какво је способен слеп човек, чију пажњу не

одвлаче други предмети и који је обесмрћен у *Горском вијенцу*:

*Пјесна добра сјава у слијейца,
Поћед смећа мисли и језику.
Мож обисћи кад шћо хоћеш ћричаћ:
Кад ћричању ћвومه ћокаже се
Сћвар сасвијем ћроћивна ћред очи,
Сласћ и силу изћуби ћричаће,
Ум се смући, а језик заћлеще,
Чећће не знаш шћо си хћишо рећи.
А слијейцу очи не смећају,
Но се држи све једноћа ћућа,
Ка ћјан ћлоћа када се ћрихваци.*

Четврти услов је здравље, о чему Његош говори у дањима сопствене болести, која – како се види из писма Вуку Караћићу од 5. октобра 1851. године – ствара ефективно стање (по Крочеу и Томасу Ману као и по старим писцима) непогодно за писање: „... када тијело страда и стење, душа се вије у олујама“, или болест чак – како показује писмо Францу Миклошичу од 12. марта 1850. године – убија вољу за писањем: „... готово има већ 4 мјесеца да здрав сасвим нијесам, а када је човјек растројена здравља, не хоће му се писати“.

Пети услов је – по примеру свих великих песника – не­припадање ниједном правцу да би се сваком припадало помало – онако како захтева тражење и налажење сопственог пута. „Ове горе не љубе регуле“ – каже Његош у *Шћейану Малом*. „Ја сам – вели Његош у писму Димитрију Владисављевићу од 31. јануара 1951. године – у писању исто као и путовању, нигда се не умијем једнога правца држати, но све тумарам“.

Шести, свакако најважнији, услов јесте да песник има племениту душу, јер – како је речено у *Шћейану Малом* – они што „гадно дишу, још гадније пишу“.

Остали услови садржани су у стиху из *Шћейана Малоћ* „Средства људе чине великима“ – тј. све оно чега није било на „запуштеној српској ливади“, како се Његош изразио у писму Вуку Караћићу од 5. октобра 1851. и на шта је мислио говорићи о различитој судбини генија у великом народу и у заосталој средини. Имамо на уму познате стихове из *Посвеще ћраћу оца Србије*:

*Из ћрмена великоћа лафу изаћ ћрудно није:
У великим народима ћенију се ин'јездо вије;*

*Овде му је ѿоѿову маѿеријал к славном гјелу
И шријумфа дични в'јенац, да му краси главу смјелу.*
и мање познате стихове из песме *Сировод ѿрачу С. Милутиновића*:

*На ѿросѿоме ѿрѿовишију алмаз ц'јене нема ѿраве
Ниши ѿениј међ' незнансѿвом може дужне имати славе*
– имамо на уму те стихове чију истинитост, иако тешка срца, морамо признати. Наравно, геније и у малом народу и „међнезнанством“ може више него негеније у великом и тамо где цвета култура, али не може се порицати значај овога што су у току векова толики ствараоци истицали као неопходност за велика стваралачка узлетања – онај подстицај и она подршка коју стваралац добија од школе, од континуитета интелектуалне делатности у ширим размерама, од општења са људима развијена духа, од културне атмосфере уопште. Па чак и у таквим околностима стваралац – јер су муке стварања безмерне – може да се осећа самотно и невољно: веома је инструктивна у том погледу, јер није ни усамљена ни случајна, Бодлерова изјава да народи имају велике људе упркос себи. А што тек да се каже о околностима у којима је стварао Његош и сви наши људи! Довољно је да поменемо само једну чињеницу: Његош није светски песник онолико колико би био да је наш језик светски.

Иако фрагментарна и неразвијена, Његошева формулисана поетика није мање богата мислима него угледне поетике неких европских песника, старијих и новијих. У европској теорији поезије те мисли нису нове – после Платона, Аристотела и Неоптолема из Париона односно Хорација ко је довољно нов? – и свакако су могле бити позајмљене: прво преко Симе Милутиновића (на шта сасвим јасно указује Латковићев чланак *Његошево схваћање књижевности из 1947*), а затим преко руске и западне књижевности. Али Његош је – несумњиво – свој у избору и казивању мисли о поезији. С обзиром на теоријску литературу којом је могао располагати, ако је све позајмио, направио је најчудеснији и најсрећнији избор на свету – према сопственим песничким потребама. А што се казивања тиче, поуздано се може рећи да нигде није изневерио себе. Али, кад се позајмљује, таква чуда се – по правилу – не догађају, и биће ипак то да је сам дошао до много чега што је већ било познато теорији поезије.

Као и код других песника, остварена поетика Његошева много је шира од формулисане и много убедљивије него ова показује колико је он био отворен према најразличитијим подстицајима – од античких до романтичарских и из разних области – и колико је све то, без остатка, претопио у чудесно јединство свога дела. И управо остварена поетика може да открије оно што је најважније: тајну и предност Његошевог песничког поступка, порекло снаге његових песничких слика, које су – то бива само на врхунцима поезије – колико сликарске толико и музичке, грађене звуком као и бојом и рељефом речи. Анализа показује да је Његош открио неслућене и после недомашене могућности нашега језика – као што је, на пример, оркестарски распоред рима, алитерација и асонанца, кад складни звуци избијају одасвуд: слева и здесна, озго и оздо, и сударају се на најразличитијим местима: у свим деловима једног стиха, на средини, на истим и на различитим крајевима два стиха и чак више стихова, као узастопни, укрштени, обгрљени и као многи други којима теорија не зна имена. Постоје читаве партије у којима – као основни тон расположења – надмоћно господари један глас: *р*, или *а*, или *у*, или *о*, или *е*, или *и*. Постоје ниске стихова у којима се свака крајња реч завршава истим гласом. Постоје нешто друкчије ниске у којима се поред овога гласа јавља у два-три маха неки други да покаже какав врх има основа. Постоје многи стихови у којима се свака реч завршава истим гласом: „Суза моја нема родитеља“, „Чеву равно, гнијездо јуначко“ итд. и где се појам и радосни или болни узвик осећају као јединствена комбинација. Постоје инверзије у којима добијају велику музичку и сликарску снагу и најобичније речи. Постоје чак и такви сликови – и то многобројни – који везује говоре двеју личности и који лете од једне другој као какве сјајне и звучне лопте. И то све – и много више од тога, што би се могло потпуније видети кад бисмо овде могли да наведемо стотине стихова – увек има – наравно, у *Горском вијенцу*, који је и у овом погледу ремек-дело – увек има строго одређену функцију у структури ове или оне партије, као што, с друге стране, контраст, који доминира читавом поезијом Његошевом, има функцију да наслика његову основну концепцију о сукобу супротности у свету и човеку. Илустрације ради наводим само два-три места која најпре могу пасти на памет и која не представљају све мајсторство Његошево. У широко познатим стиховима:

Млаго жиш̄о, навијај класове,-
 Пређе рока дошла ти је жњетива!
 Дивне жерш̄иве видим на ѿмиле
 Пред олиш̄аром цркве и ѿлемена,
 Чујем лелек ће ѿоре ѿролама.
 Треба служиш̄и чест̄и и имену:
 Нека буде борба неѿрес̄ана!
 Нека буде ш̄иш̄о биш̄и не може –
 Нек ад ѿрождре, ѿокоси саш̄ана!
 На ѿробљу ће изнићи цвијеће
 За далеко неко ѿкољење!

римом је истакнуто управо оно што је најзначајније: борба непрестана и умирање за далеко поколоње. У не мање познатим стиховима:

Тек ш̄иш̄о вучад за мајком ѿмиле,
 Ипрајућ се с̄ирашне зубе своје
 Већ умију ѿод ѿрлом ос̄ириш̄и;
 Тек соколу ѿрво ѿерје никне,
 Он не може више мировати,
 Неѿо своје размеће ѿнијездо,
 Грабећ сламку једну и ѿо једну,
 С њом ѿуш̄и неба бјежи цијучући.

више пута поновљеним и мајсторски распоређеним скупинама гласова: с̄иш̄, ѿр, ѿр, рј, жи, ци, ћи итд. представљено је на изванредан музички начин оно што је и сликарски (као избор и распоред детаља) савршено дато: курјачко оштрење зуба и птичје полетање и цијукање.

У познатом опису дилбер-Фатиме:
 Фат̄иш̄има је с̄ируком дивош̄а:
 Очи су јој двије звијезде,
 Лице јој је јуш̄иро румено,
 Под вијенцем ѿори даница.
 Ус̄иш̄а су јој ѿаром срезана,
 Усне су јој ружом уждене,
 Међ' којима каш̄икад сијева
 Сњезна ѿривна с̄иш̄ина бисера.
 Грло јој је чист̄иш̄а филдиш̄а,
 Б'јеле руке крила лабуда,
 Над цвијећем ѿлива зорњача,

*A возе је весла сребрна, -
Блаіо одру на ком њочине!*

у звонким, гипким, сребрнкастим деветерцима, које је надошла лирска милошта позвала на смену десетерцима, свуда на крају, као болни уздах, као јецај из придављена грла, шири се *a*, а на тој мрачној основи уздиже се једанпут *o* - да означи лице, и двапут *e* - да, у неочекиваном благослову, обележи крај те суштине, док се између основе од *a* и врха од *o* и *e* пропиње пет пута *још*, које значи *њој* и које подсећа на *јаој!* У стиховима:

*Многа буле ваше кукајући
За мном црна клувка размотале*

у изврсној инверзији, која је разбила класичну цезуру десетерца, свака реч је добила нагласак који иначе не би могла имати, а – да поменемо и то чудо Његошеве поезије – ови стихови могу се и вертикално читати и онда су чак јаснији него кад се читају хоризонтално: многа за мном буле ваше црна клувка кукајући размотале.

Од свих порука које садржи не само формулисана него и остварена Његошева поетика – за наше градитељско но према лепоти израза често нехатно доба – најзначајнија је она о дужности песниковој да гради живот и да лепо пише. Ту дужност сам Његош испунио је много пута у највишој мери: скоро свуда у *Горском вијенцу* и често у *Лучи микрокозма* и *Шћејану Малом*. Одиста то је – да се послужимо Његошевим речима из *Луче микрокозма* – „грмљава небесне музике“ – каква више није зазвучала у нашем језику ни код једног другог песника и из које и поколења преко сто година млађа могу „вјечну силу душевну сисати“.

(Војислав Ђурић, *Његошева њоетика*, Октоих, Подгорица, 1999, стр. 5-21)

Миодраг ПОПОВИЋ

ОД МЕТАФОРЕ КА СИМБОЛУ

Његош спада у песнике изразите визуелне уобразиље. Богатство и префињеност Његошевих визија огледају се у експресивним метафорама његове поезије. Царица Теодора је звезда црне судбине над Византијом, сеча потурица „пјесна од ужаса“, ропство косовска гробница, девојке јато јаребица. Хероји су „вјечна зубља вјечне помрчине, нит догори, нити свјетлост губи“. Стамбол је „купа меда, гора од шећера, бања слатка људскога живота“. Батрић „рана без пребола“, људска вила. Владика је „сламка једна међу вихорове“, а Обилић „над сјенима влада“. Могли бисмо ићи даље: сетити се, на пример, душе седог игумана Стефана како, натопљена капљом „стара игра поврх вина ка блиједи пламен по ракији“. Има често у Његошевој визуелној уобразиљи неке елементарне снаге, која је нарочито уочљива у визијама космоса у *Лучи микроkozма*. Рекло би се да су ове визије начињене од самог сунца.

Нове слике непрестано се рађају у Његошу и навиру из дубина, уносећи у његово дело раскошне емоционалне боје које, преко експресивних епитета и метафора, разбијају утврђеност појмова и класицистичку одређеност значења. У изразу код Његоша све се међусобно меша и једно с другим спаја, те се тако брише оштра граница међу појмовима и наслућује универзална веза међу стварима, које се могу пуније одређивати метафоричном заменом једна другом. Азија постаје „турско гнездо“, раздор међу браћом „крвави пламен“, песник „пловац без весалах“, црногорски момци „вучад“, гињење „смртни ланац“, пали јунак „очи извађене“. У неким синтагмама придеви губе основна значења и добијају нова, метафорична: Српство угашено, брдска срца, ране косовске, смртна стража. И глаголи често немају буквални смисао: вражје племе зобље народе, Црногорци чисте земљу од некрсти, бол коси срце. Предмети, придеви и радња добијају, дакле, метафорич-

не облике. На тај начин стварају се нова визуелна платна, на којима се све креће, шири, дише, прелива у мноштву значењских нијанси које настају бројним емотивним асоцијацијама.

И обичан језик, пун слика из говора, метафоричан је. Код Његоша овај говорни језик непрекидно се богати несвакодневним метафорама. Индивидуалишући песников језик на дотле неуобичајен начин, нове метафоре дају и нов, свеж утисак о предмету с којим су у односу. Баш оне задржавају читаочеву пажњу и покрећу нашу асоцијативну интелигенцију. Све ово, са своје стране, омогућује да се метафорично представљени предмет емотивно асоцијативним путем схвати шире и дубље но логичним одређивањем и свођењем на општи појам.

Већ овлашћено исписивање слика које ће ући у склоп Његошевог метафоричног света упућује нас на његове ране дане, на доба када је био пастир под Ловћеном. Њихов низ даје нам пресек средине у којој је песник одрастао. Овде, вуци, јагњад, телад, стада, коњи, пашчад, ласица, лисица, зверад, змија, кокот, торови, млеко, јастреб, орао, јаребица, славуј, сова, пилад, лепет крила, пчеле, уљаник, поток, ливаде, брда, планина, крш, пучина, камен, шума, гора, пећина, поље, мрачне дубраве, сенокоси, источник, трава, цвеће, жито, клас, буква, тиква, воће, орах, вино, сламка, росна капља, јарам, синцир, огањ, колиба, јасле, цеврдар, колевка, свирала, коло, кучине, плот, решето, узда, сито, уже, секира, колан, рог, бреме, сунце, звезде, небо, громови, муње, месец, ноћ, зора.

Пастири се нарочито радују птичјим гнездима и плету венце. Венац и гнезда су омиљене Његошев метафоре. Прву је унео у наслов главног дела. Другу често упоребљава. Црна Гора је „савито крвљу гн'јездо“. „У великим народима генију се гн'јездо вије“. Азија је гнездо турства, а Чево равно „гн'јездо јуначко“. Црногорци су вучад која, попут соколова, одрана размећу своја гнезда. Гнезда су и ложе у позоришту у Млещима: „Ђе вираху ка миши из гн'језда“.

Трагове визуелних представа из раних дана налазимо чак и на изразито апстрактним местима, у *Лучи* и другде. Није тешко препознати ловћенски пејзаж у Његошевим духовним метафорама: „висина недолећна“, „дубина неизмјерна“, „океан воздушни“, „огњени океан“, „пространство воздушно“, „ноћ разјечана бурама“, „морски острови“, „гомиле громава“, комете које лете „кроз валове небесне свјетлости“. Ко је гледао беокрајну светлост небеса са Ловћена и проводио часе у густој

тмини његових облачних ноћи, разумеће откуда Његошу тама и светло као сталне визуелне опсесије. (Оне су наслеђене, нарочито опсесија светлошћу, и из античке поезије). Они који су прошли Цетињским и Његушким пољем знаће шта су Његошеве „цвијетне небесне равнице“.

Слике које је Његош видео и доживео у раним данима чине златни фонд његовог визуелног богатства. Споља, Његошеве метафоре су претежно фолклорне, пастирске; унутра, по ономе што из њих зрачи и боји песму, оне су најчешће израз модерне романтичарске сензибилности, склоне хероизи и рефлексивном рођењу у дубине. Како се у овим „пастирским“ сликама налазе и трагови песниковог емоционалног памћења из раних дана, то ће баш оне преносити његове лирски најфиније и најтананије трептаје. Његошеве фолклорне слике су често свежина Његошеве поезије, њена румен. Али не и сама ова поезија. До поезије, оне праве, уметничке, треба кроз њих тек продрети.

Ризница Његошевих метафора не исцрпљује се, наравно, утисцима из детињства. Она се непрекидно богата сликама из литературе и новим визуелним доживљајима. Свој песнички израз Његош нарочито обогаћује сликама преузетим из народне епике; у њеном духу он их и сам ствара. Наводимо само неке међу овим сликама, оне најупечатљивије: гавранови, витезови, барјаци, топуз, круна Лазарева, скиптар, Косово.

Многи емоционални епитети из *Горској вијенца*, пуни метафоричних нијанси, такође се срећу у народној поезији. Изрази „тврда вјера“, „љута рана“, „лијепа кита“, „сиви соко“, „пусти цевердар“, „љута клетва“, „дивна глава“, „мрки вук“, „грдни траг“, „јуначка слобода“ синтагме су које су у сличној емоционалној нијанси употребљене и у народној поезији много пре настанка *Горској вијенца*. Богатство Батрићевог херојског лика у тужбалици Сестре Батрићеве такође је изражено метафорама народне поезије. Батрић је дивна глава, сунце брат, рана без пребола, очни вид, људска вила, братско крило, оштра сабља, ружа, срце. Исто тако насликана је и Фатимина лепота у Мустај-кадијиној песми: њене очи су звезде, лице јутро румено, зуби снежна гривна ситног бисера, руке крила лабудова, грло чиста филдиша. У *Горском вијенцу* имамо чак и појаву, додуше ређу, да Његош са, мањим модификацијама звучног карактера, преноси народне десетерце и народне пос-

ловице. Тако је, на пример, слика „ко се топи хвата се за пјену“ само ритмички усклађена народна пословица „Ко се топи и пјене се хита“, а стих „Распале ме ужаса планови“ прерађен и улепшан народни десетерац „Сад с’ у мени распале пламови“.

Исти визуелни свет код Његоша и у народној поезији наравно да нужно доводи до спољне сличности између Његошевог и народног уметничког израза. Међутим, поред очигледне сличности, постоје и разлике у квалитету израза. Иако и код Његоша, као и у народној поезији, доминира рустикално-пастирска и херојско-патријархална слика, његов метафорични систем је другачији.

У *Горском вијенцу* има епитетских метафора какве су: смућени облак, подземна пештера, црна звезда, права младика, грдна треска, луд ветар, крвава пољана, горко семе, морска тамница. Ови изрази, ако их не узмемо буквално, већ у смислу који им даје песник, нису позајмице из народне поезије, већ иреалне песничке представе. И у њима, као и у првима, налазе се слике из раних дана: облак, пећина, звезда, младика, гроб, пољана, ветар, семе, море. Али, уклопивши се у нове синтагме, слике су добиле и нов метафорични смисао, у којем је константно присутна свежина песникове емоције. Црна звезда није слика којом се ближе одређује Теодора, већ песников непосредни однос према овој византијској царици. Луди ветар је метафорични израз једног емоционалног стања, а морска тамница мање сликовита представа морских дубина, а више израз личног песниковог доживљаја ових дубина.

Код оних израза које је песник преносио из народне поезије (сиви соко и други) слике су имале одређено, једном заувек утврђено, колективно значење. Нове епитетске метафоре, иако и оне могу да буду слике које се налазе у народној поезији, за разлику од оних првих, пуне су индивидуалних емоционалних боја. Оне имају ново, лично обојено значење, чиме се Његош у *Горском вијенцу* нарочито разликује од колективног фолклорног израза.

Начинили смо две дистинкције међу епитетским метафорама *Горској вијенца*. Прве се ослањају на утврђено поетско значење у народној поезији, а другима, никлим у самом Његошу, песник даје нов, изворни смисао. Могућа је и трећа дистинкција. Њој би припадали изрази какви су: „мртви сан“, „далеко покољење“, „страшна ура“, „адска душа“, „дивне жер-

тве“, „сунчано млијеко“, „грдна мјешавина“ и тако даље. Уместо виђених и иреалних слика, овде срећемо апстрактне експресије (поколење, сан, ура, душа, мешавина). Придеви далеко, мрки, сунчано, не садрже у себи само емоционалну боју израза, а још мање буквално одређују особине појмова уз које иду: поколење, сан, млеко. За разлику од досадашњих епитетско-метафоричних низова, одлика овог новог склопа јесте симболично изражавање одређених историјских и филозофских суштина. „Мртви сан“ је стање уснулости у којем је убијен сам народни дух; „далеко поколење“, оно за које умиру хероји, назначава бесконачност, а „сунчано млијеко“ је нека општа животна енергија божански напитака.

Очигледно да код Његоша имамо три формално сличне, а ипак различите епитетско-метафоричне експресије. У првој, израз је мање-више фолклоран, у другој индивидуализана слика лирски трепери у колору типично романтичарске метафорике. У трећој, пењемо се до апстрактних симбола који нас уводе у нов поетски свет.

Од метафоре која изражава индивидуалну емоцију песник у ствари иде ка новој, само за први мах метафоричној експресији спиритуалног карактера. Нова експресија (симбол) знак је његовог трагања за духовном суштином, коју настоји да сажме у свеже и језгровите изразе. На овоме путу песник се не задовољава само увођењем спиритуалних метафора типа „мртви сан“, „далеко поколење“, „страшна ура“ и тако даље, већ тежи још већем сажимању емотивног понирања у филозофско-историјске дубине у властиту уметничку слику. На тај начин, линијом која води од чулне перцепције, преко иреалне слике ка интелектуално-емотивном сазнању суштине, означен је Његошев пут од метафоре ка симболу. У *Горском вијенцу* исто као и у *Лучи*, рефлексивно-лирском спеву у којем је апстрактна симболика наглашенија.

Његошеве метафоре, у својој пуној шароликости, носе у себи велико богатство једне изразито романтичарске сензибилности. Међутим, како Његош није само песник непосредног емоционалног исказа, но и продоран дух, кога интересује само језгро живота и космоса, његов израз не ограничава се на метафору. Рефлексивне склоности његова духа намећу му симболично изражавање. Симболи су код њега, као и код других, пре свега визуелни знаци који буде представе о оном уну-

трашњем, дубинском, суштинском, за којим песник непрекидно трага и оваплоћује га у сликама општег карактера. Његошев пут од метафоре ка симболу у ствари је пут од посебног ка општем, од чулно доживљене ка типској слици, то јест симболу у којем се посебно и опште секу као у каквој жижи.

Код романтичара су чести емоционални симболи какви су, на пример, ружа, пелен, шева, славуј, трн, који буде одређена емотивно-психолошка стања. Његошеви симболи су другачији, претежно спиритуални. Они симболишу историјску прошлост, херојску трагику, свемир, законе живота, оно што се поима не само емоцијом но и духом. Брдо са кога владика Данило посматра овај свет истовремено је симбол и емотивних и интелектуалних висина. Херојски симболи израз су не само песникове личне привржености националној хероизи но и његовог понирања у историјску, филозофску и хуманистичку бит ове хероике. Код Његоша, нарочито у херојским партијама, симболи не губе ону емоционалну нијансу коју су некада имали. Његошева сензибилност живи, дакле, и у метафорама и у симболима. У овим последњим на други начин, лишена непосредних лирских боја, сведена на рефлексивну суштину до које се допире и емоцијом.

Из обичног говора познато је да много пута употребљена метафора губи индивидуалне особености и своди се на опште, типско, те тако и она прелази у симбол. Овај процес готово је очигледан у народној епизи. Често употребљаване метафоре постале су симболи. Дугом употребом симболично значење добили су, на пример, поетски орнаментни, гавранови, Косово, сабља, сиви соко. Исто тако и многи јунаци наше народне епике. Косово је постало општи симбол националне трагике, гавранови симболишу погибију на бојном пољу, Марко Краљевић и Стари Вујадин јунаштво, Вук Бранковић издају и тако даље.

Процес који се спонтано вршио у народној поезији даље ће се развити у Његошевим стиховима. У њима ће, поред оних метафора које су већ у народној поезији имале симболичан смисао (на пример, Вука Бранковића у стиху „Спопала га брука Бранковића“), и друге добити симболично значење. Дуго би било њихово набрајање. Наводимо само неке: Чеву равно, ону познато чашу меда што је нико не испи док је чашом жучи не загорчи, кола итд. Његош се не устеже да узима и симболе из муслиманске митологије: свечева кобила,

луна, мунаре. Као у Корану, и у *Горском вијенцу* хурије, рајске девице, симбол су еротике која нас повезује с божанским.

Његошеви симболи нису увек произашли из метафора народне поезије. Песник их често преузима и из Библије и наше српкословенске књижевности. У *Лучи* и другим рефлексивним песмама има доста средњовековних, односно хебрејских симбола. Такви су, пре свега, симболи-ликови Бог, Сатана, Адам, анђели. У Сатану Његош ће унети и једну изразито романтичарску нијансу: начиниће од ње неукротивог бунтовника. На крају *Луче* и Христос ће се јавити као чист романтичарски симбол. Он долази да ослободи човека патњи, мука и страдања и уздигне га до вечне светлости. Код Новалиса, најфлуиднијег песника романтичарске бесконачности, сретћемо Христа који ће нас подсетити на Његошевог. У Новалисовој „Химни ноћи“ Христос, пун чежње, хита у очево наручје доносећи младо човечанство. На тај начин Христос ослобађа човека болова, мука и страдања, свега људског, ограниченог.

*Небо, завичај наш сѣари,
Видесмо шек ѿренуѣка шѣи.
Вера и нага нас озари
И ѿсѣаде нам ѿрисан бої.*

Христос се и овде, као и у *Лучи*, јавља као симбол универзалног бића. Сједињујући се с људима у јаду и страдању, он их диже до божанског, универзалног. По Новалису и Његошу, спасење је ослобођење од ограничености и прихватање универзалности, а сам Христос романтичарски херој који жртвом отвара људима небеса бесконачности.

Интересантно је да се библијски симболи налазе и у *Горском вијенцу*, делу које иначе има мало везе са хришћанском митологијом.

*Мален свијетї за адова жвала,
Аравијско море све ѿшѣи
У а г ми се свијетї претїворио.
Седмоїлава изиће а ж г а ј а.
Уједно су овце и курјаѣи.
О л ѿ а р ѿрави на камен крвави.
Нек ад ѿрождре, ѿкоси с а ѿ а н а.
Тријебимо ѣубу из шорине.*

Уз симболе нађемо и трагове средњовековне иконографије: „Улови их у мрежу ђавољу“ или „слѣдоват их рије-

ком крвавом у лађици грдна страданија“ (ово последње из *Луче*). Његош ће чак и националне непријатеље, Турке, представити симболима из старе књижевности:

Па им њоче демонски Месија

Лажне вјере њружсай њосласџице.

У *Горском вијенцу* ће се симболика старе књижевности срести помешана са симболима које овај песник преузима и из народног стваралаштва; односно ствара их од метафора из народне поезије.

Добра сабља њоџуз иза враџа.

Сџоџала ја брука Бранковића.

Жена млада ама с о к о сиви.

Некад средњовековна симболика и народни симболи ресће се у истом стиху: „К р с т у служиш, а Милошем живиш.“

Карактеристика и једних и других Његошевих симбола, хришћанских и народних, јесте да увек имају одређено значење. Они иду у категорију устаљених симбола у уметности, а не у уметничке симболе, оне које сам песник изворно ствара да би нам открио нова индивидуална сазнања. Ови последњи код Његоша су ређи.

Симболима фолклорног и херојског порекла сродни су и они које песник преузима из античке књижевности. Многе перифразе *Свободијаге*, чији је главни извор Хомерова *Илијада*, омиљено Његошево дело, могле би се узети као симболи. Хомеров Ахил Пелевић сродан је Милошу Обилићу; Белона је симбол рата, Аполон сунца и лепоте, Аурора зоре, Минерва мудрости, Уран неба, Ереб мрака, Еол ветра, Јупитер врховне моћи, Тритон морске буре, Вулкан огња, Посејдон мора, и тако даље. У *Свободијаги*, као и код других класициста, ове персонификације су пре реторички украси но израз неких понирања у дубине, која би била карактеристична за Његошеву симболику.

Знатно је другачије са античким симболима у *Лучи микрокозма*. И тамо налазимо неке симболе који су употребљени у *Свободијаги*. Али не више као реторички украси, већ као представе о новим и дубљим суштинама. И у *Свободијаги* и у *Лучи* Ереб је, на пример, симбол таме, а Аполон Феб светлости. Али сами појмови тама и светлост добили су у *Лучи* филозофски смисао, те је тиме и конкретна слика таме и светлости у *Лучи*, у којој је изражено нешто суштински ново, пос-

тала значењски дубља, различита од оне у *Свободијаги*, која је била више реторички украс но прави симбол.

У *Лучи*, поред хебрејских, имамо и симболе чији су посредни или непосредни извори у антици. Цео низ космичких симбола *Луче микроkozма* потиче из античке књижевности: небесна равана, црни шар, кристални шатор, река светлости, светлосне фонтане, ланац миродржни, огњена колеса, пловљење душа по небесима. Његош је ове симболе налазио или код античких песника и филозофа, или је до њих долазио посредно: преко писаца који су их пре њега преузели из антике.

Као и код Дантеа, и код Његоша симболи, и хебрејски и антички, имали су утврђена значења, логички јасна, до краја одређена. Али ово не значи да исте слике симболишу исте суштине код оба песника. Симболи су само привидно исти. Међутим, њихово емотивно-филозофско значење је другачије. Код сваког песника исти симбол има своје особито и лично значење, рођено у песнику као његово индивидуално понирање у животне дубине.

Античке и хебрејске симболе употребљавали су и други песници које је Његош познавао (Милтон, на пример). Али им је свако давао своју варијанту значења.

Као из Библије, Његош и из народне поезије преузима јунаке-симболе, српске и турске: Марка Краљевића, Ђерђелеза, Старину Новака, Баја Пивљанина, Цара Душана, Бранковића. Док ове јунаке преноси готово механички из народне поезије, задржавајући им исте особине, друге продуховљује. Тако и Његошев Милош Обилић симболише јунаштво које се, као и сунце, рађа из таме и бори против ње. У *Горском вијенцу* Обилић је митски бог који својом светлошћу „баца у несвијест људе, ал у пјанство неко прећерано“. Али он се лепотом и мужевношћу диже и до општељудског. Његошев Обилић је симбол обновљеног Српства какво се у оно доба рађало у машти романтичара. Сагледавајући народну хронику у борби против Турака са свечовечанских висина, Његош у свом Обилићу открива и њен историјски смисао. У овом сублимном херојском лику, као у каквој сунчаној жижи, песник стваралачки сједињује општељудско и наше народно. Прво је дато као појам чистог светлосног јунаштва, друго као оваплоћење општељудског у лику народног хероја.

Сличан симбол Обилићу је и Карађорђе, с том разликом што он истовремено симболише и устанак, националну револуцију, слободну домовину. У песми „Заробљен Црногорац од виле“ Његош у Карађорђу види не само огледало наше хероике но и „Марса српског и младога Феба“. Устанак је блесак муње на облачном српском небу. И Карађорђе, као и Обилић, код Његоша је неугасив, вечан, жив у свим временима. Истовремено он је и симбол конкретног песниковог политичког опредељења: као политичар, Његош је одбацио могућност да од Турака добије наследно владарско достојанство какво је имао Милош Обреновић, а прихватио Карађорђев пут бескомпромисне борбе за слободу. Нека врста Његошеве политичке заставе у животу, Карађорђе ће, као песнички симбол, остати ово и у *Горском вијенцу*. Светлост и безмерна револуционарна храброст песника Његоша. Његов устанички мит.

Мада најизразитији међу Његошевим ликовима-симболима, Милош Обилић и Карађорђе као песничке слике нису биле новина. Као представа о јунаштву, која у себи носи могућност за нова херојска одуховљавања, Обилић живи већ раније у народној поезији, пре ње у српкословенским словима о Косову. У самом устанку и код писаца после устанка (Прота Матеја Ненадовића, Сима Милутиновић Сарајлија) Карађорђе већ симболише јунаштво, устанак и слободу.

И за друге Његошеве симболе, као и за ове, можемо слободно рећи да су најчешће познати, раније употребљени. Ако не као симболи, оно као метафоре. Али, као Обилић и Карађорђе, ни они нису имали оно значење које имају у Његошевој поезији. Код њега, преузети симболи редовно добијају нешто ново, специфично, његошевско. Његош као да има неко посебно духовно око. Виђене њиме, сасвим обичне слике постају симболи. Тако, на пример, тврд орах, на изглед не много поетична метафора, постане код Његоша симбол чврстине и поноса Црне Горе.

У свођењу слика на опште, типско, али тако да ове не изгубе свежину и лепоту непосредности, и у материјализовању општег у живим појединачним сликама види се изузетна снага Његошева талента. У овом погледу Његош до данас нема премца у нашој поезији. Нико као он није умео да одухови слику и да да крила метафори, која ће се, у зениту песникове инспирације, дићи до симбола.

Народним, хебрејским и античким симболима не исцрпљује се сва Његошева симболика. Он каткад гради и шире симболичне целине, односно сугерише дубински смисао властитим епским платнима. Тако се код њега, нарочито у *Горском вијенцу* и *Лучи* често јавља двојако значење појединих слика: обично, буквално значење, и симболично, поетско. На самом почетку *Горској вијенца* сердар Радоња описује нам непогоду гледану са Ловћена. Његошева слика, лепа и сама по себи, има карактер знамења: симболично најављује борбе и победу Црногораца. И Ловћен такође има двојако значење: планине духовно-херојског виси. Двоструко значење има и она дивна слика похватаних јаребица, у којој црногорски главари, спремни на крваве погибије, сви углас вичу:

*Пушћииише их, аманеи ви божји,
 Јере их је невоља најнала
 А не бисте ни једну хваћали:
 Ушкле су к вама да ушеку
 А нијесу да их њокољеше.*

Истовремено и жива слика у самом спеву и симбол херојског хуманизма Цногораца.

Роганова умна, а наоко обична, казивања готово сва су у знаку симболике: онај бој петлова у којем мањи (Црна Гора) побеђује већег (Турску), па онај турски смрад или, опет, разговор са игуманом Стефаном у којем Роган у црвеном месецу и подрхтавању гора слути предсказање сече потурица. Двојако значење срећемо и на крају *Горској вијенца*, у сцени у којој Мандушић плаче за сломељним џефердаром, а владика Данило га теши. У њој ширина семантичког поља симбола бистри џефердар открива сву дубину и лепоту Његошевих стихова и даје им ново, надстварно значење.

*Мрки Вуче, њодиини бркове,
 Да ти виђу њоке на њрсима,
 Да њребројим зрна од њушаках
 Колика ти њоке изломише!
 Мршву ѡлаву не диже из ѡроба,
 Ни ѡрекова бистра џефердара!
 Здраво ѡвоја ѡлава на рамена, -
 Ти ћеш ѡушку друћу набавићи,
 А у руке Мандушића Вука
 Биће свака ѡушка убојииа!*

Ронећи непрестано у суштине, космичке, филозофске и историјске, Његош нам их сугерише кроз слике, које тако постају симболични израз нечег дубљег, унутрашњег. Плод оваквих емотивних рођења у филозофску суштину света је и симболика *Луче микроkozма*. *Луча* је сва у двојаком значењу. Визуелне сцене су, на једној страни, конкретна слика свемира, а на другој, имају и властито спиритуално значење.

И кола у *Горском вијенцу* симболично изражавају историјску суштину. Као игра, коло постоји у нашем народу од давнина. На почетку играло се у кругу, па је по томе и добило име коло. Међутим, код Његоша коло није само затворен круг, то јест није само симбол вечног кружења, већ и симбол надовезивања. „С унучађу ђедови играју, по три паса врте се у коло.“ И у народу коло се ређе затвара у круг, а чешће повија као жива раздрагана ниска, која током игре расте и доплеће се у бескрај. Тако стално низано, доплетано, коло је као слика лако могло сугерисати идеју вечног. Отуда га ваљда рано, много пре романтизма, у XIV веку, срећемо на мраморовима (стећцима) као симбол трајања, вечности. Над трошним остацима човековим огроман сив камен који пркоси вековима. А на њему ниска девојака. Смењују се пролећа, нижу се поколења, умиру и рађају се шуме, реке мењају токове, а девојке, држаћи се за руке, вечно играју у камену.

У Црној Гори игра кола имала је нешто другачије значење. Црмничко коло, на пример, живо и заморно до те мере да темпо игре могу издржати само најјачи, било је не само момачка забава но истовремено и симбол мужевности. Кола су у Црној Гори, и пре Његоша, била израз народне вере у себе и своју слободу. Као низ јунака који се чврсто држе за руке, она су овој земљи племенске разједињености сугерисала слогу међу братствима и племенима. Много пре *Горској вијенца* чуле су се из кола и песме о подвизима црногорских јунака.

О јуначким подвизима певало се у колу и у другим нашим ратничким крајевима, међу ускоцима и граничарима, на пример. Осећајући коло као симбол властите народности, Срби граничари су га у XVIII веку, на многим ратним походи-ма по Европи, играли на улицама освојених градова. Код српских родољуба у Аустрији у првој половини XIX века коло је било израз народног буђења. На баловима и беседама српске омладине у Пешти, Бечу, Сегедину и Новом Саду млади су

пркосили Немцима и Мађарима играјући кола која су симболисала њихову народност.

Романичарски песник развиће даље симболично значење кола исте 1847. у Његошевом *Горском вијенцу* и Радичевићевим *Песмама* кола ће се јавити као визије народне историје и њене хероике. Међу Црногорцима, ускоцима и граничарима кола су опевала јуначке подвиге, али их нису и историјски осмишљавала. Тек Бранко и Његош оваплотиће у колима и подвизима које она славе нашу народну хероику кроз историју, и дати виши историјски и песнички смисао нечему што је у самом народу потенцијално већ постојало.

Код Његоша су кола не само слика но и поетска филозофија историје. На једној страни, она се нижу као гласне историјске слике, које нам говоре о косовској неслози и Иванбегу, о Станишиној издаји и јунаштву Баја Пивљанина. На другој су иста ова кола, нанизана једно до другог, и симболична визија херојског тока којем нема краја.

*Играју се на бијела јайџа
Како јайџо дивних лабудова
Кад се небом ведријем итрају
Над образом свијејла језера.*

Као песма борбе и зов вечности, кола се неће завршити оним последњим које слави истрагу потурица. Виће се и даље као бела јата народних и песничких снова, као симболи наше историје, нашег протицања и трајања. Уносећи их у ризницу своје песничке симболике, Његош им даје нова, проширена значења, каква дотле нису имала.

У симболичном значењу кола ће се, после Његоша, јављати и код других српских романтичара. Код Змаја, у песми „Светли гробови“, коло будућности хвата се око гроба сваког палог борца за идеале („Баш ка горе око звезда“). Лаза Костић доживљава девојке у колу као сан, што код њега означава вечни идеал, а Љуба Ненадовић оставља у аманет омладини да на његовој сахрани поведе коло око свеже хумке. Сви они, на челу са Његошем и Бранком, осећају себе као трен вечности у колу којем нема краја.

Из народног кола изашао је и најлепши Његошев симбол: горски венац. Овај симбол песник је, после много трагања, узео за наслов свог главног дела. Реч „коло“ заменио је лепшом, свежијом: „вијенац“. Али сама визуелна представа

остала је иста. Епитет „горски“ дао је слици низа пунију изразитост и унео у њу херојску боју.

На почетку горски венац је био само добро нађена метафора. Временом, као често употребљавана слика, ова метафора добиће симболично обележје у наслову Његошевог дела. Слично њој, и само дело *Горски вијенац*, као много читана и казивана поема, добиће временом симболично значење.

(Миодраг Поповић, *Цетињски боник*, Октоих, Подгорица, 1999, стр. 129-142)

Никола БАНАШЕВИЋ

ЊЕГОШ О ПЕСНИКУ

Његошу, као и свима његовим великим претходницима морало се наметнути, с проблемом човека и његове судбине, и питање песника са свим оним што га одваја од осталих људи. Класичан, по својим урођеним уметничким особинама, Његош се, по времену у ком је изникао, развио у једној чисто романтичној атмосфери, која је морала оставити свој отисак и на његовој природи.

Човек од акције, и ако је то постао стицајем прилика, Његош је целог свог живота, с пуно песничког заноса, тежио за реализовањем својих националних идеала. Други су дали и даће своју реч о Петру II Петровићу, државнику и патриоти, али у сваком спису о том предмету мора бити видан и Његош песник, јер је он често надахнуо Његоша владара, као што је Ламартин песник надахнуо Ламартина трибуна, као што је Иго песник надахнуо Ига бунтовника, итд.

Његош је такође и по својој судбини „пустињака цетињског“ остао један велики пример романтичне *жртве* свога удеса и своје средине. Колико год прикупили докумената о незнању и дивљаштву Његошеве најближе околине, о очајним приликама у којима је живео, ми никада нећемо моћи уобрази-ти колико се морао мучити овај велики дух, колико га је тиштала његова судбина и зла коб његовог народа. Кад прочитамо неке његове стихове, као оне из Посвете *Луче микроkozма* Сими Милутиновићу;

*Судба ти је и моја њознаија;
Мислим, нејма њодобне на земљи:
До враишх сам изникâ Таршара,*

ми и не помишљамо да то узмемо за обична вајкања једнога човека који је запао у неко тренутно нерасположење, за празну реторику једнога списатеља, чије речи иду даље од његових

мисли, већ из тих стихова чујемо крик – морамо рећи, и ако се бојимо баналности израза – једног правога окованог Прометеја. Али, баш зато, Његош и није био једна обична романтична жртва, једна од оних које брзо, у својој немоћи, подлегну; његов је дух био и сувише прекаљен, а његова вера тако јака да је он одмах иза тог вапаја могао рећи:

*Ал' на судбу викаџи не смијем –
Надежда ми вољом ѿворца блиста!....*

Може се расправљати колико се хоће о томе какав би Његош као песник изгледао да је имао солиднију културу (а његову не треба потцењивати!), и да је живео под срећнијим околностима, али се не сме с ума сметати да нам је он сам посведочио колико су зле прилике и невоље утицале да се развије, продуби и пречисти његов унутрашњи живот. Сетимо се само оне из срца и из главе потекле речи Теодосије Мркођевића књазу Долгорукову:

*У ѿјескоџи мора се мислиџи,
И ове су мисли различитџе.
Ти све мислиш од добра к бољему,
Оно боље ако ѿи измакне,
Добро ѿи се у зло ѿреокрене,
То је уџрав' смијешно мишљење;
А ја мислим од зла ѿуџ ѿреџа,
Зло ѿреносим, ѿреџа се чувам.
Ти си рођен и честџиџи и срећан;
А ја истџо ка ѿџица у ѿџи,
Боџа славим и днџви и ноћџи
Шџо нијесам ѿџица у кавезу.
Ово ми је драже од свијџџа,
Тијем ѿџиџам душу и ѿџијџело.*

Исто тако, цетињска „тјескота“ није сметала Његошу, као правом богоданом песнику, нити да се вине у најудаљеније регионе нашега космоса, како би се то данас рекло, нити да обори свој поглед и на најситнију травку, и да осети, како огромност и недостижност свемирских простора, тако и дрхтаје и тајанственост најситнијег листа. Он је чак налазио да је песникова *дужностџи*, како је то развио у интересантној песми *Филозоф, асџироном* и *џоеџа*, да изађе из самог себе и да погледа свуда наоколо, близу и далеко. Његово је да опева све лепоте и промене овог света, да пази и да се диви свим стихијама природе, да прати ток и игру небеских тела и да на њима чита

„веља чуда великога творца“. (Није ли и Теодосија Мркојевић учио „по звјездама, и богословију“?) То продирање у лепоте природе и то удубљивање у њене тајне не само да не сме стерилизовати песникову душу, него је мора учинити осетљивом и за најситнија треперења. Једно друго, дакле, не сме искључивати: мисаони песник треба да се допуни осећајним песником, ако се тако може рећи, – управо, они треба један из другог да произађу, или боље, један у другог да се слију. Његошев је песник свестан овог двојства своје природе, јер он одмах, иза набрајања свих објеката своје пажње, додаје:

*Ал' су моја чувсїва сїруне деликаїне;
ја кад виђу цв'јейак ноћу њорођени
їод жалосним св'јейом їлачуће їланешїе,
он ми гушу зажди чувсїва рођенијем;
ја кад лисїак чујем ђе бл'јед к сїаблу їагне,
он ми гушу їроне својим їагенијем.
Ја сам їредан слўїа маїшере їрироде;
њезина је књиїа, їїаине їунана,
ради моїа ока вјечно оїтворена.
Ја їојући идем їроз мрачну їробницу
у їредјеле св'јейїле вјечїше радосїи,
да їлас моје лїре с їласовима слијем
лика бесмрїноїа код їр'јесїола вишњегї.*

Изражавајући своју идеју о песнику, Његош је, нема сумње, изразио најпре самога себе, и ми смо, пре свега, чули одјек његове рођене душе. Али, који велики песник не би потписао ове последње стихове којима се поезија и њен творац уводе у небесни хор, пред престо Вишњег? Зар шест првих стихова овог цитираног става, кад би се апстраховала застарелост неких израза, не би могли бити излив неког деликатног модерног неоромантичара? Јер Његошева дефиниција песника и његове улоге, и поред личног акцента, има, слично осталој његовој поезији, један свеопшти карактер који карактерише свако право уметничко дело.

Филозоф, асїроном и їоешїа није једина песма у којој Његош говори о песнику, његовом бићу и улози. У песми *Сїровод їраку С. Милуїиновића*, он опет, али сада краће, исказује мисао да је песникова душа толико осетљива да забележи сваку промену, сваки и најмањи дрхтај:

*Појейина душа шїо је? Шїо и жива у кристалу!
сїеїеном се сїушїа, диже и їремјену ћуїи малу.*

Али, одакле то својство песникове душе, па, дакле, шта је песнички геније, и која је његова улога? Питање које су многи себи поставили и на које се даје на изглед врло различит, али у основи често исти одговор. Његош је дао свом одговору јак, лични отисак; колико је пак тај одговор оригиналан, то је теже рећи.

Његош чврсто верује, као што је познато, да „душа људска јесте бесамртна“, да је она божанског порекла и да је само привремено „тамом обузета“ (Посвета *Луче*). Смрћу се наша душа, та „вјечна искра“, враћа своме огњишту, „чрез гробницу тајанствено опет с истим да се слије“ (*Сїровод...*). Геније је од исте есенције као и душа обичног човека, али је он тамо где је зачет,

*їдје се млада неїресїано сунца
искресана руком маїческом
оїшїеї тїворца сїїљу ројевима:*

он је тамо и надахнут песничким даром, тамо га је општи творцац „и пјевања миром помазао“ (*Сјени Александра Пушкина*). Он се, као и обична искра, мора такође вратити своме огњишту, али, како је он нешто више него искра, и његова је улога друкчија. Овде је боље прво цитираги, па онда интерпретираги:

*Да, све зраке заробљене мрчавама од облака
к свеоїшїему їреба диску да се свака враїи зрака.
Блудећа је зубља їениј – меїеоров кључ у мраки,
само одблеск усїомена земљи їреда, вјечни, лаки;
елекїричка искра-душа, која леїи ланца круїом,
док се оїеїї на извору она враїи бисїром дуїом.
Дјеїсївија неуморної сочеїава овај начин,
небо с земљом, земљу с небом їїшїајући даје им чин.
Тим начином дјеїсївија оїњи їламїећ вјечно сїоје,
њим у њедру свесветїија бесмрїне се искре роје;
їословање неуморно їораћа се овим круїом
и надежда будућносїи – својакање чојка с боїом.
(Сїровод..)*

Геније је, према томе, зубља која засветли у овој тами и донесе на земљу одблесак својих успомена из простора у ком је зачета и из ког је проистекла. Она се, као и остале искре-душе, пошто засија и на земаљском путу својом свет-

лошћу, којом се узајамно продиру небо и земља, поново врати своје извору. Отуда се, без престанка, рађају друге искре, роје се и стварају кретање у целом свемиру, и, приближујући човека богу, отварају наду на бољу будућност. Овакво једно идеалистичко схватање света одговара, нема сумње, најинтимнијој Његошевој природи, али се ипак не можемо отети утиску да у овим стиховима има нечега књишкога. Његош је; макар из друге или треће руке, био упознат са старим филозофским системима: он у Посвети *Луче* апострофира Питагору и Епикура због њихових учења о души, овог последњег нарочита због његове теорије атома, – што је потпуно у складу с цитираним стиховима из *Сировода*. У горњим стиховима има и директног доказа о Његошевом познавању старе филозофије, јер је у њима видан траг Платонове теорије реминисценција („одблеск успомена“). Тражити „изворе“ Његошевих идеја је врло тешка, врло деликатна, али и врло важна ствар, јер је то једини начин да се дође једнога дана до потпуне интелектуалне биографије песникове. Разуме се да то не може шкодити Његошу мислиоцу, нити одузети ишта од песничке вредности његових дела; то само може придонети његовом бољем познавању и пружити нам који, макар и незнатни, елемент за покушај решавања општег проблема песничког стварања.

Висока идеја коју Његош има о песнику и поезији испољава се још на неколико места, у стиховима можда оригиналнијим и личнијим од ових горе. У посвети *Луче* (ст. 161-180) његово идеалистичко схватање света, бића и улоге песникове добија нов израз. За њега, сада, цео видими и невидими свет није *нишџа* друго „до општега оца поезија“⁷). Улога песника, који је надахнут „свемогућством“ и чији глас је „неба влијаније“, света је: његово је да својим диалектом велича творца свих светова, да пева „гимне славе к своје створитељу“, како се то каже на другом месту, у песми *Мисао*, том најпотпунијем/ можда изразу Његошевог унутрашњег живота, тој свакако најмисаонијој песми целе наше књижевности. То је, као што смо видели, било, нешто друкчије само, казано и у

7

Упоредити и ове стихове из *Луче*:
Рече боју Михаил арханџел, –
Бесѣресѣано ѿвој ум ѿресвијейли
Творийелном блисѣа ѿпезијом...

(Пјесна III).

песми *Филозоф, астироном и ѿеиша*. У том величању творца, песнику се сам по себи наметне проблем свих ствари и бића, али се убрзо дође до сазнања да само

*Један знаде за све; он са знањем влада,
он ѿрчине знаде; ми их не ишијимо!
Да му закон ѿвори, ѿуи је дао сваком
свијеињаку истио ка свијеиљом сунцу.*

(Мисао.).

Али ипак није узалудно то тражење вечних закона, јер у самом напору мисли песникове, у њеној тежњи за свеопштим схватањем, за хватањем принципа свих ствари, налази се и доказ да је она „частица огња бесмртнога“ и да има „својство са оцем свијетах“,

*јер, како он истио у бесконачносима
ишио свеишиеном мишљу скроји ѿлан бишиносии
и рече јој: „буди!“ и роди се биће,
ишако и ии истио у маломе круиу
ѿодражујућ св’јешу, од кој си ишћекла,
идеално сивараш, јер не мож’ на дјело.*

(Мисао)

*Рече боју Михаил арханѿел, –
Бесѿресѿано ѿвој ум ѿресвијеиљли
ѿворишѿелном блисиа ѿезијом. .*

(Пјесна III).

Ради потпуности, и доказа да ово горе није једна случајна мисао Његошева, већ дубоко песничково убеђење, наведимо још неке стихове из песме *Вјерни син ноћи ѿјева ѿхвалу мислима*, у којој се мисли песничковој придодаје моћ божанског стварања:

*...Ти у ишренућ Chesio основајеш,
друи свијеи и биће ѿприоде
и ишечење сивари видимијех,
само кад си у храму ѿеише.*

Укратко, има један творац свега што је постојало, што постоји и што ће постојати, али песник такође, будући од исте есенције, творац је у малом, творац идеалних светова, дакле сличан свеопштем творцу од кога је проистекао и у чија ће се недра повратити. Зар нас ово не води право старим схватањима о песнику и о њиховом божанском пореклу? Зар нас ово не води идеји грчких људи-богова? У осталом, ово не би био први пут да Његош има античке концепције, и више се него

једанпут он уздигао на висину античке инспирације. Можда је сва његова величина баш у томе што је, на један снажан и личан начин, оно што је могао примити само у својој средини и у свом времену, често појачао оним што су људи од памти-века мислили и осећали.

(Српски књижевни гласник, *Њејошева сјоменица*, 1925, Фото-типско издање, Октоих, Подгорица, 1999, стр. 546 -552)

Милош ВУКИЋЕВИЋ

МОНОЛОГ
 БОЖЕ ДРАГИ КОЈИ СВЕ УПРАВЉАШ
 У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

НЕКОЛИКО ОПАЖАЊА

I

Владика Данило (главни јунак Горског вијенца) зна отуђеност и изопаченост потурица, али их узима и као браћу, те и стога (тј. не само стога) оклијева са доношењем одлуке (о истрази) која се од њега очекује. Најзад, јунак у моралним законима (било да се они подударaju било да се разилазе са законима природе) налази ослонац за ту одлуку (в. монолог „Ђе је зрно клицу заметнуло“⁸, особито мотив „Али хула на свештени ћивот /.../ - то ми прса у тартар претвара!“; 636-638). Коју затим и објављује. Упркос (то је имплицитно) доживљају потурица (и) као браће, односно свим свакако и неповољним посљедицама њене реализације.⁹

Човјек с највећом одговорношћу (на „брду“), јунак се и уплашио те одлуке и очајнички тражи могућно боље рјешење, односно покушава да је обеснажи евентуалним пристанком потурица да се покрсте. Тиме се мотивише (показује се: неуспјешан) састанак црногорских с потуричким главарима.¹⁰

⁸ То је прави драмски монолог. („У 'правом' драмском монологу доноси се одлука која је значајна за ток радње у једној ситуацији која у себи садржи конфликт“, каже Волфганг Кајзер. В.: Језичко уметничко дело, прев. Зоран Константиновић, СКЗ, Београд, 1983, стр. 238.) О том Владичином монологу опширније је писао Никола Кољевић. В.: Данилово бити ил' не бити у књизи Класици српског песничтва, Просвета, Београд, 1987. (Латиница)

⁹ Владичино исказивање одлуке испољава се (и) кроз један херојски морал и логику, тј. кроз један суморни оптимизам: „Нека буде борба непрестана, / нека буде што бити не може - / нек' ад прождре, покоси Сатана“ – нека буде и немогуће (немогуће је да сви изгину, али нека буде и то, и по ту, дакле, цијену) – „Треба служит чести и имену“ (657 -662)

¹⁰ О природи Владичине одлуке в. наш рад Одлука у Његошевом Горском вијенцу, Зборник радова Петар II Петровић Његош – личност, дјело и вријеме, ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 12, Подгорица, 1995.

На том (к о м п о з и ц и о н о м ¹¹) састанку, након погрешног разумијевања с потуричке стране његове сврхе, па грубог реаговања, с црногорске, на то неразумијевање, и настале тишине („мучи опета свак и гледа преда се“ – као и на почетку састанка), јавља се Владичин у н у т р а ш њ и монолог.¹² Монолог гласи:

„Боже драги који све управљаш,
 који сједиш на престол небесни
 те могућим заживеш погледом
 сва свијетла кола у простору, 745
 ти који си развија праšину
 испод твога трона свијетлога
 и назва је твојим мировима,
 те си прашак сваки оживио, 750
 насија га умнијем сјеменом,
 ти те књигу држиш миробитну
 у коју су судбе уписате
 мировима и умним тварима,
 који си се милосно склонио
 дјелателне оживит членове 755
 малом мраву ка гордоме лафу –
 проведри ми више Горе Црне,
 уклон' од ње муње и громове
 и смућени облак градоносни!
 Да, нијесу ни криви толико – 760
 премама их невјера на вјеру,
 улови их у мрежу ђавољу:
 што је човјек – ка слабо живинче!

Полегају се Турци испод очих.

Мед за уста и хладна приоња,
 а камоли млада и ватрена! 765
 Слатка мама, но би на удицу:
 'Пиј шербета из чаше Свечеве,

¹¹ У стварности Г о р с к о г в и ј е н ц а сасвим је нелогично очекивати да се потурице покрсте: састанак с њима (у ту сврху) н а м е т н у т је дјелу – зарад интриге; можемо га, дакле, назвати композициони.

¹² Називамо овдје тако монолог који „лице“ у драми г о в о р и – такорећи – „у себи“.

ал' сјекиру чекај међу уши!
 Страх животу каља образ често,
 слабостма смо земљи привезани - 770
 ништава је, него тврда веза.
 Али тице те су најслабије
 лови свјетлост лисичјех очих,
 него орла кријући гледају.
 За врснијем братом али сином 775
 пусти гласи милост утроструче;
 нађено је драже негубљена;
 иза туче ведрије је небо,
 иза туге бистрија је душа,
 иза плача веселије појеш. 780
 Ох да ми је очима виђети
 Црна Гора изгуб да намири:
 тад би ми се управо чинило
 да ми свјетли круна Лазарева,
 е слетио Милош међу Србе, 785
 душа би ми тада мирна била
 како мирно јутро у прољеће
 кад вјетрови и мутни облаци
 дријемају у морској тавници.“

*Турци се мрко њо̄ледују. **

О каквом унутрашњем монологу је ријеч.

Унутрашњи монолог у драми обично се (на сцени) говори „без присуства других лица“ (актера), односно „никоме није упућен“¹³. Овакав (п р о с т и) монолог може се, међутим, (и) прислушкивати (ш п и ј у н и р а т и). Такав је први монолог владике Данила („Виђи врага су седам бињишах“): јунак говори „сам собом“, али то говорење ч у ј е („притајио се као да спава“ – остали с п а в а ј у, тј. н и ј е с у п р и с у т н и -

*У навођењу монолога прихватили смо интерпункцију Р. Маројевића. Уз одступања у четири случаја: оставили смо (како је то у издањима која претходе Маројевићу), запету иза стихова 764, 773, 784; и иза ријечи д а у 760. стиху; О разлозима за брисање ове потоње аутор и посебно пише – в. Радмило Маројевић, Критичко издање Г о р с к о г в и ј е н ц а, ЦИД, Подгорица, 2005, стр. 904 – 906.

¹³ Наведене формулације посуђене су од Томашевског. В.: Б. В. Томашевски, Т е о р и ј а к њ и ж е в н о с т и, прев. Нана Богдановић, СКЗ, Београд, 1972, стр. 232.

примј. М.В. – „али све чује дивно“), и на њега одговара један од јунака.¹⁴

Такав монолог некад се говори у присуству других „лица“ (актера у драми). У том случају ови други по правилу „не чују“ тај говор: „ако једно лице говори нешто на сцени 'у себи' – при томе, наравно, довољно гласно како би гледалиште могло да га чује –, онда оно друго, које поред њега стоји, нема, у о п ш т е н о р е ч е н о (подв. М.В.), право да га слуша“, каже Успенски¹⁵. Израз који смо овдје подвукли оставља, дакле, могућност одступања. Свој други монолог („Бе је зрно клицу заметнуло“), који смо малочас помињали, Владика казује „међу свима као да је сам“ – дакле то није упућен говор, али га чују сви (главари), и на њега реагује један од њих.

Унутрашњи трећи Владичин монолог који нас овдје посебно интересује по формалним својствима дјелује као говор који није никоме упућен, али с разлогом није назначен као такав говор (како је то у случају са Владичиним првим и другим монологом): оно што јунак к а о с а м о з а с е б е говори треба да чују и окупљени Турци (потурице). Тачније: прије свега они. Дакле, у питању је (и) упућен говор. Који провоцира, и добија, одговор.

Примјеном таквог монолога остварен је посве необичан начин комуницирања главног говорника с црногорске стране са потуричким главарима који су дошли на састанак: на том састанку, односно неке врсте тестирању потурица, тражења довољних разлога за одлуку (која је већ исказана)¹⁶, Владика не говори са њима – субјектима који су ту и слушају његово говорење, његов монолог, већ О њима („Да, нијесу ни криви

¹⁴ И на то се с в о д и „вијећа“ на Првој скупштини.

¹⁵ Б. А. Успенски, *Поетика композиције Семиотика* и к о н е, избор и прев. Новица Петковић, Нолит, Београд, 1979, стр. 144.

¹⁶ Намеће нам се поређење са поступком у *Хамлету*. Шекспиров јунак се (подсјетимо) након свједочења (очевог) Духа одмах одлучује на освету, потом оклијева, између осталог и због сумње у тачност тог свједочења; у тражењу довољних („стварнијих“) разлога (за освету) дански краљевић организује позоришну представу („игра у игри“) којом (психолошки) тестира стрица (убицу). Његошев владика Данило прво оклијева са одлуком, па и пошто је донесе сумња у њену оправданост и организује састанак с потуричким главарима – с нешто танке наде да се нађе боље рјешење; тај састанак добија на неки начин смисао тестирања потурица, тражења довољних разлога за (јунакову) одлуку.

толико“, и даље¹⁷). Као да су одсутни¹⁸. Односно као да су у питању каква (бесловесна) бића пред којима се не устручавамо. Па и кад је ословљен (Скендер-ага: „Ја се чудим, лијепе ми вјере, / какав даваш приговор, владику“, 790-791, и даље), јунак не ступа у разговор с потурицама¹⁹.

Знамо, на то је најбоље упутио Ј. Деретић, да су за Г о р с к и в и ј е н а ц карактеристични г о в о р и, тј. одре-

¹⁷ В. потврдну рјечцу да (са којом овдје Владичин унутрашњи монолог прераста и у унутрашњи дијалог јунака са самим собом) и у Његошевим стиховима: „Да, кад главу раздробиш тијелу, / у мучењу издишу членови“ (Г о р с к и в и ј е н а ц, 74 – 48), „Да, витеза сустопице трагически конач прати: / твојој глави би суђено за вјенац се свој продати“ (Г о р с к и в и ј е н а ц, П о с в е т а, 23 -24); па, рецимо, у стиховима: „Да, свагда ми драги наставнице /.../ задатак је смјешни људска судба“ (Ј у ч а м и к р о к о з м а, П о с в е т а, 1-3), „Да, искра је свјетлост породила, /океан су капље саставиле“ (Ј у ч а м и к р о к о з м а, I, 115 -116), „ Да, смртни би био најгрђе створење / ако му нијеси ти вјесница права“ (М и с а о, 15 - 16), „Да, све зраке заробљене мрчавама од облака / к свеопштем треба диску да се свака врати зрака“ (С п р о в о д п р а х у С. М и л у т и н о в и ћ а, 9 -10), „Да, судба је виша / од људих сакрита“ (П о л а з а к и з Ц р н е Г о р е г. п о л к о в н и к а О з е р е ц к о в с к о г а, 10-11), „Да, нема јој више славна, /.../ миротворца Франца цара“ (О д а с т у п љ е њ а н а п р е с т о л Ф е р д и н а н д а I, 21, 24), „Да, ево их, не треба двојити“ (Ш ћ е п а н М а л и, I, 9, 755).

Не тако (чини нам се) упадљива у поезији српских пјесника (једва се такорећи сјетисмо Ракићеве пјесме У к в р г а м а: „У кврге су ме бацили, о срама. / Да, то је било у прастаро време.“), потврдна рјечца да на почетку реченице представља једну од стилских карактеристика Његошевог стиха (често „разговорно интонираног“ – да прилагодимо то давно уочавање Јова Вуковића, које се односи на пјесников десетерац – в. ауторов чланак О с т р у к т у р и Њ е г о ш е в о г д е с е т е р ц а, Г л а с н и к е т н о г р а ф с к о г м у з е ј а н а Ц е т и њ у, III, 1963).

Откуда то (то својство Његошеве пјесничке граматике) не може се са сигурношћу рећи. Могло би се радити о утицају лектире: „Сличан поступак, с рјечцом о и и, познат у француском XVII веку, доста је чест у Ламартиновој поезији, коју је Његош радо читао, преписивао и преводио“ – упућује Банашевић. В.: Никола Банашевић, Критичко (седмо) издање Г о р с к о г в и ј е н ц а, СКЗ, Београд, 1993, коментар уз стихове 47 - 48.

¹⁸ Узгредно. Упућивање замјеницом на присутног чије име говорник зна (у „контексту“ у којем тај говорник друге присутне именује) може бити и увредљиво. („Тако су говорили и Јован, и Урош, и о н...“.)

¹⁹ Послије п р в о г реаговања на његов монолог (в. реплику Скендер – аге: „ Ја се чудим, лијепе ми вјере, / какав даваш приговор, владику“, 790- 791, и даље) Владика не би такорећи имао шта да каже и кад би хтио. Говоре други.

ђена „монологизација“ говора (појединачних реплика).²⁰ Знамо и да је владика Данило изразито монолошки јунак, односно (у великој мјери) и ауторитарни (карактер и) ум (в. „ја повише нешто од вас видим“). А није ново и да се ауторитет чува дистанцом.²¹ Али кад се има у виду његов сложен однос према потурицама (и браћа и „погани изроди“), то искључивање јунака из директне комуникације с њима (непримање у дијалог, поштеђеност Владике тог дијалога) имало би да добије на тежину. (Тако бар изгледа, тј. независно од тога да ли то пјесник и хоће.)

II

Карактеристична је, свакако, лирско-рефлексивна „пренасељеност“ монолога који разматрамо. „Заборављајући“ да је то реплика у драми, пјесник је (лирски-рефлексивно) пије ва о ствар. Или како то љепше каже Ј. Деретић: „Говори

²⁰ „Модел речи Горског вијенца“, пише Деретић, је „разговор. Али у том разговору свака реч је посебно наглашена само зато да буде чувена, свака реплика тежи да постане беседа тако да разговор све више губи обележје дијалога и прераста у низ говора тематски повезаних, у ком конверзациони моменат има само секундарни, подстицајни карактер“; ту „тенденцију лабављења дијалогских веза и преношења смисаоног тежишта са дијалогског на монолошки аспект говора“ потврђују и „антитетички говори“: ти говори су „заокружене говорне целине код којих је дијалогски моменат говора споредан“. В.: Јован Деретић, *Композиција Горског вијенца*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1969, стр. 95-94.

Уочићемо да је на тенденцију дијалога да прераста у монолог указивао Т. Маколи код Бајрона. „Занимљиво је“, каже овај аутор (савременик Бајронов и Његошев) „приметити тенденцију коју дијалог лорда Бајрона увек има – да губи карактер дијалога и да постане монолог“. Да то илуструје, Маколи наводи примјер из *Манфреда*: у општењу са ловцем дивокоза, са алпском вјештицом и опатом главни јунак углавном „води сам цео разговор. Остали саговорници нису ништа друго доли добри слушаоци. Они повремено убацују понеко питање или узвик, што Манфреда поново покреће.“ (Упор. *разговор између војводе Драшка и Црногораца у Горском вијенцу*.) В. есеј *Бајрон* (прев. Драгиња Перваз) у: Томас Б. Маколи, *Есеји*, избор Боривоја Недића, Култура, Београд, 1960, стр. 312. (Латиница)

²¹ В. чување Владичиног (односно владичиног) ауторитета и у вези са клетвом/ заклетвом: ствар се одвија у цркви, јунак је ту, али му није дато и да куне (тј. да изговара оне појединости које призивају страшне и ужасне слике – за то је *стручњако* онај суморни сердар) већ да упозори на опасности претпостављеног прегнућа, и на то шта клетва/заклетва значи.

јунака Г о р с к о г в и ј е н ц а, нарочито они најразвијенији, обимнији, више су лирске или рефлексивне партије, или чак песме, него драмске реплике.²²

У извјесном смислу цио тај Владичин монолог представља лирско-рефлексивну пјесму. Чији се опет поједини слојеви могу узети и као посебне пјесме.

Тако стоји ствар са самим почетком монолога: Владичина молба Богу да му помогне у томе од чега страхује (в. ст. 742, 757 – 759) садржи и обилан „вишак“, односно „неумјерено“ се проширује – увођењем детаља који к о н к р е т и з у ј у Божју свемоћ (в. ст. 743 – 756), уопштено казану првим стихом (742); тако се, уз удаљавање од основне ствари (у монологу), у неку руку поводом те ствари, односно помоћу тог „вишка“ остварује цијела (у великој мјери са самосталном вриједношћу) лирска пјесма, једно панегиричко-химничко слављење Творца.

„Вишак“ о којем је ријеч (и који је дјелатан у творењу те пјесме), гледано са стилистичког становишта, представља тзв. а м п л и ф и к а ц и ј у (тј. фигуру која се састоји „у проширивању дате мисли, опаске, тврдње уз више описних података у циљу бољег истицања“²³). Приређивачи Г о р с к о г в и ј е н ц а то, наравно, знају, те испред те амплификације (тј. проширења тога што се исказује првим стихом Владичине молбе, молитве) стављају запету, а иза ње (тј. испред стиха 757) цртицу. (Додуше, многи приређивачи, неоправдано, умјесто цртице стављају два знака: запету па цртицу.)

Ова амплификација није (истовремено) и п а р е н т е з а . Или бар није п р а в а парентеза. Ова друга има, да

²² Нав. дјело (нап. 13), стр. 63/64.

²³ В.: Слободан А. Јовановић, Речник књижевних изрза а, БИГЗ, Београд, 1972

Узгредно. Амплификација се радо употребљавала у антици, особито у похвалним говорима. Али већ у антици јављају се и отпори о п ш и р н о с т и старих, која се допадала (и) Аристотелу (познато је и његово р у г а њ е „брзом“ приповиједању). Хорације (I в. прије н.е.) одлучно афирмише сажетост (в. његово *brevis esse laboro*: о краткоћи се старам, *Agis poetica*). Од почетка средњег вијека појачавају се и дуго трају распре о том стилском питању. Посебно ваља рећи да се 1175. год. краткоћа први пут истиче као „модеран“ стилски „идеал“; а кореспондентно с тим је и спремање француских „модерних“ аутора из 1715. год. да „поправе Хомера“, тј. „да га скрате“ итд. О свему овоме в. у: Ернст Роберт Курцијус, *Европска књижевност и латински средњи век*, прев. с њемачког Јосип Бабић, СКЗ, Београд, 1996, стр. 826 - 844.

тако кажемо, строго утврђен синтаксички облик: тек кад се јави као уметање у одређену реченицу као основну, главну, друге реченице (не мора бити само једна) која с (том) основном није синтаксички повезана, те се стога ставља у заграду или одваја и с једне и с друге стране цртицама, амплификација пред-ставља парентезу. Речник књижевних термина, којим се овдје (у изобиљу) помажемо у одређењу парентезе²⁴, не наводи и примјер за ову стилску фигуру. Ево једног из Б. Поповића, дословно пренесеног:

Јер Еол, бог ветрова,
 (Тако се тај бог назива),
 Кад их је (ријеч је о облацима – М. В.) добро упрегао,
 - Јер они немају другог возара
 Који би умео управљати њиховим коњима, -
 Ставља им на ноге тако добра крила
 Да ни тица никада није имала боља.
 (Из Романа о ружи, од Жана де Мена)

Али Б. Поповић налази „праву“ парентезу и у стиховима који слиједу:

Куд те сила сломи преко мора,
 -На далеко четрест конака,
 Преко мора, да не видиш дома!
 Ни без јада доведеш ђевојку!
 А код твоје земље државине,
 Земље твоје, Бара и Улћина,
 Црне Горе и Бјелопавлића,
 Ломна Куча и Братоножића,
 И лијепе варош – Подгорице,
 И Жабљака твоје постојбине,
 И Жабљака и око Жабљака; -
 Да ожениш јединога сина...
 (Из Милијина Максима Црнојевића)

²⁴ Речник књижевних термина, главни и одговорни уредник Драгиша Живковић, II издање, Нолит, Београд, 1992.

„У овом примеру у главној реченици (омашка, свакако – М.В.) од два стиха уметнута је парентеза од десет стихова“, закључује Поповић.²⁵

Држимо да се у том примјеру не ради о парентези (бар не о правој парентези) већ о амплификацији.

Па треба рећи да нам је Поповић и дао повод да скренемо пажњу на постојање разлике.

Владичину молитву (и похвалу) Богу (којега Његош посебно пјева у *Лучи микрокозма*, па, рецимо, у химничној пјесми *Црногорац свемогућему Богу*) Андре Вајан је још давно доводио у однос сличности са Христовим узалудним обраћањем Оцу – на Маслиновој гори; М. Поповић види у њој „...дух... наше старе молитве“, односно „облик који често налазимо у *Старом завјету*“²⁶; а Н. Банашевић налази *доста* подударности између тих мотива и „једног места из Бифонове *Природне историје*“, гдје Бифон, између осталог, моли Бога „да поврати мир измученој земљи не би ли на њој нестали неслога и рат“.²⁷

Оваква трагања могу нас одвести и ка старој грчкој химни. Ова химна – да (о њој) пренесемо запажања И. М. Тронског – „представља махом молитву упућену овом или оном богу, али у својој структури и даље чува остатке ранијег стадија развитка религије, када је човјек тежио да волшебном снагом ритмичке речи привеже за себе овог или оног демона чија му се помоћ чини нужном, да га натера да испуни човекову жељу“. „Као типичан пример“ Тронски наводи молитву свештеника (из) Хриза богу Аполону у *Илијади* (I, 37- 42), и, поред осталог, каже: „У тој краткој молитви наводи се његова (Аполонова – М.В.) моћ; то се чини стога да се бог не би могао изговорити да није у стању да испуни молиоачеву жељу. Затим се помињу почасте које су богу биле указане и

²⁵ Богдан Поповић, О „последњим стиховима“ песме Бановић *Страхиња*, у књизи *Огледи и чланци из књижевности*, избор и редакција Младен Лесковац, Матица српска, СКЗ, Нови Сад – Београд, 1963.

²⁶ Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности*, Романтизам, I, Нолит, Београд, 1968, стр. 223.

²⁷ Нав. дјело (нап. 10), коментар стихова 742 -759.

које су му наметнуле обавезу да услугу плати услугом; најзад се излаже садржина молбе.²⁸

У Његошевом препјеву (с руског, Гнедичевог препјева Илијаде) та молитва гласи:

„Сребролуки, зачуј мене, боже,
о те храниш и облазиш Хризу
и свештену Килу, свемогући,
у Тенедос па и у Скинтеји
те царујеш и могућно владаш,
ако сам ти храм љубезни игда
украсио, жртвом наложио
бедре козје и телче претиле,
зачуј мене, испун' ми желење:
сузе моје освети просуте.“²⁹

Својом структуром Владичина молитва Богу подсећа (и) на такве молитве.

Цијелу лирску пјесму представља и јунаково (патетично³⁰) отварање душе на крају монолога. То казивање у коме је Владика пјесник својих (снажних) осјећања (своје жеље, жудње) садржи и ту (в. ст. 786 – 789) колико у оквиру драмске реплике необичну толико и сасвим адаптирану слику природе. Та слика – прољећњег јутра, мирног, без вјетрова и „мутних“ облака (и једни и други „дријемају у морској тавници“) савршено упућује на претпостављено (жељено) стишавање буре (тј. драме у вези са једним судбоносним питањем) у души јунака.³¹

Ова слика може се доводити у везу и са Његошевим непосредним доживљајем (представљеног) стања у природи (није тешко замислити такав доживљај нпр. с Ловћена, с којег се види море), али и са пјесниковим „књишким“ искуством, тј. са Еолом, његовом пећином (тамницом) вјетрова, како то чине В. Латковић и Ђ. Радовић у својим коментарима. (Латковић и уз присјећање на Његошеве стихове „како мрачни облак густи,

²⁸ И.М. Тронски, *Историја античке књижевности*, прев. Мирослав Марковић и Богдан Стевановић, Научна књига, Београд, 1952, стр. 22.

²⁹ Његош, *Првопјевање Илијаде*, ст. 73-83.

³⁰ Примјењивање ускличне рјечце ох у патетичном смислу одавно је (заједно с патетиком) престало да се допада (не само) поезији.

³¹ Отварање душе и придавање природи стања душе особито је карактеристично за романтичког пјесника.

/ кад га Еол зајми хитри / из њедара Океана“ – С в о б о д и -
ј а д а , I пјесма, ст. 36 – 46.³²)

Медитативни мотиви којима је прожет Владичин монолог (в. ст.:763 -765, 769 -780) сасвим су адаптирани, прецизније речено, они с једнаким успјехом постоје и унутар монолога (са своје стране дају му снагу), и кад се издвоје, осамостале („стихови за памћење“). Како је већ то и код других великих драмских писаца (Грци, Шекспир, Гете, Шилер и др.).

Коментарима тих мотива у Владичином монологу може се, ту и тамо, понешто додати.

Сложена реченица „Али тице те су (ш т о су) најслабије...“ (772 -774) граматички је н е с р е ђ е н а. (Кад је читалац доведе у „ред“ – д е п о е т и з у ј е, има смисао: очи лисичје лове најслабије тице, засјењујући их својом свјетлошћу, али не и орла – њега кријући гледају; у питању је, зна се, алегоријски говор: Турци су уловили „у мрежу ђавољу“ – в. ст. 761-762 – најслабије људе, од одважних, међутим, зазиру.) Овај п о р е м е ђ а ј (одступање од синтаксичких правила градње) настао је као резултат стилског сажимања. Ради се, рекли бисмо, о одређеној врсти а н а к о л у т а. (Анаколут је „термин античке реторике за подврсту е л и п с е , који означава неки несклад у градњи сложене реченице, нпр. „О чардаче, огњем сагорио! / Веће си ми младој додијао, / Шетајући сама по чардаку“.³³)

У низу асоцијација (гномских мотива) које слиједе тој синтаксички неуредној реченици (том боју поезије и граматике) – в. ст. 775 -780, прва – о појачавању милосног осјећања према врсном брату или сину на вијест о њиховој погибији (775 -776) – могла би се односити на најбоље („орлове“), на такав „изгуб“; остале (777 -780) би имале да „докажу“ оправданост настојања да се потурице врате праћедовској вјери и народности.

Подсјетићемо у вези са мотивом (афоризмом) „нађено је драже негубљена“ (777), а уз помоћ Н. Банашевића³⁴, да је

³² В.: Цјелокупна дјела П. П. Његоша, Горски вијенац, Просвета, Београд, 1952, коментар уз ст. 788 -9.

³³ Нав. дјело (нап. 17).

³⁴ „Овај афоризам“ (777), упућује кратко Банашевић, „као да резимира јеванђељске П р и ч е о и з г у б љ е н о ј о в ц и , н о в ц у и с и н у (Ј е в . п о Л у ц и, XV)“. В. у нав. дјелу (нап. 10) коментар уз ст. 777.

Христос говорио да му је дражи један покајаник него деведесет девет праведника. („Кажем вам да ће тако бити већа радост на небу за једнога грешника који се каје, неголи за деведесет и девет праведника којима не треба покајање.“ В. Вуков превод Н о в о г з а в ј е т а , Ј е в а н ђ е љ е п о Л у ц и , XV, 7.)³⁵

Мотиву 777 („нађено је...“) комплементарни су стихови „иза туче ведрије је небо, / иза туге бистрија је душа, / иза плача веселије појеш“ (778 -780). Опет читава једна (медитативно-лирска) пјесма – и савршено адаптирана, повезана с идејом на коју се односи и стих „нађено је драже негубљена“ (777), који јој непосредно претходи, и са самосталном, универзалном вриједношћу. Односно једно чудесно пронађено одређење к а т а р з е (бар у једном њеном могућном смислу) – у човјеку и природи. Које се не би смјело за губити (да однекуд посудим тај израз).

Поводом првог стиха те (велике) пјесме Н. Банашевић се присјећа пословице „иза свакога дажда сунце грије“ садржане у Вуковим П о с л о в и ц а м а .³⁶ Примјетићемо да Вук записује и народну пословицу „иза зиме топло, иза кише сунце (бива)“. И, уз то додаје: „Приповиједа се да у мору има некак-ва тица, која на ружну времену пјева (јер се нада лијепу) а на лијепу плаче (јер се боји зла)“.³⁷

III

У оквиру монолога којим се овдје бавимо пјесник је градио и одређено саосјећање свог јунака према потурицама; иако их узима као н а ј с л б и ј е људе (772-774), Владика има и извјесно р а з у м и ј е в а њ е за њихов пад (760 -771).³⁸ То

³⁵ Узгредно. Комунистима у Црној Гори, рецимо, и данас су драгоцјенији, оданији многи „четнички“ синови од „правовјерних“ комуниста.

³⁶ Нав. дјело (нап. 10), коментар уз ст. 778 -780

³⁷ Вук Стефановић Караџић, Српске народне пословице (у: Д е л а В у к а К а р а џ и ћ а), приредио М(ирослав) Пантић, Просвета – Нолит, Београд, 1985, посл. бр. 1589.

³⁸ В. у Л у ч и м и к р о к о з м а исказивање р а з у м и ј е в а њ а за и з г у б н и к е (Сатану који спрема побуну и његове) у обраћању двојице архангела Богу („слабо наше услиши молење.../ твој праведни гњијев заустави.../ атом уђе у сунчеву зраку / то ли неће у немирну душу“, III, 311-320) прије њиховог, узалудног, преговарања са овима.

р а з у м и ј е в а њ е (доста наглашавано у коментарима Г о р с к о г в и ј е н ц а) подудара се с јунаковим настојањем, односно жељом да их (потурице) преобрати. (Добија смисао правдања тог настојања.)

Што се све, разумије се, може довести у вези са Његошем.

Мада је жестоко мрзио потурице, Његош их је и сам својакао. И исказивао жеље (а, није искључено, имао) и наде за „намиривање“ „изгуба“, тј. окупљање „браће“ за удружени отпор Турцима. В. у писму потурчењаку Осман-паши Скопљаку, од 5. X 1847. (год. објављивања Г о р с к о г в и ј е н ц а) и појединост: „да смо сви наједно“, онда бих ја с њима (са здруженом „браћом“ - М.В.) нешто велико потражио“³⁹, односно подударност тога са мотивом (из првог монолога игумана Стефана у Г о р с к о м в и ј е н ц у) „Што је Босна и по Арбаније - / ваша браћа од оца и мајке; / сви уједно, и доста работе!“ (2345 - 2347)⁴⁰

Што се тиче Његошевог односа према потурицама то је све. Неки проучаваоци нашег пјесника налазе, међутим, и другачији његов однос – како према потурицама, тако и према (правим) Турцима, и Оријенту (уопште).

Тако нпр. читамо да је Његош имао „симпатије“ и „љубави“ за „источњачку књижевност“ и Оријент, да је с „топлином“ и „поштовањем“ сликао Мустај - кадију (Г о р с к и в и ј е н а ц) и мулу Хасана (Ш ћ е п а н М а л и), да је овом пр-

Што је човјек (питање које још једанпут тако гласи у Г о р с к о м в и ј е н ц у : 2329 - 2335) велика је Његошева тема; и тема његове епохе. За ову прилику примијетићемо само да је у концепцији нашег пјесника човјек и биолошко, али и в и ш е, морално биће. Те да је карактеристично да (баш) поводом преступа потурица истиче ово прво, „своди“ човјека на ж и в и н ч е .

Узгредно. О слабој страни човјека, о томе да је Христос превише од њега (човјека) тражио, да су високи морални захтјеви изнад људске снаге, то јест да су само за мањи број – за и з а б р а н е в., рецимо, и у (општепознатој) епизоди Л е г е н д а о В е л и к о м и н к в и з и т о р у у роману Достојевског Б р а ћ а К а р а м а з о в и (насталом послјије Његоша).

³⁹ В.: Ц ј е л о к у п н а д ј е л а П. П. Њ е г о ш а, Просвета, Београд, 1955, П и с м а III, 482

⁴⁰ У свом јунаку (владици Данилу) Његош је, макар и нехтјено, иронисао те властите жеље и (евентуалне) наде, убједљиво их поразио.

вом по судио себе, тј. да у њему пјева самог себе, да је с наклоношћу дао пашу Шувајлију (Шћепан Мали) итд.⁴¹

Шта о томе рећи. Пођимо од Кадије.

Наравно, ода Стамболу и хуријама коју казује Мустај-кадија сама по себи је лијепа и прелијепа. (Као год и пјесма о љепоти Фатиме.) Зашто се Његошу (њеном аутору, „сочинитељу“) не би свидјела. Упркос томе што је за пјесника Стамбол „крвожедни отац куге“ (Посвета Горског вијенца).

Али Његош је није дао (написао, створио) да помоћу ње афирмише и јунака који је говори, и у којег се пјесник Горског вијенца уживљава.⁴² Њена функција је да се покаже отуђеност (одрођеност) Мустај-кадије: он који се супротставља „својима“, опијању Милошем (= чашћу) опијен је (бачен у несвијест) туђим (Цариградом и хуријама).

Па какав би то однос према човјеку који је издао (и презире) „своје“, а одушевљава се туђим (тј. оним што припада непријатељу тих које је издао) могао имати Његош.

Није Његош имао ни државничких разлога да афирмише потурице – „унутрашњег непријатеља“ у Црној Гори. Ни личних – такви су му побили више најближих рођака (на Грахову, 1836). Кад се томе дода да је Његош био и (суров) осветник, није тешко закључити са колико „топлине“ и „поштовања“ би се могао односити према потурици који у скупштини, међу Црногорцима – наред Цетиња (надеблаа) и) говори своју оду Стамболу и хуријама (и поје у „братским“

⁴¹ В.: Миодраг Поповић, нав. дјело (нап. 19), стр. 226, 233, 272; и Мухсин Ризвић, Кроз Горски вијенац, Свјетлост, Сарајево, 1989, стр. 16, 31, 47, 198, 203, 2019 и др. (латиница).

⁴² Способност уживљавања/уосјећавања једно је од основних својстава која мора имати писац – како би иначе могао стварати разноврсне књижевне ликове! Он се мора уживјети и у неваљалца, хуљу. У том смислу, како каже енглески пјесник Китс, Његошев савременик, пјесник „уопште нема карактера. Он живи у уживању, било оно прљаво или дивно, узвишено или ниско...гадно или небеско. Подједнако ужива у саздавању Јага и Имогене. Оно што у врлом философу изазива гнушање, очарава камелеонског песника.“ Наведено према: Вејн Бут, Реторика прозе, прев. Бранко Вучићевић, Нолит, Београд, 1986, стр. 83.

сватовима о љепотици Фатими). Односно колико би могао бити растужен његовом погибијом.⁴³

Ријеч двије и о Његошевом односу према мули Хасану, јунаку у Ш њ е п а н у М а л о м.

Том Турчину који не крије непријатељска осјећања према Црногорцима (в. V, 9, ст. 612 - 615) дато је и да их бранити (в. V, 3, ст. 143 -146, 149 -171, 176 -182).

Није, свакако, оспориво да би Његош имао одређено поштовање (т о п л и н а нека изостане) и према Турчину (наглашеном црногорском непријатељу) који похвално говори о Црној Гори, тј. Црногорцима.

Сувише је, међутим, наивно не примијетити да је пјесник створио мулу Хасана прије свега за то да њ е м у п р е п у с т и дизање цијене Црногорцима – похвала која долази од непријатеља (још кад стиже од ауторитета: Хасан је м у л а = учен човјек, и очигледно мудар) више вриједи – а не с циљем да испољи своју наклоност према јунаку.⁴⁴

⁴³ Карактеристично је да је Мустај-кадија једини од потуричких главара за којег се изричито каже да гине у истрази (од јунака који изражава жељу за његовом смрћу – в. 1911 -1912). М. Поповићу је пало на памет да је Његош опјевао (оплакао) ту погибију: црногорски главари, каже Поповић, виде у Мустај-кадији „подмуклу лисицу, крвника црногорског, али не и Његош“; и додаје: „Његош је ... блиставим стиховима опевао лепоту његовог херојства; па даље – „када с у и с т р е б и л и његов свет, кадија н и ј е х т е о да бежи. Мртав ј е о с т а о на стражи крај срушених минарета свога разореног града Ободника“; „владика Данило немо ј е п р и м и о вест о погибији ријечног кадије“. Нав. дјело (нап. 19), стр. 273.

Умјесто тога што овај аутор налази (и исказује таквим стилем, и постваривањем фикције – в. ријечи које смо подвукли) Г о р с к и в и ј е - н а ц садржи (једино) слједеће: на поклич да се нападне Ободин

„Свак потрчи к ријечкоме граду,
ал' залуду – сви утекли Турци
у лађама пут бијела Скадра;
само Богдан што је похитао
те убио ријечног кадију.“ (2696 -2700)

Нема о Кадији ничег више: ни јунаковог херојског држања, ни да н и ј е х т и о да бјежи, ни да је намјерно о с т а о на стражи, ни наведене Владичине реакције – што би све имало да буде одређени знак Његошеве наклоности према њему – све је то Поповић и з м и с л и о. (Не питајући, дакле, ни Његоша, ни Г о р с к и в и ј е н а ц је л и т е с т и р - тако запјевати.)

⁴⁴ И опадања (куђења) Црногораца у репликама низа других турских угледника (мање више сабесједника муле Хасана) у Ш њ е п а н у М а л о м уведена су свакако и с циљем да се њима (тим опадањима) и у оквиру њих диже и цијена Црногорцима. (В. V, 2, 3, 5, 6, 7.)

Потурчењака пашу Шувајлију, рецимо на карју овог излагања, Његош је дао у повољном свјетлу: јунак се држи дате ријечи по цијену главе. Али зар у тој чињеници ваља видјети разлог да се пјеснику (који је ствар тако удесио, односно који и у својим непријатељима зна да нагласи оно „што је људско“) одаје посебно признање (како мисли да то треба чинити М. Поповић⁴⁵). Шувајлијин поступак (који у Шћепану Малом има и композицијску функцију⁴⁶) представља карактерно-морално својство каква се сретају кода сваког народа, и у свим војскама, и далеко би нас одвело (успјешно, разумије се) доказивање таквих својстава која наш (српски) народни пјесник даје појединим Турцима, рецимо.

⁴⁵ Узгредно. Поповићева фраза: пјесник „у паши Шувајлији види (подв. М.В.) оличење јуначке части и достојанства“ (в. нав. дјело, нап. 19, стр. 226) од аје (за овог аутора иначе карактеристичну) теорију одрза; пјесник ствара (имао при томе неки модели или не), а читалац види то што је пјесник створио.

⁴⁶ Подсјетимо: црногорским преговарачима с Турцима (у турском логору) сараскјер Беглербег и паша Шувајлија дају ријеч да могу слободно (некажњено) говорити пред њима што мисле; кад ови ту слободу добро искористе („злоупотребе“) на рачун Турака, први скаче и захтијева да буду посјечени; Шувајлија их узима у заштиту – због задате ријечи, по цијену главе. Са композицијског становишта, то је и начин да се „посланици“ не искључе из даљих дешавања у драми. В.: Шћепан Мали, II, 2 (44 – 59), 10 (820 – 842) и ремарку иза ст. 819 (10).

Душко БАБИЋ

ДРАШКО У МЛЕЦИМА: СЛИКА ЕВРОПЕ У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

Сукоб цивилизација

У широком спектру значења и могућих читања Његошевог *Горској вијенца* важно место заузима суочавање различитих култура и цивилизација. У средишту тог значењског тока налазимо антиномичну слику два света: азијатског ислама, оличеног у Турској, моћној османлијској империји и православног хришћанства, виђеног у слици Црне Горе, непокорног српског острва у мору турског ропства. Већ у првом стиху *Горској вијенца* песник уводи негативну, мрачну слику Турске, представљајући султана као ђавола – „врага су седам бињишах“, у пратњи паклених хорди („јата проклетога кота“) које пустоше земље и градове. Таква Турска сејала је смрт и страх према истоку и према западу више од четири века, два пута је стизала пред капије Беча, претећи да преплави целу Западну Европу⁴⁷.

Крећући од конкретног историјског догађаја – „истраге потурица“, тј. борбе православних Црногораца са домаћим конвертитима, пребезима у исламску веру, која се одиграла поткрај 17. века, за време владике Данила Петровића, Његош на позорницу свог драмског спева уводи историјску и космичку димензију трагичне судбине Срба од Косова наовамо. Ратнички сукоб поробљивача и жртве Његош, сасвим у духу своје философије и поетике, користи као полазиште за сагледавање глобалних разлика два сукобљена света - на религијској, етичкој, културолошкој и метафизичкој равни. Тај сукоб имплицитно је присутан у целом *Горском вијенцу*, а често је и експлицитан у дијалозима јунака из супротстављених табора: такав је

⁴⁷ У књизи *Сукоб цивилизација* (Подгорица, 1998) Семјуел Хантингтон истиче да је Турска једина сила која је озбиљно угрозила планетарну доминацију западне цивилизације откако је успостављена око 10. века после Христа.

разговор између Вука Мићуновића и Хамзе капетана, на почетку пева, о томе чија је вера боља („Ја сам бољи, чуј, влаше, од тебе, / боља ми је вјера него твоја...“); она преписка, пуна ватре и отрова, између Селима везира и владике Данила, у којој реч удара на реч као сабља на сабљу, где силник доказује своје историјско и космичко право да тлачи све што покори огњем и мачем, а жртва своје право да у души остане слободна и да чека дан кад ће „тирјанству стати ногом за врат“; или она расправа о две врсте хајдучије у којој Рицал Осман Вука Мићуновића назива „каурским хајдуком“, а овај му одговара: „Зар обадва нијесмо хајдуци? / Он је хајдук робља свезаног... / ја сам хајдук те гони хајдуке“⁴⁸.

Иза сукоба Турци-Срби, односно ислам-православље (са свим својим рукавцима и нивоима), Његош је на позорницу *Горскої вијенца* сместио још један „судар светова“, који би се, у духу савремене геополитичке терминологије, могао означити као однос: Европа и Срби. Тај сукоб је померен на маргинални, помало затамњени део позорнице, иза оног основног и снажно осветљеног, где су суочени османлијски ислам и ратничко-патријархално православље црногорских племена. Средиште тог идејног комплекса налазимо у епизоди „Драшко у Млецима“, у којој један од ликова, војвода Драшко, вративши се из Венеције, окупљеним црногорским главарима прича о свом доживљају овог медитеранског града. Сликајући Млетке, војвода Драшко слика и властити свет, односно егзистенцијалну и цивилизацијску матрицу живота, утемељеног на ратничком племенском кодексу, косовском завету и обилићевском култу. Имајући у виду Његошеву склоност да конкретно и појединачно подиже на ниво глобалних значења, и слика Венеције у *Горском вијенцу* добија шире и дубље значење - прераста у глобалну метафору Европе, односно западне цивилизације уопште.

Епизода о Млецима у контексту *Горскої вијенца*

Драшкова прича о Млецима једна је од многих дигресија у *Горском вијенцу*. Основна прича о истрази потурица често се прекида: враћањем у историју, причањем различитих

⁴⁸ Таквих места има много код Његоша, нпр.: у песмама *Орао и свиња или наша браћа њодмићена од Турака* и *Црногорац заробљен од виле*, а највише у *Лажном цару Шћејану Малом*.

згода и анегдота, философским промишљањима историје, природе, космоса и човека, причањем сновиђења, тумачењем знамења у природи, тужбалицама, клетвама... Драшкова прича о Млечима, ипак, има посебно место у овој шароликој, лабавој структури: издваја се дужином – заузима око 300 стихова (од 1400. до 1692.) и једина је дигресија у целом спеву која, бар на први поглед, потпуно искаче из основне теме – истраге потурица. Због чега је Његош, шкрт на речима, склон елептичном говору, у свој невелики спев (2800 стихова) унео овако дугу епизоду, тематски скоро самосталну? Односно: на који начин је она, ипак, интегрисана у ткиво пева?

У литератури о Његошу ово питање је одавно разрешено: композиција *Горској вијенца* је тако широко постављена да она може апсорбовати све што се односи на народни живот – историјско сећање, веру, песме, обичаје, етичке законе... Строго узевши, *Горски вијенац* је песничка слика црногорских племенских сијела-скупштина, на којима се расподелају различите приче: од важних државних питања до ситних згода и анегдота. Није, стога, ништа необично да и путник који се вратио из туђине прича скупу о својим утисцима са путовања⁴⁹. Али, тешко је веровати да је код Његоша, философа-песника, у питању само тај, површни и формални ниво, интеграције овако изразите епизоде. Морали су постојати дубљи разлози – мисаони, философски, историјски – које ћемо у овом раду покушати да пронађемо и протумачимо.

Европа у епском огледалу

Војвода Драшко је Венецију доживео онако како би је доживео сваки Црногорац његовог времена, како ју је у, првом сусрету, морао доживети и сам Његош. Као што је Венеција метафора Европе, тако војвода Драшко представља све Црногорце. Можемо замислити у каквом се чуду морао наћи човек из једне мале, пастирске, племенске полудржаве кад би се обрео у европској метрополи, која је имала огромну економску, политичку и војну моћ⁵⁰.

⁴⁹ О унутрашњој логици композиције *Горској вијенца* видети: Јован Деретић, *Композиција „Горској вијенца“*, Подгорица, 1966; Драгиша Живковић, *Епоејична инспирација Његошева*, у: *Европски оквири српске књижевности* 3, Београд, 1994.

⁵⁰ У време настанка *Горској вијенца* у Црној Гори не постоји ниједно насеље које би се могло назвати градом. Облик варошице имала је једи-

Племенски главари запитују Драшка о свему и свачему: о народу, кућама, обичајима, владару, начину на који дочекују госта, јунацима, судовима, играма, песмама... Већ од првог одговора види се двострукост Драшковог виђења Млетака – за њега је то *свеи блештавои лица и шамнои наличја*. Све је крцато од људи, богатства, велелепних зграда, одаја осветљених са „хиљаду свијећах“. Али, сав тај сјај и богатство нису опчинили војводу. Он је много боље запамтио и снажније доживео другу страну живота у Млецима: нездраву климу, смрад и запару; општи метеж и вреву, где нико никог не види и не познаје; просјакe („празнове“) на сваком ћошку, нељудско израбљивање и мучење људи по галијама и тамницама; надмен однос према странцима, а према људима са наших страна презир и бездушну бруталност; општи страх од шпијуна, потказивача и судова који суде по њиховим дојавама; ситне, неугледне, отромбољене људе...

Откривајући два лица Млетака, Драшко несвесно открива и две стране властите природе, односно два лица живота народа који се огледа у његовим речима. С једне стране, видимо његову простодушност, скучене видике, наивно ишчуђавање пред призорима живота богатог света. За њега су позоришта куће крцате блесаваг, обезглављеног света; глумци у шареним костимима личе му на „дивље мачке“, циркуска представа је „брука и грдило“. Једна војводина реч исказује суштину његовог доживљаја Млетака – „ђетињење“. Понавља је неколико пута и она носи све негативно и недостојно у животу који је видео: обест, доконо мајмунисање, губљење достојанства, лудовање... То је свет полудео од богатства, ленствовања и одавања свакаквим уживањима и беспослицама.

У Драшковој причи о Млецима Његош је суочио два света, два животна поретка: простоту епског света балканских брђана и свет просвећене, културне Европе. Погледајмо, шта је то Драшковым очима видео у Венецији/Европи сам Његош и на који начин је то уклопио у темељне идеје *Горској вијенца* и свог философског система уопште.

Док читамо епизоду о војводи Драшку у Млецима, изнад јунака слутимо поглед самог песника, који високим етичким и космичким мерама одређује вредност и место суочених

но Ријека Црнојевића. Једина „градска“ здања на Цетињу била су манастир и Биљарда.

светова. О Европи и животу у просвећеном свету он је, наравно, знао много више него што је ставио у поглед и знање свог јунака, али, суштински, они мисле исто - и о просвећеној Европи и о „кукавној Црној Гори“. Као што у *Горском вијенцу* о најважнијим питањима – слободи, јунаштву, ропству, човековом „званију пред Богом“ – сви мисле исто: и пастири окупљени у Колу, и племенски главари, и њихов владар и слепи пророк, игуман Стефан.

„Поглед војводе Драшка“ омогућио је Његошу – „пламеном поети“, „пустињаку цетињском“, народном заступнику косовског завета и обилићевског херојског кодекса – да цивилизацијска достигнућа просвећене Европе види у огледалу гусларске јуначке етике и философских идеја о човеку и човештву, правди, истини и слободи. У Његошевој слици Европе распознајемо два плана, која проистичу из два нивоа Драшковог бића: наивне, скоро детиње, простодушности и трагично несавитљивих и високоподигнутих моралних начела. На површини, у „првом читању“, у Драшковом погледу, Његош истиче антиномичну слику два начина живота, два света: с једне стране је богата Венеција/Европа, раскошно блештава, моћна, динамична, уређена позориштима, трговима, артистима, техничким чудима, уређена институцијама и законима; с друге стране је примитивни словенски Балкан, сиромашан, гладан, неписмен, заустављен у цивилизацијском ходу, затворен у своје епско наслеђе. Укратко: инфериоран, недорастао високим достигнућима Запада.

Драшкови патријархално-епски увиди у стварност коју не разуме, читавај овој епизоди дају наглашено хумористичан тон. Позоришне ложе за њега су „пањеге из којих људи вире ка мишеви“; ни он ни његови слушаоци не могу се чудом начудити како неки народ може живети без гусала: „Појаху ли уз гусле лијепо?“ – пита Вук Мићуновић, а Драшко одговара: „Какве гусле и какву несрећу; / ту за гусле ни збора не бјеше!“ Хумор је важан део *Горској вијенца*, и о томе доста писано. „Радња *Горској вијенца* – крвава истрага потурчењака у Црној Гори - веома је трагична и силовита. ... Његош је ублажио трагичку ведринама, а напетост догађаја лагодним одморима... Дигао нас је изнад гужве дешавања до оне висине одакле се на цео живот може гледати са трунком хумора. И управо у тој

живој измени бола и осмеха, светла и сенке, налази се једна од основних, готово скривених, лепота *Вијенца*.⁵¹

Војвода Драшко и Симеун Ђак

Али, од прве Драшкове реченице јасно је да је његова простодушност и стварна и глумљена. Много тога што је видео он криво разуме, али и оно што разуме он карикира и изврће до „бруке и грдила“. У том погледу, у српској књижевности, Драшку су најближи Кочићеви јунаци – Давид Штрбац и Симеун Ђак. То што Драшко говори на племенској скупштини и Давид Штрбац у аустријској судници окупиране Босне, јесу делови истог јаука, који народ носи у дубини свог знања и памћења, јаука за слободом и „својошћу“, што горда Европа никада није до краја разумела. И Драшко и Давид проговарају у „име милијуна“, у име многих векова, на начин гладних и презрених али у души слободних планинаца који се смеју док јаучу и који јаучу док се смеју. Драшков извештај о латинима и Европи, на свој начин, „продужава“ и Симеун Ђак у *Књижи староставној*, говорећи о „црним људима у бијелој кожи“, тј. језуитима, који су након аустријске окупације Босне, долазили да некатоличке хришћане Балкана „приведу у вишу културну сферу просвећеног Запада“.⁵² *Књижа Симеуна Ђака* је најснажнији израз Кочићевог месијанизма - вере да ће његовом народу и целом словенском свету сванути бољи дан, када ће доћи спасилац –“Мрко унуче црног ђеда“ – да истера мрске туђинске царе, Иринђија и Биринђија, и да тако „српско отачаство“ изиђе из турско-европских клешта. Кочићев месијанизам, показује Милан Будимир, долази из дубине бића народа, из „оптимизма голих и гладних врховаца“, који је „израз духовне и душевне еуфорије“ што се „не стиче факултетским дипломама ни моралним ексерцирањем по напутку Игнација Лојоле“.⁵³ Да и кроз војводу Драшка проговара тај исти народни месијанизам, видимо на оном месту где прориче пропаст млетачког царства:

⁵¹ Перо Слијепчевић, *Неколико мисли о Њеиошу као уметнику*, *Сабрани оједи 1*, Београд, 1956.

⁵² Милан Будимир, *Кочићев месијанизам*, у: *Балкански визици*, Београд, 1969, 241.

⁵³ Милан Будимир, *Исто*, 227.

*И чујше ме шћо вам данас кажем:
 ѿознао сам на оне шавнице
 да су божју ѿрдно ѿресѿуили
 и да ће им царсѿво ѿѿинуѿи
 и бољима у руке уљесѿи.⁵⁴*

Војвода Драшко као да наставља пророштва из Вишњићеве *Буне ѿрошѿив дахија*, где се слична судбина прориче Турцима. И једни и други, и Турци и Европа, јесу „божју грдно преступили“ (препунили „мјешину гријеха“), правду изједначили са силом, истину са својом вољом. Зато мора доћи дан „велике смјене“. Његошев месијанизам исте је врсте као и Кочићев, само пригушен и утишан, како је једино и могао да говори песник који је цео земаљски живот, људску историју, свој народ и његове непријатеље, себе самог – гледао строгим погледом философа загледаног у вечност и космос.

Хуморни и трагични план егзистенције

У простору Драшковог препреденог, „ћошкастог“ приказа Млетака, Његош отвара други, дубљи и важнији значењски план ове епизоде. На првом, хумористичком нивоу значења, насликано је оно спољашње и неважно, доколица и забава. У дубљем, трагичком слоју значења, налазимо самеравање суочених цивилизацијских поредака на плану универзалних, вечних питања: слободе, правде, морала и човечности. Оно што је на површини изгледало супериорно, овде се показује као ниско и недостојно човека, и обрнуто, оно што је на површини било инфериорно и наивно-смешно, сада се показује као узвишено, здраво и стабилно. Иза институционалног реда, богатства и моћи Венеције/Европе, Његош види морални неред, један клонули, банални свет који је изгубио интерес за све узвишено. Европа, виђена са наличја, личила је Његошу на ону жену о којој говори војвода Драшко кад слика један призор са градских улица Венеције:

*Гледао сам: ѿо два међу собом
 ће уѿрше какву женешину
 шћелесине мршѿе и лијене,*

⁵⁴ Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Цетиње - Београд, 1982, 72. Сви наводи из *Горској вијенца* узети су из овог издања.

*йошеїла би йо сїоїїину оках,
йа је носе йроз йрадске улице...*

(1415-1419)

Све важно што је Драшко видео у Млецима стало је у слику ове „женетине“: у том свету „полуђелом од богатства“ нема места за дух јунаштва, части, правде и истине. То је живот у којем се, по његовим мерилима, све срозало, где си или роб или гонилац робова. Они који пристају да „тегле мртву тјелесину“, по мерилима епске етике, нису ништа бољи од оног кога су упртили. Вредности које је Европа усталичила и поставила као опште цивилизацијске захтеве – слободу, правду, људско достојанство – тихо умиру и изокрећу се у своје супротности у тој истој Европи, а чувају се и трају кроз векове у епском херојском кодексу непросвећених балканских горш-така.

У Драшковој епизоди *Горскої вијенца* Његош не заступа само херојски кодекс епског предања властитог народа него и једно виђење живота и човека уопште. *Бранећи еїиичке вредности йримийивних йориїака, Њеїош брани йраво човека да не йрисиїаје на зайварање у йриземно и банално, сийно и неважно, да се бори за узвишеност и свейосїй живоїша.* Човек у себи носи божју лучу, без које је „ка слабо живинче“. Откривајући два лица и два нивоа истине о приказаним световима, Његош слика два плана човековог постојања уопште: тривијално-хуморни, водвиљски, и трагични. „Ситнарије ђецу забављају, / трудностима људи надвладају“ - каже један његов јунак у *Горском вијенцу*. У тој мисли јесте најчвршћа спона дела у целини и Драшкове приче о Млецима. Човек је лик божји на земљи, душа је искра небеска, живот је узвишена тајна. Постојање које се спусти у „ситнарије“ и „ђетињање“, у којем се релативизују и разводне сви морални закони, губи димензију трагичности. Нема трагичног без трансцендентног ослонца, Бога, вере у бесмртност душе. *Њеїошева философија човека морала је да се судари са вредностима цивилизоване Евроїе, као шїїо се и цело њеїово йесниїшїво судара са „духовном сийуацијом савременої чийаоца“*⁵⁵, из чије свести је ишчезла разлика између духовног и телесног, вечног и пролазног.

⁵⁵ Мило Ломпар, *Луча микрокозма и йиїање о души*, у: *Луча микрокозма*, Београд, 2002,13.

Савремени читалац више не види основа да се питање душе повезује са божанским пореклом и да темељ човековог постојања види у тајни душе.

Народ на међи

Увођење опозиције Срби/Балкан-Млечи/Европа у идејну структуру *Горској вијенца* има и своје спољашње покретаче: судбинску преплетеност наше историје са интересима западних држава, вековно прожимање и сударање вера и култура на нашем националном простору – на граници источног и западног хришћанства.

Присуство Млетака на позорници *Горској вијенца* можемо, дакле, схватити као слику присуства Млетачке републике (и других западних сила) у драми дугог робовања балканских народа у тамници турске империје. Све до краја 17. века, када царска Русија улази у концерт великих сила, Срби, притиснути турским јармом, једину наду у избављење могли су полагати у католичке државе Запада. Западне силе су, међутим, православне хришћане Балкана подржавале по мери својих интереса, користећи их као грудобран за устављање и амортизовање турске најезде према Европи. Уз то, заштита је, углавном, директно или посредно, била скопчана са католичким прозелитизмом. Уплив западних сила у ток српске историје посебно је значајан и судбоносан у време тзв. Источног питања, како се у историјској науци означава период слабљења турске моћи (од пораза код Беча 1683. до краја Првог светског рата) и поделе утицаја великих европских сила над територијама империје у распадању.

Зазирање од јачања православног елемента на Балкану постаје све јаче пошто је на историјску сцену ступила Русија: планови о протеривању Турака увек би се сударали са страхом од ширења руског утицаја на Балкану. За западне силе, за Аустрију пре свих, било је прихватљивије да им у суседству буде турски турбан него руска рубашка. У мноштву примера карактеристичан је Кримски рат (1854), када је Русија претрпела тежак пораз од Турака јер су све западне силе, отворено или прикривено, стале на страну Турске.

Утицај Венеције на ток српске историје посебно је велики у јужним и западним деловима нашег историјског простора – Далмацији, Херцеговини и Црној Гори. За време целог трајања турске окупације Балкана Млетачка република, већ и

због географске близине, снажно утиче на ток историјских збивања у Црној Гори. Окружена са свих страна турским поседима, притискана гладним годинама и оскудицом, Црна Гора је била принуђена да се окреће најближој европској држави и да тражи њену помоћ и заштиту. У тој повезаности смењивали су се војни савези против Турака и међусобни војни сукоби. Највеће зло, пак, долазило је отуда што је богата Венеција својом вештом политиком придобијала неке племенске главаре, удаљавајући их од цетињских владика, окренутих Русији. Тако су 1717. године главари Катунске нахије послали у Венецију изасланство под вођством Вукадина Вукотића са циљем да добију световну власт над Црном Гором. Одлуком венецијанског Сената њихов захтев је испуњен, тако што је Црна Гора добила политичку управу у којој је збор главара бирао једног 'гувернадур' као поглавара световне власти. „Тако је створено двојство власти у држави чије је успостављање заустављено на самом почетку.“⁵⁶ Ови гувернадури, туђински плаћеници, смутљивци и лицемери, били су трн у оку цетињским владикама више од сто година, све док Његош 1830. године није протерао последњег, Вукола Радонића, који је недуго потом умро у Котору⁵⁷. Подељеност Црногораца на оне који се клањају туђину и власти која му је покорна и на оне који се вежу за духовну линију коју оличава цетињски манастир, постојала је и пре институције гувернадурства, као што је наставила да живи и после њеног укидања. „Најкраћа историјска дефиниција Црне Горе“ – вели Милорад Екмечић – “јесте вечно гувернадурство“⁵⁸. Ко хоће да види, неће му бити тешко да сенку тог расцепа препозна и над данашњом Црном Гором.

У Млетачкој републици Његош је, као и његови претходници, видео непрестану опасност, отворену или прикривену, за какав- такав мир међу својим немирним племенима. Већ је и то морао бити разлог да је изведе на позорницу, поред

⁵⁶ Милорад Екмечић, *Дујо крејшање између клања и орања – историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд, 2007, 78.

⁵⁷ О томе Његош пише у једном од првих писама које је написао по преузимању управе над Црном Гором, упућеном руском конзулу у Дубровнику Јеремији Гагићу, 20. децембра 1830, *Писма*, Цетиње-Београд, 1982, 13.

⁵⁸ Милорад Екмечић, Исто, 79.

Турака, у делу у којем је, покренут Карађорђевоm буном, славио „извијање искре“ српске и словенске слободе.

Одговор на теорије о инфериорности Словена и православног Истока

Подстицаје за увођење Европе у тематски простор *Горској вијенца* Његош је добијао не само из историјског и политичког контекста у којем се налазила Црна Гора и српски народ уопште него и из укупног културолошког амбијента свог времена. Наиме, западна културна јавност је, у журналистици и у науци, стварала негативну слику о Црногорцима, као и о балканским Словенима уопште. Упоредо са афирмацијом српске народне поезије, која се по лепоти и монументалности идеја пореди са Хомеровим еповима, на Западу се изграђује негативан дискурс о Балкану, словенству и византијској цивилизацији уопште, где се изграђује теорија о инфериорности те цивилизације и потреби да се европска култура заштити од ње.⁵⁹ Прелиставањем Његошеве преписке сазнајемо колико су били јаки притисци на њега да обуздава своја племена у њиховим непрестаним сукобима са Турцима. На те сукобе Европа све чешће гледа као на дивљачко разбојништво, а на Турке као на недужне жртве. Код Његоша често долазе страни емисари да га опомену због тога, а још жешће „пацке“ добија на својим путовањима у Италију и Аустрију. У својим писмима запад-

⁵⁹ Зачетник ових теорија је француски католички философ **Жозеф де Метр** у делу „*Du Pape*“ (1819), који доказује да је разлика између Истока и Запада укоренена у прехришћанском времену и да је грчка философија у себи увек имала клицу сепаратизма, извлачећи тај закључак из чињенице да се делила на различите школе – „херезије“. Тако је грчка религија натопљена трајним духом јеретичности. На Де Метра се надовезују отворено расистичке теорије, каква је, рецимо, она баварског историчара **Јакоба Филипа Фалмерајера** из 1830, у којој доказује да модерни Грци не потичу од античких Хелена него од инфериорних досељених племена – словенских, албанских и влашких. У *Есеју о неједнакости људских раса* (1853) **Артур Гобино** тврди да реч „Србин“ означава припадника ниже расе, коју су прихватили и „обогатили“ новим „доказима“ мађарски историчар **Јозеф Етвеш** и отац модерног хрватског национализма **Анте Старчевић**. Након Првог светског рата ове теорије налазе своју примену у идеологији покрета „**Спасиоци Запада**“ у средњоевропским земљама. (Подаци за ову напомену узети су из текста Милорада Екмечића *Encounter of Civilizations and and Serbian Relations with Europe*, у зборнику: *Европа и Срби*, Историјски институт САНУ, Београд, 1996, 21-33).

ним дипломатама и јавним личностима он упорно, и по свему судећи без много успеха, доказује да Црногорци нису убице а Турци жртве, и да ови последњи никако не заслужују благонаклон став хришћанских земаља.⁶⁰

Био је Његош свестан да његови својеглави брђани нису сведи, да им није страна отимачина и хајдучија, да је и њему самом тешко са њима, али га је дубоко вређала неосетљивост Европе и њено неразумевање суштине ствари – нису у свему томе важни појединачни напади на турске пограничне поседе него вековни отпор поробљивачу, занос слободе у његовим непокорним брдима. О томе јасно говори његова преписка са Николом Томазеом, италијанским писцем и дипломатом, који му 31. марта 1848. шаље писмо-претњу:

„Шире се веома увредљиви гласови на рачун Вашег и словенског имена... Ја не желим поверовати у то, али пљачке и паљења, које су ваши људи починили у пограничном крају, а који нису били одмах и строго кажњени, биће велика брука за Вас, Монсињоре... Немојте веровати да црногорске литице могу сакрити пред светом злочине Ваших земљака. Ти злочини неће остати некажњени... Европа је упрла очи у Вас. Мој глас, слаб али страшан јер је праведан, подићи ће се да освети потлачене и да заслужним прекор жигоше име кривца пред целим светом“.⁶¹

Његошев одговор уследио је 21. априла 1848. Након почет протоколарне учтивости, натопљене горком иронијом („Примио сам ваше писмо од 31. марта, које ме веома удивило...“), следи излив гнева:

„Зла клевета! Бог знаде када ће се име словенско испод њене гадне анатеме ослободити и када ће га зора истине обасјати. Особито, пак, против овога свободнога гнијезда клевета вјечно грми. Је ли крвавије и страшније у свемирској историји од црногорске? Је ли страшније, витешкије и дуже борбе међу неједнакостју јоште свијет видио него што је видио борбу црногорску после паденија царства на Косову? Злоба и

⁶⁰ Као пример може послужити писмо Винћенцу Баларину, 9. јуна 1846, у којем стоји: „Турци су и данас непријатељи христијански како што су били у 14. вијеку, само да могу... Они су све они исти и бесчеловјечни варвари, иако се у лажавој маски пред Европом показују.“ П. П. Његош, *Писма*, Београд-Цетиње, 1982, 143.

⁶¹ П. П. Његош, *Писма*, Исто, 285-286.

клевета све су ово од свијета криле и наопако га представљале из ова четири узрока: прво што смо Славјани, које клетва посвуда гони; друго, што су наши сусједи свагда били непријатељи слободе; треће, паклено сјеме неслоге који је нашем народу више зла учинио но све иноплемене силе и оружје; четврто, што су Црногорци у гдјекојима непристојностима ученици турски, те ураде гдјешто по обичају турскоме.⁶²

Опомене, често врло непријатне, долазе и од заштитнице Русије, од чијих односа са западним силама – несталним и неискреним са обе стране – зависи политика према Турској. Међу сачуваним Његошевим писмима највише је упућених руском конзулу у Дубровнику Јеремији Гагићу, а њихова садржина најчешће је правдање због оптужби о самовољи црногорских племена, као и самог владике. Током целе своје владавине Његош овог непријатног човека доживљава као наметнутог татора чије налоге невољно извршава.

Одјеке негативне слике о Црногорцима и Јужним Словенима у јавном мњењу Европе налазимо и у Драшковој причи о Млечима. На питање сердара Ивана је ли на пријему код принципа било речи о нашим крајевима, Драшко одговара:

*...Зайиша ме за наше сусједе,
за Бошњаке и за Арбанасе:
- Кад ухваише – каже Црногорца,
било жива ал' мртва у руке,
хоће ли ја изјесити, шито ли раде?
(1461-1465)*

На другом месту Драшко говори о томе како на превару довлаче наше људе („Далматинце и храбре Хрвате“) и претварају их у робље на галијама. О односу Млетака према нама Драшков извештај као да говори између редова: ми смо за њих убице, лупежи и канибали, и занимамо их једино као топовско месо у рату и робље на галијама. Од њих се не можемо надати ничему добром.

Слободније говорећи, епизода о Млечима и *Горски вијенац* у целини, могу се читати и као Његошев „одговор“ европском јавном мњењу, које Балкан доживљава као место „о које се цивилизација само очешала“.

⁶² Исто, 162.

Био је то одговор ватреног српског родољуба и славе-нофила, оданог „домаћој светињи“. На више места, у песмама и личној преписци, Његош диже глас против „клањања туђинству“, мислећи при томе на Европу, према којој се и тада окре-тао велики део српске интелигенције. У једном писму Сими Милутиновићу он каже: „Многи су Срби излепшали на лите-ратурно попрште, него готово сви они пребирају туђе после, у туђе олтаре жежу српски тамјан, клањају се и удивљују туђинству, а српско све пренебрежу...“⁶³

У писму кнезу Милошу из августа 1837, оштро напада доситејевски, европски концепт просвете и просветитељства, називајући га „развратом“, „злом на поруганије светиње сло-венске“, „оруђе подсмејанијаја над благочестијем“.⁶⁴ У Његошевим очима Доситеј је један од оних који су „пренебре-гли све српско“ и „клањају се туђинству“ – напуштајући хришћанске и националне вредности.

За Његоша нема просвећености без родољубља, па ни обрнуто. У познатој песми *Поздрав роду* он износи своју „философију родољубља“:

*Ве народност̄ – живоӣ је душевни
ђе је није – без душе киџина...
Родољубље шио је? Елекѣрика,
живоӣ, душа душе блајорodne...
Које срце за својост̄ не ѣуче
залуду се у ѣрса будило,
само шио се мрѣвом крвљу ѣрује.⁶⁵*

У овој песми Његош је, по угледу на свог учитеља С. Милутиновића, сковао реч „својост“. Бити свој значи бити слободан (у корену словенске речи *свобода* јесте реч *сво*), како тврди М. Будимир). Припадање свом народу је прва одредница човекова, жива веза између појединца и народа је оно по чему се човек издиже изнад „скотског мртвила“ и прилази Богу. Не може се бити свој – а то значи слободан, односно човек – а не припадати нечему светом, прочишћеном у вековима, од Бога датом. Човек без родољубља зато је за њега живи леш, „без душе кипина“. Прихватање туђег и занемаривање „својости“ је огрешење о саме основе живота, о божански ред. Родољубље

⁶⁶ Исто, 114.

⁶⁷ Исто, 57-58.

⁶⁵ Петар II Петровић Његош, *Пјесме*, Цетиње - Београд, 1888, 173.

је сама суштина живота, есенција душе („душа душе благородне“).

У епизоди о Млечима проговорио је Србин задојен косовским заносом гусларског етичког кодекса и горљиви славенофил, који је чекао и дозивао дан словенског буђења „из мртвог сна“.

„Твој задатак је велики, њим Европа нови вид добива, он миче гадну љагу са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани жалосни робови и надничари других народах... Рашта смо привикли робовати, рашта своје силе не познавамо. Рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу“ – пише Његош хрватском бану Јосипу Јелачићу 20. децембра 1848, у јеку револуционарних превирања у Аустроугарској, када му се чинило да је дошао дан „за сад или никад.“⁶⁶

Исте године, неком Тршћанину, Словену, пише: „Еј, сиромаси Славјани, шта би Европа без робовах да јој није њих... ја се свагда чудим, а нигда се начудит не могу, како неким људима може постидно ропство толико драго бити. Они су подобни пашчету, јербо се пашче трза да добије свободу, но како исту добије наново к веригама трчи да га свежу.“⁶⁷

Његошево разумевање природе словенске расе и њене вековне понизности пред моћном Европом сасвим је у духу славенофилског покрета који се крајем прве половине 19. века јавља у Русији и целом словенском свету. Идентичну карактерологију Словена наћи ћемо, нешто касније, код највећег славенофилског мислиоца Николаја Данилевског. У суштини те представе јесте један неразумљиви, тајанствени парадокс: упркос многим показатељима властите снаге и витализма, словенски свет носи у себи црту ропске понизности и страха пред Европом.⁶⁸

⁶⁶ Петар II Петровић Његош, *Писма*, Исто, 173.

⁶⁷ Исто, 172.

⁶⁸ У књизи Русија и Европа, у поглављу под насловом „Европејштина – болест руској живојини“, Николај Данилевски каже: „Ми (Руси) слични смо оним кицошима који, желећи да посећују друштво, нису сигурни у светскост својих манира. Стијално се стијарајући да се њихове позе, ћеслови, ход, одећа, погледи, разговори одликују бонитоном и прикладношћу, они, чак и кад су сирейни и кад нису глупи по природи, не моју ништа учинити осим неспирешности и не моју ништа рећи осим глупости. Не догађа ли се што исто и са нашим друштвеним радницима који се непрестано осврћу и прислушкују

Контроверзе Његошевог односа према Европи

Претходна разматрања никако не треба схватити као доказивање неког крутог и слепог Његошевог антиевропејства. Напротив, циљ овог рада је био да покаже да је Његош био слободан дух, чија мисао показује да је услов за прихватање великих вредности западне цивилизације укорененост у своје тло и судбину.

У Драшкову причу о Млецима Његош је сместио контроверзе властитог односа према Европи. О томе сведоче елементарни увиди у идејну структуру *Горској вијенци* као и у познате чињенице из његовог живота, потврђене у личној преписци и дневничким белешкама. С једне стране, он је био следбеник европске културе, уметности и цивилизацијских достигнућа. Европа га је привлачила не само великим песницима, од којих су неки снажно утицали на његово стваралаштво (Данте, Милтон, Гете, Бајрон, Ламартин...), него и својим градитељством, сликарством, научним и просветитељским идејама. Због тога је учио европске језике; у Европи је тражио помоћ за своје државничке послове и лека за своју тешку болест; имао је пријатеље у Трсту, Венецији, Бечу... С друге стране, Европа га је плашила и одбијала: у њој је видео нешто опасно за саме основе живота. Био је то поглед ватреног српског родољуба, Славјанина и православног хришћанина, али и уопште, мислиоца, наднетог над тајну човека и постојања.

(Дани Његишеви 2010/2011, Никшић, 2011, стр. 66- 78)

иша ће рећи Европа... Ми смо подили Европу до чина врховној судије о вредности наших постојања". (Николај Ј. Данилевски, Русија и Европа, Београд, 2007, 228, превод: Павле Д. Ивић).

Handwritten text at the top left of the page, possibly a title or address, including the words "Kings" and "London".

Handwritten text on the left side of the page, possibly a name or address, including the words "Kings" and "London".

Handwritten signature or initials, possibly "P.R. King", located in the lower right quadrant of the portrait.

Handwritten text at the bottom of the page, including the words "Kings" and "London", possibly a name or address.

ЈЕЗИК ЊЕГОШЕВ

ЈЕЗИК ЊЕГОШЕВ

Исидора СЕКУЛИЋ:
ЈЕЗИК ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Данило ВУШОВИЋ:
ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊА
ЊЕГОШЕВОГ ЈЕЗИКА (одломци)

Данило ВУШОВИЋ:
ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊА
ЊЕГОШЕВОГ ЈЕЗИКА (одломци)

Исидора СЕКУЛИЋ

ЈЕЗИК ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Без сумње, главна вредност Његошева *Горској Вијенца* лежи у поезији и мислености тога дела. Велики део чари, међутим, долази и од језика. Каквог језика? Не само језгровитог и сликовитог – ти квалитети зависе колико од самог језика, толико од творачке моћи оног који се њим служи – него језика који је наречје, језика који је израз једног посебног живота у општем животу нашега народа, језика који је узео и елементе архаичне, и елементе црквених језичких облика. Чудно делује на читаоца језик *Горској Вијенца*. Нешто као језик старине, мудрости, историјске тајанствености – неких даљина које су наше, а које не знамо довољно; а уједно као јединствен и никада више недостигнут израз за поезију меланхолије и песимизма. Читајући стихове *Горској Вијенца*, човеку је, с једне стране, као да чита предање, свету књигу, а с друге стране као да је то најбоља наша „пјесна са сузама“. Обичне истине звуче у Његошеву језику као оракул, као неприкосновеност. Обичан песимистички уздах је таман и тежак као облак пун дажда. И све то не само кад се израз прочита у спеву, где му спев сам даје особиту снагу, него и кад се извади из текста, и чита или каже као независна изрека. Не ради се ту само о слици и поређењу, него се ради о сакривеном и битном: о животу покрајине једне, и племена једног, који су, негде и некада, родили тај израз, који су из своје индивидуалне душе именовали ствар, осећај или ситуацију. Јер, не јауче се, и не шали се, и не љуби се на исти начин у Црној Гори и Шумадији, у Босни и у Војводини. У разним крајевима се из разних мука, опсервација и сласти рађају изрази за неко констатовање. Посебна горчина и патос се осећају из израза: „Не требају царство нељудима“. Један слог ако се измени, има се нова модулација израза, стила,

па и значења. Језик је можда финији од музике. У музици је пола тона најмања разлика, у језику је довољан један акценат да, рецимо, индиферентност промени у сету.

Хтели бисмо рећи да у нашим наречјима и локализми-ма, чак и архаизмима, има моћи и лепоте и снаге. И хтели бисмо рећи да човек за наречја и старинске обрте није неосетљив, сем ако их нарочито пориче. Наречја би се морала боље познавати и волети; она би морала много давати оном језику који је успео да постане књижевни језик. Јер имају шта дати. На своме „наречју“ успео је владика Раде да испева најбољи велики спев који имамо до данас. Наречје се показало достојно највише књижевности. Не само као адекватан израз за један локални историјски догађај, него као завидан израз најсублимнијих поетских мисли и расположења. Народне песме су наречје; *Вук Дојчевић* је наречје; *Горски Вијенац* је наречје. Дакле златне књиге наше поезије наречје су, и, што је главно, наречје остају.

Из покрајинских говора би се морало интензивно црпсти. Не простим узимањем речи и обрта, него понирањем у живот тих наречја, која су још жива, и живеће, и бити не једном од наших песника матерњи језик, и, што је за поезију можда још важније, језик завичаја. Нека влада језик који је успео да овлада, али нека се у њ лије из свега онога што би, у другом случају, било такође достојно да влада. Многи наши писци, чији је језик језик покрајина, сувише, и навлаш га заборављају, не баве се језичким проблемима, чине неправду и своме и општем књижевном језику.

Шта је тосканско наречје, талијански књижевни језик? Није то један диалект који је из политичких, практичних или естетичких разлога потиснуо друге. То је једно море у које се највише улило, и још улива. Тоскански, то је и латински, и провансалски, и разноврсно талијански. Некада, у 13. и 14. веку, талијански су песници терали моду да пишу у та три језика одједаред, сваки ред песме друкчији. И Данте има такву поему. То је било бизарно. Али је долазило из доброг инстинкта. Узимати све своје и сродно, сливати и ближити, стварати из свега кроз шта је, сукцесивно, народни геније пролазио. То је обогатило талијански језик, то одржава везу између језика којим се пише, и оних којима се писало. Модерни талијански песници употребљају речи и обрте каквима се служио Данте,

Кавалканти, и други. И то нису архаизми. То је, кажу они, богатство талијанског језика, и талијанског генија. И тако и јесте. Језик сам по себи може да буде инспирација, да он храни дух, као што дух храни њега.

Наш књижевни језик је прилично стао, јер га одвише искључиво хране они који се књигама хране, и јер је немаран за оно што крију покрајински говори и класична наша литература. Ко чита *Горски Вијенац* и *Вука Дојчевића*? А Дантеова *Комедија* је раскомадана и прикуцана по зидовима кућа, црква и мостова, и цитира се сваки дан од јутра до мрака, и стари изрази су свима познати, и нису стари. Богата и дивна наша наречја остају наречја, а књижевни језик нам је штур. Кад дође до превођења са страних језика, онда је човеку језа од сиромаштва. Пет шест разних глагола преводе се све једним глаголом. Глагол *осећаиџи* и именица *осећање* постали су већ мучни. И не само они. Тако је и кад се ради о обичним и најобичнијим конкретностима. Ћовани Пасколи, кад је писао своју дивну песму *La picozza*,¹ бирао је између хрпе назива разних диалеката, и узео онај који му је по звуку, по облику, по пореклу, по историји оних који су га створили, најбоље приличио. Тако се може разумети раскош у језику Данунциа. Из свих наречја се црпе а кад је нешто згодно унесено у књижевни језик, престало је бити наречје, престало је бити и архаизам, па ма како архаично било само по себи.

Читајући *Горски Вијенац*, човек се диви свему, и завиди језику поред свих замерака које му се чине. Сад је можда најзгодније време да се наш књижевни језик отвори и рашири. Сад, кад су уједињене, и у контакту, све покрајине, све историје и прошлости, сав фолклор, сва језичка блага.

(Српски књижевни гласник, *Њеџошева сјоменица*, 1925, Фототипско издање, Октоих, Подгорица, 1999, стр. 540 - 542)

Данило ВУШОВИЋ

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊА ЊЕГОШЕВОГ ЈЕЗИКА

(одломци)

УВОД

Његошева су дела већином писана народним језиком, и то оним дијалектом каквим се говори у Црној Гори. Најкарактеристичнија су у том правцу, поред његових песама испеваних „на народну“, његова два најбоља дела *Горски вијенац* и *Шћейан Мали*. У тим делима обично увек налазимо – и у фонетици и у морфологији, и у синтакси – особине црногорских дијалеката.* Извесни туђи елементи које налазимо у тим делима, поглавито турски и талијански, обични су и у говорима у Црној Гори. Али у делима Његошевим често налазимо и русизме. Његош је као свештено лице (а знао је добро и руски језик¹) уносио у своја дела црквене односно руске речи, нарочито при изношењу својих филозофских погледа. Отуда је и разумљиво што највише руског (црквеног) елемента налазимо у његову религиозно-филозофском спеву „Луча микрокозма“ и још неким омањим мисаоним песама („Мисао“, „Филозоф, астроном и поета“ и др.).

Његош је много читао и наше песнике свога доба, нарочито С. Милутиновића и Л. Мушицког. Мушицког је нарочито волео па је под његовим утицајем написао и неколико ода. Утицај се његов опажа и на језику у неким ранијим Његошевим песамама, нарочито у „Слободијади“. Честа употреба у том делу гломазних придевских сложеница (*вјенценосне* главе, *вјешњобојни* Црногорци и др.) и других ненародних кованица дошла је само утицајем књижевног језика Л. Мушицког. Интересантно је да је на Његоша утицај његова учитеља С. Милутиновића у дикцији и језику неосетан², иако знамо да је идејно на њега много утицао. С обзиром на поменуте чињенице, ја

¹ Поред рускога Његош је добро знао талијански и француски језик.

² Дикција је у поезији Милутиновића врло заплетена и неразумљива, а језик је често ради стиха сакаћен.

сам и покушао у овом раду да изнесем само најважније црте Његошева језика и да их по могућству осветлим и с гледишта црногорских дијалеката,

Издање Његошевих дела. Његошева су дела појединачно више пута издавана (сам „Горски вијенац“ доживео је досад на српскохрватском језику двадесет девет издања). Но, целокупна Његошева дела издата су први пут 1926-1927. год. у две књиге, у редакцији М. Решетара. У првој се књизи налазе три најбоља Његошева дела: „Горски вијенац“, „Луча микрокозма“, и „Шћепан Мали“. Издавач је, наравно, своје издање приредио по првим издањима поменутих дела.

1. *Горски вијенац* је први пут издат старом ортографијом у Бечу 1847. године од самог Његоша. Издање је доста добро. Ситније правописне грешке и интерпункцију, која је код Његоша у свим делима врло слаба, Решетар је у свом издању исправио. Али ја се не бих увек сложио с Решетаром у транскрипцији појединих облика. Писање Његошево *ог ка'* (м. откако) у примерима:

Ог ка' нешто међу собом главе (стих 472),

Ог ка' паћи вјеру прихватисмо (ст. 880) и сл.,

Решетар транскрибује са *оѝка'* (м. *оѝка*), мислећи да је то место облика *оѝкаг* (он то изрично и каже у свом предговору „Горског вијенца“, в. издање IX, стр. 47³). -----

Напоменућу да није требало ни у облик *саѝрешења* (ст. 198) уносити замену *ѝ са је*, већ га тако оставити, као што је и учињено са облицима: *ѝреѝоретѝи* (1281), *ѝреѝника* (807), *ѝреѝове* (807) и др.

2. И *Луча микрокозма*, написана 1845. г. а издата у Београду исте године од Љ. Ненадовића, унесена је у ово издање без већих исправака. Наравно да је стари начин писања (*ѝобожношћу; яросћу, млечніехъ* и сл.) доведен на садањи правопис. Ипак ћу напоменути да је требало облике од глагола *ѝрећи*: *ѝрећем* (стр. 15 bis), *ѝреће* (79) тако оставити, пошто се у црногорским дијалектима тако обично изговарају, а не писати их: *ѝр'јећем, ѝр'јеће*.

³ Овај облик Решетар тако транскрибује у свим Његошевим делима. Исп. у „Шћепану“: Не би никад *оѝка'* људи памте (2,648) у „Мањим песмама“: *Оѝка'* Петар собом се закраљи, стр. 8, и сл.

Није требало у стиху: сви ледови два *iproтивне* пола (стр. 56) облик *iproтивне* замењивати обликом *iproтивна*, пошто таквог слагања придевских речи уз бројеве има Његош доста често. Излишно је било и у стиху: *ipреск* ће његов испитат ужасни (стр. 60), руски облик *ipреск* замењивати нашим *ipр'јесак* и тако створити неправилан стих (једанаестерац) поред осталих правилних. Његош има и иначе у „Лучи“ много руских речи, па није требало ни овај облик исправљати.

3. *Шћепан Мали* је написан 1847. год., а издао га је први пут А. Стојковић у Трсту 1851. г. (али је штампан у Загребу). Ово је једино Његошево дело које је за његова живота (али без његова допуштења) штампано Вуковом ортографијом⁴. Издање је Стојковићево доста слабо. Грешака у правопису и језику има пуно, а да ли су све биле и у рукопису Његошеву, то не знамо, пошто нам аутограф „Шћепана“ није сачуван.

а) Велика је недоследност у писању великих слова. Поред писања великим словом: *Срби, Србу, Руси*, налазимо и *њемче, шурци, шураках* (али и *Турци*). И придеви су од ових именица писани већином великим словом: *Русински, Русинскијем, Руски, Србски, Црнојорски, Турски* (поред обичнијих примера *шурски*). Великим су словом обично писане и заједничке именице као: *Цар, Царица, Султан, Паша, Владика, Пајтрика, Пајтријарх, Сердар* и др. Тако налазимо великим писменом написане и неке придеве уз заједничке именице: *Велика Царица, Царској глави, Царској кући, Божју вољу* и др. Све је ове и овакве неједнакости Решетар у свом издању удесио према данашњем начину писања. Вероватно је написано грешком: *Лазином* м. *лазином* у стиху: Ту *Лазином* непрегледном на све стране Турчин паде (1,387).

б) У Стојковићево издању „Шћепана Малог“ налазимо транскрибоване речи: *Нјејуш* (у лицима), *Силјеш* (1,679), *нјеном* (3,19). Сигурно је да је Његош у рукопису за *њ* односно *љ* писао *нил* испред *џ* што је и навело издавача да погрешно транскрибује поменуте речи. Решетар је у свом издању наве-

⁴ Вредно је овде напоменути да је Његош штампао 1834. год. „*Пусишњака цетињској* „ и „*Лијек јаросиш шурске* „ старом ортографијом, али без *џ* и *љ*. Вероватно да је то учинио из пажње према Вуку, који је био његов гост на Цетињу 1833. год. Исп. к томе чланак П. Поповића „Млади Његош“ (Из Књижевности III, стр. 92).

дене облике исправио, али је задржао облик *Н'јемче* (Добро *Н'јемче*, сјутра ћемо видјет 1,281), иако би било исправније *Њемче*, како се и у дијалекту чује.

Није требало ни облике: *ѿосље*, *најѿосље* исправљати у: *ѿосл'је*, *најѿосл'је*, већ или их тако оставити (јер се често тако и чују) или их исправити како се најчешће изговарају: *ѿошље*, *најѿошље*.

в) Поред наведених и других ситних исправака, Решетар је каткада исправљао и текст „Шћепана Малог“. Ја мислим да је у том понекад грешио: Тако у стиховима:

За свијей̄ га нико већ иначе

Зват не смије до Шћепане Мали (3,318), где дијалекатски израз *за свијей̄* значи: *ниѿошѿо*, *ни ѿо коју цену* и сл., Решетар је изменио у: *на свијей̄...* и тиме наведеним стиховима дао сасвим друго значење.

У стиху: *Кунем ви се паћи вјером турском* (5,85), није требало замењивати заменички облик *ви* (вам) обликом *ѿи*, јер Мехмет-паша то говори свима што су на окупу, а не само једном лицу. У стиховима:

Књаз би њега смио изгубити,

Затворит га не *смје* у тамницу (4,907-8), аористски облик *смје* у Решетаровом је издању без потребе означен обликом *см'је* као презент.

У стиховима:

Брат рођени брата трудно

Моѿа наћи и познати,

Које чудо бјеше чудно

Ту љешина наслагати' –

аористски облик *моѿа* означен је као облик прошастог придева мога (*моѿао*), тј. узет је перфекат место аориста.

Погрешан стих Стојковићева издања: „*У ѿресѿолу лавру* Немањића“, који према Решетаровој исправци гласи: „*У ѿресѿолу лавре* Немањића“ (3,40), логичније је исправљен у издању Српске књиж. задруге: „*У ѿресѿону лавру* Немањића“.⁵

⁵ Ваља овде напоменути да је од свих досадањих издања „Шћепана Малог“ издање Срп. књиж. задруге најбоље и најкритичније рађено. Многе од грешака које овде наводим тамо нећемо наћи.

Овде ћу навести неколико случајева из „Шћепана Малог“, које је, по мом мишљењу, било потребно исправити и дати им логичније значење. Тако у стиховима:

Но вежите неслик с неприликом
(тј. Шћепана и царску круну)

Грдну главу на труп нејакашни;

Да ли *на нас* неће посрнути (1,101-3) – очигледно је да у последњем стиху место израза *на нас* треба да стоји *на нос*, јер иначе нема смисла. Напоменућу да је Његош чешће употребљавао такав израз, нпр.: Но је грдно *на нос* посрнуо (4,235); Да се *на нос* у море побију (2,525) и сл.

Требало је уклонити и нелогичност у стиховима:

Докле живи све сѣтариј' млађеѣа

Више главе држи и поштује

Обичај је такав у свијету (4,908-10).

У *Годишњици Н. Чујића I* Св. Вуловић је то изменио према логичном смислу: „Докле живи све *сѣтаријеѣ млађи*“ а према тој измени и Задругино издање.

У стиховима:

Узвијали Турци и Млечићи,

Облаче се са свакоје стране,

Узјарила браћа православна

Около нас на четири стране (1,28-31)

потпуно је јасно да је требало облик *облаче се* исправити у *облачи се* (у фигуративном значењу: прети опасност).

У стиху: *Нисам* знао нити марим знати (2,775), требало је *нисам* раздвојити у *ни сам*, тј. *ниѣи сам...* Слична је грешка учињена и у стиховима:

Еѣо каже, честити валису,

Што је ваша вјера наопака (2,810),

где место *еѣо* треба да стоји: *е ѣо*, тј.: *баи ѣо* (тако је и у Задругином издању). У стиховима:

И *Ликова* кулу Раша

Хоће Турчин да обара

(3,707 - Решетарово издање),

требало је да место облика *Ликова* стоји *Иликова*, јер је Раша био Иликов, а не Ликов (а погрешком је у првом издању штампано: *Иликова*). У Кучима и данас постоји породица Иликовићи. В. Спом. С. К. XI (исп. белешке СКЗ 65, стр. 61).

У другој књизи Његошевих дела изашла је *Слободијага* и остале мање песме Његошеве.

4. *Слободијага* је написана 1835. год., а прво је њено издање изашло у Земуну 1854. г., које је приредио Љ. П. Ненадовић по рукопису који је добио од Његоша. Ваља овде напоменути да постоји и један рукописни примерак *Слободијаге* у Петроградској публичној библиотеци, који је написао Вук Врчевић. П. Лавров је (в. Петрџ II Петровић Нџгошъ, Москва 1887. г., стр. 236-41) упоредио тај рукопис са панчевачким издањем „Слободијаде“ (а не с издањем Ненадовића, како каже Решетар. Исп. предговор Његошевих дела, књ. II) и нашао је неколико разлика у тексту.

Решетар је за своје издање, поред Ненадовићева издања, имао при руци и поменути опис Лаврова и њиме се послужио.

Сматрајући да је бољи и аутентичнији рукописни текст, унео је у своје издање скоро све оне разлике што их је Лавров изнео.⁶ Тих разлика има више и Решетар их је све навео испод текста у свом издању. Међутим, ја бих на више места оставио варијанту издања Ненадовића као бољу и логичнију.⁷ Да бих то показао, навешћу овде само неколика примера. Тако у стиховима (Решетарова издања):

У њих (у кола) с крилма коње преже,

Да наредно сјест му буде,

У војена *мучна* кола (стр. 13) –

код Ненадовића стоји место *мучна* облик *лучна* (тј. сјајна) што је боље и логичније. И у стиховима:

Јаук мајке, плач ђетета,

Глас *ѿогаге* Црногорцма,

Да их Турци преварише (стр. 46) – место обли-

ка *ѿогаге* логичнија је Ненадовићева варијанта: *гоѿаге*.

⁶ Напоменули смо, међутим, да тај рукопис није аутограф Његошев, већ препис Врчевићев, где је могао сам преписивач исправљати текст, и где су, како каже Лавров, често испуштани поједини стихови, које је Његош доцније допуњавао и исправљао.

⁷ Ваља напоменути да је ипак и Решетар узео на неколико места варијанту Ненадовићева издања: на *војницима* (Лавров: на *војницим*) стр. 70, *вама* (Л. *нама*) стр. 37, *храбра војско* (П. *војска*) стр. 37, *исламизма* (П. *исманизма*) стр. 29.

Решетар је исправио и многе ситније грешке које се налазе у издању Ненадовића (а којих у опису Лаврова нема). Ту су најчешће облици са погрешном заменом ђ вокалом е (м. је), нпр.: *одрешиџе* (стр. 4), *џребиџ* (5), *исџребљаџе* (5), *исџребљају* (7), *исџреби* (16), *расџрезнила* (16), *џрекомерну* (27), *увредила* (51), *сџрела* (7,8), *свеџлосџ* (80), *колону* (172) и др. Но, међутим, облике: *џреваром* (32), *џревари* (40), *џређе* (30,31), *излеђу* (50), *џролеђу* (50) није требало ни исправљати (у *џрјеваром* и сл.), пошто се тако у Црној Гори често и чују.

Код Решетара налазимо и неколико примера погрешне и непотребне исправке текста. Тако у стиховима (у Ненадовићеву издању):

Друге војске ками ледни
С тога боја крвавога
Тад утече и спасе се (стр. 76) –

где је дијалекатски израз *ками ледни*, са значењем *врло мало* и сл., код Решетара замењен са: *кам иједни*, што слабо има смисла.

У стиховима:

Чадорове и хатове
С *барјаџима* поклонише (стр. 93),

правиан облик *с барјаџима* Решетар је заменио обликом *са барјаџима*...

У стиховима:

О богиње пјеснопјења..
Сјајну зраку барем малу
У мој ума храм претавни
Отправите и *бјесниџе* (стр. 177) –

облик *бјесниџе* стоји дијалекатски м. *бљесниџе* (тј. блесните) и Решетар га је погрешно схватио и означио са *б' јесниџе*.

У стиховима:

Него *умне наше силе*
С пријеваром окренимо (стр. 36) –

није било потребно место „*умне наше силе*“ стављати „*умне мисли наше*“.

Не могу се, најзад, ни с тим сложити да у стиховима:

Постељом им бјеше *слаџко*
Њежна трава и цвијеђе (стр. 24) –

облик *слајко* стоји грешком место *слајком*, већ ту имамо мало необичнији ред речи (што је чешће код Његоша), а облик *слајко* (иако удаљен) атрибут је именици *цвијеће*.

5. У другу књигу Његошевих дела, поред Његошевих мањих песама, које су покупљене из разних наших старих часописа и листова („Шумадинке“, „Босанске виле“, „Гласа Црногорца“ и др.), ушле су и његове мање збирке песама: *Пустинњак цетински*, *Лијек јаросџи шурске*, обадве штампане на Цетињу 1834. год., и *Кула Ђуришића и Чардак Алексића*, први пут издата у Бечу 1850. год. У ову је књигу ушло и пет песама које је Његош испевао на народну још у раној својој младости.⁸

Те је песме објавио С. Милутиновић у *Пјеванији* (с напоменом да су Његошеве) одакле су и узете.⁹ Јасно је да је у тим песмама Милутиновић исправљао Његошев језик. Тако налазимо речи: *онди*, *ончас*, *лаино*, *јомишли* и др., којих код Његоша иначе нема, а које налазимо често у неким делима С. Милутиновића (исп. то у *Дики црнојорској*).

6. Његош је издао и збирку народних песама под насловом *Ојледало српско* (Београд, 1845. год.). Већ сам напоменуо да се у овој збирци налази и једна Његошева песма (*Бој на Мартиниће*) која је пре била изашла у Милутиновићевој *Пјеванији*. Неки сматрају (Св. Вуловић, Медаковић и др.) да у *Ојледалу српском* има више песама које је сам Његош испевао. Лавров у свом делу о Његошу (в. стр. 288-289), бавећи се тим питањем, закључује по неким стиховима да би могле бити Његошеве и песме под бројем: 4, 5, 8, 19, 24, 54 и 57, или, ако су „у основи својој народне“, Његош их је ипак прерадио на своју руку (стр. 293).¹⁰ И за мене је потпуно јасно да извесно

⁸ Мање песме Његошеве штампала је први пут Срп. књиж. задруга 1912. год. у 141. књизи свога издања под насловом *Мање песме*. И у овом је издању (како се то каже и у предговору) задржан исти ред песама, само је на крају додато и нешто мало прозе Његошеве (*Жиџије Мрђана Несрејинковића* и *Сан на Божић*) и неколико песама за које неки мисле да су владичине.

⁹ Једну од тих песама („Бој на Мартиниће“) издао је Његош у *Ојледалу српском* (Београд, 1845. стр. 433-436).

¹⁰ Решетар („Мање песме“ предгов. стр. XIV) сматра даје тешко закључити „које су међу овим пјесмама владичине (ако их има!) јер знамо, како је он вјешто умно да погоди тон црногорскијех народнијех пјесмама и његова времена.“

„мајсторисање“ у неким песмама и поједине језичке црте (исп. русизме: *совјетї, оїтчестїво* и сл., п. 31) може бити само Његошево, а не народно.

Преписка Његошева изашла је у *Њеѓошевој сїоменици* (Цетиње, 1926. год.). Ваља напоменути да нису ту означена она писма која је Његош писао својом руком (јер је многа писао и његов секретар), што је свакако требало учинити. (...)

ВОКАЛИ

1. *Глас ǃ*. Добро је познато да у јужном дијалекту постоји већа сложеност гласовних односа који су створени различитим заменама старог гласа ǃ у различитим положајима речи. Овде ћу, у овом одељку, навести све иоле карактеристичније случајеве у том правцу, а о вези кратког ǃ са појединим сугласницима и њиховим изменама рећи ћу нешто у одељку о сугласницима.

Пре свега ћу навести неколико случајева где имамо (као и у црн. н. песмама) дуљење кратког ǃ, тј. место једносложног *је* узето је двосложно *ије*, што није особина народног говора у Црној Гори. Ваља напоменути да су обично случајеви тог дуљења иза лабијала *в* и *б*. Тако имамо у облицима глагола *видеїш*:

У њих данас овдје *видијесмо*. В 113,
 Кад међу се цара *видијесмо*. Ш (1) 318,
 На наша ћеш дјела *видијеїш*. Ш (1) 322,
 Би сад дјеца могла *видијеїш*. Ш (4) 904,
 На скоро ће Турци *видијеїш*. Ш (5) 284,
 Колико смо јада *видијели*. Ш (1) 644;

у другим речима:

Скупи мрачну *завијесу*. С 106,
Побијега одержана. С 28,
 Многобројне *їобијега*. С 71.¹¹

2. У неким речима и у црногорском дијалекту може бити двојака замена ǃ: *је* или *ије*. Наравно да таквих дублета има и код Његоша: *сњежна* В 1868, МП 186 и: *снијежан* МП 130,

¹¹ У неким босанским дијалектима може се чути дуљење кратког у сличним примерима, али код Његоша то имамо, несумњиво, стиха ради.

снијежном L 18, *огсјече* Ш (1) 435 и: *огсијече* O 250, *ођело* C 112 и: *одијело* C 57. То исто имамо и код прилога за време на -лѣ-: *ѵосље* Ш (3) 62, *најѵосље* Ш (2) 268, Ш (3) 302 и: *ѵослије* B 2386, *ѵослијег* B 1661, *најѵослијег* Ш (3) 274, C 55 и сл.

3. Двојака замена ђ може бити и у префиску прѣ-. Поред примера са -ије-: *ѵријекрси* B 2439, *ѵријекором* B 1052, *ѵријеваром* C 36, *ѵријеварни* МП 34, *ѵријеђи* МП 17, *ѵријеђоше* O 93, *ѵријешао* O 71 и др., имамо их и са -је- (односно *e* иза *p*): *ѵреварне* Л 6, *ѵређем* Л 15, *ѵређе* Л 79.

Разумљиво је да се употреба оваквих (дужих или краћих) облика подешава према потреби метра.

4. Кратко ђ у положају иза гласа *p* обично даје *e*, нпр.: *саѵрешење* B 119, *ѵрешника* B 807, *крејосѵи* МП 5, *крејосѵ* C 99, *зазреѵ* Ш (5) 435, *изѵоре* B 2785, и др. Али често налазимо и примјере са -је-: *изѵорјесмо* B 2604, *изѵорјеше* Ш (3) 722, C 73, *изѵорјей* МП 4, *ѵреѵорјей* МП 3, *изѵорје* C 47, *саѵорје* МП 217, *сѵарјешине* C 138, *сѵарјешинсѵиво* C 25, *ѵорје* МП 20, *ѵоѵрјешку* Л 57, *Корјенићах* МП 82, *Корјенића* МП 83, *Корјенићима* C 87, *свирјейосѵи* Л 55. Пошто се скоро у свим горњим примерима не налази *је* у истом слогу са гласом *p*, већ у наредном, то се тамо лако могло оно и задржати; с друге стране ти се примери и подржавају од сродних речи са заменом дугог ђ.

5. Кад се ђ налазило испред *o* или *j* (или *ђ* и *љ* у којима се *j* садржи), онда је оно, као што је познато, у јужном дијалекту прелазило у *и*, пошто се у тим случајевима редуцирала, односно претворила у *j*, отворенија његова дифтоншка компонента. Примера за то има доста: *ѵио* B 1543, *ѵио* Ш (1) 226, *ио* B 2431, *смије* се Ш (1) 127, 128; *зайѵијеђи* Сп 53, *ѵриђе* B 2243, 543, Ш (1) 22, Ш (2) 39, C 59, *најѵриђе* B 2587, *ѵоѵриђе* Ш (2) 11. Напоменућу да је у последњим речима обична замена ђ и са -је- (-ије-): *зайѵијеђено је* Сп 121, *ѵређе* B 653, Ш (4) 320, 344 и сл.

И у другим случајевима има каткад одступања, нарочито у прошастом придеву м. рода, што је, несумњиво, дошло утицајем обл. жен. рода, нпр.: *жељео* Ш предг., Л 47, 49, C 164, *сјео* C 107, *смијео* Ш (1) 240, *разумјео* Сп 121. Необичнији су примери: *бјељеѵ* B 1101, *засјејана* Л1 73, *смјејуђ* МП 122, *смјеј* (то казати) МП 195, *смјеј се* (појавити) МП 192.

б. У јужном се дијалекту може наћи извештан број речи у којима је *љ* замењено вокалом *е*. И у Његошевим делима има више таквих случајева који каткада могу бити и књишког порекла. Забележио сам неколико примера.

а) *леб* О 157, *леба* В 1667 (врло често у Ц. Г.), *целива* В 2680, *целивамо* С 89, *целивају* Ш (1) 572, *цесарову* С 49, *ушецишије* О 493 (1мб), *разлежу се* В 281, *иолећу* С 51, *излећу* С 51, *шело*¹² МП 163, *бјелеју* Ш (1) 423 (и *бјељеју* В 1101, МП 17), *свейшлосѝ* Ј1 27;

б) код прилога за место на -дљ: *овде* В 615, 1253, 1494, 2541, Ш (3) 83, Л 27 (bis), *овден* О 178, *овдена* Ш (2) 702, *одавде* Л 27 (3 пут), *онде* В 613, Л 29, *ондена* В 1359, Ш (3) 346 (али је већином: *овђе* В 113, *овдјена* Ш (2) 723, *неїђе* В 1715, *овдје* Л 4, *овђен* С 31, *ниїђе* Ш (2) 440 итд.).

Исто је тако *е* (од *љ*) било и у прилошким облицима: *свуг* В 1537, 1358, *шиѝоѝог* В 1511, 2242, *ђеѝог* С 138 и сл., које је, пошто је схваћено као покретни вокал, могло и отпасти. Али су ипак чешћи облици: *ђе ѝође* С 13, *куђе* О 175, *свуђе* С 182; *ђеѝођ* В 1335, *ко ѝођ* В 669, *шиѝоѝђ* В 870, С 44 и сл.

в) Вероватно под утицајем одречне речце *не* имамо увек примере: *неки*, *нешиѝо*, *неколико* и сл. Облици пак: *њешѝо* МП 184, *њеки* Сп 156, *њеколико* Сп 71, 83, усамљени су, те иако се понегде говоре у Ц. Гори (у Црмници), ипак сумњам да су црта Његошева језика.

7. *Најомена*. Напоменућу овде да у облицима: *живиѝи* Л 74, Сп 116, *хоѝиѝ* Сп 131, *засврбили* В 819, вокал *и* није добивен фонетски од *љ*, већ морфолошки, вероватно према парт. м. рода на -о (*живио*, *хоѝио* -*хиѝио* и сл.).

8. У понеким случајевима налазимо и секундарну замену *љ* (-*је*- *-ије*-). То долази обично по аналогiji. Тако имамо примере: *ѝросвјеѝиѝење* С 2, *ѝросвјеѝиѝења* МП 94, вероватно према примеру *свјеѝлосѝ* и сл. Кореново дуго *и* у примеру *ѝокријева* Л 8, могло је доћи према облицима: *сијева*, *лијева* и сл.

¹² Многи од тих примера могли би бити, услед рђавог издања, и ортографске грешке. Ја бих рекао да то имамо у прим: *стрела* С 7, *дрема* С 52, *стрелом* МП 107, *одрешите* С 4, *време* В 22, *Л* 30, 31, *грех* Ш (1) 536, *млеком* В. 637, *слепом* Ш (1) 848, *колевка* Л 4, *првенцима* Ш (1) 366 и др.

9. Познато је да се у јужном дијалекту често замењује именички суфикс *-ир* суфиксом *-ијер* (*йушијер*, *водијер*, *косијер*, *инцилијер* и сл.), вероватно, под утицајем именица талијанског језика на *-иере* (*candellere* и сл.). Такав би код Његоша био само пример *йалијера* Сп 59,114, иначе је увек: *йушир* В 2617, *официри* С 191, (и *официри* С 191), *инжинира* Сп 51.

10. *Друји вокали*. О осталим вокалима код Његоша немам шта нарочито рећи. Напоменућу то да се може наћи већи број речи у којима су полугласници **Ѣ** и **Ь** замењени вокалом *e* односно волаком *o*. Иако се по каткад чује и у дијалекту (*воздух*, *восийийийи* и сл.), несумњиво је да их је Његош непосредно узео из црквеног (руског) језика. Сетимо се овде да је Вук у таквим случајевима увек замењивао поменуте гласове вокалом *a* и тиме је те речи прилагођавао духу фонетике српског језика (исп. *йачка* м. точка и сл.). Да наведем неколико таквих речи:

а) са *e*: *чесӣ* В 2317 (и *часӣ* С 60, 63), *чесӣно* В 2333, *нечесӣива* Л 70, *бесконечне* С 160, *ошечесӣво* С 6 и *ошачасӣво* С 1, МП 101), *величесӣво* Л 24 и др.;

б) са *o*: *йочка* Л 8, *љубов* С 118, 161 (и *љубав* Ј138), - нарочито у преф. *сь-*: *сосӣав* В 2501, *собрайски* Ш (4) 19, *созда* МП 46, *совриенсӣво* Л 26, *сойуӣници* Л70, *сочињава* Л 3. 20, *сочинила* Л 25 (и *сачиниле* Ш (5) 51) итд.; у преф. *въ-*: *воздух* Л 25, 28, С 131, *воздухом* Ш (4) 28, *воздушна* Л 39, *воздушном* МП 45, *воскрсење* В 2351, *воскреснуо* Л43, *вообразих* Л 26, *воображеније* Л 21 итд. Али има примера и са *a*: *ваисӣину* В 2448, *васкрснула* В 2352, *васкрсне* МП 186.

11. *Найомена*. У примерима: *соӣијем* С 157, *со ӣим* С 57, вокал *o* добивен је из примера као *с оволико* и сл., пошто је схваћено као да припада предлогу.

12. Из црквеног језика биће узете и речи у којима стари назал иза непчаника *ч* прелази у *a*: *начала* Л 47, *началниче* С 122, *началнике* О 163. Ови се облици могу чути и у обичном говору.

13. *Нейосӣојаносӣ* и *йокреӣносӣ* вокала. Познато је да вишесложне речи обично задржавају непостојаност вокала *a*. Примери су тако обични да их не треба наводити. Овде ћу само навести неке необичније случајеве где је то непостојано *a* развијено. Тако налазимо *иӯмна* В 2680, *иӯмне* В 2231, 2263, 2470, 2725, Ш (1) 116, Ш (3) 300 (погод облика: *иӯману* В 2547,

иџмане В 2361, Ш (4) 794), *аманџа* Ш (4) 775 (ном. *аманай* В 194). Навешћу овде и мало необичније примере са вокалом *a* у префиксу, нпр.: *сакуџ* Ш (1) 139, *сакуџу* Ш (1) 135, *сакуџио* Ш (1) 173, *одаби* (војску) С 74, *саломе* Ш (5) 525, *саломише* В 1146; *сакривио* Ш (4) 809, *обазнао* Сп 90, *сайвар* В 2410, *сайварају* Л 12, *савришиџи* С 124, *сайлесџи*¹³ МП 95 и сл.

14. Случајеви са покретним вокалом *a* најчешће се јављају код предлога и прилога. Тако налазимо *a* у предлозима: *уза* себе В 1238, *џроза* село С 160, *нага* мном В 39, *ода* шта Ш (4) 704, *ода* зла Ш (1) 423, *сџрама* сунцу В 154, *џроза* сву МП 6 и сл.; у прилозима: *оџеџа* В 741, 1231, Ш (2) 297, Ш (3) 197 *џоџеџа* МП 76, *кудџода* МП 45, *одмаха* Ш (2) 216, Ш (4) 215, МП 39, или са другим партикулама: *ондена* В 1359, *џаџера* В 2001 и сл.¹⁴

Најзгодније ми је да овде наведем и неколико примера (прилога и свеза) са покретним вокалом *e*: *веђе* Ш (1) 33, Л 9, С 40, 73, *џеке* С 41, 201, Л 22, О 14, В 824, *каџе* С 122 (Мз), 211, исп. и пр.: *џоџиџе* В 1671, Ш (1) 640, 310, Ш (2) 429, *џере* Ш (1) 289, *џере* В 2533, *џоџе* Ш (4) 159, 223, 519, Ш (5) 472, В 506, *џође* С 13, *свуђе* С 182 и сл.

15. *Сажимање вокала*. Сажимање се у већини наших дијалеката обично врши према другом вокалу. Али као и у црногорском дијалекту налазимо и код Његоша већином обрнут случај, тј. сажимање према првом вокалу. Узећемо неколико случајева. Вокали *a* + *o* обично су сажети у *ā*, на пр. у парт. на *-ao*: *гошā* В 425, 514, *обукā* В 701, *развијā* В 746, *размишљавā* В 506, *џовуковā* В 507, *вјеровā* Ш (1) 427, *рекā* Ш (4) 749 итд.; у другим речима: *џосā* В 507, Ш (2) 466, *кошā* В 1894, *папагā* Ш (3) 752, *кā* В 456, 529, Ш (1) 116, 212, *оџкā* В 473, 880, *кāда* (као да) Ш (1) 554, 556, *ано* (а оно) В 1505, Ш (4) 81, *џџџā* (паоца-палаца) МП 25. Каткад код Његоша бива сажимање и према вокалу *o* што није особина црногорског

¹³ Напоменућу и овде да глагол трти обично као сложен гл. има инфинитивну основу као глагол мрети са ѓ (џ): утријети В 2397, утријет Ш (1) 724, утрије Ш (1) 207, сатрије Ш (1) 203, сатријеше В 209, затрије В 289 итд.

¹⁴ О партикулама в. у морфологији 160.

дијалекта: *мо̄ѡ* Ш (4) 412, *ог̄овар̄ѡ* Ш (4) 464, *ѡсл̄ѡ* С 55, *к̄ѡ* Л 19.¹⁵

Напоменућу да је сажимање према првом вокалу и у примерима: *ѡено* (те оно) В 91, *ђеено* (ђе оно) В 156, *чоце* В 1403.

У осталим случајевима које сам забележио (где је често и проклитика спојена са идућом речју) или је сажимање према задњем вокалу, нпр.: *нако* (но ако) В 645, 1152, Ш (2) 554, *ѡѡсу* В 355, *ѡѡсу* 355, 2318, *стојећу* С 151, - или су у примерима сажета два иста вокала, нпр.: *досим* (до+осим) Ш (2) 265, МП 59, 60, 62, О 74 *дако* (да ако) В 2171, *мајде* (ма ајде) Ш (4) 416, О 395.

16. *Губљење и умейање вокала*. Често се чује и у обичном говору да поједине речи губе свој крајњи вокал. Нема сумње да ће се у стиху наћи и више таквих случајева.

а) Поред обичних примера: *ал* 'В 33, *га* л 'В 1914, *ја* л' МП 35, 62 и сл., најчешће је губљење вокала на крају у облицима императива: *држ'* В 1832, С 41 *излаз'* В 1789, *не заборав'* В 1790, *бјеж'* В 1564, *ѡур'* МП 26, *жеж'* МП 14 итд., па и у л. плурала: *не осѡав' ѡе* В 1848, *оѡвор'ѡе се* Ш (1) 10, *скуѡ'ѡе* МП 14.

б) Вокал *о* обично је изгубљен у прилозима за време на *-колѡ* -*ѡолѡ* (*докле*, *одакле*, *доѡле* и сл.). Ређе се могу наћи и облици који задржавају тај вокал, нпр.: *оѡоле* С 16, *доѡоле* Ш (1) 458, *доѡолен* С 175. То имамо и у прилошком облику *коље* (у дијал.: није *ми коље* = немам времена и сл.). Исп. код Његоша: Не би *коље* турској војсци, тражит мосте и бродове. С 173, - Не би *коље* шанац бранит. С 132.

Напоменућу овде да каткад у поменутиим облицима место *о* имамо вокал *а* или *е*: *оѡале* МП 215, *оѡеле* Ш (4) 105.

в) Губљење вокала имамо и у речима: *чојка* (човјека-чојека) В 977, Л 7, *чојку* Л 8; *Оздрнићи* (Озринићи) МП 83, *вако* (овако) О 212.

Најзад да наведем и пример *Зевес* (м. Зевс) МП 200, где је вокал *е* према рускоме *Зевесъ*.

¹⁵ Не треба разумети да Његош увек сажима вокале *а* и *о*. Вероватно је да би било више несажетих случајева. Често ћемо наћи облике као: издао В 381, обрљао В 382, казао В 406, дошао Ш (4) 515. знавао Ш (3) 514, вјеровало Ш (4) 416, као В 406, папагао Ш (3) 730 и сл.

(...)

Најновије јотовање. Познато је да се у јужном дијалекту сугласници л и н у вези с кратким ђ увек јотују (*љейо*, хлеб, *њедра*, *сњежна* и сл.). У црногорским дијалектима је јотовање готово увек извршено и код сугласника *ш* и *г*. Но код Његоша у тим случајевима имамо често и нејотоване примере, што у многоме може бити књишки утицај. Тако поред обичнијих примера: *ћескоша* В 1425, *ћешкоше* Ш (2) 671, *ућерасије* В 1172, *шћели* Ш (1) 819, *ћера* Ш (5) 432, *ћерају* Ј1 12, *улећела* Ј1 14, *излећела* Ј1 14; *ћед* В 1584, *ћейињићи* В 1640, *оћести се* В 2035, Ш (3) 216, *нећелје* В 2107, *вићеше* В 1599, *овће* В 113 итд., налазимо и: *ићескоши* Ш (4) 65, *ићелохраниићели* В 2527, *ићелесине* В 1025, *уићеха* Л 21; *гјеца* Ш (4) 904, *гјецу* Ш (5) 264, *видјели* Ш (5) 69, *видјеше* Ш (1) 281, *иогјела* Ш (4) 671, *гјела* Ш (1) 322, *овдје* Л 4, *овдјена* Ш (2) 723 и др. У Црној Гори се често јотују од ђ и лабијали: *м*, *в*, *и*, *б* (*мљечна*, *вљечийи*, *иљесна*, *бљеличаси* и сл.). Нашао сам код Његоша у том правцу само пример *иљеном* МП 177.(...)

Закључак

Из досадашњеј ирејлега лавнијих особина Његошева језика јасно се види да је његов језик, углавном, народни језик и то онакав каквим се говори у Црној Гори. Овде у овом закључку навешћу најважније појаве о којима сам раније говорио.

1. Замена ђ је као и у јужном дијалекту: дуго ђ је замењено са *ије*, а кратко ђ са *је* (или *е* иза *р*): ђ испред *о* и *ј* прелазу у *и* (дио, сијати и сл.). Важнија су од тога одступања као у примерима: *изиорјеиши*, *иорје*, *сијарјешина* и сл.; *жељео*, *смјео* и сл.; *овде*, *онде*, *ишло* и др.

2. Вокале *а* и *о* налазимо често сажете у *а*, обично у облицима прошлог придева: *дошā*, *ишошā*, *иревезā* и др.

3. Глас *х* често се код Његоша губи у свим положајима речи (*рана*, *ладиш*, *њиов*, *вр* и сл.); али га чешће и пише, чак и у старијим облицима као *малахна*, *ијанахна* и др. Употребљава га и онде где му није место: *увехнуши*, *хрђав*, *кахур* и др.

4. Од гласовних појава важније је поменути и губљење сугласника *ј* испред или иза палатала *и* и *е*: *издаице*, *Баице*, *ишвоеја*, *чуем* и др.: у императиву: *да*, *исирича*, *даише* и сл.

5. Једначење сугласника по звучности врши се не само у засебним речима већ и у вези речи у реченици: *з друје, з Бајом, ис шйаја, бес ѓреваре, ой камена* и др.

6. Поред примера где се сугласник *с* не мења испред *љ* и *њ* (као и у дијалекту): *слъедоваџи, наслъедник, слъейоџа* и сл., налазимо примере тог немењања, по угледању на поменуте примере, и испред старог *љ* и *њ*: *сџијесњени, мислъастје* и др. Исто тако Његош каткад пише и: *чешће, јарошћу, мудрошћу* и сл.

7. Чешће извесни сугласници у међусобном додиру мењају место своје артикулације. То бива најчешће код носних сугласника, нпр.: *џанџим, канџија, џојенџиџи се* и др. Сличне измене имамо и у примерима: *авса, уливсио се, вси* (пси), *љв-ши* и сл.

8. Као и у црногорским дијалектима налазимо код Његоша примере где је иза лабијалних сугласника *џ, б, м* и *в* глас *љ* измењен у *ј*: *скуџен, куџен, љубјаше, изломјена; Граховјани; коџе, зобје, здравје* и сл. (али налазимо и са *љ*: *коџе, робље* и др.).

Ово је дошло према напоредној употреби извршеног и неизвршеног јотовања од кратког *џ*; исп. *мљесеџ* и *мјесеџ*, *џљена* и *џјена* и др.

9. Његош чешће употребљава апстрактне именице образоване наставком *-осџ*: *каквосџ, џвргосџ, нељейосџ* и сл.; наставком *-оџа*: *висоџа, бисџироџа* и сл.; наставком *-ло*: *оџачило, џодобило, махниџило* и др.

10. Образовање глаголских именица је често према руском (црквеном) језику: *џознаније, сџираданије, зачешџије* и сл. Каткад се нађу (као и у дијалекту) облици на *-ђе*: *дађе, разбиђе, џросуђе, џоклађе* и др.

11. Од именица мушког рода често су употребљени, метра ради, и краћи облици множине (без уметка *-ов* или *-ев*) као: *џроми, боји, груми, краје, маче* и сл. Али налазимо (као и у дијалекту) и овакве облике: *зубове, џругове, јеленове* и сл.

12. У генитиву плурала је обично увек (као и у дијалекту) наставак *-ах (-их)*: *ноџах, џуџах, зраках, небесах, људих, џудих* итд. (вероватно образовано према придевским облицима у генитиву плурала).

13. У дативу и инструменталу плурала налазе се и облици на *-ма*: *бојма, Туџма, војниџма, крилма* итд.

14. У дативу плурала су врло обични (као и у дијалекту) енклитични заменички облици: *ни* (нам), *ви* (вам). Исто тако и у акузативу плурала, поред обичних облика *нас* и *вас*, налазимо и облике *не* и *ве*.

15. У неким Његошевим делима (нарочито у „Слободијади“) обичне су придевске сложенице, несумњиво образоване књишким утицајем, као: *брзоишечни*, *стираховидни*, *стирмоилегни*, *јоревидни*, *бојеносни* и др.

16. Његош употребљава дијалекатске облике итеративних глагола као: *честийишовайи*, *зайийишовайи*, *йовуковайи*; - *йушйавайи*, *размишйавайи*, *клонивайи се* и др. Али налазимо код њега и ненародске облике: *окићаиши*, *окружайиши*, *йокорайиши* итд.

17. Према глаголима типа *давайиши* – *дајем* образовани су и дијалекатски облици презента: *йружјајеш*, *закойјајеш*, *задржајеш*, *йрскајеш* и сл.

18. Особина је говора у Црној Гори да глаголи IV промене (Лескинове) имају често у имперфекту и наст. -*ија*-. И код Његоша налазимо такве облике: *желијах*, *сјегијаши*, *йрмијаши*, *йреийијаху* и сл.

19. Од прилога је важније поменути само неколико дијалекатских облика као *ками* (у зн. рђаво), *лиштио* (брзо), *зафајду* (залуду), *смирот* (мирно) и др.

20. Његош каткад уз аблативно значење генитива уз компаративе не употребљава предлог *од*. Нађено је *граже негубљена*. Развеза је *боља слабе везе*. Он је *стириј*’ *начела и конца* и др.

21. У неким (ранијим) Његошевим делима употребљава се посесивни генитив и од једне речи (именице) место обичнијег посесивног придева: За помоћи *Москве* краљу. На *Сийнице* мост дођите и др.

22. Врло је често употребљен уз негацију генитив, не само уз прелазне глаголе (Нека свати не *буде йланине*), већ и уз непрелазне: *Краја* им *се йрејлегаиши* не може. Не *уишече* *ока* ни *свједока*. Њему *дана* не *свиће* бијела итд. И у афирмативним реченицама налазимо стиха ради употребљен генитив м. акузатива. А припаши *мача свијетла*, а у руке узми *цефердара* и сл.

23. Важније је поменути уз генитив и употребу: предлога *осим* (у значењу изузимања) који се јавља у неколико

различитих облика (*сјем, сим, досим*): *Сјем Азије* ће им је гњи-јездо. *Досим* врха високог Ловћена. *Досим сјруке* и *оружја сјајна* (и прилошки: *Досим* са мном царевим већилом и др.); предлога *за* у значењу намене: *Досадни смо* и својојзи кући, толи да смо цару *за дивана* и др.; предлога *проћ* (спроћу) и сл. у опречном, непријатељском значењу: *Проћ Турчина ойишиџа крвника*. *Сироћу шебе* и *све њвоје силе* и др.; предлога *ближе*: Ви сте *ближе боџах* и *чудесах* и др.; предлога *од* испред посесивног генитива (према талијанском): Око града *од Кошора* и сл. или место предлога *о* с локативом: Причај штогод, Драшко, *од Млеџаках* и др.

24. Уз облике глагола *сџаџи*, *сџајаџи* имамо увек акузатив, а не, као обично, генитив: *Фиска стоји младе убојнике*. Стаде писка *јагне калућере* и др.

25. Каткад се предлог *џо* налази уз акузатив као у прим.: Ставите их *џо џранице* и др., где би се пре очекивао локатив.

26. Уз глаголе у пасивној употреби ређе је употребљен (можда према руском) инструментал од лица које се схвата као вршилац радње: Да им Турци покор плате, *Ђуџрилићем* учињени. Стијесњени *враџом* и *ђаволом* и сл.

27. Врло је често прирочна допуна у инструменталу, не само уз глаголе: *биџи*, *џосџаџи*, *назваџи* и сл.: Он ће *груџим биџи* *Скенџербеџом*. Што ви код вас *ноћу* називате и др. (где може доћи као допуна и номинатив или акузатив), већ и уз неке глаголе уз које иначе никад не стоји допуна ни у номинативу ни у акузативу: Четврти му *робом служи*, Жене *робјем Турци џоведоше* и др. па и: *Мрким вуком* по пољу се вију и др.

28. Уз заменички облик у инструменталу *чим* употребљен је каткад предлог *су*: *Су чим* ћете изаћ пред Милоша. Наша земља *су чим* се дичила и сл. Предлог *су* је чешће употребљен социјативно уз бројеве и прилоге за количину. *Су два мача* а *су двије круне*. *Су џомало моје војске* и сл. Облик *су* у оваквој слободној употреби дошао је, несумњиво, из сложених речи са префиксом *су-* (сумрак и др.).

29. Необично је да предлози *низ* и *за* стоје уз замен. локативни облик *њем*: Ал' народа *низ њем* много иде. Сви *за њем* (шал) рукама ухватише и др. Ово је могло доћи према употреби предлога *на*, у и др. с акузативом, и локативом и према мешању тих падежа код Његоша.

30. Његош ређе употребљава (нарочито у „Слободијадиди“) место облика присвојне заменице: *његов, њен, њихов* и генитив личне заменице 3. л.: Ко *њег* главу не- достојну, увјенчава и окиће. Тадар су ми сви везири од *ње* боја проплакали. Да се главар *њих* врховни... и др. Ово код Његоша није народна црта.

31. Место релативне заменице *чији* употребљава се увек генитивни облик заменице *који*, што није дијалекатска црта: Фердинанда цара млада, Дунај славу *која* гласећ, са весељем хучно иде и др.

32. Од придева на *-ски* у зависним падежима налазимо и облике у неодређеном виду: Од *иерсиска* оштра мача. Око мртва *иурска* меса итд. Исто тако и од придева *мали, главни* и сл. налазимо облике у неодређеном виду: Од Заљути села мала. Романскога *главна* паше.

33. Употреба збирних бројева у множини: *двоји, -а -е, троји -а -е* није позната, већ имамо увек (као и у дијалекту) збирне бројеве *двоје, троје...* са генитивом плурала: Часне *двоје постоах* да постите. Већ је *троје* појало *ијевацах* и др.

34. Облик аориста у модалној употреби може стајати: а) место потенцијала: А та рука ви можете бити, ако *знасте* и ако *ићегосте* и др.; б) место футура егзактног или историјског презента. Ако *дићнух* моје јаничаре, сву ћу твоју земљу покорити и др.; в) место футура: Него јуриш, ако ме чујете, јер ми Турци *однијеше* главу и др.

35. Употреба историјског императива врло је обична: Па *обуци* оне пусте токе, шал црвени *свежи* око главе, а *иани* му перчин низ рамена... итд.

36. У модалним реченицама облици се футура налазе и у значењу потенцијала: И отиде широм хитра (војска), ка *ће* српска сва племена *оиколићи*, *задушићи* и др.

37. Често је инфинитив као глаголска допуна у значењу финалних и експликативних реченица: Зар *се* она *дила бићи* с сином неба, братом сунца. Па *нареди укоићи* Радоја. Куну му *се бићи* дружина вјерна итд.

38. Инфинитив стоји у слободној употреби у значењу модалног футура: Разлучи се земља на племена, крвава *се исклаћи* племена, враг *ђаволу доћи* у сватове, те свијећу српску *ујасићи* и др.

39. Конструкција имперфекатских облика глагола *хѡеѡи* и инфинитива је врло обична и значи: а) могућност: Да не бјеше под оним именом, не *шѡаше се бојаѡи* од урока и др.; б) намеру: *Хоѡах убиѡи* једну кукавицу, а жа ми је фишек оштетити и др.

40. Према талијанском језику налазимо и употребу инфинитива с предлогом *за* (м. зависне реченице са свезом *га*); Само да сте цару на бјељегу, *за ѡримѡи* од мене дарове и др.

41. У дисјунктивном значењу налазимо свезу *али*: Волиј' су ти кокош *али* јаје, него овна *али* груду сира и др. Исто тако и свезу *оли*: Но помагај за бога милога, *ол'* помагај *ол'* сам посијецај итд.

42. Свезу *ѡе* налазимо у више значења: а) у копулативном: Хајте кући *ѡе* га доведите...; б) у експликативном: Ако Бог да и Мухамед светац, *ѡе* то клето племе истражимо, с тијем ћемо Брда устрашити...; в) у релативном: Ја сам хајдук *ѡе* гоним хајдуке...; г) у консекутивном: Јесам ли их (градове) опсуо мраморјем *ѡе* нијесу за људе градови, но тавнице...; д) у модалном: Бјеше човјек *ѡе* од средње руке...; њ) у асверативном: Какву штету себи урадисмо, *ѡе* велику, како ми се види.

43. Свеза *јер* стоји у експликативном значењу: Ја бих река *јер* су Татари. Те рекоше *јер* си умро и др.

44. И свеза *ѡде* употребљава се у више значења: а) у модалном: Сто путах сам гледао облаке *ѡде* из мора дођу на гомиле...; б) у експликативном: Кад је виђу *ѡде* се смије млада, свијет ми се око главе врти; в) у каузалном: Благо Андриј' *ѡде* је погинуо, дивне ли га очи оплакаше...; г) у темпоралном: Какво влаше, крмска потурице, *ѡде* издајник бољи од витеза; д) релативном: Чујем лелек *ѡде* горе пролама.

45. Иза предлога *без* заменице *икакав*, *ико*... долазе увек у негативној форми: Самовољно *без никаква* зора. Сам се шеташ пољем *без никоѡа* и др.

46. Искључне свезе *неѡо*, *но*, *до*... са негацијом чине реченични смисао афирмативним: *Не* требају *неѡо* смјела рука..., да се цио пепелом прометне. Нас *не* бјеше *но* тридест стотина и др. Ово је, несумњиво, добивено утицајем талијанског језика.

47. Чешће именице типа *слуѡа*, *ѡаша* и сл. у множини стоје граматички и у мушком роду: *Зли* смо, оче, ми до Бога

слуџе. Већ Ченгићи *храбри њаше...* Два *владике* и два патријарха и др.; имамо и примере мешања атрибута у роду: Легиони *два вјерне војводе*. Предвођено с *два своје војводе* и др.

48. Уз бројеве 2-4 атрибут именица мушког и средњег рода стоји каткад у множини (а не у двојини): *Два вишешки* противника. *Два* војводе *вјерни*. *Два* *сѝрашни* војинства и др.

49. Често именичка апозиција уз бројеве стоји у акузативу плурала женског рода: Видиш *ове њеџи сѝошџин* момчади. *Оне десетџи* љуто обранише. На *џриморске шестџи* градовима и др.

Распоред је речи у Његошевим делима каткада необичнији. Истицања ради налазимо: раздвајање придева од именице (*Два момчеџа* те *красна бјеличка* и др.), стављање појединих делова зависне реченице испред свезе (*Не да, нико* да га царем зове и др.) и још друге случајеве инверзије у реченици.

(Данило Вушовић, *Језик Њеџошев*, Октоих, Центар за културу Никшић, Подгорица, 2004, стр. 25-38, 41-47)

Радмило МАРОЈЕВИЋ

ЗАШТО ЈЕ ПЈЕСНИЧКО ДЈЕЛО ЊЕГОШЕВО У ОСНОВИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

(Наставак студије „Мркаљ, Вук и Његош –
три темеља српског књижевног језика“)

ПРИСТУП

0. У уводном дијелу расправе разматрају се књижевни језици код Срба прије реформе Вука Караџића (славенски, српскославенски и славеносрпски).

0.1. „Први књижевни језик код Срба био је с л а в е н - с к и: настао на бази једног периферног (али унутрашњег) српскословенског дијалекта из околине Солуна, тај књижевни језик је, примарно, имао српске типолошке особине. Од њих је најважнија постојање африката $\acute{h} < тш'$ и $\acute{h} < дж'$ на мјесту гласовних група $*tj, *dj$. Јотовање сугласника \bar{w}, g у том дијалекту било је жив фонетски процес, за разлику од јотовања осталих сугласника и од трију палатализација задњонепчаних сугласника – фонетских процеса који су били већ завршени, који су били већ историјски, и чији су се резултати већ увелико фонологизовали. Занимљиво је при том да су се резултати српског јотовања – гласови \acute{h} и \acute{h} – примјењивали и за п а л а т а л и з а ц и ј у сугласника k и \bar{i} у грчким културним терминима и личним именима [...]. Славенски као први српски књижевни језик имао је двије функције: 1° изражавање аутохтоне српскословенске (и уопште: словенске) културе; 2° рецепција грчке културе. Зато старославенска азбука, поред слова која служе за изражавање словенског фонетско-фонолошког система, има и слова за преношење грчких властитих имена и културних термина“ [Маројевић 2000: 296–297 (знак | указује на прелазак на

другу страну у тексту који се цитира, а знак / указује на нови пасус)].

0.2. „Други књижевни језик код Срба био је српско-славенски, српска редакција црквенославенског језика. Тај је књижевни језик имао двије одлике: 1° он је одражавао оне фонетске промјене које су се у међувремену извршиле у српском народном језику [...]; 2° он је одражавао бугарско посредништво, тј. посредништво оног јужнословенског дијалекта у којем је дошло до метатезе компоненти *h* и *ћ* [...]. Потенцијално, и српкославенски као књижевни језик има двије функције: 1° изражавање посебне српске културе (српског фонолошког и граматичког система); 2° рецепција елемената посебне бугарске (и уопште: словенске) културе, уз очување континуитета црквенославенске писане традиције“ [Маројевић 2000: 297].

0.3. „Трећи књижевни језик код Срба био је славеносрпски, српска редакција рускославенског језика. Његова културна основа је рускославенски књижевни језик, руска редакција црквенославенског језика, тј. исти онај славенски књижевни језик који је претрпио (послије бугарског посредништва) снажан и вишевјековни утицај најприје староруског а потом и руског народног језика. Тако се у српску културу по други пут враћао – овога пута уз руско посредништво – најстарији српски књижевни језик (славенски), али већ у фази када је он представљао један од два темеља руског књижевног језика (други темељ је живи, народни језик руски). Главне фонетске одлике славеносрпског књижевног језика и начини њиховог обиљежавања нису на одговарајући начин научно проучени [...]. У погледу рефлекса јата славеносрпски књижевни језик је највише одговарао јекавским српским говорима, у којима се кратко јат изговара као [je] а дуго као једносложно [j'e]. Славеносрпска писменост се, међутим, претежно стварала у срединама са екавским рефлексима јата, и то је био један од разлога који су спречавали стабилизовање и нормативно регулисање овог књижевног језика. Међу словенским књижевним језицима или типовима књижевних језика славеносрпски је имао најмање стабилну норму. Он је, поред тога, настао у условима изразитог дисконтинуитета српске културе, у којима је веза са старом, рускославенском тради-

цијом била прекинута, али не и изгубљено историјско памћење о тој традицији и писано на њој културно наслеђе. О томе свједочи српскославенско (а не рускославенско) читање графеме *ѣ* (щ) – *шш*. Ово укрштање двије писмене традиције у науци није запажено, па се наведена графема погрешно чита, нпр. у тексту П. Соларића – „јошч“, „јошче“, „извјешчен“ [Младеновић 1989: 153–154], умјесто исправног: јошт, јоште, извјештен. Зато је овај књижевни језик имао најмање шанси – упркос супротним тврдњама историчара српског књижевног језика – да се „процесом његовог сталног посрбљивања“ преобрази у српски књижевни језик на народној основи, да се тобоже „изједначи са шумадијско-војвођанским дијалектом“, тј. са књижевном екавицом [Младеновић 1989: 157]. Мада је и овај књижевни језик могао имати двије културне функције – 1° изражавање српске и 2° рецепција руске културе – он није успио како ваља да изрази ниједну од ових функција“ [Маројевић 2000: 297–298].

0.4. „На новим основама успостављен је континуитет српске културе — азбучном, језичком и књижевном револуцијом Мркаља, Вука и Његоша“ [Маројевић 2000: 298].

МРКАЉ

1. У првом поглављу се разматра лингвистичко и пјесничко наслеђе Саве Мркаља и стање текстолошких студија његовог дјела. Мркаљ се посматра као темељ новог српског књижевног језика зато што је он образложио реформу српске азбуке, зато што је теоријски и практично показао могућност коришћења графеме „јат“ с различитим изговором и зато што је он био први пјесник српског јамба.

1.0. „Први темељ савременог српског књижевног језика ударио је, својим филолошким и пјесничким дјелом, Сава Мркаљ. У српској култури нема личности која би била више значајна а мање проучена. И поред почетних резултата у рецепцији и научној валоризацији Мркаљева дјела,

више је – почетничких грешака. И о њима ће бити највише ријечи у првом поглављу ове расправе. / Да би се учинио први корак у рецепцији филолошког и пјесничког дјела Саве Мркаља, оно се мора — прочитати. А оно није прочитано, тј. није тачно прочитано. То се види већ у расправи *Филолошко дело Саве Мркаља* АЛЕКСАНДРА МЛАДЕНОВИЋА, а нарочито у књизи *Песме и сјиси* Саве Мркаља, коју је приредио ЖАРКО РУЖИЋ“ [Маројевић 2000: 298].

У наставку се расправља о текстолошким проблемима те се критичкој анализи подвргава читање двојице наведених новосадских филолога [Младеновић 1983–1984; Мркаљ 1994] у погледу рефлекса дугог јата [т. 1.1], слоготворног *p* [т. 1.2] и дугог *u* у придјевским наставцима [т. 1.3].

1.4. „Зашто је Сава Мркаљ један (и први) од три темеља српског књижевног језика? Као што је св. Ћирило (са св. Методијем) утемељивач старославенске азбуке, а тиме и славенског књижевног језика, тако је и Сава Мркаљ (са Вуком Стефановићем, потоњим Караџићем) реформатор српске азбуке и утемељивач новог српског књижевног језика. Вук је Мркаљевој реформи азбуке само спровео, усмјеривши је у правцу фонетског правописа, док је Сава пројцирао у суштини фонемско-морфемски принцип ортографије. То је ј е д н о. Д р у г о: Мркаљ је претеча савремене фонологије, он је први са фонолошког аспекта промишљао српски књижевни језик; он је – и као теоретичар (философ језика и реформатор азбуке), и као практичар (пјесник) – „најважнији претеча јатовске верзије српскога писма“ [Маројевић 1995^a: 92–93]. Другим ријечима, он је први предлагао графему *ї* као фонолошко обилежје којим се повезују наша нарјечја и пјесничке традиције, ијекавска, екавска и икавска. И т р е ћ е: Мркаљ утемељава српски књижевни језик и својим пјесништвом, и то не само тиме што он има пјесме са ијекавским, јекавским (увијек једносложним) и екавским ликом, као и у савременој српској поезији, него и нарочито тиме што је он „први прави песник српског јамба“ [Мркаљ 1994: 21]. А пјеснички развој српског јамба врховни је показатељ прерастања народног у књижевни језик српски. Зато је Мркаљ темељ, и зато је први“ [Маројевић 2000: 303].

ВУК

2. У краћем поглављу посвећеном Вуку Караџићу као утемељивачу српског књижевног језика и фонетског правописа указује се на текстолошке проблеме раних фаза у његовом стваралаштву.

2.0. Иако су Вукова Сабрана дела скоро у цјелини објављена, не би се могло рећи да смо дошли до критичне тачке у рецепцији и научној валоризацији грандиозног Караџићева дјела, бар што се тиче првих етапа у његовом развоју. Вуково дјело је и данас актуелно, и данас недостижно, и данас се (без успјеха, додуше) оспорава.

2.1. У издању које би требало да буде критичко први Вуков правопис, којим је написана рецензија Новина српских, није подробно описан: наводе се основне карактеристике ортографије према класификацији Љубомира Стојановића, у којој недостаје начин билежења вокалног *p*, док се другом, правопису *Пјеснарице* (1814), и трећем, правопису *Писменице*, посвећује још мања пажња [Караџић 1968: 244, 271]. Сам наслов прве Вукове граматике у овом издању се даје правилно: *Писменица српскога језика* [Караџић 1968: 21, 259, 386]. У стручној литератури наслов Вуковог дјела обично се чита погрешно – као *Писменица серпскога језика* [Младеновић 1983–1984: 8] или као *Писменица сербскога језика* [Ивић 1990: 220].

Први Вуков фолклорни зборник није правилно насловљен ни у издању које би требало да буде критичко: *Мала њросионародња славеносербска пјеснарица* [Караџић 1965: 15, 369–371 и др.]. И у стручној литератури наслов збирке се обично нетачно наводи, нпр. *Мала њросионародња славеносерпска пјеснарица* [Младеновић 1989: 156, нап. 36]. На једну такву грешку указује О. БЕРКОПЕЦ у својој анализи Пушкиновог превода Хасанагинице, али и он пише „пјеснарица“ умјесто „пјеснарица“ [Беркопец 1937: 438]. Зато смо ми морали и у једној специјалној студији да описујемо ортографију збирке *Мала њросионародња славеносрпска њјеснарица* и у њој објављене Хасанагинице, укључујући и начин обиљежавања вокалног *p* [Маројевић 1987: 191–192].

2.2. Вук је у својој ортографској реформи полазио од фонетског, а не – како му неки данашњи „фонолози“ приписују – од фонолошкога начела [Маројевић 1995^a: 92]. Вуков избор ијекавице за српски књижевни језик ни данас не може бити оспорен, као ни његови разлози – етнички, лингвистички, фолклорни, аргумент књижевне традиције, аргумент књижевне савремености [Маројевић 1995^b: 26–28]. Ни покушај извођења „екавског изговора нашег данашњег књижевног језика“ из „еволуције славеносрпског типа књижевног језика, његовог снажног србизирања“, као би се маргинализовала улога Вука Карацића [Младеновић 1989: 153] – није научно успио. Вук горостас је остао, као што је остао Вуков други (и централни) темељ српског књижевног језика, а срушила се до самог темеља, до елементарне фонетике и начина биљежења | гласова, читава зграда схоластичког проучавања „славеносрпског“ периода српске писмености.

ЊЕГОШ

3. У трећем дијелу рада расправља се о мјесту пјесничког дјела Петра II Петровића Његоша у историји српског књижевног језика.

3.0. Није спорно мјесто Александра Пушкина као утемељивача новог руског књижевног језика, иако је његово дјело на размеђу фолклорног и књижевног и на изворима руске и црквенославенске традиције, али се оспорава Његошева улога као трећег угаоног камена новог српског књижевног језика.

3.1. Трећи (и највиши) темељ српског књижевног језика представља пјесничко дјело Петра II Петровића Његоша *н а ј п р и е* – зато што је то дјело пјесничка легитимација новог књижевног језика: мјера његове висине и дубине, узлета и распона. Стварајући своје величанствено пјесничко дјело на укрштању фолклорне и књижевне традиције, народне и црквенославенске културе Његош је, као и Пушкин у руској књижевности, проширио оквире књижевног језика, показујући његове творачке потенцијале. Најважнији српски фолклорни облик, српски епски десетерац, кроз Његоша је постао факат умјетничке књижевности и потврда животворности новог књижевног језика.

3.2. Пјесничко дјело Његошево је потом – ризница књижевних могућности Вуковог (и вуковског) књижевног језика, његове потенцијалне стилистичке стратификације и реалних домета на њему засноване нове српске културе на старим и чврстим темељима. Стилска разуђеност Његошевог пјесничког дјела свакако је шира од могућности које су реализоване у даљем развоју књижевног језика, али се тиме не умањује значај камена темељца који је наш пјесник поставио. Другим ријечима: питајте Пушкина зашто је Његош то исто у сродној култури словенској.

3.3. Пјесничко дјело Његошево је у основи српског књижевног језика и зато што је оно написано источнохерцеговачком прозодијом, с пренесеном акцентуацијом. До тог закључка долазимо на основу поређења Горског вијенца с метричком схемом српског асиметричног десетерца, која као своју тонску константу (а то значи обавезно прозодијско обилежје) има ненаглашеност десетог слога. Ненаглашеност десетог слога као једина тонска константа Његошевог десетерца (ненаглашеност четвртог слога само је изразита тонска доминанта) остварује се у шест стихова Горског вијенца метрички условљеним преношењем акцента на предлог, што досад није запажено.

(1) То преношење у неким случајевима је старо, па се (у два стиха) реализује краткосилазни акценат – (ал тирјанству стати ногом) *за в̄р̄ӣи* (у 618. стиху), (Улеће ми једна муха) *и н̄б̄с* (у 817. стиху), али ти примјери за нашу анализу нису релевантни јер би могли карактерисати и староцрногорске говоре (с непренесеном акцентуацијом), а акценат који се тако реализује јесте краткосилазни.

(2) У другим случајевима је ријеч о новом преношењу, па се (у четири стиха) реализује краткоузлазни акценат (што је само доказ да је Његош свој спјев писао са књижевном, новоштокавском прозодијом) – *н̄д̄ њ̄б̄м* (у 14. стиху), *й̄д̄г злом* (у 1168. стиху), *з̄а ш̄б̄* (у 2136. стиху), *н̄а њ̄б̄ј* (у 2333. стиху):

Византија сада није друго
но [но] пр̄ђија младе [мл̄д̄е] Теодоре:
звѣезда је црне судбе над њом [н̄д̄њ̄б̄м].

[ГВ 12–14];

У вас [ǔvās] стење на свакоју страну —
 зло под горим као добро под злом [пòдзлом].
 [ГВ 1167–1168];

Ми имамо једну траву за то [zàtō]
 па ту траву у лонац сваримо,
 из лонца се редом намажемо —
 иза тога [i'izā togā] будемо вјештице.
 [ГВ 2136–2139];

Име чесно заслужи ли [zàslijīli] на њој
 [нањōj],
 он је има рашта полазити,
 а без њега — у што [ишто] тада спада?
 [ГВ 2333–2335].

НАПОМЕНЕ.

1. Пет од наведених шест стихова запазио је, нетачно их интерпретирајући, Никола БАНАШЕВИЋ (у студији *О Њејошевом десетерцу*): „Свега се три једносложне именице могу наћи на крају његових десетераца: Ал' тирјанству / стати ногом за *врдѣи* (618); Улеће ми / једна муха у *нѡс* (817); зло, под горим [горим – Р. М.] / као дѡбро, под *злѣм* (1168). Овај последњи стих са једним само дугим слогом најдрастичнији је пример колико се многи Његошеви десетерци разликују од гусларских десетераца. / Сем именица, у *Горском вијенцу* има и других једносложних акцентованих речи на крају десетераца; ни њима нема места у гусларским десетерцима код којих је последњи слог увек неакцентован. Ево тих стихова, с акцентованим обликом заменице *она*: звијезда је / црне судбе над *њѡм* (14); име чесно / заслужи ли на *њѡј* (2333)“ [Банашевић 1984: 10 (исправили смо техничке грешке)].

Стих 1168. завршава се инструменталом именице *зло* и у првом издању, и у рукопису: *rodā zlotā* (с. 44, л. 13). Тако он гласи, додуше са неадекватном интерпункцијом, и у Банашевићевим издањима: зло, под горим, као добро, под злом. [Банашевић 1973, 1993: 57]. Наводећи стих по сјећању, Банашевић је у њему погрешно видио инструментал *злѣм поимениченог придјева сложене придјевске деklinације *злѡ. Стих, додуше, има један

само дуги слог, али то није десети него четврти, на коме Банашевић није запазио дужину. То је ј е д н о.

Д р у г о. У свих пет стихова које Банашевић наводи обавезно се преноси акценат на предлог, што је метрички условљено, али је и у складу са уобичајеном прозодијом разговорног језика, а то значи да у Горском вијенцу није нарушена ненаглашеност десетог слога као тонска константа народног (и Његошевог) десетерца.

2. Само два од наведених шест стихова запазио је, нетачно их интерпретирајући, и Светозар МАТИЋ (у студији *Акцентнај у нашем сџиху*): „Прошлост из које вуку корен народни стихови с наглашеним последњим слогом јесте оно доба кад је стара, непренесена акцентуација била нашем језику општа. То претпостављам још и по томе што у крајевима где и данас влада стара акцентуација имамо примера да се и у епском десетерцу могу, иако ретко, јавити наглашени четврти, а још ређе и последњи слог. Опште познати стих који припада старој акцентуацији јесте, осим стиха многих црногорских епских песама, стих *Горској вијенца*. То су стихови: бр. 61, 271, 436, 491, 631, 668, 758, 778, 806, 993, 1007 и 1244. За три стиха (бр. 353, 425 и 718) не може се са сигуросћу рећи како их је Његош наглашавао (да ли девети [трећи – Р. М.] или десети [четврти – Р. М.] слог). Сигурно је наглашен десети слог у стиху: / Звијезда је црне судбе над њом —, / а два стиха (бр. 514 и 1168) могу се читати двоструко, с наглашеним деветим или десетим слогом. Акценат је одредио (по моме списку, то јест можда сам који | стих испустио [требало би темељно проучити читаву версификацију Његошеву и народне поезије из области старе акцентуације]) познавалац старе црногорске акцентуације, др М. Пешикан. Сама мелодија гусала, међутим, наглашава Пешикан, трохејска је као и херцеговачка“ [Матић 1964: 347–348]. Полазећи од погрешно претпостављене прозодијске основе Горског вијенца, Матић је, дакле, сигуран само за један стих да му је десети стих наглашен (ми ћемо га, као и наредна два, навести с пренесеним акцентима, према нашој прозодијској реконструкцији): звијезда је || цнѣ сидбѣ | нѣд њѣм. [ГВ 14]. За други каже да се он може „читати двоструко, с наглашеним деветим или десетим слогом“: зло под горѣм || као дѣбро | пѣд злом. [ГВ 1168]. То исто тврди за стих: у ѣбраз си || као зѣмља | дѣшѣ, [ГВ 514], у коме алтернативно реконструише облик с извор-

ном старом акцентуацијом (*дошâ) и облик са аналошком акцентуацијом (*дошã). Али је при том „испустио“ стих са истим завршетком: те си дома || тãкõ пõзно | дõшã [ГВ 2525] [о примјерима које Матић наводи за акцентованост четвртог слога расправљамо на другом мјесту].

Шта показују Матићеви примјери? С обзиром на то да је ненаглашеност десетог слога метричка константа српског епског десетерца у свим фазама његовог развоја и да та метричка константа има несумњиво прасловенско исходиште, искључује се могућност старе акцентуације за стих Горског вијенца, и уопште за Његошев десетерац. Кад би се стихови Горског вијенца читали с непренесеном акцентуацијом, како их је Матић покушао прочитати, такво читање би дошло у колизију с тонском метричком константом асиметричног десетерца као стиха (ненаглашеност десетог слога). Стихови Горског вијенца тако се не могу читати и, наравно, са староштокавском акцентуацијом они нису могли бити написани.

3.4. Да закључимо: пјесничко дјело Његошево уопште (и Горски вијенац посебно) у основи је српског књижевног језика који се у његово вријеме налазио у фази формирања. Од наших претходника то је најбоље уочио, и на свој начин исказао, БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ у књизи *Прилози о Њеѓошеву језику* кад каже: „Два различита књижевнојезичка нивоа присутна су у Његошеву Горском вијенцу. У функционисању је, с једне стране, народни говор црногорски, врло слојевит, пун стилских фолклорних одлика са богатом фразеологијом, и с друге стране — савремени књижевни језик с примјесама црквеног језика. У основици Његошева језика, као и Вукова је језик народног стваралаштва и језик простог народа“ [Остојић 1997: 167 (исправили смо интерпункцијске штампарске грешке)].

Увријежило се схватање да је Његошев идиолект имао староштокавску прозодију и староштокавску дијалекатску основицу. Све кад би то било тачно, не би се смјело тврдити да је на том идиому написан Горски вијенац и друга Његошева пјесничка дјела: нису она писана на дијалекту (као дијалекатска књижевност) него на књижевном језику који се на фолклорној традицији (и на Вуковом учењу) стварао. Редакцијске исправке које је Његош у коректури Горског вијенца чинио ишле су у правцу замјене дијалекатских облика оним облицима којима се давала пред-

ност у књижевном језику у фази формирања.

Нимало није сигурно, међутим, да је Његошев идиолект имао староштокавску прозодију и староштокавску дијалекатску основицу. Метричке законитости, на које смо горе указали, потврђују (за нас: сасвим извјесно) да је прозодија пјесникова морала бити новоштокавска. Томе не противрјечи ниједна дијалектска црта карактеристична за пјесников језик. Ако бисмо хтјели да дијалекатски лоцирамо Његошев идиолект, онда би то био говор с пренесеном акцентуацијом херцеговачког типа (четири акцента главна, четири побочна те послужеакценатске дужине), у непосредном сусједству са староштокавским говорима, из којих продиру неки фонетски, грамагички и лексички дијалектизми. Најближи томе говору био би источнохерцеговачки дијалекат како га је описао Данило Вушовић (од никшићке Жупе до Грахова) те говор Мориња (који је одражен у дјелу Његошевог старијег савременика, Тома Милиновића Морињанина) односно дијалекат западног дијела Боке. С обзиром на то да је становништво Његуша углавном досељеничко, из Херцеговине, наша реконструкција скоро да нема приговора.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Н. Банашевић. Београд, 1973.
- Банашевић 1984: Никола Банашевић. *О Његишевом десетерцу*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1984, књ. XLVII и XLVIII (за 1981–1982), св. 1–4, 3–16.
- Банашевић 1993: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Н. Банашевић. Седмо издање. Београд, 1993.
- Беркопец 1937: О. Беркопец. *Пушкинские переводы сербохорватских народных песен*. – Slavia, Praha, 1937, XIV, 3, 416–440.
- ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. – [У књизи:] Маројевић 2005.
- Ивић 1990: П. Ивић. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина, 1990.
- Караџић 1965: В. Караџић. *Сабрана дела*. Књ. I. Београд, 1965.
- Караџић 1968: В. Караџић. *Сабрана дела*. Књ. XII. Београд, 1968.
- Маројевић 1987: Р. Маројевић. „Сербскія йїсни“ *Александра Востокова*. Горњи Милановац, 1987.
- Маројевић 1995^а: Р. Маројевић. *Васиосїављање јати у срїској йис-*

- меносѣи*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Београд, 1995, 91–101. [Прештампано ијекавски у Маројевић 2001: 145–156].
- Маројевић 1995⁶: Р. Маројевић. *Ијекавица и српски језик*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, 24/1, Београд, 1995, 25–34. [Прештампано у Маројевић 2001: 157–167].
- Маројевић 1996: Р. Маројевић. *Мркаљ, Вук и Њеџош – шри њемеља српској књижевној језика*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 1996, 133–144. [Прештампано ијекавски у Маројевић 1999: 77–94 и у Маројевић 2000: 296–306].
- Маројевић 1999: Р. Маројевић. *Горски вијенац: изворно чишање*. Никшић–Београд, 1999.
- Маројевић 2000: Р. Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2001: Р. Маројевић. *Нови Рајн за српски језик и џравојис: Линџивисѣички ојледи из фонолојѣје и орѣојрафије*. Београд – Подгорица – Бања Лука, 2001.
- Маројевић 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакѣија и коментар Р. Маројевић. Подгорица, 2005.
- Матић 1964: С. Матић. *Наш народни еј и наш сѣих*: Огледи и студије. [Нови Сад, 1964], 321–355 (*Акѣенатѣј у нашем сѣиху*).
- Младеновић 1983–1984: А. Младеновић. *Филолошко дело Саве Мркаља*. – Ковчежић, књ. XX–XXI, Београд, 1983–1984, 3–25.
- Младеновић 1989: А. Младеновић. *Славеносрпски језик*. Нови Сад – Горњи Милановац, 1989.
- Мркаљ 1994: С. Мркаљ. *Песме и сѣиси*. Приредило Ж. Ружић. Топуско, 1994.
- Остојић 1997: Б. Остојић. *Прилози о Њејошеву језику*. Никшић, 1997.

(Слово, бр. 15-16, Никшић, 2007, стр. 119-129)

СУМРАК ЛОВЋЕНА

СУМРАК ЛОВЋЕНА

Исидора СЕКУЛИЋ:
ЊЕГОШ ЈЕ САМ РЕШИО
ПИТАЊЕ СВОГ СПОМЕНИКА

Живорад СТОЈКОВИЋ:
ХЕГЕМОНИЈА ФАЛСИФИКАТА

Пеђа МИЛОСАВЉЕВИЋ:
О ДОСТОЈНОМ НАЈВЕЋЕГ ПОШТОВАЊА

А. Сорокин
1947

Исидора СЕКУЛИЋ

ЊЕГОШ ЈЕ САМ РЕШИО ПИТАЊЕ СВОГ СПОМЕНИКА

Њеџошу књиџа дубоке оданосџи

Колико сутра биће сто година од Владичине смрти. Место да се о тој стогодишњици сабере велики народни збор око великог споменика најоригиналнијег и најдаровитијег човека кога је српство дало, дићи ће се, на аутомобилима, тамо у врх Ловћена, делегација, и стаће око саркофага. Можда ћемо, у низу својих неукусности, учинити једну више: испети на Ловћен, све исту и уобичајену и доста слаткасту слику Владичину, не би ли делегација могла погледати Владичино чело, очи, руку. Уосталом, Његош је у својој мудрој једноставности можда сам решио питање свога споменика. Кад се мртав болан, али на ногама и обучен, враћао из Италије на Цетиње, усмотрио је са брода Ловћен, подигао капу и рекао: „Нећемо се више никада раставити“. Катафалк на врху Ловћена, то је остварена мушка реч Владичина: Нећемо се више никада раставити! – и то је можда и најдирљивији споменик, досада свакако једини споменик великоме песнику и човеку. Тридесетих година овога века, ипак, Србија, која вечито иде напред, врло се загрејала била за одлуку, па за остварење споменика Његошева у Београду, и извела једно доиста грандиозно народно уписивање прилога за ту сврху. Скупио је Одбор пун милион динара – у оно време много новаца. Бриге и наде је пресекао други светски рат, а мајстор-вајар Иван Мештровић израдио је свега малу, такорећи стону главу Његошеву. Та је глава умножена и продавана (да би фонд још порастао), она је дакле прилично ушла у јавне и приватне зграде, и зато је данас и она прилично позната. Та глава је леп приказ „лијепога Владике“, али ми сматрамо да је нетачан приказ Његошева лика, и спољашњег лика, и лика као симбола унутрашњег човека. Глава та одаје танан уметнички рад, али то није суштински Његош. Лик је, код Мештровића, без потребе, и много идеалисан, и то

неадекватно оригиналу идеалисан: поза главе, као симболистика унутрашњег човека, неадекватна је бићу Владичину, неадекватна истини. Глава Његошева је не само нетачно, него безмало непристојно погнута – човек се и нехотице сети забелешке: да је тешко болесноме Владици глава тако немоћно падала на груди, да ју је требало подупирати. Тешко болесни Владика је жмурио – и овај Његош у бронзи могао би жмурити, поглед човека је нестао. Даље. Лице је, према вертикалној осовини, сажето у узан профилски модел, пун костију, очишћен од меса – што је све нетачно и туђе. Чело и гребен носа уједно стврднути као централизација лика – што је такође нетачно. Цртеж костију и моделовање мршавих површина изванредно је чисто, права калиграфија црта, али Владика није имао тако диреровски (Dürer) резан, оштар и сух лик. Напротив: округласт, облик образа лик. Затим, та уска глава излази из једног потпуно туђег затиљка, грубо мишићаве или месне вратине неког лађарског момка који о плећа и врат притегнутих ужетом вуче узводно дереглију. Скулптура ова није потекла из оригиналних података; то није Владичин оригиналан и нормалан лик, то није израз духовне или карактерне конституције Владичине. Што још посебно жалимо, то је следеће: та уметничка визија Мештровићева, то је већ више но прилично типизован модел његов за главе маркантних мушкараца из врло разних категорија. Стоји тај модел у аутопортрету Мештровићеву; исти модел у неколико глава Косовских хероја; донекле у лепој глави Индијанца јахача; па ето сад стоји и у глави Његошевој. Затим, идеализацијом каква је изведена, скулптор је у два сасвим погрешна правца „ретуширао“ Владиду. Прво, додао му господствености у смислу европски аристократском, или егзотичном; а Владика је био динарски расан и домаћински отмен; додуше кућић и династ, али Црногорац међ Црногорцима. Друго, интелектуализовао га је Мештровић како се на већ врло стереотипан начин приказују мислиоци. Међутим, Владика није био светски стилизован, него сасвим особено, лично, и врло црногорски усклађен; и Владика није био собни интелектуалац који само зуре у књиге, него је „крилатим умом“ догањао знања и слутње по просторима, и зато гледао отворених очију преда се; из врло тамних очију је мало тамно озбиљним, доста намрштеним погледом пратио људе. У причама из Хиљаду и једне ноћи ванредно су поетизовани капци очију, у смислу том да је човек интересантан и недо-

љив кад пришкринуто гледа. Шта ћемо, Владика није чарао капцима! није се, нарочито десним својим оком – погледајте праву слику – није се пришкринуто него отворено мргодио. А то му десно око ваља човека и ваља Горски вијенац!

Владика је са свима екстремима у себи био складан; чули смо, истичу то сви посматрачи. Отуда, над онолики брђански костур није могла засести друга до брђанска, делимично домаћа и сељачка, делимично сатанска мушка лепота, но нипошто егзотика. На духовном плану имамо исто: гениалан у језичком изразу и у метафорици, остајао је Владика народски директан и јасан. На Владичину лику је мирноћа, што би рекао Матија Бан хладноћа израза била најличнији детаљ; но и та мирноћа без нарочито избачених спиритуалних обележја. Мештровић пак, стегао је томе лику душу, да би направио неку спиритуалну експлозију црта. Понављамо: мушки савладан израз, отворене очи у исправљеној глави, никаква поза која би била апологетика Владичиних мисли и духовних борби. Мирноћа је израз моћи, и права, и знања; поза је повремено естетски обичај. Владика Раде је за позе у лику и ставу био сувише примитиван, и сувише оригиналан, он сам, Раде Петровић. Не мари што је далеко одгранао био од свог стабла: корен није при том ниједан искидао. Он је и стварао поезију, и био леп и пун чари – колико са снагама изузетне личности толико са снагама примитивца. Образи Владичини нису били овални, није имао сливеност носа и чела; чело, више широко но високо, над очи се дакле није надносила сенка чела. Владика је био човек ведар, увек ведар али ведар не у смислу „тра-ла-ла“, што би рекао Француз, него у смислу увек запете интелигенције, наредности за све, снаге и скока да опучи реч која стровали човека као мачем. Умео је, Цезар и он, ујести објективно, речју простом, баш као што је умео и онај Римљанин у својим једноставним, објективним текстовима о Ратовању за Галију. И „пред вратима пакла“, Његош се ведар спремао за акцију. Ведре свести је био и онда када је, у дан свога издисања, подигао главу и казао: „... ћах живјети још двије године“. Шта ли је све метнуо у те „двие године“! Владика је био, како у Светом писму стоји: „отворен ум“ оних који „разумеју писмо“ тајни и чудеса света. Владика није писао романе и судбине, него васионска и мушка херојства највишега ранга. Владика никада човека унизио није, ако је

човек иоле ваљао; никада над човеком кукао није. Владика Данило у Горском вијенцу није сам ништа урадио, само се од брига кидао, али када год је очајан завапио, песник га је дизао до трагичног величанства. Владика Раде је, у честистој препирци, Турцима стављао велике ствари у уста. Шћепану Маломе, „лажи и скитници“, признавао „чудноватост“ у делима и у збиру скривених особина. Лик и мисао Владичина имали су ведрину човека кога васиона носи!... Но, мајстор Мештровић, чини се, није се пред рад свој наново предао био проучавању Владике, није побрао све његове портрете и фотографије, верне и дотериване, није се поново и сав изложио утицају моћне једне личности којој није потребна прерада и стилизација, која је прераду принципски одбацивала: „Што год је од човјека не може савршено бити. Што написах, написах, нећу више у то ни боцнути пером.“ Није мајстор Мештровић поново прешао сав живот Владичин од претргнуте његове младости у 17-ој години до претргнуте младости његове у 38-ој години. Одмучио је Његош Горски вијенац! Никада очи није обарао ни главу по прсима ваљао онај ко је Горски вијенац одмучио и испевао! Није требало ни гениалном руком боцнути у оригинал његова лика. Има један аутобиографски податак, руком Владичином исписан и у штампу послат, текст у предговору Владичину пред драмским спевом Шћепан Мали, где је Владика лично додао црту у портре своје појаве, у зрачење те појаве – што увек и тражимо на добром портрету. У Венецији, у великом архиву, сакупљао је Владика грађу за историју Црне Горе у доба Шћепана Малог. Тражио је сараднике за дуготрајан посао пабирчења, и за стручно правилан рад исписивања „... *іосіодин Томазео усрдно ірискочи; а чувара од архиве, сітароіа маркиза Солари, іоішово слободном и веселом іорском іоезизјом и іричањем замађијам, ііе ми добри сітарац іочне іо мојој ћуди ііраііи; іеіі шесіі ваљатијјех іисарчића ііри чииаве неђеље іо свима уіловима од архива койаше...*“ Податак је можда не најсрећнији пример спонтаности, оне која прескочи добар укус – Солари је био стар човек од ранга – али је податак бескрајно карактеристичан за човека који брзо осваја... Е, такав човек не држи главу повијену, и не узима позе кабинета. Право у очи свему, човечно, по црногорски, са сваким и свачим, почевши од васионских тајни и Бога, преко великих паша и рускога императора, па и преко маркиза Солари, до последњег свог чобанина...

До Његошева споменика и лика ће ваљда ипак једаред доћи. Уметник који се реши да изради лик и фигуру, с тим да из скулптуре зрачи карактер човека, и да зрачи тајна песника до неразумљивости снажног и умног у оној пустињи – тај ће уметник ући у тежак задатак. Дело песника Његоша и живот Владике Црне Горе, то двоје непрестано једно друго збуњује, једно другом нарушава сразмере; поезија сувише висока за владику, кнез над шаком племена сувише локалан за песника васионских узлетања. Да, живот великога човека је стално немирна игра тенденција, функција, слика. Енглески песник Кијтс, умна глава, писао је: „Живот човека од више вредности сама је алегорија, и мало очију могу сагледати мистериј тог живота.“ Нека добро гледа умним очима уметник који ће радити Његошев споменик! Његош Господар, то је резултат историски; Његош поет и мислилац, то је мистериј. А мистериј, наравно, није само метафизика, не, није, него је реална чињеница у једној од безбројних реалности у којима човек живи, мисли, и ради.

(Из одељка „Изглед и лик владике Рага“)

(Сумрак Ловћена, Фототипско издање, Београд, 1989, стр. 27- 29)

Живорад СТОЈКОВИЋ

ХЕГЕМОНИЈА ФАЛСИФИКАТА

*Пјесниче, друже, душе шћо ти би
 Да л' зајћо прах свој йоје на тај кам
 Да с њеја гледаш душою жалосном
 Гдје йлеме йвоје сјава мрйвим сном?
 Па реци, наџов'јесћи, дај ми знак,
 Шћо видиш ойгуд, свјейлосћи или мрак?
 Видиш ли враја, оној сйарој, йвој?
 Једва ја видиш, сломио ја Бој.
 Бињиши су му сад крйейшине,
 А мач и круна йодсм'јех свјейшине,
 Ал' мноји друји сйворио се врај,
 Час йу, час йамо, свуд му видиш йрај.*

Лаза Косћић

(Из „Пролога за Горски вијенац.“, 1902)

Од толиких писама која се, нарочито у последње време, пишу и потписују код нас, највише их је посвећено Његошевом опстанку на Језерском врху. Кад би се сакупило све што је јавно намењено (ако не увек и јавности саопштено) као апел, протест, упозорење – била би то позамашна бела књига о „Сумраку Ловђена“, према наслову, и садржају, једне од најновијих слика Петра Лубарде.

Књига би се могла сачинити и од онога што је у свету писано о Ловђену. „Una voce per salvare una tomba“ („Corriere della sera“, 18. V 1970) дигао се не само у Италији, и по читавој Европи, већ и у Јапану („Asahi Shimbun“, 29. V 1970). Један од последњих, према личном писму од 23. октобра, јесте и глас самог Андре Малпроа. Има, међутим, неких других писама чије су залудности насушне, поред све ужурбаности минера изнад Иванових Корита да што пре буде касно за било чију, или как-

ву, накнадну памет. Ако ништа друго потреба је да се бар неке од нецелих истина дорекну, или назову својим правим именом. Странице које прилажем део су једног већег дијалога чињеница и примера, у вези са насловом и поводом, за ово писмо.

Иако није једина у догађајима и проблемима који нас опседају, судбина Његошевог завета и здања у много чему је јединствена као пример и оличење, далекосежна као последица. Крај толиких непогода и неизвесности данас, као да је требало још то да се и велико упориште, какво је Ловћен са Његошем на себи – највиши предајник песничких и патриотских емисија – претвори у лагум завичајних смутњи, раздора, обневиделости. Као да није било пречих потреба и послова, него да се на месту једне историјске капеле, обновљене, подигне један политички маузолеј, такође обновљен. А многи зналци упозоравали су, упорно и одлучно, да не дође до другог рушења песникове задужбине, и другог враћања државног мештра једне бивше државе као свеважећег вајара у земљи која скоро три деценије није више краљевина.

„Ничим, спољашњом формом нити мисаоним животом не припада Мештровићева стилска уметност нашој средини, нашем народу. Напротив, она је само једна од безбројних појава модерне европске уметности. Њен ужи извор је модерни Беч, баш онај исти Беч против кога се у политичкој борби Мештровићева скулптура износи као симбол народног ослобођења“ — писао је Моша Пијаде у „Слободној речи“ још 1919. (На ово писање Мештровић се, у својим „Успоменама“, овако осврнуо: „Од Кинеза сам први пут чуо за Броза и Кардеља и за Пијаду нисам знао да ли је идентичан са врло лошим сликарком Пијадом који је у београдској „Правди“ своједобно писао наручене и плаћене нападаје против мене“! Као и многа друга, ово место је изостављено у загребачком издању „Успомена“ које је објавила Матица хрватска 1969. У оригиналном, јужноамеричком издању „Успомена“, Буенос Аирес 1961, наведена реченица објављена је на стр. 389.) Пола века касније изашла је књига Жарка Видовића „Мештровић и савремени сукоб скулптора са архитектуром“ која је научно, аргументовано представила сву естетску и идејну проблематичност пројеката Мештровићевих маузолеја. А да је ловћенски најнесрећнији, писано је посебно много. Као у своје време Крлежа,

Пијаде и Лазар Трифуновић је, последњих година, свом одлучношћу критичара модерних заступања устао против рецидивних заблуда о Мештровићевом маузолеју као уметничком делу. О промашености фигуре Владике Рада, основног чиниоца у маузолеју, о карактерној, духовној нетачности песниковог лика, изведена је замашна и значајна анализа у књизи једног од најбољих зналаца и ко је Његош, и шта је уметност – у монографији Исидоре Секулић „Његошу књига дубоке оданости“. Њу је сваки члан маузолејског Одбора морао прочитати, или – ако не читаву књигу – онда бар 192. страницу у њој! Ако је укус за псеудоуметничке грандоманије могао да превлада, и привилегован буде, у једном времену многих незнања и недолжности, па да се на Авали сруши средњовековни град Жрнов да би се подигло здање које пре личи на маузолеј каквом освајачу у освојеној земљи, но споменик Незнаком јунаку у сопственој; или да атлетски акт у императорској пози, на калемегданској тврђави, симболише победника на Куманову, Бакарном гумну – у нашем времену нашли су се озбиљни и одважни људи који су покушали да спрече понављање великовне, антиисторијске агресије и на једном од најчистијих узвишења наше постојбине и поезије. Није било јавног чина код нас о чијем бесмислу је тако много, разложно и правовремено говорено као о пројекту маузолеја за Ловћен. Ниједног од најкрупнијих имена ни саме Црне Горе међу вајарима, писцима, сликарима, професорима нема у списку чланова Одбора за подизање маузолеја, али их зато има међу потписницима каквих све не писама и протеста да се одустане од рушења капеле-карауле Владике-песника, и од наметања маузолеја и Ловћену и Његошу и правом значењу тог јединства – незаменљивом, ненадмашном у својој обичности. Писму 161-ог студента Новосадског универзитета, пореклом из Црне Горе, претходио је, дакле, не један емигрантски летак – како тврди Политика од 2-ХП о. г. – већ и петиција (од 28. априла 1970) двадесеторице најугледнијих „интелектуалаца из СР Црне Горе“, међу којима су шесторица академици. О овом писму није се ни реч чула у јавности, али су зато највећи публицитет добила тумачења да су „емигрантски леци“, подстрекачи, а Црногорско-приморска митрополија и Српска православна црква „главни носиоци акције против маузолеја“. Тврди то, безбедно, сведок и учесник НОБ Владимир Дедијер („Борба“ од 20. августа о. г.), а пре њега дословно исто (у „Vjesniku“ од 10. travnja о. г.) Сав.

Марковић чије је јавно име, Штедимлија, сакривено у потпису чланка, јер је познато са свог деловања, и писања (читаве књиге!) против исте НОБ – између осталог! А што се саме Цркве тиче, мислили о њој шта хоћемо, она је предузела своју сопствену акцију, са својим разлозима, у овом случају – шта ћемо! – свеснија историјске, културне одговорности од цетињске општине и њеног федералног Одбора. Сем тога, научна историја те националне цркве, са патриотском традицијом од најстаријих до најновијих времена, не даје никакво право, било коме, да је повезује са емиграцијом, најмање непријатељском. Иако немоћна, без правног апелата, она не тражи помоћ из иностранства за спасавање једног свог храма, чак ни од Светског савеза цркава, чији је члан. Одзив на њен глас не би био много мањи од протеста поводом спаљивања џамије у Јерусалиму, којима се званично придружила и наша земља. (Иако одбијен од локалних надлежности, цетињски митрополит није пошао примером историчара Дедијера, који такође има своју историју. Када је он једно време, због тренутка своје политичке сентименталности, био лишен могућности да публикује и предаје у земљи, он се обратио иноземству, и обрео тамо. Оданде је он тада бранио себе од политике у земљи; одавде он сада брани једну политику у њој од постојанијих, поузданијих земљака но што је он сам.)

Најзад, како се може говорити о „емигрантским прстима“ у заштити Његошеве капеле кад су изравно емигрантске руке пројектовале маузолеј, и то још као „симбол братства и јединства“ у данашњој земљи?! А Иван Мештровић, као аутор маузолеја, био је не само емигрант, већ и један од најизразитијих непријатеља управо тог братства и јединства. Написао је, поред другог, књигу мржње о Србима, штампану у истом граду у коме је дуго живео Анте Павелић. Шта је та књига, казао је уосталом хрватски историчар Богдан Кризман: „У основној линији контрадикторне, Мештровићеве су ‘Успомене’ очито прилагођене његовој новој ситуацији Хрвата-емигранта у Америци, у којој се М. последије завршетка рата био нашао. Зато и толико наглашује хрватство, зато и показује толики обзир према усташама, групи која је између 1941–1945. многе Мештровићеве пријатеље и другове слала на Савску цесту, Јасеновац и друг логоре, да се више никада не врате“. Иако је Кризман ово написао још 1963. године (ЈИЧ, бр. 4), домаћи издавач

то није сматрао сметњом да Мештровићеве мемоаре прештампана не само са онаквим „тумачем имена“ (као да су други, о истим личностима, у Enciklopediji Jugoslavije, на пример, другачији!), већ и да изостави из скулпторових мемоара оно што је „антирежимско“ у њима, да би остало све што је антисрпско.

Нека су и у земљи објављене Мештровићеве „Успомене на политичке људе и догађаје“, и добро је што слог те књиге није растурен, као што се то десило пре три године, у „Нолиту“, са књигом Дучићевих књижевних есеја – само да су „Успомене“ бар интегрално објављене да би се видела цела истина. Нека се, најзад, и маузолеј гради, ако је већ некоме до тога толико стало, само не на Ловћену. И само нека се примером Мештровића никоме не читају лекције, или бар, нека се не узимају озбиљно извозне досетке домаћег историчара да отпори маузолеју долазе тобож од оних који „не могу поднети да један Хрват плете венац на Ловћену једном Црногорцу, да један римокатолик гради споменик једном православном владици“.

Какав је Мештровић Хрват рекао је не само хрватски историчар већ и уметник сам, свом својом политичком активношћу у емиграцији којој се приволео. Иначе, до 1914. Иван Мештровић је био већи Србин од многих Срба у ликовном животу мале Краљевине: „Србин и Хрват то су два имена за један народ, само што је тај народ под именом Србин боље сачувао своју индивидуалност – слободу и чежњу за слободом. Стога ми је то име милије“ – изјавио је Мештровић листу „Штампа“ 1911. године, поводом свог излагања у павиљону Србије на тадашњој Међународној изложби у Риму. – За читаво време бивше Југославије био је не само Југословен, већ и такав унитариста да је после 6. јануара 1929. предводио поклонствену депутацију Хрватске код Краља Ујединитеља. Само Хрват, Мештровић је постао тек у Независној Држави Хрватској. У свом првом сусрету са Павелићем, врло детаљно и усрдно описаном у емигрантском (интегралном!) издању „Успомена“ он Поглавнику не замера на „држави“ коју је окупатор прогласио, а усташки геноцид утврђивао – већ му замера што та, таква творевина, не обухвата и Далмацију! Даљи пут до свих својих екстремизама описао је Мештровић нашироко у мемоарима, укључујући и своје, нимало срећније, католичанство.

Због великих католика-хуманиста какви су, у време највећег искушења прошлог рата, били, на пример, кардинали Тисеран и Фелтен, филозоф Тејар де Шарден или Моријак, а код нас бањалучки бискуп др Пихлер, монсињор Ритиг, дон Нико Луковић, или песник Едвард Коцбек, – није ни могуће, ни допустиво, саму католичку припадност поистоветити са оним што су, у име исте конфесије,“ починили клерикални поборници, и погромници *ecclesia-e militans*, Мештровић је био од ових других католика, један од најоданијих поклоника тадашњег загребачког надбискупа Степинца. А тај примас Хрватске, у време бартоломејских прекрштавања православних Срба, која су трајала ноћима, био је на челу цркве која је дочекивала глинским методама припремане и привођене преобраћенике. На све то што се дешавало, и са узнемирењем пратило у осталом католичком свету, Мештровићев идол Степинац, у писму папи Пију XII, од 18. маја 1943, остајући миран и тада, само је поновио познату формулу: „Валови ортодоксног бизантизма ударили би о границе Италије, кад се не би разбили о хрватске зидине“. Таквог тумача геноцида, саучесника у ратним злочинима, Иван Мештровић назива, у познатом уводнику *Hrvatske revije* (Buenos Aires, 1956, св. 3), „*heroe espiritual*“ и сматра га најсветлијом личношћу у својим „Успоменама“. Свраћајући из емиграције, на кратко, он заточеног кардинала Степинца посећује у Крашићу да би, иако почастован, и част указујући „партизанској Југославији“, по повратку у Америку написао у „Успоменама“ читаво поглавље „Партизанска злочинства у Хрватској“ (стр. 393. оригиналног издања) – читаво и изостављено у загребачком издању мемоара. Дакле, пре него што ће постати Хрват, Мештровић је био све кад је требало, и свашта радио, не само као вајар, већ и као политички погодник – да би на крају, кад је пропало све чему је служио и чиме се, још више, сам послужио – постао хрватски шовинист а не Хрват, и више клерикалац но католик. Све је у његовом националном и верском припадању у тој мери несрећно и поразно да је покојног скулптора ваљало оставити само његовом значењу као уметника. Овако, накнадно проглашаван за некаквог традиционалног ујединитеља – јединог, однекуд, још увек важећег – Мештровић је морао бити изложен неким суочавањима која историја и њена „цела истина“ не могу избећи, нарочито кад су у питању Његош и Ловћен.

Ипак, ниједна чињеница о Мештровићевој личности, па ни политичкој, неће умањити његово скулпторско дело, ако оно уметнички претраје, и ако се покаже неоснованом позната, својевремено изречена јеткост о „трговцу прве класе, кипару друге класе и политичару треће класе“. Уосталом, стари мајстор није био, као жив човек, ни бољи ни гори од многих стваралаца у својим епохама, чак и већих но што је био он. И такав какав је, Мештровић остаје као податак и ознака једног времена и једне судбине. То треба констатовати и одиста оставити на миру и њега, и нас од њега! А нарочито га оставити што даље од песничке и историјске личности Његошеве. Јер, своју праву вајарску вокацију Мештровић је показао не ликом „православног владике“ Рада – њега је завршио, и не урадио, јер му није „лежао“ још пре рата, у Краљевини – већ попрсјем и рељефом кардинала Степинца, за загребачку катедралу, у Републици!

Јер, без праве уметности са својим маузолејом, без права на икакав други симбол до раздорни, Мештровић иде на Ловћен само као какав смак, као једна смутња – толико непотребна данас! Пошто уметничких разлога за подизање маузолеја нема никаквих, а има свих да се то никако не чини – намере се обелодањују саме од себе: иза упорности да се Његош на Ловћену грандомански обележи, стоји заправо решеност да се Његош на Ловћену пребележи, да једна, за разне намене изнајмљивана рука, која је зато и туђа постала, отуђи и сам Ловћен и самог Његоша историји којој су окренуте све његове владарске бриге и песничке клетве, молитве, мисли. Јер на Ловћену се руши песнички завет, а подиже једна уметничка лаж, један историјски фалсификат, један изазов свему ономе што је Његош значао као потомак и предак оних духовних, моралних особина своје националности, које он оличава јаче но ико после њега, и само као Сава Немањић пре њега. Они који руше капелу Владикину, караулу песникову, мораће затим, да забране Горски вијенац по школама и народу Црне Горе. Ако се забранити може оно што се напамет знало, и знаће – као и много шта друго. По свој прилици и то: да ће се на садашње, нове рушиоце задужбине Његошеве, нове поклонике Мештровићеве, применити који пуноважни, просто за њих створени стих из Вијенца.

А дигнути глас савести домаћег историчара, са носталгијом апаратског услужника много, много подсећа на један

сличан, са једног још познатијег процеса. Овај, око Ловћена, после свега што је о њему речено, и око њега искрсло, добио је, дакле, и свога Фридјунга. За истовремене улоге политичког адвоката, грађевинског сведока, јавног тужиоца историје, цркве, нације – са досијеом фалсификата као у бечком случају – нашао се нико други до аутор књиге Сарајево 1914. Проучавајући методе и намере хабсбуршке владавине, аутор споменуте књиге и недавног писма „домаћој и светској јавности“, као да се није присетио улоге свог бечког колеге и исхода његове велеафере, по којој је створен и један квалификатив у савременој историографији. Није аутор Сарајева 1914 препознао ни своју улогу, ни којег је циља средство. Кад је нестало Аустро-угарске,“ остала је готово одмах по распадању Монархије инерција њене логике у гледањима на балканске прилике и припадања. Та логика се заразно подвукла и у извесна схватања која су се испољила у познатим коминтерновским разрадама националног питања предотацбинске стаљинске епохе. Тезе о опасности „српског милитаризма“ на Балкану, као пандан пруском у Европи за готово су прихватили, као добродошле, неки припадници оних суседних нација чији су милитаризми били поражени у Првом светском рату. Разбијање уједињеног исхода тог рата на овом простору погодновало им је за удварање сопственим национализмима. Своју револуционарност они су потражили у раскринкавању и самог идентитета, а не само интегритета нације која је, уза све повике на њене реакционарне владавине, ипак учествовала, са милионском сумом својих глава и тада, у рушењу хабсбуршке монархије – легла европске реакције од Француске револуције до Сарајевског атентата. Преузета логика, о којој је реч, препознаје се и у Ловћенском процесу. Зато он има дубљи значај и треба му показати право лице пред свим јавностима којима се маузолејски Одбор и његов Фридјунг обраћају. Рушењем садашње капеле они се „против краља и цркве“ боре заставом-здањем моћног дворског вајара истог краља и клерикалног поборника једне друге цркве! Опсада Ловћена има и своје смишљене апсурдности. Упорне бесмислице умарају беспомоћне; инсистирања постају истине на којима се заснива завера.

А када живи камен Ловћена једном избуше, заравне пистом вештачког прилаза, и будну осматрачницу песниковог гроба замени чудовишни монумент, доличан малом сатрапу, а

не великом песniku и пустињаку цетињском – мраморна протеза маузолеја стајаће Ловђену као она веља крушка у грлу, и грбу, Црне Горе. Залудност толиких писама, протеста, покушаја, од академика до студената, од стручњака до песника, биће можда једино су чим ће се тада изаћ пред Његоша. Као што је значајно залудан био и Лаза Костић, са својим „Прологом за Горски вијенац“, написаним пре седам деценија, на другом крају угашеног завичаја, у који се песник „плетисанки“ био вратио залудан себи, заморен од свега, а ипак загладан у „све што нас убија“. И године 1902, у једну мразну панонску ноћ, када је неко зло домаће, мора бити, у кам ударило, до кости дошло, изгрмео уводне стихове „Пролога“. На жалост далековиде, за пакост актуелне!

21. децембар 1970.

Писмо упућено *Књижевним новинама*

(*Сумрак Ловђена*, фототипско издање, Београд, 1989, стр. 147-152)

Пеђа МИЛОСАВЉЕВИЋ

О ДОСТОЈНОМ НАЈВЕЋЕГ ПОШТОВАЊА

Обраћам вам се по други пут, опет са бескрајним миром, без родољубивих страсти и срдечно, дубоко уверен да ћете ми одговорити на исти начин. Као и у првом, које је остало без одговора, ни у овом писму нема политичких алузија. Питање подизања Његошевог маузолеја на врху Ловћена, то је питање разума и укуса на првом месту. Затим, то је и питање права и етике.

Да ли је ваша одлука и политички грех, то препустимо савести одговорних и надлежности позваних. Ја сам сликар, помало заљубљен и у књигу. Као таквог и ви сте ме звали у своје редове, па се осећам побуђеним да вам темељно образложим не само свој став поводом овог споменика и споменика уопште, већ и према споменицима у дужој ретроспективи. Ово није ни прва ни последња, не само погрешна, него и недопустива локација. Ако је реч о Мештровићу – чије вајарско дело у целини не оспоравам – та погрешка, на жалост, већ заборављена, учињена је и на Авали у доба пре доношења данашњег Закона о заштити културно-историјских споменика. Да подигне гроб Незнаног јунака и тада је Мештровићу било потребно да поруши на врху Авале наш средњовековни град Жрнов, који су Турци освојили 1442. године. Али, од 1934. године наша свест о споменицима и културном наслеђу знатно се развила. Ми постепено постајемо цивилизовани свет и све смо мање склони грубим грешкама какве смо чинили у прошлости. Не обраћам се непосредно члановима вашег одбора, стручњацима, историчарима, професорима етике или естетике. Да будем искрен, више и не памтим ко су чланови тог тела.

Ово писмо упућујем члановима одбора-политичарима, које сматрам утицајнијим, али и мање одговорним од консултованих стручњака. Њима не може бити непријатно ово излагање. Они су, уосталом, и желели да овај одбор буде знатно

шири и значајнији од одбора какав је сада. Најзад, још није учињен коначан и фаталан грех рушења једне светиње Републике Црне Горе и подизања једне аматерске архитектуре на врху једне природне пирамиде. Да све оно што следује нису празне речи, схватићете тек на крају овог писма. Све што вам будем говорио добро сам проверио. Воде ме неумољива логика и савршена непристрасност. Братство и јединство и најбоље намере за мене нису празне речи. Да се постигне овај мир и ова поузданост потребно је замислити да се и ви и ја налазимо на самом врху дивне планине, тамо где је ваздух чист, на висинама где се орлови лету, пред хоризонтима далековидости и обрисима будућности.

Стало ми је да вас уверим да никакве националистичке побуде не инспиришу ове редове. Сада, после четрдесет година, читам по други пут „Горски вијенац“ и „Лучу микрокозма“ у оригиналним издањима. Његошева посвета моме роду даје ми за право да вам се обратим и као сродник. Тачно је да сам рођен усред Шумадије, али се једва сећам завичаја. Памтим само торањ једне цркве и зидове једне школе у којој сам угледао свет. Одрастао сам у Македонији. Универзитетске студије започео сам у Београду а завршио у Суботици. Живео сам колико у иностранству толико и у земљи. Осећам се грађанином света колико и Југословеном. Један дед ми је говорио да се доселио из Црне Горе, а други из источне Херцеговине, па сам у доба раног детињства био више дијете него дете. Мало затим проговорио сам и турски. Као што видите, нисам имао много услова да postanем већи Србин него што сам, а како од свих наших крајева највише волим Црну Гору (о чему сам и писао), чини ми се да са њом понешто и саосећам. Дозволите ми да у сличном ведром тону наставим ово уводно излагање, како бисмо о веома озбиљним стварима говорили без узбуђења.

Ако ми сада верујете да нисам ватрени националиста, да вас обавестим и о свом естетском одгоју. Упркос школовању у Југославији, доживео сам да ме многи сматрају Французом. Између 1945. и 1948. године био сам чак и декадент са Запада. А ми, Французи, знате, не волимо патетику. Уметност не стављамо на пиједестал божанства. Скулптор или сликар за нас је обичан човек, више занатлија него уметник, па нас после надахнућа и инвенције највише занимају знање и упућеност. Избегавамо стране речи, високопарни стил и лажну уче-

ност. Обичне путеве не називамо магистралама. Никада не бисмо подигли маузолеј личностима које нису биле ни краљеве на цареви. Наши бесмртници почивају у пантеонима, сходно нашим латинским традицијама, а трошкове тих бесмислених грађевина подносимо унапред и у доба просперитета а не дефицитарности. Подухват који сте предузели ми бисмо назвали расипништвом. Разуме се, уколико не располагате моћним средствима за која ми Французи не знамо.

Осим тога, наши добри скулптори нису били архитекти. Дубоко смо свесни да је ренесанса давно прошла. Не пада нам на памет да подижемо споменике на раменима већ постојећих, какав је Ловћен у оба своја вида и као дело природе и као дело Његоша. На врховима планина подизали смо само утврђења, а споменике на приступачним местима. Наше схватање монументалности полази од претпоставке пропорција а не димензија. Све наше добре скулптуре постале су велике кад су мале у односу на суседне грађевине и кад су са све четири стране света подједнако сагледиве и убедљиве, кад се можемо измицати да их боље сагледамо а да се при томе не суновратимо у амбис, а најмање се усуђујемо да пркосимо вихорима, сметовима и грмљавини песниковог гнева на врху Ловћена!

А сад вас молим да пажљиво прочитате оно што следи, да још једном замислите како смо на самом врху планине, да детаљно размотримо, не више са хоризонта далековидости и обрису будућности, већ из једне сасвим обичне, жабље перспективе, да проучимо споменик који подижете Мештровићу, опростите, хтео сам рећи Његошу.

Не улазећи у целокупно Мештровићево дело, ја само хоћу да вас подсетим на добро познату истину да Мештровић скулптор није и архитекта. И да је чак и Његошева фигура, издвојена из овог архитектонског склопа, а вероватно управо због ове назовицелине, исти такав промашај.

Мештровића овом приликом очигледно инспирише Египат, као што га за Авалу одушевљава Кирова гробница. После фараонске припреме кроз тунеле и усеке, са једног заравњеног платоа, између два празна и вертикална пилона, улази се у пространо предворје са три ходника раздвојена низом ортогоналних екскавационих стубова. Немам времена да вам разлажем какву су разлику Египћани правили између ових и округлих стубова чија су и тела и главе били инспири-

сани вегетацијом поднебља. Читав овај хипостилон са претешким и без икакве потребе гранитним стубовима (Египћане је задовољавао кречњак), носи један раван кров (такође подстрек са Нила), раван да што боље понесе големе наслагe снега и леда! Ова позајмица пилона и стубова, без имало разумевања и њиховог облика и њихове намене, долази из земље чији житељи, откако човек памти, никада нису угледали ниједан облак нити чули да постоје атмосферске падавине. Тамо је небо вечито плаво. Поплаве и муљ Нила обезбедили су овим древним и мудрим градитељима најидеалније подлоге. Своје киклопске монолите у Карнаку и Луксору они су слагали чак и без везива. Ни темеље нису увек копали. Испред својих пилона, отворених књига историје или задивљујућег знања, имали су смисла да поставе моћне скулптуре и снагу да се у камену изразе најплићом пластиком, да унутрашњу напетост органа ових колоса доведу до савршене синтезе, да природу и структуру камена саобразе адекватној обради. Ти полубогови непокретни су и мирни као гранит у којем су исклесани, са главама без гримаса и патетичног грча које је красио само трансцендентни осмех, Никакав орао (пардон, Ибис, још боље Мут), никаква тебанска богиња није скривала њихове недостатке.

Мештровић нас затим уводи у један мањи храм. Тамо доминира централна ниша испред које поставља своју скулптуру Његоша у седећем ставу и са прекрштеним ногама. У првобитном храму, у Византији и у Његошевој капели, владалац, патријарх и владика стајаше. Са својим стасом колоса Његош би још како имао разлога да устане из камена кад му ваш одбор приступи у пуном саставу.

На Западу, од Каносе, папа седи. Његош не сме да седи!

Седећег Његоша у гусларском ставу прати једна отворена књига. Част и слава честитим гусларима, давним представницима усмене нарације. Његош је био песник и филозоф. На то су и Мештровићу скренули пажњу. Његов далековиди Његош посматра шест других ниша са симболима наших шест република. Да ли сте икада чули за добре градитеље који у нише стављају стубове који носе пламен? Ако су то „свеће“, да ли сте чули за вајара који ваја већ извајане облике? Какви су то стубови који носе пламен а не камен? И какав то шестоструки пламен – опела или славе – треба да ода пошту нашим

револуционарним творевинама? (Да сам политичар, мени не би промакла ова метафора.)

Замолите једног од потписника одлуке да се овај споменик подигне, стручњака, да вас обавести ко је у историји спајао египатске пилоне са романским луком. Питајте га како би назвао овакав спој. Пре тога дознајте када је откривен Египат. А затим му поставите питање са каквим је то разлозима гласао за ово неуко и празно дело кад се слаже да се постави на врх планине. Ох, не на врх. И тај врх се засеца. Остаје још да се увезе и мало свете воде са Нила како би се постигла дилувијална раван. И још нешто. Ако је ово храм, није ли неукусно да се владици и владоцу Петру II Петровићу Његошу подиже црква која је толико далеко од православне. Чему та журба да се дира у осећања наших дедова и очева и у толике успомене још живих сведока? Да сте бар водили рачуна о странама света. Ваша апсида није окренута чак ни истоку. Она гледа на север. Вашем владици и песнику ни то не би било по вољи. А мени, због ове мале примедбе из кодекса црквене архитектуре, нема потребе да одговарате, Ви врло добро знате да се верник не постаје ни у гневу ни из ината.

Принуђен сам да употребим и једну страну реч, јер лепше звучи од наше, а чини ми се да је и садржајнија. Та је реч и међународна и у вези је са етиком: пијетет. Ми, Французи, веома поштујемо наше владоце и црквене великодостојнике, поготову ако су били и песници. За нас су њихове опоруке светиње. Никада и никоме не бисмо дозволили, сем вишој сили, оној изван људске моћи, да се кости претурају нашем владици. Ви сте очигледно заборавили да на то помислите. Видите, на то се пре вас усудио само аустријски гувернер за Црну Гору 1916. године и један анонимни фашистички наредник 1942. године. Али, и бечки двор и италијанске окупационе власти имали су стила да се јавно извине кад су дознали и увидели какво су недело починили. Да окаје грех, аустријска влада је предала нашој земљи оригиналан Његошев рукопис „Горског вијенца“, највећи и аутентични Његошев споменик.

На све позиве и молбе да одустанете од овог неумесног подухвата и ове неприкладне локације ваши стручњаци и естете упорно ћуте. Нико се не усуђује да брани ваљаним разлозима овај храм апсурда. У јавности нема ни слова – изузев текста једног историчара који говори о камену са Ловћена чији дух,

видећете, не осећа – ни слова о целисходности гажења Његошеве опоруке, а још мање правих и убедљивих речи о величини и снази Мештровићевог споменика који се подиже на постамент од хиљаду шест стотина шездесет метара.

Лоше се браните да је Његошева капела сада само рушевина. На таквим и сличним, а далеко старијим рушевинама, ми смо засновали своја права на овај део света. Заборављајте да је овај споменик срушен на наше очи, да се тај догађај добро памти и да историчари располажу не само фотографијама, а Ловћен не само каменом, него и каменом који је пао под фашистичким гранатама 1942. године. Није ли Атињанима било хиљаду пута теже да обнове агору, а археолозима да начине тачну макету чак и до темеља срушене вавилонске куле? Од читавог овог питања које ни по чему није политичко ваш одбор је створио политички табу да се у недостатку аргумената добро сакрије иза декларације о братству и јединству, уз алузије да зна шта ради! Питам се да ли су чланови одбора (овог пута стручњаци, не политичари, који немају времена) уопште прочитали „Лучу микрокозма“ чији први стихови гласе:

Тешко ли се у полет пуштати
На лађици крилах распетијех,
Без кормила и без руковође...

Не чудите се ако вам се каже да ви не сматрате спомеником споменике које се не виде, какав је ваш „Горски вијенац“. Тај споменик подигнут је у срцу просвећених Југословена још пре толико година и ако сте хтели предстојећу годишњицу да обележите каквим знаком у камену, могли сте узети који добар цитат из „Горског вијенца“, рецимо онај са почетка ове за све нас свете књиге, тамо где се искреним и правим речима пева о братству и јединству, да бисте заиста били доследни.

На жалост, за вас духовне вредности као да немају волумен. Пошто број неписмених не опада а број туриста расте, чуо сам како се браните потребама туризма. Како сте предвидели и ноћну расвету, поучени примером са пирамида, светлости овог места додаћете и светло XX века. И у том случају бићете доследни неразумевању личности око које се толико трудите. Јер Његошу, чије дело зрачи светлошћу широм света, није потребна ова скупочена бакљада. Заборавили сте скромност његову, и његову свакодневну бригу и труд око убогих, као и то да је сву своју личну уштеђевину завештао сиротињи. Није

ли све оно чиме данас располажете делимично потекло и од овог почетног улога?

Рушећи своје културноисторијске споменике – које у случају Жрнова на Авали нисмо стигли ни научно да испитамо, а у случају Његошеве капеле чак ни да је обновимо а још мање да је заволимо – ми само сведочимо о своме барбарству. Ако ни покојни Мештровић није имао слуха за историју, значи ли да је тај слух данас отказао широм наше земље? Ништа нам, заиста, више није свето. Непромишљени смо. Залећемо се. Инат и тврдоглавост, да не кажем понос, и то су наше особине. Наши кнезови су уклет и стално несложни да на крају изгубе суштинске битке. Прибегавају чак и кривотворевинама да би сакатим тезама прибавили штаке. Истичући право да о овом споменику и Његошевој опоруци само ви говорите као најближи Његошеви сродници, да ли сте свесни да тако умањујете песникову светску славу? Да ли најзад увиђате да већници Скупштине града Цетиња, иако позвани на ову одлуку по своме праву самоуправљања које им нико не оспорава, заборављају на дужност што се рађа из овог права да своју одлуку заснују на подршци стручњака и јавности? Ако је одбор и мене звао у своје редове – нека и јавност чује да се одазивам, и то с препоруком да Скупштина свакако оствари своје право на подизање споменика. Само, нека то не буде на врху Ловћена и нека тај споменик не буде Мештровићево дело (не из политичких разлога, већ стога што је помисао на званичног скулптора старе Југославије знак преживелог укуса, а неки политичари кажу и политичке назадности). Нека то буде дело једног од вајара савремене генерације коју је подигла нова Југославија и из редова оних који су у свету дочекали признања а не поразе (нема, ваљда, потребе да и то Скупштини подробно објашњавам). А о томе да то не би смела да буде грађевина од материјала и у стилу који су страни амбијенту, не треба ни говорити. Не заборавите само да је Његош итекако имао стила и укуса.

Без обзира како сте до сада поступали, крајњи је час да од сада поступате само по гласу разума. Реците ми, тако вам Његоша, светског човека, зашто кријете од јавности поруке угледних писаца, ерудита и прослављених личности као што су Андре Малро, Жан Касу, Габриел Марсел, Мирослав Крлежа, Михаило Лалић и огромне већине угледних јавних и културних радника широм Југославије који сви од реда одвраћају

Скупштину од непромишљеног корака. Јер који би други разлог, ако не велика нелагодност, да се у касе затварају а можда и уништавају, сва ова документа, навео Скупштину на упорно држање одлуке коју је донела у радости што је у могућности да једним на изглед великим потезом оствари своје право на самоуправљање.

Ово право повлачи и дужност цивилизованог света да у прави одбор пред предстојећу прославу уђе и културна елита свих оних земаља које су Његоша прославили у своје доба, као и представници свих издавачких кућа (уколико још постоје, а на западу постоје) што Његоша објавише на својим језицима. Како сада да окупи ту огромну већину, коју није послушала, кад се приклонила мањини? Драги Цетињани и остали Црногорци, сви ви који се залажете за овај споменик и ви који ћете од своје сиротиње, као што је некада и ваш песник завештавао вашим ђедовима, одвојити и последњу пару да се одужите своје великану, не сумњам у ваше поштене намере. Добро вас разумем. И моја је жеља да вам помогнем да један леп и разуман споменик заиста и подигнете.

Поштовани већници Скупштине Цетиња, ако мислите да сте озакоњењем своје сопствене одлуке обавезни да је до последњег часа поштујете, сетите се како сте је донели. Изгласате ли нову, стара се поништава чак и ако се то не каже. Не заборавите: умишљај постоји, дела још нема! С добрим потезом да начините приступни пут ка Његошевој капели, остаје вам још и дужност – једини аманет песника у историји споменика – да обновите првобитну Његошеву црквицу. Нека вас нико не уверава да је то немогуће. И те како је могуће! Јован Секулић, са својом опробаном екипом, извео би то савршено и уз веома мале трошкове. Само је тај скромни храм, полуцрква и полутврђава, лепим класичним венцем опточена, саздана каменом с Ловћена, прави споменик Његошу и „Горском вијенцу“, прави зато што је аутентичан, по песниковој замисли створен. Такође, јединствен случај. И историјски споменик!!!

То је права мера пристојности и аршин светског укуса.

Трудио сам се да у ово писмо унесем и мало ведрине, чак и мало хумора. Верујте, није ми до шале. Веома сам тужан. А тужан сам што се моја рођена браћа олако оглушују о слово и жеље Достојног најдубљег поштовања.

Ова историјска одговорност, као и Његошева клетва, пада на све песникове потомке. Изненађен, кад сам читао ово

писмо неколицини пријатеља, што многи нису знали којим је речима Његош изразио своју претњу, пошто је ово отворено писмо, мораћу и вама да је поновим. Опростите. Није ми намера да вас мучим. Хтео бих да вам помогнем: „Ја хоћу да ме сараните у ону цркву на Ловћену... То је моја потоња жеља, коју у вас иштем, да је испуните, и ако ми не задате божју вјеру, да ћете тако учинит како ја хоћу, онда ћу ве оставити под проклетством, а мој последњи час биће ми најжалоснији и ту моју жалост стављам вама на душу“.

Књижевне новине, 27. I 1971.

(*Сумрак Ловћена*, фототипско издање, Београд, 1989)

ЊЕГОШ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА

ЊЕГОШ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА

**Матија БЕЋКОВИЋ:
НОЈЕВ КОВЧЕГ**

**Милутин МИЋОВИЋ:
ЊЕГОШ И
ЦРНОГОРСКА ПОСТМОДЕРНА**

**Будимир ДУБАК:
ФЕНОМЕН ЛАЖИ У ЊЕГОШЕВОМ
ДЈЕЛУ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА**

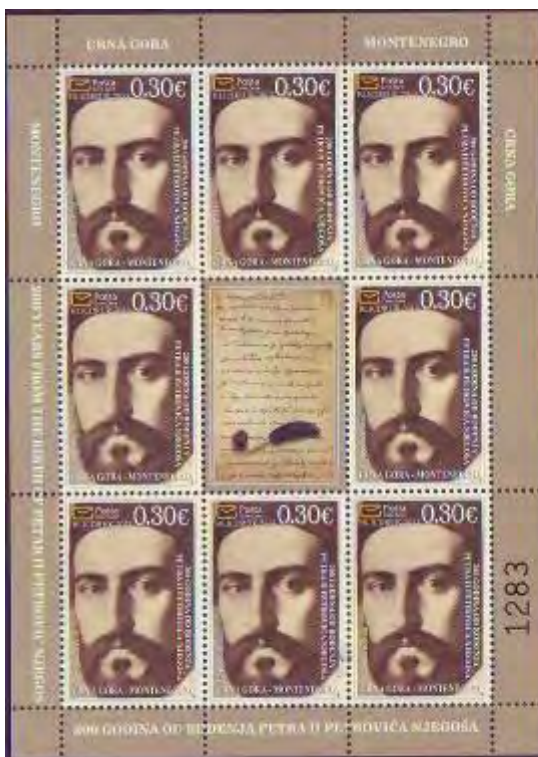
**Радомир УЉАРЕВИЋ:
АКТУЕЛНОСТ ЊЕГОШЕВЕ ПОЛЕМИКЕ**

PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ

Gorski vijenac

Režija: Diego de Brea

Матија БЕЋКОВИЋ

НОЈЕВ КОВЧЕГ

Црна Гора је Нојев ковчег испливао из косовског потопа.

Нојев ковчег је био начињен овако: у дужину триста лаката, у ширину педесет, у висину тридесет лаката. На три боја, са доста светлости, затопљен смолом споља и изнутра.

Није друкчија, ни виша ни Црна Гора.

И као што се Нојев ковчег после седам месеци зауставио на Арарату, овај је после триста година пристао под корен Ловћена.

Један је са земље одигла вода, а други крв.

У Нојевом ковчегу је од свега живог било узето по двоје. У Црну Гору је могло стати само једно. То једно је био језик, а у језику је било све: и Косово, и косовска мисао.

Ноје је из ковчега пуштао гаврана да види докле је дошла вода. Црну Гору је прелетела кукавица, сестра Лазарева, да види докле је стигла крв. Реч је још једном била на почетку и покренула све из почетка.

Никад није било мањег света да је био важнији. Име Црне Горе је ускренуло са косовске гробнице. Ту је скочила искра из гомила пепела величине Душанове, што није умрла ће се огњиште српско утулило, него се припела на гору те бјеска и довикује на себе громове злобе и зависти, како златна игла потресне стријеле облачне.“ Нојева голубица је после четрдесет дана, а Лазарева кукавица после четири века нашла суво да спусти ногу.

Старешина манастира чије је имање Црна Гора

Кад се родио Радивоје Томов у Црној Гори је већ четири стотине двадесет и четврту годину трајала Косовска битка. У њему је Али паша Сточевић – кунући се Богом и дином – одмах препознао онога правога српскога бана са Косова.

Црна Гора је непрекид, жилиште правике, одлом-капа, одломак читавога, завичај полубога. Ту је наше потајно сунце, каже Сима Милутиновић.

Косовски бој никад није завршен. Црна Гора је идеја, а не камење. И није тамо где је, и мала је само у односу на своју величину. Нестао је народ, али није свест. Пострадали верници, али није вера. Посечен је Лазар, али није истина. Остали су Турци, али се у сну и на облаку појављује Обилић. Косово је стварност. Његош је трагични јунак косовске мисли.

*Боже драги на свему ти хвала
 Какве власти дарова ђаволу.
 Ма ако смо за трих крађевоски
 Закривили да се измучимо
 Ма нијесмо да се истиражимо.
 Јер ако се лисћом истиражимо
 Ко ће ти се за тријех кајати
 Који паде на српско кољено.
 Ко ли ће ти уживати милости
 Кад се једном на Србе смилујеш?*

Са седамнаест година Раде Томов постаје Петар Други, старешина манастира чије је имање Црна Гора. Црногорско братство не броји ни сто хиљада душа. Сам за себе каже да је ни дозрео ни доспреман, млад љетима и просвештенијем, без искуства у језицима, нити је имало свијета видио, нити има часова ученија, са границом просвешћенога свијета.

Заноси се мишљу да од Цетиња створи град и зида прву кућу. Међу неписмене враћа Црнојевићеву штампарију. Гологлавом народу даје коротну капу. Зида прву школу и – тамницу.

Вук пише Лукијану Мушичком из Беча да црногорски владика нема још ни двадесет љета а зна његов *Глас народољубици* напамет и жали што још простије не пише, јер мисли да нема љепшега језика од нашега народног.

Андрић је навео да лик архиђакона Петра у Шћепану Малом може да послужи као портрет Владике Рада:

*У нашој се земљи нијда није
 Оваквоја момчеја дизало
 Ни дивојом ни сваком хийрином
 Управ му је седамнаест љета
 Више знаде но нас љоловина
 Паметијије мисли и ријечи
 Ниш сам чуо ниши ћу је чуши
 Он је срећа овоја народа
 Он је рођен да довијек живи*

Језик је наша невидљива црква

Чудо да су претрајали мали народи може се објаснити само њиховом великом поезијом. У скривници језика је тајна опстанка и спаса, а она је претекла јер је невидљива.

*Језик је наша невидљива црква,
Још неодољена и неразорена
Свака реч је у њој самојавна икона
Ради нашега сјаса објављена.*

У црногорску пустињу није избегавао цео народ него цео језик, чувар његовог бића. И они пустињаци наоружани језиком, који су овамо убежали да би могли говорити гласно. Велики сунчани круг српскога језика свео се на ову тачку, где престаје земља а почињу небеса.

У њокосовском збећу „на крову наше ошацибине“, у збиру језика било је све заувек присујно. Ништа није било, све јесте. Ништа се није понављало него се једно истио дешавало. Сутира је само већа прошлости од јуче. Сутирашњица је почела пре две хиљаде година. У вечной садашњости сабрали су се сви, као сватови у митолошким њесмама сазвани из свих времена. Само се још на почетку светиа – док је језик био бојашњи од живојиа – мола појисаши њеова духовна својина и појисаши књиа-кушија, у којој се чува јуноћа бића нашега језика и конципушиет слободе. Да миш није појисао књиа, не бисмо појисојали ни ми. Је ли онда чудно ишо је реч биће, поред Боја и Обилића, најчешћа реч у стиховима Владике Рада? И није ли на језику јастира којим је говорило неколико племена настала и Библија?

Право на постојање под скојим именом могло се одбранити само Горским вијенцем

Његошева прва песма се зове „Црногорац свемогућем Богу“. То је и тема његовог укупног песништва.

Како без никога и без ничега бити Његош?

Несрећа га је нагнала да пева кад се више није могло памтити. Ко је имао оловку, морао је да пише.

За велике песме потребни су и велики разлози. Само највећа нужда изажима сушту реч. Његошеви спевови су настали у шкрипцу, кад није било другог излаза, а *Горски вијенац* у самом ропцу – кад су се суша, глад и Осман-паша удружили да угасе црногорску варницу и кад се право на постојање

под својим именом могло одбранити још само *Горским вијенцем*.

У највећем афекту за који зна наш језик Његош је покренуо из жилишта и довео у везу све: небо и земљу, праисторију и борбу са Турцима – све до тамног залеђа иза кога је бездан.

Речи се наслеђују као чудотворне иконе: тако да је нова увек она стара. Чувано у шкрини језика, као амајлија, онако како се чуло – и оно што се није разумело – добили смо и наслеђе које је заувек остало нерасветљено.

То није дело једног човека ни језик једног поколења. Један човек има неколико својих мисли, слика и метафора. А толико обиље, неиресушно памћење, способност да се свега сећа – може имати цео народ и цео језик. И то може бити само дело народа, као целине вечне и неумрле, и целој језика чији је животи старији од народа и од мишљења. Ризнице векова Његош није само пописао и сабрао него претворило и закључило. Тако је рекао више него што је знао и додирнуо штајне на које нам недвосмислени одговори не требају.

Владар који је боље певао него владао

Његош је једини владар који је боље певао него владао. Проклињао је тирјане а боготворио песника „Творца малог најближег Божеству“. За њега је и сам Бог песник „Творителном занет поезијом“.

„Ах, дивна поезија, искра шајинска! Ја никада није сам могао разбрини али је она искра бесмртнога оштра, али је бурна шалања, чедо уског поднебија нашег. Са земне је каменце респиратором вештачким дисањем, но када се човек поине више од самога себе, онда види биједност људску, а када је поезија може рећи да је жрец оштра свесвијетлија. Поезија је клик смртнога с бурнога нашега бријега, поезија је глас вајничке у душињи, он сања о бесмртности, довикује га и за њим се поине, он види велики лист од књије миробитија ошворен, у њему чини чудесна Створитељева. Они су његово најслађе миће, он се њима оштра, он силом вообразенија изводи из блажене земље клику небеснога животи, шрулину бојотвори... Човјеку је тоштво кад му дође слајко плакати као његаши. Ја овако нашу њесму разумијем.“

Са путовања по Италији Његош је донео само ловорову гранчицу са Вергилијева гроба и кончић из појаса Торквата Таса.

То да се ничим није занимао осим својом поезијом“ није праштано ни Његошу. Од те оптужбе брани га Ровињски, а Јеремија Гагић пише Вуку Караџићу: „*А о садашњем Владика се ѿговори да није за Владика сѿворен неѿо за доброї їранашира и ѿговори се како о младом дерзновеном, безаконном и чиишањем развраињних књиїа извешшаченом човеку, и заїшо оїасном за све и за Црноѿорце*“

А његов секретар:

„*Он бјеше удубљен у своју ѿезију, и радо чиишае све оне ѿјесме, које имаху узвишеної ѿеишчної ѿолеїа. За земаљске ѿослове, за њеїове Црноѿорце, а и за саму цркву није ово било ѿробиишачно. Да се владика није ѿолико бавио ѿјеснишишвом, он би још више добра учинио за Црноѿорце. То му је смешало да није завршио ни Законик на којем је радио дуље времена.*“

А каквим се све земаљским пословима бавио Владика Раде најбоље ћемо видети из оног писма које је упутио из Варшаве Радовану Мрчарици Пиперу:

„*Радоване, како їримши ово їисмо, їисаћеш Виду у Бјелойавлиће да нађе їроје чеїворо момчади, но која су лијеїа вићети, која ће имаїи ѿо двије леденице и нож и бијеле шалове; ѿолицїињу їиши нека и Тодор Мушикин из Пїїера изабере исїио їако одјевене и оружане; нека буду їошови кад им їошаљемо да нас среїу, а їи изабери црноѿорски їешешѿоро, како на їримјер, Ђура Прелова, Мишка Пикова с Лиїе, но нека буду лијеїо одјевени, јербо иде са мном један човек сїидан, рад сам да их види., И нека све ово буде како їи їишем, и немој ко за ово да зна. Пїледаїше обијелиїи куће, нека је све лијеїо и чисїо... И оне камаре на Сїањевићима нека обијеле лијеїо, їио јестї оне двије, а цкла нека мешїну, ако је које разбијено.*“

Који је владар имао овакве тајне? И брижио: јесу ли оне двије собе окречене и ломио главу је ли који прозор разбијен? И знао по имену момчад која су „лијепа вићети“ и која се могу обући? И црну сиротињу укривао „бијелим шаловима“?

Његош је владика Данило

У првом издању *Горској вијенца* испод Његошеве слике потписан је Владика Данило. Владика Данила сликар није ни могао замислити него као Његоша. Али ово поистовећење није било случајно. И то не само са главним јунаком, него и са осталим лицима овог сложеног монолога, па чак и са Турцима због којих песник и месец назива мрском планетом. Као да је оно што је сам мислио о подсвету и пучини свога народа дао да изговоре Турци. Турцима позајмљује сву своју памет и највеће разлоге на које, чини се, нема одговора:

*Шта ће слабо раскршће лијово
Пред осирошом вишоја челика?
Светица прави махне ли шојузом
Од удара заира му земља
Како празна поврх воде шиква...*

Његош је калуђер који се усудио и да напише стих: „Лактом вјере глупост чојка мјери“ и да опрости преверу:

*Ми смо Срби народ најнесрећни:
Сваки Србин који се иревјери –
Просио вјеру што ирираби друју
Но му ипросио не било иред Бојом
Шта оцрни образ иред свијетом,
Те се зваши Србином не хоће.
Ово ши је Србе искобило,
Робовима шућим учинило.*

Православни владика, песник истраге потурица испевао је стихове за које не зна ни турска поезија:

*О Стамболе, земаљско весеље,
Кујо меда, јоро од шећера,
Бањо слајка људскоја живоша,
Бе се виле у шербет кујају.
Ој Стамболе, свечева илалашо,
Источниче силе и светиње,
Бој из шебе само бејенише
Чрез иророка са земљом владаши
Што ће мене од шебе одбити?
Каква вјера да се с овом мјери?
Какав олиар ближе неба сшоји?*

Стихови на споменику у Колашину

Још дететом, у Колашину, на споменику студентима погинулим у Првом рату уочио сам стихове:

Шта би народ учило вишеишћу

Да његових није мученика?

Шчи његова луча ойомиње

Васкрсења не бива без смрти.

Веровао сам да су Његошеви. Касније их, сем последњег, код Његоша нисам могао наћи. Као да нису Његошеви него његошевски. Од оних стихова које сви знамо а нико их није написао. Тако песник постаје вечни вођа и творац народа, а народ потом творац његове поезије.

Његош је задатак наше културе

Његош је задатак наше културе, задатак коме је само он дорастао. Његова појава остаје изван објашњења. А тражити то објашњење је наше насушно „умно заниманије“.

Као да се приближавамо временима када ћемо Његоша чешће објављивати у избору него у целини и то радије биографију него дело, више хвалити и цитирати, мање читати и разумевати.

Као и да немамо више никога ко би могао говорити о Његошу. И они најумнији усудили су се само за „књигу дубоке оданости“. Још би се и нашао понеко да каже реч о његовој поезији, језику, животу, владавини, али ко да протумачи његов укупан значај – и значај тог значаја за нашу судбину. Најмање би то могао бити онај који говори ове речи.

Како процењивати стихове за које је погинуло толико поколења?

Још не разумемо његово дело, ни она најглавнија и најпознатија. У њима нам је корење, а изгледа да најмање знамо о оном што је најдубље и најважније.

О мотиву *Горској вијенци*

Усудио бих се да кажем неколико речи о мотиву *Горској вијенци* чији је значај постао недовољно запажен и протумачен.

Једна од наших истрага почела је истрагом потурица. Њене несагледне дубине и њених последица био је свеснији

Његош него било ко после њега. И то оне истраге прве и најмање више него ми, и ње и свих каснијих и већих.

Бирајући ову „нељубазну тему“, како истрагу потурица љубазно назива Перо Слијепчевић, тему „за коју треба толико оправдања“, Његош је себи задао задатак за који поезија није знала. О чему је Његош смео и умео да пева, ми избегавамо и да мислимо. Истраге може правдати идеологија и историја, али не лирика. Потребно је бити Његош па се не срушити већ од самог мотива.

Његош није опевао неки славни бој, већ догађај за који се једва зна, а већи је и од највећих бојева, То није ни бој, него рат. И није обичан рат него онај најгори братоубилачки, рат са самим собом, који траје на земљи и космосу.

Историја није сигурна да је тај догађај постојао, али Његош га није измислио. Будућност га је потврдила, дала дубину и увећала његово пророчанство. Стварност као да је наставила више оно што је опевао Његош него саму себе.

Биће које је једно од постања, пукло је јазом који се не може прејазити.

Тако се могу мрзети само браћа коју је „крв сродила а вера разродила“. Једно је рат с Турцима, а друго са домаћим Турцима. Сећи Турке који нису Турци, требити потурице а једини се турчити. Рат с Турцима не може вечно да траје, рат са самим собом не може да се заврши.

Истрагу потурица под владиком Данилом на Бадњи дан 1704. обесмртио је *Горски вијенац*. Тако је ова истрага постала највећа, а била је најмања и најкраће је трајала. Само један дан, а још није престала. Почела је истрагом потурица, а да ли ће се завршити истрагом мртваца – од тога су у гробу кључеви.

Српски народ и не зна за истраге других иарода, али зна за истрагу себе сама. Највише је оних које је истраживао.

Владика Данило је историјски био одлучан, али га је Његош учинио неодлучним и зато дубљим и одговорнијим. Дао му је да мало повише види, а најодлучнији су једноумци који зебу „од много мишљења“. Можда је неодлучност владике Данила најдаља тачка коју је досегло наше умље. Његош се могао утешити само великом мишљу и Космосом.

Треба се одлучити за оно што бити не може, за борбу којој краја бити неће. Само та борба може бити непрестана и „свијећу српску утулити“.

Борба са браћом владици „прса у тартар претвара“. За рат са Турцима биле би сувишне двоумице. Браћу он пита: „Сучим ћете изић пред Милоша“, њима он пребацује: „О слободи и о народности, у њих нико поњатија нема“. Али „крст носити нама је сућено“, а исход је у Божјим рукама. Црне мисли које га растрзају учиниле су владикау Данила једним од најсложенијих и најупечатљивијих ликова светеке књижевности. Ту је Његош заиста „својим иесичким челом додирнуо звезде“, како се изразио Павле Поповић.

Уочена је сличност његовог бити или не бити са оним мањим и славнијим данског краљевића Хамлета. Бити или не бити једног човека или бити ил не бити једног народа. Хамлетове дилеме су личне, Данилове – опште. Данилова трагедија је утолико већа што се догађа мимо његове воље. А кад се догоди како није желео, са њом се саглашава, јер се сагласила и васиона, а „на судбу викати не смије“.

Па и кад изусту: „Удри!“ и сви дочекају са „Тако је!“, још једном каже: Не! Не! а затим се обраћа Богу:

*Боже драћи, који све уйрављаши,
Који сједиши на иресјоол небесни
Те мојућим зажижеш иоїледом
Сва свијейла кола у иросјору;
Ти, који си развија ирашину
Исјод ивоја ирона свијейлоја
И назва је ивојим мировима,
Те си ирашак сваки оживио,
Насија ја умнијем сјеменом,
Ти, ише књију држиши миробиину,
У коју су сугбе уйсаше
Мировима и умним иварима,
Који си се милосно склонио
дјејашелне оживији членове
Малом мраву ка иоргоме лафу –
Проведри ми више иоре Црне,
Уклон од ње муђе и иромове
И смућени облак ирадоноси.*

Овакав бој се могао правдати само ако се помешају небо и земља, ако се битка подигне на небеса. Ако се претвори у истрагу неправде и освету правде, ако се Црна Гора бори на страни Бога против Сатане и постане попрште борбе два

космичка принципа, искре божествене и мртве телесине. Узрок је на небу, бој неминован, исход неизвестан, судбина тако хоће. Једино што се може је бити на страни слабијег, за вјеру праву, кукавну сироту и за слабо раскршће липово.

Споне неба и земље постале су видљиве. Узвијале су се душе прађедовске па се небом ведријем играју над образом свијетла језера, а жртве благородне прелазе са бојних пољана – уз веселе зраке на небеса – у весело царство поезије. Старозаветна правда се задовољава само старозаветном истрагом, а поезија старозаветном дикцијом. Небеско царство је за оне који етрадају правде ради.

Није ли посвећујући *Горски вијенац* праху оца Србије Његош у српској револуцији 1804. видео увећану ону коју је опевао започету један век раније? Нису ли већина дахија опет били Срби?

Горски вијенац је наше Свето писмо

Ако је тачно да један језик постаје језиком тек када се провери Библијом, онда није случајно ни што је Вук одмах превео Нови завјет ни што је Књига о Јову на ерпском језику зазвучала као да је на њему створена.

Али један народ постаје народом тек кад добије своју властиту Библију. А наше Свето писмо је *Горски вијенац*. Дело које не стари и чије речи не труле. Знати га напамет и чувати свако слово – то је једини начин да не изгубимо себе.

Помишљао сам да бисмо и ми, попут књижара за Библију, могли имати књижаре искључиво за Његоша.

Његошева смрт је највећи српски пораз од Косова

Надодати се на Његоша могао би само један нови Његош. Или би данас Његош ћутао. Али писати о Његошу није много лакше него певати после Његоша.

Највећи син нашега језика је са одра поручивао једном пријатељу: „Сјети ме се ђегоћ кад ме већ не буде и нека потомство бар дозна за наше намјере кад му дјела не могах оставити.“

И ако једном нестане српски језик – Његошев пјесмотвор ће га надживјети.

Нико после Светог Саве није толико учинио за духовни опстанак ерпског народа. Можда сам баш зато од једног монаха чуо прекорне стихове:

*Како Његош није могао знаћи
Да му ни роб не може ојсћаићи?*

Дужд кршевите горске Венеције

Крај ових испретураних белешки о Његошу „Дужду кршевите горске Венеције“ – како га је назвао Љубомир Ненадовић – то најневиније перо које се дотакло Црне Горе, препуштамо цитату из „Писама из Италије“. Било је то у последњим годинама Његошевог живота:

„Друкчије нас је – сведочи Љуба – походио неки Димитрије, сћари сћражсимешћер, Србин из Војводине. Он, пошћио је најпре зашћићао да не сћава Госћодар, да не руча, је ли сам, да није у каквом послу, – ћријави се и уће Владици с речима: „Чух, вели, Госћодару, да си овде, и доћох чистћо од срћске жеље да видим и да пољубим руку ћако славноћа Госћодара од славне Црне Горе. То нам је све шћио наше имамо. И сузе облише њећово јуначко, озбиљно лице. Владику су врло дирнуле ће речи и ће сузе. Даде му руку да пољуби, шћио иначе никоме не даје, ћа му поћресеним и невеселим ћасом рече: „Јадни мој народе! Расћјао си се по најму у ћућина, служиши Турку и Манћуку, а на ћвом оћњшћићу ваћра се ћаси.“ „Оћросћи ми, Госћодару, – рече он бришћући сузе – ја сам се врло расћујчио, осам година нисам био код своје к у ћ е.“ – „Немамо је ниће, оћговори Владика, – изћорела је на Косову!“

(Матија Бећковић; *Небош*, НИИ, Београд 2001, стр. 25-53)

Милутин МИЋОВИЋ

ЊЕГОШ И ЦРНОГОРСКА ПОСТМОДЕРНА

13.

Једна од упоришних тачака постмодерне културне идеологије, која се ширила осамдесетих до деведестих година прошлог вијека јесте – „губљење центра“. На мјесту гдје је током јудеохришћанске цивилизације постојао Центар, „остала је празнина“. Интегративни центар је, дакле, нестао, у историји, у колективној свијести, у практичном дјеловању појединаца, а тамо се настанила свеобухватна празнина у којој егзистирају јединке, које немају другог избора, него саме да постају центар, па иако без онтолошке основе. Немају стваралачку моћ, али имају моћ адаптације на своје стање, мимикријском способношћу скривања своје личне празнине, социјализујући се у друштвене групе, покрете, идеологије, моде, потрошаче. Губитком центра, нестао је и аутор („смрт аутора“), а потом ауторство се своди на програмирани еклектизам, текстуалну рециклажу, интертекстуалну конструкцију, деконструкцију, деструкцију, субверзију у односу на традиционални код, поигравање с идентитетом, пародију, маштовиту симулацију.

Постмодерна је произвела „основану“ сумњу у традиционално схватање историје и културе, тиме што је очинство Духа, у односу на ријеч (текст), прогласила „митском причом“ и „религијском утваром“. Текст је остао сам, без заштите Духа, а потом изложен „новом читању“, тј. новом разумијевању, и наравно, новој (идеологизованој) употреби. Легитимна проблематизација самог текста, његовог значења, са селективним реактивирањем семантичког потенцијала, отворила је пут идеологизованој „деконструкцији“ културног наслеђа.

У земљама „транзиције“, смисао постмодерне ефикасно је инструментализован у разарању, до дна, традиционалних ослонаца културе (такав поремећај се могао само произвести у мањим културама), и стварања катастрофалног стања у друш-

твеном, политичком животу друштва у којима се нагло распала идеолошко-комунистичка подлога. Друштвени живот, који је сам изнутра кренуо да се фрагментизује, а сваки фрагмент да губи стабилност, основу, идентитет, за постмодерну стратегију је већ постао простор успјешне мисије. Кад је нестало идеолошки центар, ова идеологија, која је прикривено тоталитарна, управо експлицитном демократичношћу, у доброј је прилици, да оптужи, и онај дубљи, интегративни центар, оличен у коду језика, етоса народа, библијском наслеђу, за „митомански производ“, и извор нове митоманије, као и подлогу обнављајућих облика духовне хегемоније, диктатуре, једноумља, једнозначности, што је недопустиво за плуралистички дух постмодерне и њене демократије.

Генерално, постмодерна, у таквим друштвеним условима, гдје је све кренуло само да се фрагментизује, није имала проблема да доводи у питање сваки идентитет, па и (смисаони) идентитет основних ријечи, све до имена језика и народа. Постмодерној идеологији, отворио се пут, да преда компромитацији, иронији, и пародији, деструкцији, сваки дубљи смисао, дубљу основу, чвршћу подлогу – „јер су оне све производ „великих прича“, митова, идеологија, са чијих је основа остваривана прикривена духовна тортура, једноумље, неслобода, асимилација...

Идеолошке матрице либерализма, секуларизма, релативизма, ултранационализма, трибализма, нашле су своје адекватно мјесто у инфраструктури постмодернистичке праксе, која их је интегрисала у једну свеобухватну идеологију, с добрим изгледом да се утка у цјелину друштвеног и културног живота.

У трауматичној деценији краја двадесетог вијека, постмодерна је нашла своје поклонице међу млађим црногорским писцима, углавном лишених дубљих духовних ослонаца. Они су фасцинирани, губитком темеља, фрагментацијом културног, и политичког простора на Балкану, деструкцијом традиционалних вриједности, вербалном демократијом, магијом медијског маркетинга, цинизмом центара моћи који софистицираним техникама преобликују мање просторе и локалне идентитете. Оно што је на нашем дијелу Балкана персонификовало „хегемони центар“, јесте српски народ, српски језик, српска (васељенска) црква, српска историја и култура. Управо

тај „центар“, или ти центри, нашли су се под разорним ударом програмиране фрагментације балканског простора, из скривених центара моћи. То је био и онај „дуго чекани“ историјски моменат, да скоче у хистерично весеље и свесрдну помоћ, сви који су се осјећали духовно угрожени од истинских духовних темеља – језика на којем пишу, народа у којем живе, тј. његовог памћења. Одједном, народно памћење, темељни симболи, најмоћније личности своје културе, постали су „митоманска прича“ народа коме је потурена „велика прича“ од неког „другог“, у којој је, не знајући живио, као у својој. Нова друштвена организација предвиђа да се сваки „фрагмент“ ослободи „центра“, за који је био везан, јер је та веза само механизам духовне „асимилације“. То је био и погодан амбијент и моменат да, млађи црногорски писци, ову стратегију прихвате као доброг помоћника да се ослободе од „хегемоног центра“ – српског култног и културног наслеђа, имајући већ готову оптужницу, да је тај „центар“, вјековима угрожавао идентитет овог локалног простора, вежући га за себе. Разарањем „интегративног“ (српског) центра“, одвија се одвајање од његове „хегемоне“ моћи, што је услов еманципације „угрожених“ простора. Онима који су ушли у игру, може то изгледати слобода, ослобођење од свог надређеног „центра моћи“, а егзорцисти, који држе игру и играче под контролом, знају да је то најбољи начин, да одвоје играче „од себе самих“ и да играју за рачун оног који држи игру под контролом. Црногорски језик (матерњи), овдје је само бјанко улазница за „велику игру“, да они који загризу тај мамац, буду „безболно“ ишчупани из српског културног простора. У игри се пролази кроз разне „иницијације“, „пургаторијске третмане“, и „посвећења“ у којима се спроводе безболна „очишћења“ од своје прошлости, скидање с душе „насилно утиснуте тетоваже“, „реновирање генетичког материјала“ ... то се, између осталог наводи у програму. Ко прође кроз те третмане, мијења свој базични свјетоназор, којим мијења, из основа, разумијевање свих ствари. Сада, за њега, „српски центар“ (историја, језик, црква, митови), постаје *гејонијска руја*, гдје би требало одбацити све новооткривене „историјске заблуде“, „митоманску српску историју“, којој су незаслужено робовали, „асимилаторски српски језик“, па и традиционални етос Црногораца, којег се нови Црногорци коначно ослобађају, улазећи у еманциповани простор нових демократских интеграција.

Млађи црногорски писци, ову игру прихватили су и као добру могућност да одмах раскину са матрицама које су њихове идеолошке претходнице (старије црногорске писце) држале у „ропском односу“ према „хегемомом“ култном (српском) центру. Али, иако су одабрали други простор, другу идеологију и естетику, поткрао им се исти проблем – остали су на опонашању, у *мимезису*. Старији писци миметички су преносили локални простор у своју литературу, а млађи, преносе нешто измијењени шири простор, и изнемогли ехо свјетске литературе. Они су често интелигентни, упућени у механизме функционисања савременог свијета, прагматични, али духом танки и карактером житки. И као такви, највише одговарају званичној идеологији, у чијем је програму опсједнутост десупстанцијализацијом Црне Горе, одустајање од темеља, од Његошеве дубине, од духовних матрица, све ради „ширих интеграција“ и постојања изван своје стварности.

Црногорски политичко-културни естаблишмент, понаша се у новој Црној Гори као последице катастрофе. Историјско памћење је, по њима, доживјело потпуну катаклизму, и сада, у новој Црној Гори, требало би да од селективно одабраних остатака, иверака, дописаних мјеста и тек испливалих „скриваних страна“, реконструише „ново памћење“ Црне Горе, за коју је та катаклизма, у ствари, била катарза.

Споразум промотера „новог културног идентитета“ Црне Горе и актуелне власти, унапријед је испуњен повјерењем и, мимичан. (Мимика је стари начин споразумијевања без ријечи.) Та комуникативна техника актуелизована је и упражњава се кад су у питању најсложенији проблеми. Кад треба искомпромитовати српски језик, српску културу, цркву, Његоша, српске писце у Црној Гори, довољно је да једни другима намигну. Миг и намигивање је не само економична и ефикасна комуникативна техника него се овим техникама шаљу поруке које су вербално и јавно недозвољене. Ако званична власт да миг, да црногорски писци кажу да у Црној Гори нема српских писаца (нијесу преживјели катаклизму-катарзу), или, да су непотребни иако их има, ови ће то већ ноћас нашироко да посвједоче. Ако власт намигне да савремени писци опомену Његоша, да не мисли да је још владика у Црној Гори, одмах ће се од тих писаца чути, да је Његош „идеолог истраге“, да је практично „написао сценарио за истрагу иновјераца“, који је

опет крваво одигран на нашим просторима. У црногорској култури, гдје им је дата повлашћена улога да је креирају, про-сућују, реинтерпретирају, планирају, искључујући другачије мишљење, супротне ставове, функционишу у већ успостављеном идеолошком кључу – остваривањем „црногорске културе“ на разарању српске подлоге. Одушевљени погодним приликама и лакоћом непостојања, млађи црногорски писци, губе ионако кратак вид, као оне птице код Његоша: „Али тице што су најслабије, лови свјетлост лисичјије очих“. И баш зато што неће да виде (може им се), оно што се не може не видјети (стварност), ношени одвојеношћу од суштине и дубине, кокетирајући с постмодерном интелектуалном техником, они здружено подржавају одвајање Црне Горе од себе, од српског језика, његошевског темеља. И код њих програм десупстанцијализације Црне Горе, постао је излаз и компензација за мањак талента. Политика нове Црне Горе и култура, апсолутно су се подудариле, и почеле врло складно, једна другу да производе, производећи унутар себе, црну рупу.

14.

Друга, опсесивна амбиција постмодерне идеологије је – разарање логоцентризма. Логоцентризам, на којем се темељи јудеохришћанска култура, од постмодерне се доживљава као оличење духовне диктатуре, једноумља, хегемоније. Центар моћи, који укида плурализам, демократију. Занимљиво је да се гениј Његошев позабавио овом темом, у *Лучи*, дакле, више од једног вијека, прије појаве ове идеологије. Сатана, из *Луче микрокозма*, отворено је иступио против „влада једног Бога сведржитеља“, Логоса владоца, који је дао „правило (логос) бићу“. Сатана инсистира да „подијели владу“ (у универзуму) са Богом (логосом) владоцем. „Иштем владу да подијелимо“. Разлози Сатанини доиста су израз рационалне слободе, тражење „својих права“, да учествује у владању универзумом. Његош допушта слободу Сатани, у пјесничкој имагинацији, стоји иза његових захтјева, разлога и права. И отвара велику космичку драму, која се најдубље тиче човјека, у свим његовим битним питањима – разумијевања слободе, Творца, универзума, поријекла душе, казне, људске злобе, отпадништва од Творца, зависти, гријеха, заборав, смрти. Свако стоји из својих разлога, док кључа космичка борба. У тој борби, као што је познато, само је наново просијао Логос сведржитељ, док је по-

буњени Сатана побијећен и низвргнут у таму ада. Његош, кроз унутрашњу драму, допуштајући право свим разлозима, и могућност свим аргументима, обнавља ову најдубљу полемику, унутар личности, и унутар универзума. И бива свједоком *шоржесџива* логоса, тј. логоцентризма. Финиш ове велике, и увијек савремене борбе, Његош је формулисао у неколико важних стихова, као: „Ум је један само без границе, сви су други кратковидни уми“; „Ја сам један који стварат могу“, „Над свом овом грдном мјешавином, опет умна сила торжествује“. „И сви ови грдни беспоречи, по поретку некоме сљедују“. Његош је био просто фасциниран унутрашњом, хераклитовском полемиком свијета и човјека („Свијет је овај тиранин/ Он је состав паклене неслоге“), а чему је допринијело и историјско вријеме у којем је живио, и његова улога, владике и пјесника, у свом народу.

Савремена Црна Гора, распадом државних и идеолошких поставки у балканском простору, постала је полигон инферналних сила изнутра, и хуманистичке реторике, споља. Стварност иде својом логиком, непредвидљивом, ирационалном, а јавни дискурс безуспјешно „ствара“, непостојећу, демократску и бесконфликтну Црну Гору. И у овом контексту, врло је симптоматично одустајање од српског језика (језика, који је дао логос Црној Гори), и пошто-пото „уграђивање“ *црнојорској*, који нема ни азбуку. И тај *црнојорски*, који не кореспондира са стварношћу (памћењем), требало би да постане „службени“ језик Црне Горе, која „по службеној дужности“ одустаје од полемичне истине унутар себе. Српском језику, којим је једино могуће „држати (творачку) власт“ над животом, над противрјечностима, јер је језик памћења, духа, културе, требало би одузети власт (статус службеног), а *црнојорском*, који може бити само политичка конструкција, требало би дати то достојанство. Намјера да се „преименовањем“ (црногорски, намјесто српског), бесконфликтно ријеша језичка ситуација, само говори колико је основна политичка интенција Црне Горе, леђима окренута стварности. Увођењем *црнојорској језика*, аутоматски настаје хаос у језичком простору Црне Горе (у животу), који више никакав устав, никаква демократија, никаква деспотија не би могла контролисати. Тражење „права“ црногорског језика, много личи на тражење Сатанино у *Лучи*, да влада небесима. Из истог је ума и ЦПЦ, која је

изван цркве (није црква), а поткопава Цркву, и тражи црквену власт, духовно и државно достојанство.

Ум власти, који се пројављује у *Лучи*, извире из „сведржног ума“, који свим силама даје „правило бићу“, живот. И власт једног ума извире из његове моћи стварања, а Сатанино тражење „влада“, деструктивно је. Творац је „допушта“, јер је „бесмртни дух слободан“, али га суочава са „сјаном истином“, у којој он види да је његов ум „кратак“ и узрок је његовог поринућа у вјечни мрак.

Не можемо не видјети у Црној Гори велику амбицију „кратовидих умова“ да детронизују конститутивне моћи – српски језик, православну цркву, Његоша, који су дали Црној Гори логос, држање, државност, достојанство, важност, лик. „О, спљоћом опојена злобо/ Рат сте дигли на свемогућега“.

Постмодерно вријеме изгубило је смисао за Његошев логоцентризам, који подразумијева бурну онтолошку полемику и драматику унутар универзума и човјека. За идеологе постмодерне човјек је изнутра „испражњен“, онтолошка креативност је немогућа, остала му је само могућност адаптације. Он може бити креативни потрошач, креативни еклектичар, креативни симулатор, креативни колекционар, „субјект ишчезава у објекту“ (Ж. Бодријар). Постмодерну социјалну идеологију демантује стварност, ужасним експлозијама ирационалног. Друштвени пореци, који вербално изграђују демократију, људска права, слободе, плурализам, вршећи, невиђењем, мрачан притисак на полемички логос стварности, нашли су се под изненадним ударима тероризма, и других разорних сила.

Заслијепљени друштвени ерос, формулисан као „нова слобода Црне Горе“, види се у свјетлу ових питања која је Његош промислио, и посвједочио. „Свијет је овај тиран тиранину, а камоли души благородној“. Заслијепљени, „кратковидни уми“, међусобно се боре и сатиру, а „благородна душа, хранена огњем електризма“, узраста у разумијевању и познању Слова, сведржнога. Његош је у поезији прославио логос, логос библијски и хераклитовски. Логос и ерос, творачке енергије уграђене у саму основу апсолутно полемичне стварности. „У њ ратује душа са тијелом/ У њ ратују дуси с небесима/ У њ ратује народ са народом/ У њ ратује човјек са човјеком“. Али, на почетку и на крају, Слово има моћ да „из ништа ствара“, и да створено, творачким еросом, кроз хераклитовски полемос, уздиже ка познању „прве славе“.

15.

Кад је већ у официјелно практичном функционисању успостављена Црна Гора одвојена од свог поријекла, онда је нормално конструисати промијењено разумијевање Црне Горе, њене историје, традиције. На српском језику, на којем је настала, то је немогуће извести. Промијењеном разумијевању потребно је промијењено име (језика). Али пошто је у духовном простору немогуће дјеловати хируршки, није популарно, идеолошки инжењеринг, уз адекватне допинге и анестетике, даје извјесне резултате, и нема већих проблема да му се обезбиједи шира подршка зависника. Посебно, ако се за подршку добијају значајне државне стимулације, и уважања, да многи без свог имена и значења, добијају значајне улоге у јавном животу.

Нема ефикаснијег начина да се консензуално промијени идентитет, него да се промијени (име) језик(а), на којем је тај народ постао.

Кад се језику промијени име, језик губи моћ да очува примарна значења својих ријечи.

Ко има власт над језиком, има и власт над животом. Ко, дакле, стиче власт да сузи, деструише, разори темељна значења ријечи, стиче власт да деструише, разори, унизи, потре и значење живота, оних који су пристали на промијењено значење својих ријечи. Ко пристане на промјену свог имена, пристаје на промјену свог смисла.

Кад се довољно исуши мозак идеолошком наркозом, од једног момента, он прихвата апсурде, јер самостално више и не може да функционише. У том стању изгубљеног унутрашњег ослонаца, утопијска представа („слободна Црна Гора без српског језика“), постаје „реална“, јер може реално да ангажује, оне који су изгубили реално тло. Утопијски излаз, показује се као једино реално ангажујући, јер је извршена реална деструкција разум(ијевањ)а. Човјек у том стању постаје неподношљива фикција (претрпио катастрофу духовне реалности у себи), и тражи излаз из свог стања, да буде нешто што није. Бити оно што није, јесте излаз из неподношљивог стања реалности, коју више не разумије. Када се идеолошком деструкцијом и свакодневном наркозом произведе таква криза колективног идентитета, онда се промјена имена (језика) нуди као реалан излаз из унутрашњег мрака и неразумијевања.

Преименовањем имена (језика) производи се реалан онтолошки потрес, празнина у бићу народа, да је онда могуће приступити унутрашњој преради памћења, што је услов семантичке деконструкције именослова, генетичких формула, конститутивних симбола, националних митова, а тиме и апсолутне деконструкције колективног памћења.

У промијењеној колективној свијести, дјелује механизам, „савршеног злочина“. Зависници, над којима је извршена прерада памети, и који су „утемељени“ у фикцији, остатке прве памети у себи доживљавају као сметњу и препреку за „реалним“ остварењем своје фикције. Тако, фикција, када се узме за „нову реалност“ добија стварну улогу да изврши, на личном и колективном плану, деконструкцију и деконструкцију реалне историјске свијести, и културног идентитета. Тако нам се дешава – *дукљанство*, нешто што је изван реалне културне идентификације (нема текста на нашем језику), требало би да постане реални критеријум успостављања културног идентитета, уназад и унапријед.

У планираној семантичкој деконструкцији, погледајмо шта се збива са именом Црногорац, од кога би требало све да почне, а највише да се одузме. Традиционална семантичка идентификација имена Црногорац, инволвира унутар себе име Србин. Црногорац је насљедник косовског предања, косовске трагедије, завјета, „прве (српске) славе“. Он је по Његошу носилац оне искре (слободе), која је искочила испод косовског pepела. Његова (Црногорчева) основна мисао је ослобођење, повратак „прве славе“ и слободе. „Што се не хће у ланце везати/ То се збјежа у ове планине/ Да гинемо и крв проливамо/ Да јуначки аманет чувамо/ Дивно **име** и свету слободу“. То је формула етике и етоса Црногораца. Иза оваквог разумијевања Црногораца стоји Вук Караџић и Иво Андрић. Иза оваквог разумијевања имена Црногорац стоје Свети Петар Цетињски, Кнез Данило, Краљ Никола, Марко Миљанов, Радован Бећировић. Ови врхови ослањали су се директно на масив народног памћења и непосредног народног живота.

Сви поменути ауторитети, употребљавали су оба имена, и Црногорац и Србин, за исте људе и за исти народ, зависно који се семантички слој акцентује.

У планираној семантичкој деконструкцији, из имена Црногорац, требало би да се елиминише темељни семантички слој везан за име Србин. Нови Црногорац би требало да се

ослони на ништа, и да крене од никог, да би био оно што је себи смислио.

16.

На крају, поставља се питање, како „црногорска култура“ може да постоји – с Његошем, без Његоша, или, против Његоша!? Ова су питања, намјерно или ненамјерно постављена, пројектованим „новим културним идентитетом“ Црне Горе. Постављена су посредно, подмукло, иза паравана, а на њих се мора одговорити отворено. Они који помажу пројект тог „идентитета“, вјероватно и нијесу свјесни, каква су све питања поставили, које би одговоре морали дати, и на какве посљедице би могли рачунати.

Пројектанти овог „идентитета“, највише би вољели да се ова питања не постављају, а „пројект“ да се остварује. Али, то је немогуће, као што је немогуће ложити ватру под лонцем, а да се вода у лонцу не грије. На овој тачки, питања везана за проблем „новог црногорског идентитета“, враћају се пројектантима. Од начина одговора, показале се, да ли су пројектанти „идентитета“, и његови извођачи – једни исти. Ако су исти, апсурд пројекта на терену, примораће их да уђу у разговор, у полемику – а, ако нијесу исти, извођачи ће пренијети одговорност на пројектанте, што, изгледа највјероватније (нема разговора, полемике, пројект треба извести!).

Преко живог Његоша, и преко живог народа, за кога је његово дјело живо, свјесни су сви у (полемичком) сукобу да је то претешко извести, и да је у том сукобу улог Црна Гора, онаква какву народ носи у свом памћењу.

На прагу смо потпуне конфронтације, са разорним притиском на конститутивне матрице културног идентитета народа у Црној Гори, чији је Његош најмоћнији израз. Конфронтација је већ наступила, и она се све више збива у дубини прећутаног, у ослушкивању дубине и сложености могућег катастрофалног судара, у предвиђању безболнијих варијанти. Ако пројект крене отворено да се бори са стиховима који држе Црну Гору, наћи ће се у тешком положају. Јер, показале се да би стихови, повезани директно са тајном живота, могли опет да ангажују огромну народну енергију. У том сукобу сам би се пројект „офирао“ да му је једина намјера, директно разарање културе и бића народа.

Друга варијанта изгледа вјероватнија, која има своје искуство још од времена комунистичке пропаганде, а то је – компромитација културне традиције којој припада Његош, препадајући народ да је „дошло ново вријеме“, да је „створен нови културни сензибилитет“, да они који се још држе Његоша, „живе у прошлом времену“, да сам „Његош више није оно што је био“, и да, посебно, није оно што његов народ мисли да јесте, па да и тај народ, који се тако држи Његоша, није оно што мисли да јесте. И да му је, то што мисли да јесте, „подметнуто“, да му је уграђена „вјековна заблуда“ коју би требало тријезно да одбаци, прихватајући „ново вријеме“, „резултате новог читања свог наслеђа“, и напokon, „нови културни идентитет“, који више не рачуна на оне основе, које су га држале у „темељној заблуди“, вјековима.

Свакако, на најдубљем су испиту и провјери и Његошева поезија, и народ који до те поезије истински држи. Од Његошеве поезије је очекивати да ће довољно моћно покренути духовне силе у актуелној полемици, с довољно издржљивим темељом, у афирмацији културног идентитета и континуитета, а да ће народ, првенствено људи културе, пројавити довољно снаге, да кроз сложу полеку, и стваралачки чин, понајприје, посвједоче своје животворно памћење и упућеност у савремену културну и друштвену проблематику.

Који мисле да се „културни идентитет“ може развијати без присуства Његоша, или његовим „ревидирањем“ – од културе (која по природи ствари, подразумијева слободу, памћење), захтијева да се одрекне од своје (слободне) природе, и да постане, проста служавка. За пројектанте „новог културног идентитета“, показује се из приложеног (понашања), најприхватљивији статус културе јесте – служавка. Она би требало да ради шта јој се нареди, и како јој се нареди, јер не одговара култури (себи, није одговорна за оно што ради), него свом налогодавцу (оном што није она). Ако се ово потврди тачним, показаће се, што смо најављивали, да је званична култура у Црној Гори, маскирани политички (полицијски) одред, који има задатак да убије културу.

Не пада снијег да покрије бријег. Политичко невријеме указало је на „многое трагове до пећине“. Многи су у овом зловремену шиљили оловку да пишу, па кад су видјели блијед траг, оловку су замијенили политичком палицом.

Који су поставили „остварење новог културног идентитета“, нијесу рачунали да ће се отворити питања разумијевања културе, на конкретном терену. Ако је култура служавка, онда се она не удостојава никаквог питања (о себи), она је оно (њен је идентитет) што јој каже њен господар. Ако се у посљедњој полемици покаже, да култура није служавка политике, онда ће она, да постави питање смисла политичких захтјева, и да их суочи са суровим бесмислом – показаће се да иза политичких захтјева, „новог црногорског идентитета“, стоје краткорочни разлози саме актуелне власти, који рачунају са разарањем духовног и културног темеља Црне Горе, гдје би Његош био капитална жртва.

Јер, ако Његош, не може (што је очито) да стане у „пројект новог црногорског идентитета“, сам пројект директно показује своја карикатурална ограничења и деформације, неразумијевање свог апсурда. Ако „нови црногорски идентитет“, не рачуна на Његоша, онда он рачуна са директним насиљем „фикције над стварношћу“, јер је Његош стварна духовна и културна основа Црне Горе. Ако „Црногорски идентитет“, рачуна на неког „реконструисаног“ Његоша, имаће тешких проблема са Његошевим читаоцима, правим (и правним) наслѣдницима, мјеродавним тумачима, са свим који га воле онаквог какав он јесте. Ако „нови црногорски идентитет“, рачуна да буде изведен „против“ Његоша, отвара директан сукоб у Црној Гори – *за и против* Његоша.

17.

Најбоље би било да га нема. Тако мисле савремени Црногорци, који не подносе Мисао, Темелъ – Његоша. Пошто га ипак има, најбоље би било направити од њега некога, ко није он. Некога Његоша, који више није Његош. Оставити име, а испразнити суштину. Показаћемо Његошу, нешто што он није знао, и убити га на начин који му није познат, и осветити му се за његову умну надмоћност која је „геноцидна“. Његов ум се пео у висине, гдје више нема људскога живота. Он је захтијевао од човјека оно што не може да издржи. Захтијевао је и налагао нам крст, иако је знао да смо „слабостима с земљом привезани“. Платиће нам, не само за умну надмоћност него за његово узалудно, романтичарско, хришћанско мучење за човјека, за Бога, за своје племе, за Црну Гору, за Косово, за

српство. За крвожедне фикције, које вјековима растржу душу својих религиозних читалаца, хипнотисаних његовим деспотским умом. Те фикције ћемо преселити у виртуелни свијет, и одморити се од њих, од историје и митова. Понашати се као и према другим ријечима, које су изгубиле прво значење. Ријечима које више не обавезују првим, ретроградним значењем. Којима је високо значење давала само човјекова наивност и незнање, вјера у оно што стварно не постоји. Преименовање је у моди, и у практичном је интересу сваког новог Црногорца. Да би се оспособили за нови живот, све наше би требало да прође кроз преименовање. Сваки нормални појединац, који, дакле, схвата о чему се ради, требало би да прође кроз преименовање, као кроз неко ново крштење, да би био оспособљен за нови живот, ново разумијевање свијета. Најефикасније преименовање је кад се прво испразни смисао свога имена, онда се празно име без унутрашњег отпора лако преименује и интегрише у нови именик без обавезујуће суштине. Идеално би било да тако учини сваки појединац, посебно сваки, новој Црној Гори лојални Црногорац. Да више и није јединац, него ангажована бројка, надахнути градилац космополиса у коме неће више никад доминирати један језик, један народ, једна истина, један бог, једно памћење, један темељ. У космополису кога ми градим, иако са маргине, нема доминације ниједног имена. Име обавезује, убија. У космополису ће доминирати лакоћа (не)постојања, гдје ће човјек своје неподношљиво реално стање, замијенити својом, слободно изабраном сликом, слободно изабраном памћењу, слободно изабраним језиком, у ком више неће да спроводи терор ниједна истина.

Произвешћемо стварност која више не производи стварне болове, Живот из којег је протјерана мисао о смрти.

Тај виртуелни свијет сањали су многи идеалисти и утописти, али је сада нама постао реално доступан, и реално остварив. Виртуелним животом фасцинирана је нова Црна Гора, која је уморна од реалне историје, од стварне митоманије, од крвожедног памћења. Једини начин да се ослободи од ретроградног наслеђа, од неиздрживих противрјечности, од стварног живота, који је постао неразумљив, мрачан, опасан по живот, по човјека, по државу.

Шта су уосталом ријечи, ако у себи немају могућност да изграде и оно што стварно не постоји. Стварна могућност ријечи је и остварење фантасије, фантазмагорије, фикције и

фантасморије. Измишљена стварност је савршена, јер савршено лако може да се мијења, као на магичном екрану, да се пребацује у ништа кад досади, и више ништа стварно не може да боли. На крају, зар *ништа* није лијек од свега и свашта. То је једини начин да се ослободимо тежине Његошеве мисли, да изиђемо из његових неподношљивих антиномија, да се ослободимо његових захтјева и завјета, да изиђемо из стварних противрјечја савремене Црне Горе.

Доста је Црна Гора робовала владикама, владарима, Ријечи, уму, историји, Косову, Ловћену, Богу, небу и земљи.

Вријеме је да се одморимо и од живота.

Тако мисле Црногорци, без Његоша.

(Дани Његишеви, 2008/2009, стр. 230-242)

Будимир ДУБАК

ФЕНОМЕН ЛАЖИ У ЊЕГОШЕВОМ ДЈЕЛУ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА

Лаж над лажима

*Заједрила њо кришу њалија,
Коња иџра на мору делија,
Пољем бјеже два њечена зеца,
Ђерају их два рџа одрџа,
Чекају их два слијеџа ловца,
Вино џију два мрџва јунака,
Служи вино без рука џевојка,
Чудне лажи, да је Бој убије!*
(Народна пјесма)

Феномен лажи доминантан је у најранијим Његошевим прозним дјелима. Космички је у спјеву „Луча микрокозма“. Многолик је у „Горском вијенцу“. Историјски утемељен у његовом посљедњем дјелу „Шћепан Мали“.

Ловћенски пророк видио је јасно своју садашњост, тумачио као очевитац прошлост, и слутио видовито будућност. Његова заокупљеност феноменом лажи кретала се од објелодањивања њене функције у психологији и карактеру појединца, преко учешћа у колективној свијести и друштвеном животу народа, до уздизања овог антипода истине на ниво универзалије, која важи за космичко устројство, све народе и цијелу људску историју.

Кад је ријеч о најранијим Његошевим остварењима, она су нарочито захвална за испитивање функције лажи у књижевности. Лаж је овдје у служби умјетности, као со фикционалности, на једној страни, али она угрожава друштвену позицију писца, у времену кад се оно што пише поистовјећује са стварношћу и истином. Дакле, директно је скопчано с опасношћу да писац буде проглашен лажовом.

Имајући обје ове димензије и функције лажи у виду, Његош је одлучио да се заштити анонимношћу.

Двије чудесне Његошеве кратке прозе имале су стога необичну судбину. Његош није потписао „Житије Мрђена Несретниковића“. И не само да је тиме желио да се одрекне ауторства, већ је избјегао да причу „подметне“ народу, као тобожњу његову умотворину, јер би га тиме означио као колектив који је склон лажи. Зато је дао поднаслов, како би притврдио ову ограду, „њим самијем списано“. Тако је кривица и љага због лажи сваљена на појединца – Мрђена Несретниковића, који, пишући своју аутобиографију, до миле воље може да лаже, а да зато не сноси никакве посљедице. Прије свега зато што не постоји.

Фантастична прича о несумњиво највећем баксузу српске књижевности (а ни шире нам није познато да већи несретниковић постоји), Мрђену Несретниковићу, објављена је у „Грлици“ за 1837. годину, у рубрици „Моралне приповјетке“. Рекосмо, без потписа. Назив саме рубрике додатно дискредитује овог несрећног јунака, јасно предочавајући читаоцима да је лаж не само наказна деформација свијести, већ је и неморална.

Требало је да прође више од четири деценије, тачније, 27 година од Његошеве смрти, да би Вук Врчевић у листу „Словинац“, од 1. августа 1878. године објелоданио Његошево ауторство ове приповијетке. Вјеродостојност његове тврдње темељи се, осим на стилу и језику, и на тумачењу посљедње реченице приповијетке, које је Врчевић добио непосредно од Његоша.

Завршавајући своју невјероватну исповијест, Мрђен Несретниковић каже да би му за цијело ауто-житије било потребно још „време бремцато карте“. Али додаје како је још „доста млад“, јер му је 60 година. Судбина га је довела, након толиких путовања и побједа над смрћу, до Цариграда, гдје га султан прима за главног учитеља „господске и ханске ђеце у Цариграду. Заисто, сметеносмршени читатељи, чини ми се да више среће неће имати ови ученици него њихов учитељ“.

Иако га је толико „несрећа ћерало и мучило“, он зна да јој још није „ни реп видио, јербо се сложио Лондон и Париз, међу којима је мало кад слоге било, и о некоме крупно шавте... Би ли их зла срећа моја могла нагнат’ да ме и одолен пре-

тресу? ... Чини ми се, какве сам среће, могли би лако, ако их не смету ова четири слова: Н... или Н... Н... Н...“

Енигматични крај приповијетке сам Његош је одгонетнуо, кад га је Вук Врчевић замолио да му та „три једнака слова“ протумачи. Владика се насмијао и рекао: „Новци, новци, новци, без којих је свак мртав“.

Лагарије Мрђена Несретниковића имају и свој географски, историјски и политички оквир. Стога је млади Његош имао и додатни, ако не централни мотив, да овако поступи у погледу ауторства дјела. Мрђен му је послужио као кријумчар политичких ставова и идеја.

Слично је Његош поступио и са кратком причом „Сан на Божић“, којој је дао поднаслов „Алигорија, тј. Примјена“. Али, не само да није потписао овај „сан“, већ га није ни објавио. Учинио је то његов учитељ Симо Милутиновић, у другом издању своје „Пјеваније“ (Лајпциг, 1837. године).

Коментатор Његошеве прозе, Радован Лалић, уз „Сан на Божић“ биљежи: „Уз сам текст нема ознаке да састав припада Његошу, али на стр. 238. књиге, после једне песме, забележене од Николе Митровића, стоји напомена: „Сан на Божић“ такође је Владике производ“. Али све и да нема ове писане напомене (иако омашком лоциране на погрешно мјесто), стил и језик приче јасно одређују њену неспорну припадност Његошевом дјелу.

Сневач је на Божић срео, на мјесецу, једног старца, који сједи пред великим здањем, које назива „славно стројеније“. Распитује се чије је то стројеније, и ко у њему живи. Старац му одговара: „Ово је стројеније опште, свијех свјетовах, и у њему живе двије ствари, тј. правда и кривда“. Старац га потом води у двор, на коме „није више од двоје вратах“. Једна су велика и златна, а „друга мала и тијесна“. Старац га пита на која би врата прије ушао. Сневач одговара: „Овамо, к овијема златнијема“. А старац повика: „Не, сине, не тамо! То је обиталиште кривде! Но, хајд’мо сад на ова те су ужа“. Кад тамо раскошна одаја чија се величина не може погледом обухватити и наред ње престо, на коме сједи „прекрасно обучена дјевојка у царскијема хаљинама, којој бјеше на главу круна, сва изрезана од једног драгога камена, на коју бјеху ове ријечи написате: „Мој је престол изгнат са земље, али јопет вјечно остајем правдом! Ја јесам правда, и сви на ме који мрзе и вичу – вјечност ће их наказати“. Царица држи вагу, тј. „вјеси (илити мје-

рило) које не бјеху ни на једној страни нагнуте, него равно стојаху“. Потом га је старац увео кроз „она великољепна врата“. Тамо је видио ужасно станиште разбојника, злочинаца и људских крвопија, који имају своју царицу, с круном под ногама и накривљеним тасовима ваге. У једном тасу није било ништа, а у другом једна „аспра као цекин млетачки“.

Ако покушамо да одгонетнемо ову Његошеву „алигорију“, видјећемо да је на дјелу исто оно кријумчарење идеја, које, додуше другачијим средствима, примјењује у „Житију Мрђена Несретниковића“. У првом случају прибјегава лажи као средству за обликовање јунака у чија уста ставља, без личних посљедица, непријатне политичке поруке. У овом случају свог јунака (неименованог), путем сна шаље не на, већ „у мјесец“, и радњу измјешта са земље.

Историјска судбина Његошевог народа до те мјере је трагична и неправедна, да се утјеха може потражити само на небу, гдје обитава вјечна правда. Овдје је правда исто што и истина, која је неуништива, као што је кривда синоним за лаж.

Његошево објашњење посљедње реченице приче „Житије Мрђена Несретниковића“, која се завршава са она загонетна три Н, што значи: „Новци, новци, новци...“, подудар се са сценом из приче „Сан на Божић“, гдје жена пристара држи накривљену вагу, у чијем једном тасу, који је претегнуо, „бјеше једна аспра као цекин млетачки“. Новац као мјерило свијета и свих вриједности у њему, није случајно млетачки. Његош, дакле, кривду, тј. лаж, варљивост, превртљивост, поткупљивост, неморал..., овим именовањем новца смјешта у конкретан оквир који има јасну политичку конотацију.

II

Метафизичка, космичка лаж, зли је родитељ свих земаљских и историјских, колективних и индивидуалних лажи. Младог Његоша је тај проблем заокупљао још у најранијим пјесмотворима. Али, нарочито у пјесми „Ода сунцу пева-та ноћу без мјесеца“ (објављена у „Грлици“, 1837. године) очигледан је сукоб два принципа – Бога и сатане:

*„Живої људсїву без шебе би био
ка немирним неба духовима
ше мишљаху с иресїола бацїиїи
цара неба и свеї сїворїиїеља.“*

Космичка драма и страшно небеско разбојиште, објављују се у првом Његошевем ремек-дјелу „Луча микрокозма“, у којем је, по Светом Николају Охридском, ловћенски пророк „проговорио огњеним језиком“.

Његош у писму од 6. јула 1845. године обавјештава свог учитеља, Симу Милутиновића, шаљући му рукопис: „мало дјелце Лучу микрокозма мноме састављену 4 прве неђеље часнога и великога поста“. Али, о томе како је дјело настајало, свједочи доцније Милорад Медаковић, у својој књизи о Његошу (додуше, због непоузданог, накнадног сјећања, продужујући Његошев рад на Лучи за двије недјеље), напомињући да „дјело Луча микрокозма бјеше владици најмилије“.

О атмосфери у којој је владика писао овај религиозни спјев, свједочи његов секретар, говорећи о Његошевом потпуном осамљивању у Биљарди, током којег, каже Медаковић „не пушташе никога к себи до мене“. У прилог овом свједочанству иде и чињеница да је Милаковић, умјесто Његоша, одговорио Вуку Караџићу 14. марта, извињавајући владику, који „зањат будући духовним дјелима није могао писати“.

Откад се у Београду, 1845. године појавила „Луча микрокозма“, многе су странице написане о њој. Цијела библиотека је настала над овим загонетним дјелом.

Првим коментаром сматра се одломак, који је посвећен Лучи у „Слову његовом преосвештенству упокојеном владици Петру II Петровићу Његошу... држаном Јованом Суботићем, у Бечу, 1851. године“, на парастосу који је приредио кнез Милош. Писац каже за Његошеву Лучу да „представља његов сопствени живот у митосу“.

Истакнути слависта, Алојз Шмаус, у дјелу „Његошева Луча микрокозма“ (1927. г.), пише: „А, „Луча микрокозма“ није ништа друго него песнички покушај којим нам Његош даје своје објашњење човековог пада“. Сматрајући овај религиозни спјев алегоријом, Шмаус додаје: „Шта значи алегорисање друго, него да се нека скривенија мисао не казује оним речима које непосредно репродукују одговарајући појам, помоћу једне конкретне слике која, мада је не исказује непосредно, ипак сугерише идеју која се крије иза песничке слике“.

„Луча микрокозма“ је космичка алегорија (или, како у већ наведеном поднаслову приче „Сан на Божић“, пише: „Алигорија, тј. Примјена“), али Његошево кријумчарење идеја има и своју земаљску димензију.

Исидора Секулић у знаменитом дјелу „Његошу књига дубоке оданости“, цитира стихове који описују рат сатане против Бога:

*„Каг се сабра сила нечасџива
џод џучнијем сводом раскаљеним
узавреше дреке и кривање
од враџовах и од чудовиџиџах;
чињаше се да их свод џарџара
неће моћи уздржати никако,
неџо ће се џреснути у комаџе.
Док заурла Цербер из дубине
да је сџаго у своју џорину
и да сџражи враџа од џарџара“.*

Исидора каже: „Може се читалац опирати колико хоће: у тим стиховима Владика Црне Горе бије Турке“.

Међутим, нас превасходно занима проблем лажи у овом метафизичком спјеву.

Најстарија и најкрупнија лаж, изречена и учињена против творца, односи се на само стварање свијета. Отац те лажи је отпали, црни анђеоло таме и смрти – сатана.

Велики европски пјесници су тој теми посветили своја најзначајнија дјела. Рат сатане против Бога опјевавају Данте, Милтон, Гете, Бајрон, Љермонтов (да поменемо само највеће), али, нико као Његош.

Сатанина космичка лаж је његово оруђе у рату против Бога, како би издејствовао подјелу власти у васељени. Он супротставља Богу своју концепцију стварања свијета. Фундаментална лаж антихриста садржана је у сатанином казивању о постању. Он сматра да је прије хаоса и таме била хармонија и свјетлост, које је нарушио Бог. По њему, дакле, Бог није стваралац, него рушилац. Сатана вели:

*„Просџор џео у сџара времена
бјеше свјеџлим засуџи шаровима,
лица џаме ниџе било није“.*

Сатана жали што сви мирови (свјетови) нису нестали, већ је остао Божији „престол“:

*„Е куд срећа да је и он џада
у џробницу џануо мировах
и џремирне да је ноћи царсџво
свуд свјеџлосџи џоџасило зраку!“*

Сатана доживљава Бога као узурпатора и космичког самодршца, чију власт може ограничити једино побуном. Подјелу власти он жели да оствари својеврсном небеском револуцијом. Али, за то су му потребни савезници. Стога је завео Адама својим лажним обећањима. Како каже Његош:

„Дух лукави и злом задојени

Адама је на зло њревластѡио!“

Отац лажи у борби за власт прибјегава замјени теза, критикујући судбину:

*„Она даде смјелом ѡрабиѡиљу
случај зѡдан, ѡе ѡпросѡор завлада,
и ѡприсвоји име свемоѡуће“.*

Захваљујући „судби“, по сатани, Бог је смјело приграбио власт и присвојио „име свемогуће“. Он покушава да унизи Бога, стављајући изнад њега судбину. (Такав однос између судбине и Бога налазимо у дневницима Његошевог вршњака, данског филозофа, Серена Кјеркегора, којег владика извјесно није читао).

Сва сатанина прегнућа темеље се на лажи. Видјели смо његову лажну верзију постања свијета, гдје је прије Створитеља постојала савршена творевина у којој „лица таме нигђе било није“.

У име тог наводног гријеха, он од Бога тражи концесије, заједно са Адамом (који се, спознавши сатанину лаж, касније покајао), у виду подјеле власти:

*„Нек се сваки са врховном влашћу
на свом небу ѡрди и велича“.*

У Дантеовој „Божанственој комедији“, сатана је прецизан логичар. Милтон наглашава његову гордост, завист и пркос. Његошев сатана је горди демагог и лажац, који Творца представља као космичког рушитеља.

Сатанина побуна резултира физичким окршајем с Богом. Али прије тога се води вербални полемос, у коме Бог разобличава фундаменталне сатанине лажи, које се тичу самог стварања свијета. Творац вели:

*„Зажеѡа сам ја ѡламене буре
У ѡредјеле ноћи и хаоса,
Те ми буде сунца и мирове
Од сна хладна и ѡревјечѡиѡа.*

*Тамо свјејлосїи ужасне ѿбјеге
Над нијемим царсївом одржава...“*

Отац лажи не посустаје у борби против Оца Истине. Против „противника мога ужаснога“, како назива Бога. Он се заклиње да: „Неће нигда сатанина душа / Умножават славу противника; / Неће нигда сатанина уста / Похвале му слова изгласати“.

Борећи се за успостављање царства лажи, сатана је спреман и да страда. Али, себе и своје савезнике види као оне који ће, у тој небеској револуцији, „сви жертва бити благородна“.

*Лукави се руїа и арханїелу Михаїлу:
„Микаїле, ѿдобни ми чином,
али духом мноїо нижи мене,
јер ѿи душа, како моја, није
блаїородном ѿрдошћу заждена“.*

Гордост, као један од смртних гријехова, за сатану је благородна. Тако он види себе, у свом искривљеном огледалу, у огледалу лажи. Истина је, међутим, оно што види Бог:

*„Ошїровошћу надојена душа
и завишћу сл'јейом заїаљена
– рече Творац војеначалницима –
їуїи истїине ниїда виїетї неће“.*

Душа отрована славољубљем, властољубљем, завишћу и гордошћу, постаје бездушна јама, у којој царује лаж. Изгубљена душа лукавога зато „пут истине нигда виїет неће“. А његово станиште: „ад се зове, злости мучилиште, / злога цара мрачно владеније“.

Колико год се прерушавао тај „дух лукави и злом задорени“, не може умаћи свевидећем божијем оку. Бог види све његове лажи:

*„Саїанине мрачне намишљаје
Види моје свевидеће око“.*

Бог зна да сатанина побуна није искључиво последица тога што му је „ослепљена душа злочестијем“, већ је мотивирана конкретним властољубљем. Он хоће „самодержавије“. Хоће своје суверено царство лажи. Али, ни то га не задовољава. Не жели да буде само владалац, већ и сатворац свијета.

Бог каже:

*„Мисли са мноm владу дијелии,
Дијелии свемоућсiво са мноm,
после скуи мироiворци да смо“.*

Сатанин сан о двовлашћу и миротворству распршио је његов пораз у рату против Бога, у коме се проливала и „ангелска крв“. Његово „мрачно владеније“ ограничено је на ад. За Адамово обиталиште назначена је земља. Али и за човјеково. Шта је човјек до „тварца једна те је земља вара“.

Овај стих Свети Николај коментарише: „Земља може да вара човека, или зато што уопште не егзистира или зато што не егзистира таква, какву је ми нашим несавршеним чулима опажамо. Било, дакле, да је свет отац или дете наше свести, у оба случаја ми можемо бити преварени у њему онако исто као што се у сну варамо“.

За Његоша је сан лаж, а Бог је истина. Стога је и „људски живот сновиђење страшно!“

Грешни човјек, који заједно са својим прародитељем, Адамом, издржава казну на земљи, по Његошу, проводи живот у некој врсти бунила и фикције. Дакле, нереалности и лажи.

*„Сном је човјек устiван iшекијем,
у ком види сiрашна iривидјења,
и једва се оiред'јелии може
да му биће у њима не сiада.
Он iомисли да је неке iуше
од сна овоi освободио се;
ах, њеiове iреварне надежде:
он је iада себе уiоио
у сна царсiво iврђе и мрачније
и на iозор сiрашни сновидјења“.*

III

Феномен лажи у „Горском вијенцу“ манифестује се у више облика, и неколико ликова су протагонисти, или подстрекачи других на лаж.

Спиритус мовенс лажи је Кнез Јанко. Оклијевање главара на Скупштини о Маломе Госпојину дне, он види као неодлучност, у којој се прикрива истина о оном што је неминовно: „Не смијемо чинит' што чинимо, / не смијемо јавит' што је јавно“. Одвлачење разговора на другу страну, или ћутање о нечему, јесте својеврсно заобилажење истине, тј. имплицитна лаж, као да се чита из ових ријечи Кнеза Јанка.

Избјегавање главара да погледају истини у очи, и јасно проговоре о ствари ради које су се окупили, Кнез Јанко коментарише у виду својеврсног прекора:

*„Кад ме жена ииша ће сам био,
казаћу јој да сам со сијао;
куку њојзи ако не вјерова!“*

Међутим, он истовремено дефинише позицију мушкарца у патријархалном друштву, који је рођењем привилегован у односу на жену. Надмоћан је до те мјере да и највећа бесмислица и најкрупнија лаж коју саопшти муж, за жену мора бити апсолутна истина. Али не ради њене лаковјерности, већ из страха од казне. Ауторитетом силе лаж се промовише у истину. Овај образац је, што ћемо касније видјети, подигнут на ниво фундаменталних друштвених односа у Црној Гори.

Кнез Јанко градира лаж и региструје њене манифестације у односу на професионалну, полну и вјерску припадност. Каже:

*„Трџовац ии лаже са смијехом
жена лаже сузе иросиљући,
нико крујно ка' Турчин не лаже“.*

Кнез Јанко је и „медијатор“ за разговор с Вуком Мандушићем, који се води између будног (Јанка) и сневача (Вука):

*„Не, Ројане, немој ја будиши,
е он у сан ка' на јави збори;
е ћемо ја ишојод расишиаиши,
да се барем добро исмијемо“.*

Кнез Јанко подстиче Вука да пред свима проговори о снахи Бана Милоњића. Али му гарантује да ће то што каже остати само између њих двојице. Као какав лукави кушач вели: „А што је то, кажи ми натајно!“

Он искушава и кнеза Бајка да му каже истину, ма колико она страшна била. Од ње је страшнија лаж. Кнез Бајко прича и толкује свој сан, у коме је видио „све оружје своје у комате“. То је поуздан знак „братске погибије“.

Ова братска погибија посљедица је превјеравања, тј. преласка у ислам истокрвне браће Црногораца. Његош то превјеравање посматра као приклањање лажи, коју је посијао исти онај сатана из Луче. На Скупштини уочи Тројичина дне на Ловћену, владика Данило поручује:

*„Па им њоче демонски месија
лажне вјере њружаш њосласџице“.*

Кнез Јанко пропитује и војводу Драшка, подстичући га на казивање о Млецима, које дјелује за Црногорце нестварно, попут маштовите лажи, али кроз кога Његош опет кријумчари идеје са доминантно политичком конотацијом.

Војвода Драшко својом наивно-комичном оптиком сагледава цијели један свијет, који почива на спољашњем сјају, а дубинском, свеопштем страху и лажи. Каже:

*„Нема њоџа ко с’ не боји чеџа,
да ничеџа, ано своџа хлада“.*

Он је видио и принципа Валијера, чија доминантна карактерна црта је, по Драшку, склоност ка неумјереној лажи. Слагао је све што је обећао. Стога причу о поменутом сусрету војвода Драшко завршава: „И посад му не бих вјеровало / млијеко је да рече бијело“.

Епизодом о Млецима не завршава се специфична улога Кнеза Јанка. Управо он даје на читање писмо попу Мићу. Непоновљиво муцање, у којем се разара језик, граматика, говор..., и производи „комуникацијски шум“, који нас враћа у стање неумштости, јединствена је деструкција и негација писма, али и афирмација неуништивости људског памћења и словесности као присуства Бога Логоса у човјеку. Он чита: „...Ум... дам... ам... / ...би... ну... но... / ...на... ша... ра...“ Попу Мићу није „књига за потребу“. Он је Јеванђеље напамет „добро утврдио“, и по потреби, вели: „Испојем га ка’ пјесну на уста“. Тако он шалу на рачун његовог читања преокреће у размишљање о језику без књиге, репрезентујући патријархалног човјека и свештеника, који је вјековима чувао и преносио огањ предања с кољена на кољено, упркос томе што су и цркве, камоли куће, оскудијевале књигама. Може се добро читати, а лажно вјеровати. Поп Мићо је рђав читач, али је човјек истинске вјере.

Кнез Јанко иницира и откривање још једне лажи. Као да се појављује у улози строгог иследника, постављајући баби-вјештици пријетеће питање: „Кажуј, бабо, јеси ли вјештица!“

Након, испоставиће се на крају, лажног признања да јесте, баба је подвргнута систематском испитивању од стране „иследника“ Кнеза Јанка.

Баба је тако маштовит лажов, да то прелази сваку мјеру вјероватноће, што Кнеза Јанка утврђује у сумњи да се баба

лажно представља. Нарочито је невјероватно да се вјештице возе у лађи која је „кора од јајета“, и да су „сребрна весла“.

Владика Данило разувјерава главаре да је ријеч о вјештици:

*„То су бабске њриче и мудросѝи;
нећо лаже ова бабѝина,
али може нешѝо грућо бићи“.*

Тек тада сви главари повичу, и баба призна да је лагала.

Овдје се отвара нова димензија и функција лажи. Баба је била послата од скадарског везира, који бјеше чуо да се Црногорци спремају „на домаће ударити Турке“. Каже баба: „па ме посла да вас ја помутим, / да се о злу своме забавите“. Ако ли то не учини, везир је запријетио да ће јој три сина и десет унучади „у живи огањ изгорети“.

Застрашујући су мотиви бабине лажи, и оправдан је гњев народа, од кога су главари једва спасили лажну вјештицу, да не буде метнута под гомилу.

Али, лаж и превара на долазе само од других, из спољашњег свијета, већ и од нас самих. Игуман Стефан се пита:

*„Је л истина е ово овако
ал нас очи сојсѝивене варају?“*

Кад Драшко прича о Млецима, кнез Роган му каже: „То не може бит истина, Драшко, / него су ти очи замаштали“. Војвода Драшко му одговара: „Не знам ништа, но сам их гледао; / и сам мислим да је маштаније“.

Мађија као извор људске илузије најсликовитије се показује у Обрадовим ријечима, којима описује свијет опсјене. Он је чуо од једнога ђеда како је у Боки присуствовао чудесном призору. Мађионичари из Талије су викнули: „Погледајте онога кокота!“ Народ је видио како кокот „шљеме за ногу потеже“, које се зачас претворило у сламку. Затим је илузиониста повикао како ће присутни држати грозд у руци, али да се чувају да не принесу бритву том наводном грозду; јер ће држати сопствени нос који, као код Гогоља, може бити отфикарен. Трећи мађионичар, демонстратор лажи, упозорава народ да се не потопа, „кад ни воде ни од воде трага“.

IV

Феномен лажи у Његошевом дјелу искључиво се везује за књижевне ликове, све до посљедњег његовог пјесмотворја „Шћепан Мали“, у коме је главни јунак историјска личност, која се лажно представљала као руски цар Петар III. Ова загоњетна личност, о којој ни данас не знамо много више од његових савременика, с разлогом је изазвала велико Његошево интересовање. У предговору за ово „Историческо збитије осамнајестога вијека“ аутор каже: „Шћепан Мали био је лажа и скитница, али је знамениту епоху у Црној Гори и у околини учинио именујући се руским царем“. Додаје Његош: „И, доиста, да случајем не пођох у Млетке у почетку 1847. године, не хтијох ништа вјернога о њему своме роду објелоданити. Али у Млетке када дођох, потрудим се и којекако уљезем у огромну архиву бивше старе републике млетачке“.

Тако је Његош исте године написао „Шћепана Малог“, којег је постхумно „издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту“.

Његош је „три читаве недјеље“ копао по млетачком архиву, и стекао увид у сва документа „о чудноватом Шћепану Малом“. Лажицар и самозванац Шћепан изазивао је живо интересовање највећих европских сила. Његош пише: „човјек се мора управо чудити кад види какву им је маглу био угнао у тикву“.

Зашто је баш Црна Гора била погодно тле за појаву такве личности, Његош је добрим дијелом одговорио у писму Јеремији Гагићу 1831. године. Каже: „Мене се радује срце и душа када ја виђу моје отечество тако сложено и када виђу толико њихово почитаније к нашем царју и благодјетелју“. Ријеч је о руском цару Николају I. А Вуку Караџићу, из Петрограда, 1833. године пише: „Руски је народ велики, а цари рускога народа велики; свемогућа је рука творца излила благодат на цара Русије...“

Појава лажнога цара Шћепана Малог не може се до краја објаснити ни том традиционално-утилитарном љубављу према својој заштитници Русији, ни тадашњим смутним и бесудним приликама у Црној Гори, без једне доминантно менталитетске константе нашег племенског човјека, коју егзактно формулише Јован Цвијић. О динарско-планинском психичком типу Цвијић пише: „Никакав народни вођ не може имати толи-

ку власт над њим као онај у чијем понашању и раду има тајанственог или му то они приписују“.

Његош је тај феномен сагледао прије Цвијића, саркастично га формулишући као „угоњење магле у тикву“. Додуше, он ту склоност ка прихватању лажи за истину не везује само за Црногорце, већ је посматра као општељудску особину. Али, написао је „Шћепана Малога“ да би на конкретном историјском примјеру показао како је изгледало, и колико је коштало Црну Гору, слијепо везивање за једног самозванца и лажова. Његош је био дубоко свјестан да нема подесније личности од Шћепана Малога у цијелој црногорској историји за дубље проницање у менталитет Црногораца.

Црногорци су доиста повјеровали да се међу њима појавио покојни руски цар Петар III. Тако мисле и владика Сава и патријарх Василије.

Шћепан се на Цетињу представља као месија. Ни писмо руске царице не може да их увјери како је међу њима „самозванац некакав лажави“.

Узалуд проницљиви игуман Теодосија Мркојевић опомиње владика Саву ријечима: „Не чудим се ја једној будали – / у свашта ће она загазити, / но се чудим нашим првенцима, / главом будућ’ једнога народа, / јошт народа свим злам изложена, / за каквом су отишли памећу, / какав их је вјетар узвијао. / Да л’ не видиш чисто Црногорце / јер су злијем трагом обрнули. / Бадава су сви докази наши, / јавне лаже његове бадава – / ђаво им је очи засјенио, / ђаво им је свијест полокао“.

Његош кроз уста Теодосија Мркојевића (који је близак лику игумана Стефана и личности Светог Петра Цетињскога), открива универзалну црту у карактеру Црногораца, која се базира на несрећној и тврдокорној лаковјерности, пред којом „бадава су сви докази наши“.

Лукави и тајанствени Шћепан рачуна на народ, коме је ђаво „свијест полокао“, као на могућност апсолутне манипулације, али се истовремено прибојава (у себи), да се народ не тргне из тог трансa, у који га је, попут хипнозе, бацила његова невјероватна лаж. Нема он гриже савјести због невоља у које је увео Црну Гору, јер и Руси и Млечани и Турци су покушавали да утичу на Црногорце да протјерају Шћепана Малога. Кад у томе нису успјели, Турска је предузела невиђен поход на Црну Гору, са војском која је, према млетачким изворима,

бројала 100 хиљада, а према домаћим, око 120 хиљада. Тада је у Острошком кланцу Шћепан кукавички побјегао и сакрио се.

Оправдано Шћепан стрепи да се народ не освијести „и погледа бистријем очима“, бојећи се да не заврши под гомилом.

Шћепан се и потписивао загонетно. У његовим писми-ма ријечи су неразумљиве, а њихов смисао недокучив. Стога Његош ставља у његова уста: „Не може се никад исписати / ко из уста у уста предати; / чишће језик него писмо каже, / у писању штеде се ријечи“. Али, није по сриједи економија ријечи, већ својеврсно скривање иза ријечи. Нејасноћа је у функцији говора лажи. Његово писмо је нејасније од читања попа Мића. Текст скрива поруку, баш као што и он скрива свој идентитет.

Кад Његош приказује Шћепана као кукавицу, то је, дакле, утемељено на историјским чињеницама.

Шћепан је лак и на сузу, те мало-мало, па заплаче и отире уплакране очи и квасно лице. Најтипичнији је примјер његових лажних суза и глумачког уживљавања у улогу руског цара Петра III, који наводи сердар Вукале: „донесоше лик Петра трећег, / – свој лик узе, па поче плакати“.

Али, он је, разумије се, окрутан. Овај лажни месија се позива на своје послање, глумећи божијег миротворца, што му не смета да гони владику и цркву. Каже: „Јербо среће није у народу / којим капа руководи црна“.

Плачљива кукавица и преварант своје бјекство с попришта објашњава бригом за добро и славу народа. Вели: „те се сакрих у тврде Грађане / не бил како ја један претека’, / вашу славу да кажем свијету / да се она с вама не поGREбе“.

Претеча Жаријевог „Краља Ибија“ кад види да је разобличен од стране Теодосија Мркојевића, али још увијек не и од народа, плаче „како мало дијете, пада на кољена и моли народ да га убију говорећи: ‘Воли сам од ваше руке умријети него се с овим именом по свијету скитати’ “. Тобож му је право име Петар III, и није господар Црне Горе, већ покојни император Русије. Нарочито није мртав, каквим су га прогласили непријатељи, већ је жив и прогоњен, како од његове матушке Русије, тако и од супарничких Венеције и Турске. Вели: „Ко би смио, примити ме неће; / ко би хтио, примит’ ме не смије. / Хајде, смисли, баш у Црну Гору“.

Страхом заводећи ред и враћајући поштење, он глуми трагичну жртву. Осврћући се на његову злу судбину, владика Сава каже: „Цар без царства – куд ће већа брука“.

За разлику од Шћепана Малог, његов колега, краљ Иби, задовољан је постигнутим. На питање мајке Иби да ли је задовољан својом судбином, отац Иби одговара: „Да му сунашце јарко, госпођо, дабогме да сам задовољан, а како и не бих, драгонски капетан, човек од поверења краља Венцеслава, са орденом пољског Црвеног орла на прсима и бивши краљ Арагоније, шта би хтела више?“

Мајка Иби: Како? Био си краљ Арагоније, а сад ти је доста да водиш на параду педесетак војничина наоружаних сецикупусима, а могао би да на ту своју ћупу натакариш после арагонске сад и пољску круну“.

Шћепан Мали, иако лично несрећан, сматра да је божијим промислом послат да усрећи Црногорце, те чудне људе, за које каже: „Кад плачете – свака ви се весели, / кад појете / свако око вас плаче“.

Сродност Шћепанова с Ибијем нарочито долази до изражаја у сцени разговора с папагајем.

Шћепан: Папагале... папагале...

Папагао (клањајући му се): Цар... цар... цар... цар...

Пред овим чудом Теодосију Мркојевићу не преостаје ништа до да (у себи, заценут од смијеха) каже:

*„Да шћо њочнем збориш у народу,
наџазићу на вељу злу срећу.
То ријейко бива у свијету
да истина њред нечисћом лажом
смије своје уши њомолиши;
најљейше је – држ’ језик за зубе“.*

Шћепанов сатирски карактер нарочито се манифестује у сусрету с Књазом Долгоруковом, изаслаником руске царице Катарине II.

Долгоруков му пријети вјешалима због тога што се лажно представља као руски цар. Он позива народ за свједока да то никад није изговорио, већ га је народ тако назвао. Долгоруков понавља осуду која сљедује самозванца, а Шћепан, већ осокољен народном подршком, узвраћа: „Па ко мене међу Црногорце / да судити и казнити смије?“

Разљућени Књаз Долгоруков се обраћа народу: „Сад одмаха њега стријељајте / насред равна Поља цетинскога!“

Све ће, веле Црногорци, за љубав царице и њеног посланика учинити, али Шћепана не могу да стријељају. Узимају му сабљу и бацају га у тамницу. Лажицар опет плаче. Долгоруков га тјера да пред народом открије ко је. Он каже да је Грк, из Јањине. А не зна грчки. Долгоруков виче: „Лажеш, лажо, ка’ си научио,“ ... Шћепан, ухваћен у лаж, опет јецајући, каже да је родом Далматинац из племена Раичевића... Ако сад не буде казао истину, вели: „Прост ви живот – ви ме каменујте“.

Чинило се неопходним да интерпретирамо ову сцену, како би се потпуније сагледало Његошево портретисање овог бескрупулозног преваранта, манипулатора и лакрдијаша.

Шћепан је смислио својеврсну освету Књазу Долгорукову, тако што га извргава порузи, шаљући к њему стражара „да му ону тицу те говори“ пошаље у тамницу. Избезумљени царичин изасланик, видећи да је осрамоћен пред народом, каже: „Како да сам ја овдје дошао / да му чувам и да му надгледам / беспослице и његове тице. / Ово ништа друго бит’ не може / него са мном набија поругу“.

Кључни исказ, којим се заокружује портрет Шћепана Малога, на крају тог невјероватног дуела, саопштава Књаз Долгоруков: „Он је лажа, лупеж и зликовац; / царско име он украде јавно. / То је крађа насвијет највећа“. Међутим, ову највећу крађу оспорава Сердар Вукале:

*„Јошџи никада њо чуо нијесам
да се име може ће украсџи.
Па каква је њо ђавоља крађа –
име украсџи, а сџвар не украсџи?“*

Поменути питањем долазимо до оне позиције кад се феномен лажи у Његошевом дјелу, као у зрцалу огледа, у историјском тренутку савремене Црне Горе. Као да је на наше доба мислио Теодосије Мркојевић, кад се обраћа владици Сави ријечима: „Да л’ не видиш чисто Црногорце / јер су злијем трагом обрнули“.

Одрицање од сопственог идентитета, и крађа туђег, видјели смо како се манифестује у историјској личности и Његошевом књижевном лику – Шћепану Малом. Мотив за његово лажно представљање, прије свега, и изнад свега је власт.

Шћепан је очигледно добро познавао „психички тип“ нашег човјека, те је прибјегао тајанственом понашању, како би остварио свој циљ. Као што је руски пророк Фјодор Достојевски предвидио појаву комунизма, кроз долазак Великог Инквизитора, тако је и српски пророк Његош предвидио појаву „Малог Инквизитора“, пишући о Шћепану Малом, који, да подсејетимо, објављује детронизацију Бога и цркве у држави, ријечима: „јербо среће није у народу / којим капа руководи црна“. То је објава рата теократској држави. То је најаву долазак борбеног атеизма. То је позив на одрицање од историјског идентитета Црне Горе, и стварања новог, лажног, кроз лажно представљање.

Његошево дјело борави у три времена: у прошлости, садашњости и будућности. Мјесто које у његовом дјелу има феномен лажи, тек у нашем времену могуће је потпуније сагледати и разумјети. Колико год је Његошева визија будућности суштински била суморна, нарочито кроз поруку о завољивости и надмоћи лажи над истином, он није могао ни да слути до које застрашујуће размјере ће се његови потомци привољети царству лажи.

Најприје су повели рат против Бога и ударили на његове храмове, и његове свештенике, са оним „црним капама“, како их с нетрпељивошћу назива Шћепан Мали. Затим је на тајанствени начин дошао на власт нови Шћепан Мали, којем се такође ни до данас не зна ко је и одакле је. Знају се и видљиви су само његови страшни трагови.

Прије него што се срушило „црвено царство“ нововременог Шћепана Малог, у Његошевој Црној Гори је срушен Његошев гроб. Срушена је црква Светог Петра Цетињског, коју је, како његов секретар Милорад Медаковић, 1895. године пише: „Ту Цркву коју је подигао 1846. г. намијенио је Владика Раде за своје вјечно покојиште, од куд духом својим да облијеће Србе, да благосиља добре и куне зле“. А кад се у диму, крви и пепелу распала та зиданица на пијеску лажи, њен дух је утекао у Црну Гору, да се ту склони.

Имао је среће Његош што се није остварило оно за чим је жалио у писму Осман-паши Скопљаку, 1847. године. Тужни Владика вели: „Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер бих видио своју браћу ђе су се себе и својијех споменули и ђе

јавно пред свијетом казали да су они достојни прауници и потомци старијех витезовах нашега народа“.

Његош је у свом времену тумачио проблем промјене идентитета, углавном у свјетлу промјене вјере. Вели Теодосија Мркојевић: „Ми смо Срби народ најнесрећнији: / сваки Србин који се превјери – / просто вјеру што загрли другу, / но му просто не било пред богом / што оцрни образ пред свијетом, / те се звати Србином не хоће“.

Али, Његош слути још дубље узроке и разлоге за нашу несрећу, кроз уста попа Андрије: „При смутњама нашим домаћијем / ствар је турска нама као свадба; / ми то добро знамо сви тројица, / рођени смо у бесудну земљу“. То је она земља, за коју, у писму Георгију Николајевичу, Његош каже: „Да је лијепа Црна Гора, не би се Црна Гора звала, него млијечна или медена“.

Погубан учинак идеологије, као доминантног фактора у промјени идентитета и негацији сопственог националног бића, Његош је слутио, тумачећи појаву Шћепана Малог. Он је видио надолazeће доба цара лажи; доба самонегације и разарања темеља, на којима почива историјско биће Црне Горе.

Ваљда је таква слутња и разлог што је уз прво издање „Шћепана Малог“ објављена Буквица у којој нема измишљених слова. Баш као ни у „Српском Буквару“, који је штампан у Митрополитској печатњи, 1836. године, на Цетињу.

Као да је слутио долазак ништителја, чији је „отац ђаво“, на календару „Даница“, уз посвету епископу ужичком Никифору Максимовићу, о Ђурђевдану, на Ловћену, написао је 1833. године стихове:

*„Име ми је Вјерољуб,
Презиме ми Родољуб
Црну Гору, родну њроду
Камен њаше одасвуда.
Српски њишем и зборим
Сваком њромко њоворим:
Народност њи Србинска,
Ум и душа Славјанска“.*

Али, уз сав профетски дар, и моћи препознавања присуства антихриста у овом свијету, његовог доласка у „јудол плачевну“, ни овај „тајновидац цетињски“, како га назива владика Николај, није могао јасно да види вријеме „оца лажи“,

који је своју таму и опаку маглу „угнао у тикву“ нововремене Црне Горе.

Страшно је доба дошло, у коме лажизборци Његоша називају геноцидним пјесником, који, по њима, није знао ни ко је, или се, попут Шћепана Малог, лажно представљао.

Обистиниће се изгледа потоње Његошеве ријечи: „Ја сам живио међу вама, али ме нијесте познали: доћи ће вријеме, кад ћете ме се сјећати и говорити, да је владика добар био, према другијех горкијех искустава, која ви предстоје“.

Горко искуство лажи Његош је у цијелом свом дјелу предочавао и разобличавао, како се у његовој Црној Гори то зло не би зацарило. Да се његове суморне слутње не би обистиниле.

(Дани Његишеви, 2008/2009, стр. 161-179)

Радомир УЉАРЕВИЋ

АКТУЕЛНОСТ ЊЕГОШЕВЕ ПОЛЕМИКЕ

Кад поменемо Његоша у јавности суочићемо се са веома необичним феноменом – сви га знају готово као да су га лично познавали, а осим што један мали број стихова из *Вијенца* знају наизуст, нико не зна Његошево дјело. Дјело је мало познато, али је веома проширена свијест о важности и величини тога дјела. Или да кажемо – Његошево дјело је сасвим непознато, осим у фрагментима. Да парадоксу погледамо у очи, неки од његошолога су се суочили са непознатим Његошем у часу кад су помислили да су досегли до крајњег смисла Његошева дјела. Али тај смисао измиче, не може се досећи. Његош се може тумачити до једне границе, али иза границе се не може прогледати без посебног надахнућа, без руковођења од стране оног Духа светога, или свијетле идеје како је Његош радије назива. Ту, иза те завјесе, почиње бездан звани Његош, још дубљи што нам је ближи, све непојамнији што га више поимамо.

Његош је сав у полемици – све је у полемичком односу, ту је полемика Истока и Запада, полемика ислама и хришћанства, полемика моралних начела, полемика орла и свиње, и та борба, тај рат, та полемика је основни предмет *Горској вијенца*, предмет спјева је борба непрестана како је неко рекао, али, полемика је основ и *Луче микроkozма*, и та полемика је полемика са самим собом и са Створитељством. Његош помиње Створитељство како би довео у сумњу историчност небеске историје која има онтолошку природу, али да не доводи у питање Створитеља. Он доводи у питање редосљед стварања. Јер земља је створена након изрицања казне. Створитељство, то је основ песимизма, – Створитељство је човјека осудило на заборав. Како живјети са тим заборавом, – Идеја ће помоћи човјеку да са себе скине оклоп физически, одвешће га у преег-

зистенцију, и растолковати му ток догађаја. Одиста, тај ниво созерцања је могућ само као стање духа, ако дух успије да се одвоји, и да уђе иза врата тајанства. Његошев дух је сасвим слободан у тим просторима блаженства, и Пјесник нам преноси своја виђења.

Његош је као голијат, сам, у једном дивљем свијету, у немогућем свијету и вијеку изишао на позорницу, и објавио је рат, рат цивилизација, рат култура, рат вјера. Занимљиво је, Његош није полемисао само са својим савременицима већ и са прошлима и са будућима, са нама данас. Његови ставови су све полемичнији, а улога све необичнија, он је на неки начин проказан писац, да не кажем забрањен, нека врста дисидента.

Пуна историјска свијест Срба кроз Косовски завјет постоји од Његоша и кроз Његоша. Та свијест се рађа кроз једну свеобухватну полемику у коју је Његош на самом почетку ушао, и у којој је изгарао до последњег часа. Жарко Видовић упозорава на схватање Завјета које је нераздвојно повезано са схватањем трагедије, у том смислу *Горски вијенац* је трагедија, трагедија о једном завјету. Захваљујући Косовском завјету, Његош се уписује у ред највећих трагеда Запада и Истока. Његошевско трагедијско осјећање живота је везано са Косовом, на којем ће *содом зайушииши*. Али његово трагедијско осјећање живота је и универзално, свечовјечанско, везано са *заборавом*, или *несјећањем* на истинску судбину човјекову, са *несјећањем* на себе и своје поријекло! Везано са незнањем које је непојамно, које у исти ред ставља и *бугале шиуоиа иоїледа* и *умове сјајне*, јер пред оним што смо били нема умовања на земљи.

Ова полемика је свеобухватна, јер Његош и кад се бави метафизичким проблемима, што он чини у Лучи, и када се бави карактерима натприродних бића, када се бави митолошким сликама, он се бави истом темом, он испитује односе на земљи и међу људима, и народима. Оквир је религиозно митолошка фабула, али на нивоу симбола Његош се занима за борбу добра и зла, овдје на земљи, чија слика је, као код Хомера, као у грчкој митологији, на небесима.

Нас занима полемика Арханђела Михаила са Сатаном током покушаја мировних преговора Арханђела Михаила и Гаврила са Сатаном. То је заправо полемика Сатанина с Богом, али не у директном дијалогу, већ Бог у ранијем погла-

вљу износи своју концепцију настанка свијета, а Сатана у својој распри са Арханђелом Михаилом нуди своју верзију. Распра је узбудљива и застрашујућа, у тој полемици Бог је принуђен да посегне за крајњим средствима јер Сатана би могао привољети и друге анђеле за себе. Распламсав се полемика: *У њ се раси́ре развише знамена. У Лучи пратимо ту по-лемику живо: Два вјенчана славом њолковоца/ Уљеиоше у јуси́е њолкове/Враїа неба а несреће оца...* Је ли Сатана несрећа Оца, или је отац несреће. Шта је сад ово – није ваљда да и Отац свемогући може бити несрећан јер се његово дјело претвара у нешто што он није хтио? Арханђел Михаил Арханђела Сатану ословљава са „brate" (*Ах, Сашано, равночини браїше...*) Арханђел Михаил не пита Сатану *како можеш*, већ *зар се смијеш враїом злијем назваїи*. Јер то отпадништво, та смјелост је питање слободе. Али слобода није на добро ако се она искушава. Сатана је слободном вољом окренуо ћурак наопако.

Позив који му упућује Арханђел Михаило важи за човјека на земљи: *Изжен' шаму из слијейа ума/ И злу зависїи из ѡакосне душе!* – Михаил са њим преговара, али тражи од њега немогуће, да се одрекне своје суштине и да се покори Божјој вољи. А да би то учинио мора да схвати да је његов ум слијеп. А пошто то није могуће схватити ономе који је слијеп ума онда и сви аргументи на које се позива Арханђел Михаил, Сатани не значе ништа, напротив, учвршћују га у увјерењу да је одабрао једину могућу страну, јер је душа његова *блаїорогом Гордошћу зајсдена*, за њега је гордост благородна.

Михаил га позива да се обрати (*обраїи се, душо изїубљена*) и све ће му бити опроштено, јер Творац је *мноїомилосїив*. Али тек то ће да разбјесни Сатану који не иште проштења, и он ће одмах рећи: *Михаїле, ѡдобни ми чином,/ Али духом много нижи мене...* Сада се открива та умна сљепоћа у свој својој зависти и гордости. Онај који је слијеп ума сматра све друге нижим од себе. Овом сљепоћом су надахнути и многи земаљски легиони.

Сатана ставља дух побуне изнад духа блаженства божанскога. Он је увјерен да није Бог створио свијет, већ *шїајни случај*. Сатана, просто, не вјерује. Сумња у оно што јесте. Његова побуна настаје на нивоу непристајања на Божју верзију о настанку свијета. Он је освојио слободу, и посумњао, и тиме похулио. И тиме придобио многе анђеле за своју ствар.

Он има јасан циљ: *да њавило грујо бићу гаем*, и та побуна иде до краја јер му Творац није *гао круну саморжавија!* То је кључни проблем, и једини Сатанин циљ јесте да освоји круну самодржавија, да у својем самодржавију ужива неограничено са својом дружином. И да друго правило даде, више не оно исконско, суштинско, већ ново, своје правило. Какво је то правило које хоће Сатана да уведе. Побуна иде до потпуног негирања свега онога што је биће његово анђеоско да би прибавио оправдање *да њавило грујо бићу гаем*, јер он не признаје више најдубља, ми би рекли идентитетска питања, он нијече оно што јесте, и онога који га је сатворио, он каже да постоји сам по себи, и нијече свако сродство признајући за једине сроднике оне који су отпали од Бога, а отпали су његовим посредовањем.

Сатана и своје легионе уводи у исто стање противљења, подразумијева се да је и њихово поријекло другачије, да је сва његова дружина једна аутохтона сорта која са својом браћом немају везе, и једино признају да су *равночини*. И није ова прича тек тако испричана, човјек је свједок сљепоће која хоће да *да њавило грујо бићу*, Сатана не скрива своје циљеве, напротив, јасно их декларише: *Ииџем ваду да њодијелимо...* нема ту философије – *Нек се свако са врховном влаићу/ На свом небу јорди и велича...* Ту сатанску одлуку некако по аутоматизму самјеравамо са овоземаљским одлукама великаша. *Великаши, њроклейе им душе*, завапиће Његош у *Горском вијенцу*.

И да ствар буде до краја више него недвосмислено јасна Сатана ће поставити програмски циљ: *да имамо сви једнака њрава*. Демократски, нема говора. Сатана је за пуну демократију (демонократију) на небесима, и његовим сљедбеницима остаје само да тај поредак пресликају и на земљи. Он поредак у космосу заснива на правди и на једнакости. Ово нам је однекуд познато, ако читамо дневну штампу можемо да пратимо ове идеје до детаља разрађене. И да тражимо узроке међу дјелима тј. греховима у преегзистецији. Праслике којима су испуњени ови полемички разговори истовремено су и слике стварности овоземаљске, јер поредак се некако пресликава и пјесник пјева и о небесима и о земаљским сатанским легионима који стоје окруњени самодржавијем спремни на војну против Бога живог.

А шїа чине Саїянини сљедбеници: њоздравља їа с усхићењем сваки/ једноласно вјерносї изражују; на самом крају їе велике њолемике чїшамо сїшхове: Ошїадника неба њоздрављају/ Куну му се бїшї гружина вјерна/ само своју ријеч да одржи/ да их круни самодржавијем... Ах несреїни роде славољубни/ Скуїо ли їе їа њоїрешка сїаге.

Његош је једну велику демонску битку са анђелима смјестио на небо, и написао читав спјев као сценарио нечега што трајена земљи, и што ће безбели потрајати. Да се власи не досјете. Сви они легиони мраках, и они други, сукобљавају се ево и данас д овдје, и ништа није на небесима што није на земљи, и ништа није измаштано, све је стварно, и ви и данас ако узмете Лучу и читате је у том кључу готово да ћете препознати све оне који јуришају на Бога, и оне који га бране. Та битка ето траје и на небесима, и тамо је Његош велики борац, али гле чуда, он није напустио ни ово наше поприште, већ се још живље од многих туче и прима ударце. Они се боре са њим, чак и са његовим гробом, и та битка ће потрајати док је имена српскога, али неће бити изгубљена, о томе највише и најсигурније јемчи управо Његош, онај који у тој бици најдуже опстаје, и иде по сриједи са ликом Обилића пред очима, Обилића који се не да гледати од бљештања, и који га једнако надахњује и куражи. Стравична мрачна фигура сотонина доминира на небу против Бога који је свеколика свјетлост. Његош не може да гледа у свјетлост духа небескога, какав је и Обилић – *ко їе їлега бљїешиїе му очи!* Обилић који јесте божанске природе.

Архистратиг Михаило је потукао Сатану, узео му сваки утицај на небу и оставио му власт над паклом, али Сатана је остварио утицај и на земаљске људске судбине јер је навео на гријех Адама, и сад је он највећа казна за тај прагријех. Религиозни и философски дух какав је био Његош, дух који је надилазио и надилази могућности које су остављене човјеку, једино је такав дух могао измаштати такву свеколику небеску буну, велику револуцију угушену у стравичној одмазди, јер гријех који је учињен у стању духа, у преегзистенцији није учињен у рају, и земља је створена као мјесто за одслужење казне.

Идеја преегзистенције није у складу са црквеним учењем, али ово је пјесничко дјело а не црквени спјев. Његошолози су давно већ запазили да је Његош близак Оригеновом уче-

њу о човјековом паду, и Платоновом учењу о преегзистенцији. Најдирљивији моменат јесте у чињеници да Његош види гријех Адамов, не на овоме свијету, не на земљи, већ у оном времену кад је Адам био чисти дух – дакле духови могу да буду грешни... то је централно питање *Луче микрокозма*, то је главна полемика Његошева, та велика побуна кроз дуалистичко схватање свијета, то је истинска побуна против концепције устројства свијета. Ту негдје ваља трагати за скривеним смислом *Луче*, а тај смисао је сабијен у Сатаниним репликама, велика алегија је као тајна смисла свеколикога Његошевога спјева. Тих неколико строфа крије смисао за којим су трагали и трагају многи теоретичари, философи, критичари и писци, али јасно је да је тај смисао и даље обавијен велом тајне. Тајна је у идеји да су све људске душе учествовале у побуни на небу, и да су овдје, на земљу послате на издржавање страшне казне, коначно, зато ће платити на крају свог земаљскога битисања, да неће само платити казну на крају него током читавог битисања. И још нешто, видјели смо да вријеме не тече линеарно, и да се ништа није десило што се и сада не дешава на небу, и да људске душе и сада учествују у побуни која је вјечна.

Пјесник жарко жели само једно – враћање у празавичај, у своју прву егзистенцију из које је изгнан, а то је могуће само ако се ослободи *окова физическој*. Могуће се домоћи духовнога вида, и прогледати и овдје на земљи, уз помоћ оне идеје која ће душу да одведе на небеса. Уосталом, ту тајну је Творац приближио пјеснику: *Свемоућство свештом шайном шайши.. само гуши йламена йоейе...* Ту тајну му не открива Свемогући већ Свемогућство. Материја је нешто крајње унижавајуће, то је оков стављен на душу која је гријешила прије пада у материју, прије него што је изгубила себе, прије затварања у царство гњилости. Код Његоша нема описа ни Сатане ни пакла, а опис неба је прилично детаљан, а ипак ту су јасно профилисани лик Сатанин, без спољашњег изгледа који није ни важан, важне су његове заводљиве револуционарне идеје.

Када творац лишава Адама, тачније све нас, читав људски род, *Блаженоја жилишија йомена*, лишава га могућности да се сјети мјеста блаженства, онога мјеста камо човјек, камо душа припада, и гдје жуди страсно да оде, то је казна над

казнама, иако Шмаус каже да је Сотона теже кажњен јер се сјећа блаженства.

Сотона има план који је разрађен до детаља, он намјерава да промијени природу бића, он намјерава да сруши тај величанствени поредак зарад тога што и сам нема власти колико и Бог, не би ли прибавио себи нешто од божанске власти... и при томе се нимало не двоуми, њега не занимају последице, циљ оправдава сва средства, сотона нема савјести и не помишља на жртве које ће да услиједе, не помишља на све оне заведене душе (*Зломе цару њешку круну дају/ којом круне своју њоџибију*) које ће се стропштати у царство гњилости, он је велики револуционар каквих је пуна историја. Сотона устаје за идеје у које слијепо вјерује, он се не буну тек тако, да би просто приграбио нешто више за себе, он намјерава да промијени суштину, он хоће да успостави једнакост, он вјерује да може да побиједи и самога Бога. И то вјеровање је заводљиво, и многи анђели ће слиједити сотону јер ће и они повјеровати кад виде такав огањ у срцу свога лидера.

Најдубљи песимизам човјеков проистиче из дефинитивног сазнања да се до главног сазнања не може доћи на земљи, да човјеку није дано оно што га највише интересује, није му дано да спозна оно за шта живи... (*овоја су у Гробу кључеви*, а опет, Његош је откључао и овдје, на земљи) при томе није му дано да памти блаженство из којег је изгнан зато што се прикључио мрачним легионима кнеза Таме.

Ово је концепција за свеколики, свеобухватни песимизам с обзиром на дубину пада човјековог, и с обзиром на тежину гријеха и ужас заслужене казне. Његошев песимизам произлази из најдубље спознаје, и најдубљег сјећања које је недовољно, да престаје да буде песимизам. А шта је онда са нама, обичним смртницима, који се не сјећамо ни првих небеса.

И на самом крају, а *Луча* ће тако завршити: *Сунце њравде и земљу оџрија*, тј. доћи ће спасилац свијета, *син достојни оца њревјенноја/ обука се у човјечество*. Доћи ће Христос Спас. Овдје је стављена тачка на полемику, овдје је разријешен сукоб, овдје је рат окончан. Његош се сусрео са самим Христом прошавши кроз сва она неба кроз која га води свијетла идеја, тако је рашчистио са идејама о преегзистенцији, тако се Његошев дуализам показује само као полемички став неких његових небеских јунака који су главне личности овога спјева.

Постоје двије врсте читача Његошевих стихова, једни су они који прате текст, и знају све о тексту и стилу, а други су они које идеја мора да уведе у слојевитост и да га проведе кроз различита неба Његошева дјела. Други су они који имају смјелости да се препусте и запуте у такве даљине. Они први не могу да знају ништа о ономе што ови други прате са највишим могућим узбуђењем. Није више питање знања религије, филозофије, књижевности и др. већ је по сриједи питање каквоће слуха онога који чита Његоша, питање спремности и уопште могућности да се упусти у авантуру читања. Такав неопходни слух се има или нема, не можете тражити од некога да чује ултра-кратке таласе ако његово ухо има опсег чујности која не допире тамо. Звук је осцилација чија је фреквенција 20 до 20.000 херца. Веће и ниже фреквенције више нијесу звук.

Његош доживљава свијет као једну немогућу хармонију, свеопшту литургију, васељена блиста у свјетлости и у звуку хорова анђеоских, али и крикова Сатаниних легионара. Ваља слушати тишину која је тако озвучена, која је заглушена изнутра криковима сатанске војске, која је набијена побједничким кликтајима Господњих војски, ваља читати тишину у Његошевој поезији, његов истински зов, његов говор иза ријечи, слушати поезију, слушати звук и шум, и знати да је то музика коју је Његош зачуо тамо гдје не долази људска душа без великога знања, не долазе осим изабране душе, и не долазе саме већ уз помоћ идеје, уз помоћ водича, уз помоћ учитеља. У том смислу Његош је велика утјеха свима који пате из оних разлога који су Ајнштајна навели да каже како човјеку само остаје да плаче, плаче и плаче. А кад спозна, човјек више није човјек, и он ће плакати. И та суза анђеоска нема родитеља.

(Дани Његошеви 2020/2022, Никшић, 2011, стр. 10-17)

ИСКРА БЕСАМРТНА

ИСКРА БЕСАМРТНА

**Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ):
ЖИТИЈЕ СВЕТОГ МИТРОПОЛИТА
ПЕТРА ДРУГОГ – ЦЕТИЊСКОГ ПУСТИЊАКА
И ЛОВЊЕНСКОГ ТАЈНОВИДЦА**

**Матија БЕЋКОВИЋ:
СВЕТИ ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ –
ПУСТИЊАК ЦЕТИЊСКИ**

СВЯТЫЙ
ПЕТАРЪ ДРУГИЙ

ПОСЛАВЕНЪ
Ъ ПОВЕДЕНЪ

Митрополит Амфилохије (РАДОВИЋ)

ЖИТИЈЕ СВЕТОГ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА ДРУГОГ – ЦЕТИЊСКОГ ПУСТИЊАКА И ЛОВЋЕНСКОГ ТАЈНОВИДЦА

Свети Петар Други – Цетињски Пустуињак и Ловћенски Тајновидац, који је у свом предсмртном завјештању захвалио Господу што га је „...на земљи над милионима и душом и тијелом украсио...“ богонадахнуто је изабран од свога Светога Стрица Петра Првог за наслједника на трону цетињских Митрополита и црногорских Господара, с надом која се испунила и остварила „...да ће бити човјек од посла и разума, колико је ПреблагИ Отац небесни благословио подарити...“ Рођен је 1. новембра љета Господњег 1813. на Његушима, од оца Тома Маркова и мајке Иване, рођене Пророковић. Овај Свештени изданак Светородне лозе Петровића, Раде – Радивоје Томов (име које је добио на Светом крштењу) наслиједио је од свог оца дар подвижништва, то јест „посла и разума“ по прозрењу његовог Стрица, а од мајке дар осјетљиве стамености и пророчтва.

Васпитан од побожних родитеља у страху Божијем, попут цара Давида, писца чудесних Псалама, прве године свог дјетињства провео је као његушки пастир, пењући се са својим стадом на Ловћенске вршине.

Примијетивши његову бистрину, живахност и радозналост, његов Свети Стриц га је убрзо довео код себе у Цетињски манастир за манастирског ђака, нарекавши га за свога наслједника. Тако је Свети Петар био његов први васпитач и учитељ.

Његов примјер и светитељска личност су обиљежили и запечатали сав потоњи живот младог Радивоја, будућег Владике Петра II, Митрополита и Господара Црне Горе.

После боравка у Светињи Цетињског манастира млади Раде је послат у манастир Савину гдје се учи годину дана, да

би следеће три године провео на Топлој, учећи се у школи јеромонаха, рукоположеног од Светог Петра I, Јосифа Троповића, гдје је између осталог учио и италијански језик.

Тако се у његовој младој пријемчивој души спаја ловћенски бескрај и Стричева молитвеност Цетињског манастира, огледани и спајани са плавим дубинама мора, као и одједи подловћенског народног епа са тајнама природе, богословља и људске мисли. Кад се пак распјевани Сима Милутиновић-Сарајлија обрео на Цетињу, онда се и млади Раде вратио у Цетињски манастир, и постао његов ђак.

Сима је у њему подстакao и пробудио пјеснички дар, љубав према народној пјесми, хеленској мудрости и пјесништву.

Сво то његово школовање, међутим било би недовољно и штуро да се у њему самом није разгорела тежња за науком, знањем и ширим образовањем. Док је са Симом читао Дантеову „Божанствену комедију“, доцније, као Митрополит учећи француски језик, на француском је читао Свето Писмо и пјеснике, а на руском – све што му је до руку долазило. Приликом доцнијих посјета Русији, доносио је бројне богослужбене књиге за цркве, житија Светих Димитрија Ростовског, Каноник и друго. Његови боравци у Светотројичкој Александревској лаври, сусрети са петроградским светињама, са Бечом, Римом, Напуљом и уопште Италијом, све је то надопуњивало његово оскудно школовање, продубљивало и проширивало његове умне и духовне хоризонте...

Но прије него што је сазрио умно и духовно, прије него је „имао чесова ученија“ и „свијета видио“, на његова слабашина плећа је пало бремене одговорности за Цркву и народ.

У његовој седамнаестој години (1830) његов Свети Стриц се упокојио. Он га је питао пред упокојење: „Господару, виђу да ћете умријети, него шта ћу ја сад?“

Свети се усправио, сио на постељу, па му рече: „...Ја ти сад помоћи не могу ништа, но ти ево најпоследње ријечи од мене: Моли се Богу и држи се Русије!“ То изговори, по свједочанству самога Петра II, „...и у исту минуту предаде душу у руке Господње...“

Сам Његош пише да дуго времена његово прежалосно срце није могло зауставити сузе „за мојијем оцем и благодјетем (добротвором)“ Но по свој тој жалости која га је постигла, имао је „...тврду надежду на Свемогућег Створитеља и сирин-

хутјешитеља...“; као и на „...јединородну покровитељницу и обранитељницу Росију...“ Да не би дошло до крвопролића, одмах по упокојењу Св. Петра, њега су прије него је пострижен, и рукоположен у свештенички чин, увели у цркву, обукли у архијерејске одежде и свечано извели пред народ да цјеливају руке свог Владике и новог Господара. Исто тако је неколико мјесеци касније „по принужденију главара и народа“ 31. јануара 1831. године, од призренског владике кир Захарије замонашен, рукоположен и произведен у чин архимандрита, у Комском манастиру, управљајући у том својству Црном Гором до 1833. године.

За Епископа је рукоположен на Преображење 6. августа 1833. године у Санкт-Петербургу у Преображенском храму у присуству цара Николаја I и царске породице. Као ријетко ко прије и послје њега примио је у двадесетој години Епископско служење и уз то бреме народно, са дубоком свијешћу да то премаша његове моћи, али уз прихватање свега као воље Божије, и из послушања према Стрицу и народу. Само нада у Живог Бога укрепљивала је овог Цетињског пустињака и самотника у ношењу претешког Крста. Из свог личног мукоотрпног искуства сазнао је Јеванђељску истину да „Крст носити нама је суђено“ и да је „страдање Крста добродјетел“ . А поред тога и ону још дубљу истину да „Васкрсења без смрти не бива“. „Удар“ је у њему самоме добившем име Петар (=стијена, камен) „нашао искру у камену“.

Чињеница пак да се овај Ловћенски Тајновидац „по звијездама учио богословију (богословљу)“, а не по књигама, садржи у себи и једну добру страну непроцјениве вриједности: сав његов живот и његово дјело засновани су на **догађањима**, пронесеним кроз мукоотрпни лични опит, и на **виђењима** дубљих оостраних и оноостраних тајни живота.

Било да се ради о оноостраном и оостраном добру и злу, свјетлости и таме, Богу и Сатани, бићу и ништавилу, животу и смрти – све је то код овога „сирака тужног, без иће икога“ – било стварност и доживљај, а ни у ком случају фантазија ни пјесничко привиђење, још мање књишко-поетско маштање. Када он каже за своју судбу да мисли да је „...нејма подобне на земљи: Ад на мене са проклетством риче, сва му гледам гадна позоришта...“ треба му дословно вјеровати: то

није за њега пјесничка метафора, него најдубља стварност његовог живота.

Али је још дубља истина и стварност његовог живота коју он изражава ријечима да ипак на тако ужасну судбу вика-ти не смије, јер му „...надежда вољом Творца блиста...“

Заиста, Његош није био обични Епископ, па ни обични хришћанин. Он својом поруком и својим изворним свједочењем Бога и Христове вјере не понавља на уобичајени начин научену вјеру и исповиједање прошлих покољења.

Он не проповиједа и не приповиједа; он не поучава и не моралише. А то је управо оно што многе саблажњава, од времена његових савременика, па све до данашњих дана. Тако суде о њему по одијевању, по поезији, по његовој владарској страни, приписују му – нецрквеност, световност, погрешна учења. Такви судећи о њему по себи, немоћни су да допру до његове опитне, унутарње религиозности, боље рећи – виђења Тајне, равног виђењу најдубљих Пророка и Апостола Христових.

Ловћенски Тајновидац не вјерује у Бога – Он Га зна, он Га види у дубинама свеукупног и човјечанског бића.

За њега Бог и Божија сила, стваралачка и промисли-тељска, свјетлосна и живоносна; тако ни Ад који прождире и Сатана који коси и низводи у дубине мрака, хаоса и ништавила – нису повијест древних времена, која се преноси с кољена на кољено и само вјером прима.

Петар II Цетињски је истовремено праотац Јаков који се непосредно с Богом сусреће и бори; он је многострадални Јов, чији јади кад би се добро измјерили и заједно невоља његова метнула на мјерила – претегла би пијесак морски (Јов. 6, 2-3). Али и Јов који је задивљен пред Тајном, јер је све за њега неразумљиво и чудесно „...те не може знати...“, и који по искуству додаје : „...Ушима слушах о Теби, а сада Те око моје види. Зато поричем и кајем се у праху и пепелу...“ (Јов. 42, 3-6).

Он је и Мојсије боговидац и законодавац који се у четрдесетодневном посту пење на гору Синајску, која се „...сва димљаше, јер сиђе на њу Господ у огњу; и дим се из ње поди-заше као дим из пећи, и сва се гора тресијаше веома...“ (2 Мојс. 19, 16-18; 24,18), на Гору, на којој је видио славу Божију (ср. 2 Мојс. 33, 18-22; 34, 34-35). То посвједочује Његошева „Луча микрокосма“, коју он пише у току Васкршњег 40-дневног поста, описујући исто оно о чему говори великопосно бо-

гослужење – од Адамовог изгона из раја до Христовог Васкрсења. У „Лучи“, вођен свјетлоносним Анђелом, он се успиње до „Горе трнодржне“ и у „преливима њезине свјетлости“, доживљава и описује виђење „Божанског престола свесветија“ на коме се служи Свештена свекосмичка Литургија.

Овај Ловђенски Тајновидац је истовремено, пророк Јеремија и пророк Исаија, а уз то и псалмопјевац Давид, са којим заједно поје: „...Слава тебје показавшему нам свјет (=свјетлост)“ Његово виђење је виђење Светог Јована Богослова – „Слова Божијег које је све из ништа створило, чијем је закону све покорно“, „Сина достојног Оца превјечнога“, „који се обукао у чловјечество, наоружан оружјем правде и стријелама Светог Просвештења“. Он, Божанском свјетлошћу обасјан, види како „Свемогуће Слово Створитеља својом стваралачком силом пуни простор свјетовима (мировима), а мирове (свјетове) сретним ангелима“.

Слово, Ријеч Бога Оца Превјечнога Цара је „ланац миродржни“, Свјетлосна Сила, унутарњи „магнетизам“ и Закон (Логос) који све видљиве и невидљиве свјетове („свесветије“) чува, прожима и одржава у неразоривом јединству. Логос (Слово) предвјечног Оца, својим стварањем „свесветија“, својим очовјечењем (= „облачењем у чловјечество“) тј. Својим Рођењем; Својим Преображењем, Распењем, Смрћу и Васкрсењем представља вертикалу свеукупне Божије творевине, почетак, крај и есхатон (пуноћу) свега постојећег.

Овај свештени и богонадахнути поета пјева као очевидац „свештеној Гори“ у Јерусалиму, пећинама „...ђе се Сунце Христијанству родило, ђе је небо јасли освештало, ђе су цари небеском Младенцу, похитали с даром поклонит се...“

Зато његов духовно видовити, слијепи игуман Стефан поје: „Нема дана без очнога вида, нити праве славе без Божића“. Он види „Ускрса сјеме“ и „бића клицу“ уписане у прадубинама „Свесветија“ Божијом руком, што задобија свој смисао, своју пуноћу и савршенство у свјетлости Христовог Васкрсења („Васкрсењем смрт си поразио, земља слави свога Спаситеља“). Позив потурицама у „Горском вијенцу“ да „бадњаке налагају, двоје часних поста да посте, да шарају Ускрсова јаја“ у ствари је позив на следовање Христу од Дјева рођеноме и Васкрслеме из мртвих кроз одрицање од „лажне вјере“ и „њених посласлица“.

Иначе за Светог тајновидца Његоша, оно што се догађа на небу (рат Сатане са Архангелима Михаилом и Гаврилом и Божја побједа уз Сатанино прогнање у Ад) догађа се на земљи. Земаљска драма је одраз и пројава небеске драме, и као што је Бог побједник на небу, тако у Христу, Његовом Крсту и Васкрсењу, Он побјеђује у времену и есхатону (вјечности).

Човјек „изгнат за врата чудества“, прогнат из Раја на земљу, воље је слободне и његова „душевна таблица“ је с обје стране исписана „...с два сасвијем противна закона: на једној је закон правде Божје...“, а на другој „...зла свакога црњи су закони, адски спомен веза са Сатаном...“ (ово је истовјетно са Апостолом Павлом који се радује „Закону Божјем по унутарњем човјеку...“ и при том види „други закон у удима својим који се бори против закона ума мога, и поробљава ме законом гријеха, који је у удима мојим...“ (Рим. 7, 22-23).

Та земна драма свима припада, али се посебно огледа у судбини Црне Горе и Његошевог Српског народа, у сукобу Крста и полумјесеца, праве и лажне вјере, злоће и зависти као адског наслеђа које човјека „ниже скота ставља“ и ума који га изједначава с бесмртнима. Сав живот Светог Владике одвија се у знаку тог сукоба праве и лажне вјере, правде и неправде, слободе и тирјанства.

Није чудо што пред упокојење и сам каже да га је „...уморила ова крвава и бурна катедра, на коју се попео ево 20 година...“ Трудио се да брани „**праву вјеру, кукавну сироту**“ по његовом начелу новозавјетне вјере „нека буде што бити не може“. Хришћанска вјера је права вјера за разлику од лажне вјере – турске. Она је трезвеумна, зато он одбија да пољуби вериге Св. Петра јер „Црногорци не љубе ланце“. Човјек је сам по себи нико и ништа, без „искре бесамртне“, Богом дароване. Смиреноумље је темељ његовог знања а не гордост људска, макар она била и папска. Он знаде да „све што блатној земљи принадежи то о небу поњатија нема;/ духовни је живот на небеси;/ материје у царству гњилости“. Његов однос према **римском** папи, према Петровом „непогрјешивом“ примату, изразио је у Риму његов пратилац сердар Вук Средојевић, простим али дубоким ријечима: „Овај Свети Петар, што је у Риму, три пута се одрекао Христа, а наш Свети Петар, што је на Цетињу – није ниједанпут.“

У борби за праву вјеру и одбрани „чести и имена“ задобио је (1832) тешку рану у ногу на Везировом мосту, при

покушају ослобођења Подгорице од Турака; другу рану је добио од „зла домаћега“ трудећи се да уведе закон у Црмници. У Котору је трован од римо-католичких Аустријанаца (1834). Забрањено му је да богослужи у Боки и Далмацији и да се среће с Православнима, скупљање уља за манастир Острог као и долазак вјерних са Приморја на Цетиње за проглашење за Светог његовог стрица Петра I.

Оптуживан је да није волио богослужење али свеукупно његово дјело потврђује да је он био човјек дубоке молитвености и непоновљиве свекосмичке религиозности (што потврђује у својој „Религији Његошевој“ њему сродни Свети Владика Николај Велимировић). Уведен Анђелом чуваром „у поља блажена, у творењем освештани храм,/ у опширно светилиште бића“, приведен њиме „к вјечном огњишту“, служећи Свештену Литургију код „Престола Свесветија“ он је чуо „гласе бесмртне музике,/ и небесну њену гармонију/ која сладост благодатну лије“. За њега је сва васиона Храм, „крунисана Свјетлошћу вечитом“. Све што настаје и постоји, призвано је „у царство свјетлости“, да буде запаљено огњем бесмртнијем,/ вјечним огњем свештене љубави“, да заједно с ангелима славослови Творца „химнама вјечите љубави“. Не само што Ловћенски Тајновидац непрекидно славослови и богослужи са анђелима и арханђелима сабраним око „светога Трона вишњега“, и жртвеника Његовог, него су сви свјетови, „миријаде сјајнијех сунаца“ – пламтећа кандила око тога „високог Престола престола“, на коме се жртва благодаренија приноси и „на све сјајне сажике мирове/ у чистоти луча огњенијех“. Жртва с олтара чистога сажике се и сажежена је на славу Божију од настанка творевине. Душа људска и сви свјетови од искони плове морем бескрајним к божанском Светилишту, „смрзнути побожношћу“ „носећи Завјет на олтар Вишњега“. Све је Богом, божанственом заузетом поезијом (=стваралаштвом), призвано да око тог Олтара васкрсне и запламти свјетлошћу вјечном, да „слаткогласном загрми (х)армонијом вјечне среће и вјечне љубави“.

Оно што је недостајало како њему, тако и његовој пастви тога времена, али и времена Светог Петра I прије њега, и Црној Гори послите њега, није истинско богослужење и вјера, него спољашња црквеност и побожност. За овог Светог Тајновидца, Литургија која се служи у времену, оваплоћењем Бога

Слова и Његовим Васкрсењем, на земним Саборима, слика је и одсјај и наставак Свештене Службе која се служи од искони на „Престолу Свесветија“, гдје су сви свјетови „круна Бога истинога/ са којом је сам себе вјенчао над вјечношћу и над временима.“

За тај недостатак су постојали многи разлози: на првом мјесту обичајност у Цркви тога времена, а онда – постојање у то вријеме веома малог броја храмова (сем манастирских), беспуће и немогућност њиховог посјеђивања, необразованост свештенства и његова укљученост у оружану одбрану голог живота, свога и народног, од турског насиља.

Тако су силом прилика сами домови постајали црква, црквени живот је пренијет на породицу која је почивала на тврдој Божијој вјери, на страху Божијем, просвећивана постом и личном молитвеношћу (то су у своје вријеме примјећивали и латински унијатски мисионари, чудећи се како се православни народ најстрожије држи свих постова, а не зна ни „Богородице Дјево“ ни „Оче наш“), – крунисаном ријетким (тада уобичајеним) Причешћем.

Сабори народни су бивали на велике празнике, особито за Божић и Васкрс, за Тројичиндан и Госпођиндан, уз Свето Причешће, ријетко али дубоко уграђено у душу народну, као „Светиња над Светињама“. Ту дубоку вјеру и вјерност правој вјери, Часном Крсту и Васкрслем Христу, Цркви Православној – Свети Петар, богонадахнути пјесник цетињски, описао је тако дубоко у свом „Горском вијенцу“. Није ни мало случајно „Горски вијенац“ често памћен наизуст, у српском народу, нарочито у Његошевој Црној Гори присутан и прихваћен као „пето Јеванђеље“.

На празничном светковању народ се сабира око цркве, „да слуша Божју Летурђију и да воде коло око цркве“.

Вјера Његошева је вјера голготска, вјера жртвовања на Христолики начин. Најстрашније је похулити на вјеру Христову, облачити се у „вјеру крвничку“. Само „плахи и лакоми“ хули на вјеру праћедовску; жртвом косовском обилићком, та вјера, постаје „вјера Обилића“. Вјера се вјерује, чува и брани, не ријечима и спољашњим церемонијама – него „просипањем крви“, „свенародном жртвом“ и ношењем Крста Христова часнога („Крст носити нама је суђено“, „Васкрсења не бива без смрти“): „...Удри за крст за образ јуначки...“

У времену у коме „крв праведна дими на олтаре“, у коме су се „ћивоти у прах развејали“, па и „земља стење а небеса ћуте“, у којима је вјера права постала „кукавна сирота у коме су се „некршћу горе усмрдјеле“ па није остало „Крста од три прста“ – Свети Владика је „многа зажега канђела, на олтару Цркве Православне“; чак и његови слијепци долазе да поджену колико могу „...огањ свети на олтару, на олтару Цркве и поштења...“. Само „хула на свештени ћивот“, на голготски гроб Христов, то је оно што му „прса у тартар претвара“, само „дивна жртва“ „пред олтаром Цркве и племена“ од тога спасава, са аврамовским жртвовањем и позивом: „... нека буде борба непрестана, нека буде што бити не може...“ Без обзира што „ад на њега са проклетством риче“ и што му непрестано „гледа грдна позоришта“, његова нада „неугасиво вољом Творца блиста“.

При томе је он свјестан да је „сирак тужни без иђе икога“ и да „наде више нема ни у кога, до у Бога и у своје руке“; његова „надежда“ се рађа из Живоносног Гроба Христовог; њиме свјетлост Христа Васкрелога обасјава васиону гробницу свих свјетова, видљивих и невидљивих; та наша надежда, нада Лазаревог и Милошевог потомства, закопана је „...на Косово у једну гробницу...“

Њоме је и Косово једном за свагда постало причасно Христовог гроба и Голготе „Свети гроб бесмртног живота“.

Не само „Луча“, него и све Његошево знање засновано је на **Откривењу (анђела чувара)**, на виђењу **Тајне**. Ријетко је ко, па и од Отаца Цркве (са изузетком Светог апостола Павла, писца скривеног иза списка Светог Дионисија Ареопагита, Светог Максима Исповједника, Светог Јована Дамаскина), доживио и служио „Свештену Литургију у сабору Свесветија“ (свих свјетова видљивих и невидљивих) на Божанственом престолу Вишњега, као што је то чинио овај Свети Пустињак цетињски.

Као што се његов народ сабирао око Литургије на Тројчиндан, Госпођиндан, Васкрс и Христово Рождество, тако су у Његошевом дубинском виђењу и доживљају сви свјетови, свеукупна Творевина Божија сабрани на литургијски, молитвени славословни и благодарни начин сабрања око „свештеног огњишта“, „Божественог светилишта, Божанственог олтара и

престола Вишњега“, око „вјечног Жртвеника“ на коме се служи „Свештена Литургија у Сабору Свесветија“.

Као да у свему и кроза све своје животно виђење, овај пастир ловћенских јагањаца види „Јагње Божије заклано за живот свијета“. По ријечи Св. Николаја: „Одређен судбом, да управља једном шаком сиромашних људи, Његош је од своје душе начинио сцену, на којој је репродуцирао **драму целе васионе**“. Од душе сатвори драму небеско-земаљску, а потом земаљско-небеску, која **пресликава судбину – драму цијеле васионе**.

Несумњиво је, дакле, оно што је до данас од многих остало скривено и засијењено њиме као пјесником, филозофом, народним господарем, да је он заиста један од великих Отаца Цркве Христове и њених Апостола.

Уткан у свакидашњи живот свог народа и свога времена, на људски, природан, свечовјечан начин, он је ипак остао усамљеник, који је мојсијевски Боговидно претворио Ловћен и Ловћенску гору у гору Хорив и Синајску гору, гдје му „Свемогућство Светом тајном шапти“. Само кроз Христологику и скривено од многих његово повлачење „на пусто мјесто“ било је могуће да доживи оно што је записао у „Лучи микрокозми“: „...Све дивоте неба и небесах, све што цвјета лучам свештенијем, мирови ли ал' умови били, све прелести смртне и бесмртне, шта је скупа ово свеколико, до општега Оца поезија...“ Он је, надахнут непрекидним богомислијем, знао, у духу молитвених тиховатеља, како свједоче савременици, дуго да **ћути**. Чудили су се многи том његовом ћутању. Данима је ћутао, или гледајући тајне, или се враћајући од виђења. Очеvidно, негдје другдје је био. Како ли је и могао, погружен у небеска виђења, чудеса тајни небеских и сазерцања тајни – бавити се земаљским пословима, управљати бесудном земљом и народом! Он не само што је писао „Пустињака цетињског“, него је, дубље гледано, и сам био Пустињак цетињски. По доживљају овог Пустињака Тајновидца „Будале су с очима слијепе./ које виде, а залуду виде/ требају им за просте потребе/ ка осталој исто животињи“. Заиста, ко са вјером Богу вапије, отвара му се и задобија **духовни вид**, какав је задобио Свети Његош. Господ се распео на Крст да би нам отворио вид духовни којим се спознаје дубина лажи и обмане земаљског знања – „ђе **прелести смртне** свеколике/ теке лицем из глибине вире“. По њему – страсти помрачују духовни вид, јер „страсти су душа земљи-

на“ а „све што блатној земљи принадежи, то о небу поњатија нема.“

Плод свеукупног његовог животног подвига, његова вјера и опредељење за непролазно Царство небеско садржан је у његовом јединственом предсмртном Завјештању:

„...Слава Тебе, показавшему нам свјет... Хвала Ти, Господе, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио. Колико ме је од мога ђетињства Твоје непостижимо Величество топило у химне, у химне божествене радости, удивљенија и велелепоте Твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом расматрао и оплакивао.

Твоје је Слово све из ничега створило, Твоме је закону све покорно. Човјек је смртан и мора умријети. Ја са надежом ступам Твојему Светилишту Божественом, којега сам свијетлу сјенку назрио јоште са бријега којега су моји смртни кораци мјерили. Ја на Твој позив смјерно идем, или под Твојим лоном да вјечни сан боравим, ил' у хорове бесмртне да Те вјечно славим...“

Какво му је било рођење, дјетињство, изабрање на вјерну службу Богу и људима и сав његов крстоносни кратки земаљски живот, такво му је било и упокојење.

Тражећи лијека својој тјелесној бољки у Приморју, Трсту, Италији, до Напуља и Рима, вратио се Цетињском манастиру и Ловћену да би се и на њему испуниле његове богонадахнуте ријечи: „...ђе је зрно клицу приметно, онђе нека и плодом почине...“

Док се његов Свети стриц Петар I упокојио уочи Лучиндана (није ли и то неко Божије знамење?), он се упокојио на сам Лучиндан у 10 сати (19. октобра 1851. љета Господњег), оставивши завјештање да га кад умре „копају на Ловћен, код нове цркве“. По свједочењу очевидца – „...при здравој памети мирно се исповиједио и причестио, па са раширеним рукама рекао: „...Боже, Света Тројице, помози ми! Боже и Света Госпођо, предајем ти на аманет Црну Гору! Свети Арханђеље Михаило, прими моју грешну душу“.

За час до смрти, свједочи очевидца, он је устао с постеље, обукао се и почео читати молитве; после је сио на постељу, позвао сенаторе рекавши им: „...Живите мирно са свима“ и обавијестивши их да је своје Завјештање оставио код руског конзула Гагића у Дубровнику... Потом је опет легао у

постељу, прекрстио се, и није прошло пет минута како је предао дух Богу, простревши се на страмац свога стрица Петра... Присутни су задивљени рекли: „Гледали смо људе како умиру, али овакве јуначке смрти као Господарева – заиста никад видјели нисмо, нити ћемо видјети...“ Обучен је у богате архијерејске одежде, са митром на глави и крстом у руци. Метнули су му на врат и напрсни крст, као кад служи службу Божију.

Пренијет је у цркву „(ис)прућен преко све цркве, у одру с отвореним очима, засуканим брцима, изгледао је кажу, као жив, и мирисао као ружа, али као свет“.

Кад су казали мајци Ивани да је умро рекла је: „Није ми умро, не! Он је мене жив!“

На погребу у гроб његовог Стрица било је преко 100 свештеника и до 4 000 душа... Није пренијет, по завјештању, на Ловћен, због великог невремена.

Да се већ у његово вријеме говорило о њему као свецу потврђује свештеник из Рисна Вук Поповић у свом писму Вуку Караџићу (10/22. нов.1851. г): „...дакле, сва је прилика да ћемо на Ловћену имати до неколико година манастир и Свещца...“ На Ловћен је пренијет Свети Владика тек 1855. године, 27. августа/8. септембра. Приликом откопавања и отварања гроба, и то је знамење Божије које свједочи о њему – „једна рука бјеше цијела, коју је са сузама пољубио његов стогодишњи отац Томо, дојавивши на коњу са Његуша, да га испрати (предање каже да је то била десна рука, којом је писао „Горски вијенац“ и „Лучу микрокозму“).

Громови су у Његошеву гробницу и црквицу Светог Петра ударали што је навело његовог потомка и наследника књаза Николу I Петровића да цркву оправи 1879. године. Тада је и гроб отворен, у њега је ушао ђакон Филип Радичевић, видјевши руке и средивши његове мошти. Потресен додиром моштију, овог Ловћенског Богоносца, Филип је пет минута био без свијести, док је поред гроба молитвено клечао са свештенством Митрополит Иларион Рогановић, испуњен страхопоштовања према своме Светом Претходнику. Његов Свети Гроб и црква Светог Петра Цетињског су више пута од тада до данас рушени и обнављани (1916. рушени од Аустроугара, 1942. од Талијана, а најстрашније рушење и скрнављење његовог гроба и моштију учињено је од безбожника 1970-74. године).

О Ловћену и гробу Светог Владике записао је Љуба Ненадовић (1882. године) после посјете Цетињу и Ловћену, између осталог и следеће: „... Ловћен је уздигао његов гроб, више свих словенских брегова... На дну Ловћена он је и угледао овај свијет, на врх Ловћена гледа га овај свијет. То је планина његовог дјетињства, његове младости, његове поезије... Његов гроб (гроб Цетињског Пустињака) лежи у пустињи. Већега и постојанијега споменика нема; пирамиде, гробови египатских краљева, шта су друго него мала гомила камења према Ловћенском врху, према Владичином споменику!? И кад на овом свету нестане брегова и људи, мени се чини, још ће трајати два црногорска колоса: Ловћен и Његош...“

Свети владика Николај Охридски и Жички, описујући живот и подвиг овог Ловћенског Тајновидца, назвао га је „Великомучеником живота“. Овај Великомученик живота је ево стекао и великомученички гроб са великомученичким моштима, распетим и утамниченим у зиндану паганског маузолеја. Бог нам је подарио у личности Светог Петра II Ловћенског Тајновидца, православни стуб, свјетило боговидно, самог откровитеља и свједока истине божанске небоземне. Језик му је, кад говори о најдубљим тајнама – нарочито у „Лучи микрокосми“ често, за обичног читаоца, непојмљив. Овај равноапостолни Великомученик, ловћенски **Соломон**, клеветан је још за живота, остао клеветан до дана данашњега, оклеветан од Злога духа и њиме помрачених слугу мрака и безбожњиштва. Зашто? Зато што га је препознао, њега и његове „мрачне последоватеље“, који „грабе искру божаствену/ у скотско је селећи мртвило“, зато што је открио његове замке, сплетке, лажи и обмане. Чудесна су његова „јављања Господња“: овај ловћенски духовни горостас, надсолмоновски мудрац, давидовски псалмопојац – као Христос Господ, његов „тихи Учитель“ – до данас је остао „знак препоречни“. И то је једно од свједочанстава његовог светитељског лика!

Све нам то даје преизобиље разлога, да ове године, у којој празнујемо двјестогодишњицу рођења овог изабраника Божијег, молитвено се обратимо овом Цетињском и Ловћенском Боговидцу и Великомученику:

Свети Петре II Цетињски Пустиняче и Ловћенски Тајновидче, Божији одабраниче, моли Боја за нас. Моли се Светишћелу, да васкрсне гроб твој и храм Светиої Петра твоја Сѣрица, да васкрсне народ твој „расијан по најму у туђина, који служи туку и манцуку, док му се на оћњишту вајра јаси, поново без куће, изорјеле на Косову.“ Што те више сјоре и клевету – ореол ти око главе мећу.

(Митрополит Амфилохије Радовић, Светигора, Цетиње, 2013)

Матија БЕЋКОВИЋ

СВЕТИ ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ – ПУСТИЊАК ЦЕТИЊСКИ

Два је века од рођења Петра II Петровића Његоша, најзначајнијег владике Српске Православне Цркве после Светог Саве и највећег песника српског језика од Светог Саве до данас.

Као и Свети Сава, и Његош је већи и значајнији данас него што је икада био. Једино је мањи од себе сама, оног који ће тек бити.

Док је света и века, српског народа и српског језика славиће се његов долазак на овај свет. Нашем нараштају пало је у део да прослави његов двестоти рођендан. Таква част више нам се неће указати. То је најважнији датум у нашем, али не и у Његошевом животу. Су чим изиђемо пред Његоша, по томе ће нас памтити будући нараштаји, који ће Његошево рођење тек славити. Ми – нећемо.

„Пустињак цетињски“ – како је звао себе; „трагични јунак косовске мисли“ – како га је назвао Иво Андрић; „који је народну судбину доживљавао као свој лични доживљај“ – како је написао Слободан Јовановић; „најјачи и најдубљи дух међу српским писцима“ – како га је оценио Јован Скерлић; „тако да до данас цело српство нема два Његоша“ – како је казала Исидора Секулић; „песник који би и да сав наш народ изумре, јасно и горостасно сачувао његов лик међу народима“ – како је тврдио Милош Црњански; „св муње наше у човечанству, у Космосу“ – како се изразио Милован Ђилас; „чија појава остаје изван објашњења“ – како је закључио један савремени песник.

Уз све то, али не на крају – да додамо суд који је, у својој првој књизи „Религија Његошева“, изрекао млади богослов, будући Свети владика Николај Велимировић: „У новијој српској историји нема личности која би се, у погледу своје религиозности, могла и издалека равнати са Његошем“. А у проду-

жетку, дописао: „Кад би се, календарским језиком, карактерисала његова природа – он би се могао назвати Његош Велико-мученик“.

Кад се тако могао назвати 1910, с колико више права бисмо могли да га назовемо данас, и какав,и колики је тек Великомученик постао у међувремену, век касније. У једном писму, он сам се исповедио: „Судба ти је и моја позната, мислим нејма подобне на земљи“.

„Праотац Јаков“ – навод је из књиге „Религија Његошева“ – „рвао се с Богом једну ноћ, а Владика Раде, рвао се са свим силама овога света не једну ноћ него цели један век.“ Ову реченицу могли бисмо наставити, и рећи, да то рвање није престало до данашњег дана. Није ли се испунило време, да га духовна деца Светог Саве упишу у диптих светих Српске Православне Цркве? Два века чекамо, да се дорекне оно што је време давно рекло.

Пустињак цетињски, није наслов књиге него име аутора, или је једно и друго, јер другог имена на корицама нема. Из камене цетињске пустиње, која је описана „као стравичан пејсаж с Месеца“ Петар Петровић, камен, именом и презименом, јавио се гласом каменштака: „Ја се надам нешто твоје да у души мојој сјаје.“ А потом, у песми „Црногорац к свемогућем Богу“ певао: „О ти бићем бесконачни/Без почетка и без краја/Почетак си сам осново/А крај свега у теби је“. Исте године, кад су настали ови стихови, зове Васа Поповића: „Сјутра увече дођи овамо да се учиниш сасвим житељ пустиње цетињске... Христос воскрес! Алилуја!“

Пустињак цетињски, „за четири неђеље часнога и великога поста“, „не пуштајући никога к себи“, од 10. марта до 7. априла испевао је „Лучу микроkozма“.

Луча, дело „које владици беше најмилије“, до данас је остала најзакључанија. На говору катунске нахије, настао је спев каквих је најмање и на највећим светским језицима.

„Тешко ли се у полет пуштати/На лађици крила распетијех/Без кормила и без руковође/У опширни океан ваздушни!“ Али Пустињак цетињски одразио се у опширни океан ваздушни, као нико на српском језику, пре ни после њега. Однекуд је докучио, колико има небеса, покретних и непокретних, движимих и недвижних, и где је столица престолодржнога. Набројао је милион небеса, а тај милион није милион него ознака за бесконачно и безбројно. Знао је колико река

има у паклу и како се зову и те реке и пас Цербер и наопако исписивао имена кнеза зла и духа зла.

Извори и подстицаји за „Лучу“ тражени су највише тамо где их је можда било најмање, а нимало у њему самом и истини да се „пустињаци хране сопственом супстанцом, дубином свог испосништва и усамљености.“ Што је писана у време поста узимано је као податак без суштинског значења, као да је „Луча“ постом више датумирана него инспирисана. А што је песник, црноризац и испосник највише знао о посту и што је пост одрицање, а причешће завет и спремност на жртву и поистовећење с Христом, и што се и пост и „Луча“ завршавају васкрсењем, томе као да није придавано значаја. Упоређиван је и с Марксом, а није с Максимом Исповедником.

Истина, Његош је тако знао руски као и српски да их је често помешао, а у руским преводима налазио је многе појмове, мирове и шарове, колеснице, сапернике и легионе.

Луча је литургијска поема, а литургија – скраћена Библија, и једина истина о човеку.

Из цетињске пустиње поручивао је, да „Лучу“ штампају у петсто примерака и њему пошаљу сто. Ни данас тираж не би био већи, а сто примерака, изгледа да је тада имао коме раздати, а не знам коме би их раздао данас. „Ја сам се надао“ – пише Сими Милутиновићу – „а по твојој обећању, да ће „Луча“ из печатње изићи још у почетку ове године, но ево и по године преко рока, а ње барем овамо, још нема. Впрочем, може бити да је она и давно штампана па ја још не знам.“ Па као да се пустињак покајао због пожуривања и одмах додао: „Не прими ово као потрк к врху магическе горе, него за општу слабост људску“...“Желаније, и по вишој части будаласто неограничено влада у чојека“.

Ако је човек само поезијом више него што јесте, ако песници изричу смисао постојања једног народа, ако се постојање може оправдати само стварањем, ако је народ заветна поетска заједница – „званије је свештено поете.“ Бог је песник, али поезија то нису само песме. Стихови су „пламтеће врсте“, а свет и космос „општега оца поезија“... „Ја сам један који стварат могу!“ – говори Творац. Он је изнад свега, па и изнад вечности. „Свемогућство светом тајном шапти/Само души пламена поете!“ Песник „изводи клицу небеског, трулину боготвори!“

Речено је, да један језик постаје језиком тек кад се на њега преведе Библија. Тако и један народ постаје народом кад има себе на свом језику и добије своју Библију. Његошев песмотвор није друго до посрбљено јеванђеље, чије су речи непропадљиве. Знати их напамет, најсигурнији је оријентир и начин да сачувамо себе. Корице његових стихова су усне његовог народа које те стихове свакодневно понављају и у камење уклесују. А данас исписују и на аутомобилским регистарским таблицама. „Горски вијенац“ постао је национална Библија, мада ни највећи зналци нису увек сигурни из којег су спева поједини стихови, као што ни најупућенији неће увек погодити из које је посланице или јеванђеља неки навод из Библије.

Његошева књига држи се уз Свето писмо, а посвећеници се прекрсте пре него што је отворе и почну да читају. Њему се обраћају молитвом, а без разлога не узимају у уста његово име. Његова фотографија јесте икона којој је место уз свеће и кандила. У његов гроб се куну. У храмовима се осликава његов лик међу светим ликовима. Има много владика, али кад се каже Владика сви мисле на једнога. Нема светијег ореола од оног који блиста око његове главе, а тај ореол потребнији је нама него оном који је певао: „Што ћеш мају плести вјенац кад му га је сплео творац“.

Он је и пророчка савест српскога народа и Небош и Пророковић и тајновидац и путоводитељ и „једна сламка међу вихорове“ и „сирјак тужни без није никога“. А да није без није никога данас, може показати само његова Црква. То не би било само црвено слово у црквеном календару, него и највећа радост и охрабрење његовом народу.

Тешко да је било писаца светих књига а да нису светиље. Толике је посветила једна реч коју су изговорили, а како не би Његоша хиљаде светих речи које је написао и од којих је свака неумрла. И многе су уклесане у каменове његове земље и та каменотека јесте јединствена библиотека и неботека. Његошеви стихови нису само стихови. Отуда и питање постављено на једном другом месту: Како процењивати стихове за које је погинуло толико поколења?

Највећи духови и умови уступили су му почасно место и таква једнодушност у погледу нечије величине није запамћена у српском народу. „На Ловћену Његош спава/Најмудрија српска глава“ – не пева се на Његушима, него свуда, где има

Срба. Тешко је наћи такав народ у којем најмудрија глава не би била и најсветија. Сем Светог Саве и Косова нема трећег, осим Његоша, око кога се окупља сав српски род. Косова, косовског завета, Обилића и вере Обилића, онаких како их знамо, пре Његоша није ни било. Он их је стварао, и „опомињао на косовску заветну мисао чије је испуњење била наша дужност пред Богом и пред људима“.

Његовим именом зову се поједина места, а тешко да има и једнога у којем његово име не носи или улица или школа или библиотека или читаоница или дом културе или духовни центар или књижара или апотека или – све то у једном истом месту.

У новијој историји српског народа, у Сабору светих Српске православне цркве, нема ни једног светитеља а да му Његош није био светац и светиња. Народ га је канонизовао, и ако је Народ Црква, канонизован је одавно. Како се превидело, и како је било могуће да се то не деси, питање је које се и раније постављало, али никад чешће, и са више разлога, него у овом часу.

С друге стране, кад бисте упитали било кога да наброји које светитеље зна, најређи би били они који не би споменули Његоша. Зато би нас његова канонизација утолико више изненадила што би се тако открило, да није учињено одавно. Многи ће се питати, ни је ли то нека грешка и зар то није обављено кад-икад. Или се та истина подразумевала па није изговорена, или је била толико очигледна да се није видела, или тако логична да се тога нико није сетио, или је реч о још једној тајни његове појаве и његовог генија.

Било је и пре Његоша монаха – светих песника, али таквог песника-монаха, и такве судбине, није било после њега. Осведочили смо се да се такав више не рађа ни у двеста година. И растом виши за главу од целог народа, једино није био виши од своје Цркве за коју се родио, у којој је живео и у којој се сахранио.

Његовом прибрајању у Сабор светих, обрадовали би се сви: од Светог Саве и Светог Петра Цетињског и Светог Василија Острошког до Светог Николаја Лелићког и Светог Јустина Ћелијског и Светог Вукашина Клепачког, духовног сина Пустињака цетињског, кога је посветила једна његошевска реч, са стотинама свештеноченика Митрополије црногорско

приморске, који су богопрослављени „како крв праведника не би пала на бесплодну земљу“. Обрадовала би се његова паства широм земљиног шара, а највише *Његова* Црна Гора, јер данас можда нико не вапи за спасењем колико она.

Најзад, да Његош за живота није ништа ни био ни створио, посмртно мучеништво прославило би га и овенчало несвенљивим венцем. И да ништа није претрпео сем што су му седам пута кости претурале и седам пута га сахрањивали, било би довољно да буде уписан у мученикослов светих. Они који су га мртвог прогањали и опорочавали, нису ни слутили, да му, тако, исписују житије и да ће његово посмртно страдање, на правди Бога и пред очима света, постати и најречитије образложење за његово светитељство. Нема песника који је толико страдао. Тако страдају само светитељи, утолико светији уколико страдају за поезију и због поезије. Само се око светитеља и светиња разгоревају бојеви који не престају.

Седам сахрана, кршење његовог завета, ломљење и лумбардање гроба, рушење гробне цркве, клеветање, скрнављење, цензурисање, притицање у помоћ његовом песмотвору с два нова слова, свлачење с неба на земљу и укључивање у актуелна безакоња и крвопролића, уписивање у стране и странке, век и по после смрти, само су поглавља његовог житија. Рушење капеле на Ловћену, за коју је он поставио први камен и рекао – „овде ме копајте“, најварварскији је чин времена које је обиловало небројеним варварствима. Пошто је срушена на Ловћену та капела умножава се и, као „у време кад су цркве летеле“ појављује се на другим висовима. Откуд би свака од тих капела била света, а да онај чије су оне, није светац.

Његошев аманет, да се сахрани на врху Ловћена, има најдубљи смисао. Он је желео да заувек почине не само на највишем врху свог завичаја, него и на месту највеће дубине његовог дела.

Као да је имао искуство будућег времена, које нико нема, Његош је знао, да се његов гроб – црква на Ловћену, неће лако одржати. И заиста, одмах су се наоштрили да му одсеку мртву главу. Али, као да је он хтео, да, и после своје смрти настави бој који је водио за живота, верујући, да народ који не може да одбрани гроб, не треба ни да постоји.

Планине су споменици саме по себи и споменике подигнуте на њима планина засени и прогута. Једино се гробна црква на Ловћену одржала и планину преобразила у цркву. То

је био разлог да се сруше и црква и планина и ту ништа није могла да учини сва мислећа интелигенција, домаћа и страна, која је, на челу са Црквом, устала да је брани. Тако је Његош остао у казамату, као једини владика на чијем гробу неће горети свећа и неће се држати опело ни о његовој двестагодишњици.

За два века, колико са нама живи, чини се да све знамо и о његовом животу и о његовој мисији и о његовом посмртном страдању. Истовремено, као да је са тим сазнањима, тајна његове појаве међу нама постала дубља.

Можда је трећи век његовог живота прилика да се њему скине трнов венац и оконча битка која траје два века. Можда ће тај трећи миленијум донети нове видике, нове увиде, нова читања, нова виђења, нова разумевања монашког и косовског завета Пустињака цетињског, чија реч временом постаје све сложенија, живља и актуелнија. Књижевна тумачења изгледа су исцрпљена, а књижевно братство као да му најмање дугује. Ново може доћи само од Цркве. Можда је дошло време, да га, на свом иконостасу, постави на оно место које заслужује. Да га из сфере парница и интрига избави и премести у свој календар. Била би то сатисфакција, не само за њега и његово страдалништво.

Нека се још једном покаже да „све што блатној земљи принадежи/То о небу поњатија нема“.

И нека се на сва питања, ко је, шта је, чији је, какав је, заувек добије један једини одговор – Његош је светац!

Све што је било, остаје за нама. Не може се делити оно што је било некад. Садашњост је привремена.

Потреса ће, свакако још бити; без потреса, Његоша је немогуће и замислити. Биће и противника, као што их је Његош увек имао, али чију ће страну заступати његова Црква није тешко погодити.

То се морало догодити, пре или касније. Нека Свети Петар II Петровић, Пустињак цетињски, Прометеј ловћенски, почине у новом образу и отпочне нову мисију у свом народу.

Час је да се њиме помогнемо и себе потврдимо међу људима и народима. Доста је било онога – што бити не може. Нека сад буде оно – што бити мора.

Давно му је речено: „Као владар, као човек, као песник, ти си небесник!“

И на том владару, човеку, песнику и небеснику обистинили су се стихови:

„Плам ће, вечно животворни
Блишат Србу твоје зубље
Све ће сјајниј и чудесниј
У вјекове биват дубље!“

Светишора, бр. 225, Васкрс 2013.

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ

ЈЕЗИКА из Црне Горе.

КОЈА ЈЕ СРУЖИЛА ОТПОР ИШИРАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У НОВОМ САДУ
8 АПРИЛА 2013. Г.

Генерални секретар

Председник

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**. Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори. Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају